

PROF. HENRI HAUVETTE

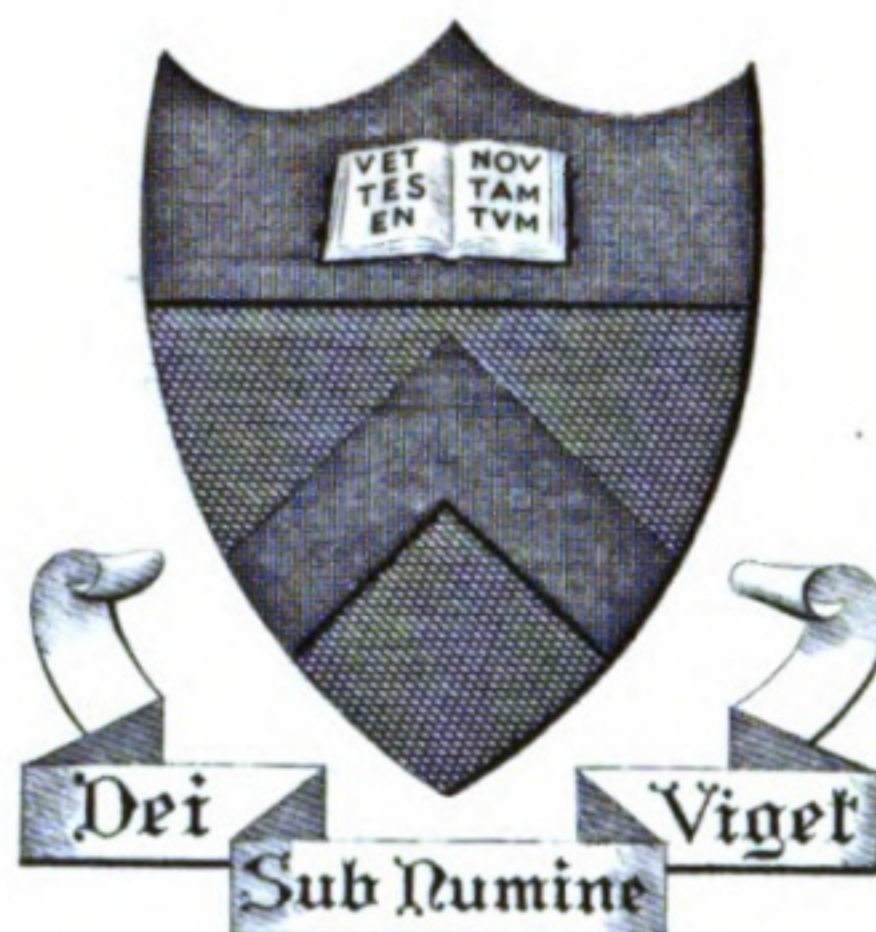
DANTE

INLEIDING TOT DE STUDIE
VAN DE DIVINA COMMEDIA

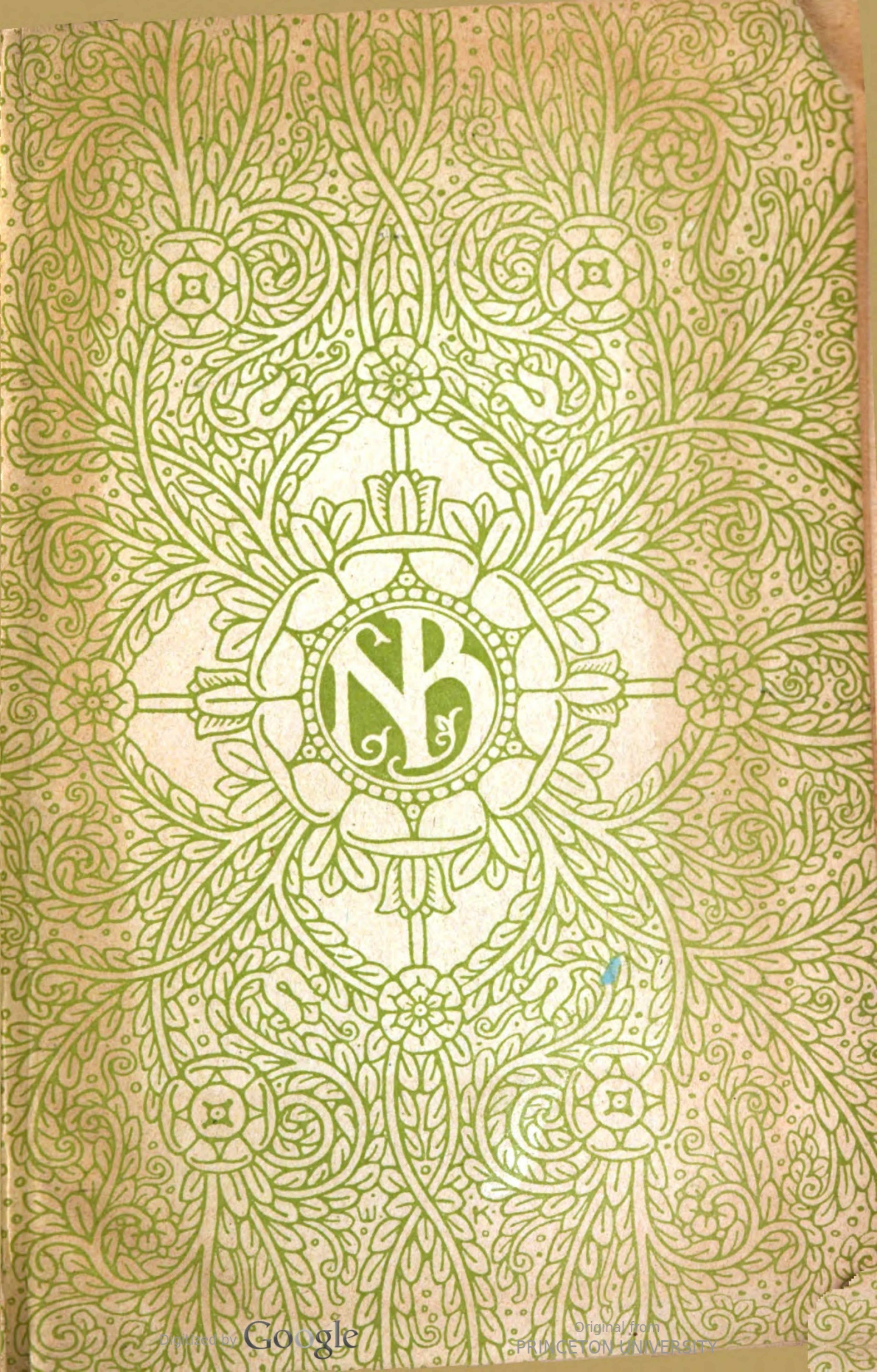
VERTAALD DOOR WILLIAM DAVIDS

WERELDBIBLIOTHEEK

NETHERLANDS
INFORMATION
BUREAU

NB

DANTE

WERELD-BIBLIOTHEEK

ONDER LEIDING VAN L. SIMONS

UITGEGEVEN DOOR:
DE MAATSCHAPPIJ VOOR GOEDE EN GOEDKOOPE LECTUUR · AMSTERDAM

WILM KLIJN.

PROF. HENRI HAUVETTE

DANTE

INLEIDING TOT DE STUDIE VAN DE DIVINA COMMEDIA

VERTAALD DOOR

WILLIAM DAVIDS

GEILLUSTREERD

VOORBERICHT

Dank zij de buitengewone welwillendheid van den schrijver hebben wij in deze vertaling — na den tweeden druk van het oorspronkelijke — reeds tal van veranderingen en verbeteringen kunnen aanbrengen, die bestemd zijn in een a.s. derden druk te worden opgenomen.

Wij brengen hem hier volgaarne, ook in naam van den lezer, onzen dank.

Vertaler en Uitgeefster.

VOORWOORD

DE stof van dit werkje is ontleend aan de openbare kolleges, die ik in 1907—'08, 1908—1909 en 1909—'10 aan de Sorbonne gegeven heb, aan die Dinsdagsche les, welke Emile Gebhart gedurende meer dan twintig jaren aan de studie van Italië gewijd had en waarvan hij mij voor zijn dood de voortzetting opdroeg, hetgeen ik als een groote eer beschouw. Ik voldoe slechts aan een plicht van dankbaarheid, wanneer ik zulks reeds in de eerste regelen dezer voorrede in herinnering breng.

De gespannen aandacht, waarmede die kolleges gevolgd werden, heeft mij, na de ondervinding die ik te dezen opzichte reeds in de provincie, aan de hoogeschool te Grenoble, mocht opdoen, versterkt in de overtuiging dat de naam „Dante" steeds een groote bekoring op het publiek uitoefent. Dat de Divina Commedia in het algemeen weinig gelezen en nog minder goed begrepen wordt, is niet aan gebrek aan belangstelling of aan goeden wil toe te schrijven: de oorzaak hiervan moet slechts gezocht worden in de ernstige moeilijkheden, welke de lezing van dit buitengewoon samengestelde werk oplevert voor lezers, die op geenerlei wijze voorbereid werden om er de verborgen schoonheden van te leeren begrijpen.

Dit verklaart het ontstaan van deze „Inleiding tot de studie van de Divina Commedia." Nimmer toch werd, naar ik meen, een dergelijk werkje het publiek aangeboden.

Wij bezitten weliswaar uitstekende geschriften over Dante, te beginnen met de werken van Fauriel en Ozanam, die van groote beteekenis waren in de geschiedenis der Dante-verklaring, tot aan de latere, in onzen tijd, verschenen boeken, waarin mannen van geest en smaak, met een onmiskenbaar talent, de indrukken neerlegden, welke de lezing van dit hooggestemde gedicht en de eerbiedige aanschouwing van den fieren banneling bij hen hadden gewekt. Ik stel mij een bescheidener doel; overtuigd als ik er, aan den eenen kant, van ben, geenerlei nieuw licht te ontsteken, dat strekken kan tot beter begrip of juistere verklaring van de Divina Commedia, terwijl het aan den anderen kant, ook geheel niet in mijne bedoeling ligt, míjn „Dante-portret" aan de tallooze, reeds bestaande, toe te voegen. Artistieke pretenties zijn aan deze schets ten eenenmale vreemd. Mijn doel is, den lezer een betrouwbare en duidelijke handleiding te verschaffen, opdat het hem gemakkelijker valle zijn weg te vinden in het labyrint, dat dit grootsche letterkundige monument is, en zich vertrouwd te maken met de tallooze kunstig zich daarin kruisende wegen.

Gaarne beken ik, dat de noodzakelijkheid, de moeilijkheden te „splitsen," dàt wat in de schepping van den kunstenaar een ondeelbaar geheel vormt, te ontleden en te ontwrichten, mij er toe gebracht heeft de aandacht te verdeelen, tot nadeel van het uiterlijke van Dante's poëem. Maar ik kan den lezer gelukkig terstond gerust stellen met de verzekering, dat ik hem, aan het einde, de gelegenheid zal verschaffen Dante's werk als een levend geheel te bewonderen. Waartoe voortdurend in de plaats van den dichter getreden? De Divina Commedia is niet ongenaakbaar, mits men door eenige studie op de lezing daarvan voorbereid zij. Het doel van dit werkje is nu juist meèr en beter voorgelichte lezers voor Dante's gedicht te winnen.

De door mij gekozen methode bestaat hierin, dat ik Dante zooveel mogelijk zèlf aan het woord laat en aan het door hem gezegde zoo weinig mogelijk verklaringen toevoeg. Eerst beschouwen wij hem, zooveel mogelijk aan den buiten-

kant blijvend, in dat „historisch milieu," waaruit zijn generatie is voortgesproten en dat zich in zoo menige bladzijde van zijn werk levendig weerkaatst, om ons vervolgens aan den mensch in deze verscheidene gestalten: minnaar, burger, geleerde, dichter, te wagen. Eerst daarna betreden wij het heiligdom dat de Divina Commedia is. Ons onderzoek geldt dan in de eerste plaats het gebruikte materiaal en veroorlooft ons ten slotte door te dringen in des dichters gedachte en de middelen waarvan hij zich tot de uitdrukking daarvan bediende.

Van deze drie „indeelingen" behoeft ongetwijfeld alleen de eerste eenige nadere toelichting.

Onder „historisch milieu" versta ik niet àlle gebeurtenissen, waarvan Italië de schouwplaats was gedurende de twee eeuwen, welke aan Dante's geboorte voorafgaan, te zamen genomen. Meer dan op de feiten zelf komt het hier aan op den weerklank, die zij in het gemoed van den dichter achterlieten, op de politieke, godsdienstige, filozofische en letterkundige stroomingen, die tot de vorming van zijne persoonlijkheid bijdroegen. Van dit alles zien wij iets doorstralen in het werk van hem, die de welsprekendste tolk van zijn geslacht was. Ik zal dus soms een gebeurtenis stilzwijgend voorbijgaan, ofschoon zij door den historikus van het grootste gewicht mocht worden geacht, omdat zij geen tastbaren indruk in Dante's geest schijnt te hebben achtergelaten, doch omgekeerd zal ik stilstaan bij bijzonderheden, die dezelfde geschiedkundige zou meenen te mogen verwaarloozen, maar die een diepen indruk op des dichters verbeelding hebben gemaakt. Hoofdzaak is den lezer eraan te gewennen, het leven in dat verre verleden te beschouwen „met de oogen van een tijdgenoot van Dante;" wij moeten trachten „door eene geduldige en opmerkzame ontleding de geestesgesteldheid dier dagen in onszelven opnieuw op te bouwen."[1])

---

[1]) Ik acht mij gelukkig, deze uitdrukkingen aan te halen van den litterator Barbi, die hieromtrent enkele zeer juiste opmerkingen — geheel in overeenstemming met het doel dat ik mij voor oogen gesteld heb — ten beste gaf (*Bull. Soc. Dant*, N. S., deel XI, blz. 2).

Het is dus met de Divina Commedia zèlf, en bijwijlen ook met behulp der oude kronieken, meer nog dan met de g leerde verhandelingen van de moderne onderzoekers der middeleeuwen, dat ik getracht heb de atmosfeer, te midden waarvan de dichter is gegroeid, te herscheppen. Een van de talrijke voordeelen dezer methode is, dat zij den lezer onmiddellijk in aanraking brengt met het werk. Trouwens de verschillende hoofdstukken van dit boek, kunnen van het eerste tot het laatste, beschouwd worden als een doorloopend kommentaar op het gedicht.

Van dit beginsel uitgaand, is elke uiteenzetting en bijna elk woord een echo van Dante's tekst. Ik heb het dan ook noodzakelijk geoordeeld zooveel mogelijk daarnaar te verwijzen, en, teneinde een overtollige noten-massa aan den voet der bladzijden te vermijden, worden de verwijzingen telkens in den tekst, tusschen haakjes, aangegeven. [1])

Een in het oog springend nadeel van dit systematische plan is, dat meermalen de aandacht wordt gevestigd op enkele belangrijke episoden, waarvan eerst gebruik werd gemaakt wegens hunne historische of biografische beteekenis, en die vervolgens bestudeerd worden uit een allegorisch oogpunt om eindelijk nog eens wegens hunne dichterlijke verdiensten te worden aangehaald. Vandaar onvermijdelijke herhalingen. Maar toch kwam het mij wenschelijk voor, elk hoofdstuk recht te doen wedervaren, zonder ook maar een enkele der belangrijke teksten weg te laten, al waren deze reeds te voren geciteerd. Ten einde echter niet tweemaal precies hetzelfde te zeggen, heb ik van de eene passage

---

[1]) De verwijzingen naar de Divina Commedia bestaan uit drie cijfers: het eerste (arabisch) geeft het gedeelte van het gedicht aan (1: Hel, 2: Louteringsberg; 3: Paradijs), het tweede (romeinsch) den zang, en het derde (arabisch) het vers. Zoo wordt b.v. vers 49 van zang XIX van den Hel aldus aangegeven: 1, XIX, 49. De verwijzing 3, XXV, 70 slaat op vers 70 van zang XXV van den Louteringsberg enz. Het eerste cijfer is weggelaten, wanneer uit den samenhang voldoende blijkt welk gedeelte bedoeld wordt. Wat de overige werken betreft, verwijst V N naar de *Vita Nuova*, *Cnv* naar het *Convivio*, D V E naar *De vulgar i eloquentia*, D M naar *De Monarchia*, *Ep* naar de Brieven (*Epistralve*), etc. met opgave van boek en hoofdstuk.

naar de andere verwezen, zoodat het voorkomt dat de volledige behandeling van een bepaalde, voorname episode, in twee of drie stukken geschiedt. Ik bied er den lezer mijne verontschuldigingen voor aan, dat ik zijn geduld op zulk een zware proef heb moeten stellen.

Een biografisch overzicht — hoe beknopt ook — te geven van de te raadplegen werken, bleek ten eenenmale onmogelijk. Het aantal kritische studiën over Dante en zijn werk is ongeloofelijk talrijk. Men heeft een twaalftal jaren geleden berekend, dat in Italië alleèn per jaar gemiddeld niet minder dan honderd-vijfentwintig Dante-studiën verschijnen, een getal dat zelfs de tweehonderd overschreed, wanneer men de kleinere werkjes en de afdrukken van kranten- en tijdschriftartikelen meetelde.[1]) Bovendien leveren de vreemdelingen, Engelschen, Amerikanen, Duitschers en Franschen, nog eene belangrijke bijdrage tot deze litteratuur.[2])

Ondanks deze feiten heb ik het nuttig geoordeeld, enkele werken in de aanteekeningen te noemen; in de eerste plaats die, waarvan ik de koncluzies overnam — hetgeen niet meer dan billijk is — in de tweede plaats die waar de lezer sommige kwesties van ondergeschikt belang, die ik slechts even heb kunnen aanroeren, in den breede uiteengezet vindt. Maar ik ontveins mij niet, dat mijn keuze, die meer op eigen ervaring dan op vooropgezette beginselen berust, soms zeer willekeurig kàn en mòèt schijnen.

Eindelijk heb ik, ten einde het raadplegen van het boek te vergemakkelijken, er een inhoudsopgave aan toegevoegd, waarin allèèn namen van personen en de op Dante, zijn werk,

---

[1]) Willard Fiske, in de Inleiding van zijn *Catalogue of the Dante Collection*, die hij de hoogeschool van Cornell ten geschenke heeft aangeboden (Ithaca, 1898, deel I blz. IX).

[2]) Men vergelijke hierover het werk van de heeren G. L. Passerini en C. Mazzi, *Un decennio di bibliografia dantesca* (Milaan 1905), waar in meer dan 670 blz. in 8°, de van 1891 tot 1900 over Dante verschenen geschriften worden opgesomd en gerangschikt. — Onder de belangrijkste tijdschriften, die te raadplegen zijn, noem ik slechts het *Giornale Dantesco* en vooral het *Bullettino della Società dantesca italiana* (nuova serie), dat men dikwijls met de letters B. S. D. aangehaald zal vinden.

zijn leven en zijn tijd betrekking hebbende karakteristieke woorden, zijn opgenomen.

Ik zou zoowel in de plichten der vriendschap als in die der dankbaarheid te kort schieten, wanneer ik niet deze gelegenheid aangreep om openlijk mijn dank te betuigen aan den hoogleeraar Sgr. Ferdinando Neri, die, in de uren van rust hem door het verre Syracuse geboden, met buitengewone zorgvuldigheid alle proeven van dit boek heeft doorgelezen. Aan zijn bevoegd oordeel en aan zijne hartelijke belangstelling in mijn werk, dank ik menige schrandere opmerking, waarvan ik niet nagelaten heb gebruik te maken. Aangezien het mij echter niet mogelijk is geweest in die mate, welke hij gewenscht zou hebben, met al zijne op- en aanmerkingen mijn voordeel te doen, sta ik er op te verklaren, dat hij geenszins de aansprakelijkheid deelt voor de onvermijdelijke leemten en gebreken van dit werkje. Eerst nu ik dit het publiek aanbiedt, besef ik ten volle de vermetelheid van mijn ondernemen:

Io non so s'io mi fui qui troppo folle! *)

HENRI HAUVETTE.

Parijs, Juni 1911.

*) Ik vrees maar al te zeer, te bout te zijn geweest in wat ik ondernam. [Noot v. d. vert.]

EERSTE GEDEELTE
HET HISTORISCH MILIEU

I ROME, HET PAUSDOM EN HET KEIZERRIJK IN DE GEDACHTE EN HET WERK VAN DANTE

1

IN eene beroemde passage, waar Dante een bekoorlijk tafereel schetst van de aartsvaderlijke zeden van het oude Florence, hebben enkele verzen meer bepaaldelijk betrekking op de bezigheden der vrouwen: zij wijdden zich geheel en al aan haar huishouden en aan haar omgeving; de eene wiegde haar kind, de andere spon, omringd door hare dienaressen en, om de verveling der lange dagen, of soms ook misschien der lange avonden, te verdrijven, vertelde zij haar de geschiedenis der Trojanen, van Fiesole of van Rome (3, XV, 121—126).

Dat die Florentijnsche huismoeder behagen schepte in de mooie verhalen, welke bewaard zijn in het *Libro fiesolano*, niets is natuurlijker dan dat, daar Fiesole den horizon van Florence onmiddellijk ten Noorden begrenst; maar hoe die buitengewone belangstelling te verklaren voor Rome en — wat op hetzelfde neerkomt, met het oog op de legende van Aeneas — voor de Trojanen?

Het antwoord hierop geven ons andere passages bij Dante: „Florence was de „zeer schoone en zeer beroemde dochter van Rome" (*Cnv* I, 3); Rome had Florence geschapen „naar haar evenbeeld en naar hare gelijkenis" (*Ep.* VII); in de nobelste burgers, de edelmoedigste, geheel vrij van eenig eigenbelang, die Florence telde, herkende men „het

heilig zaad van die Romeinen, die daar over waren toen het nest van zoo groote slechtheid gemaakt werd" (1, XV, 76—78). Florence was er dus trotsch op, eene Romeinsche kolonie te zijn; van dit geloof, dat diep bij het volk was ingeworteld, leggen talrijke teksten getuigenis af, en Dante, hoezeer ook een Florentijn, gevoelde zich vòòr alles Romein.

Deze gehechtheid aan Rome sproot niet voort uit de bewondering, die de heldendaden van een Brutus of een Regulus nog steeds afdwongen, noch uit de bij een geletterde en dichter zoo verklaarbare vereering van Cicero en Virgilius, maar uit de opvatting van de goddelijke zending door de Voorzienigheid aan Rome opgedragen: zij was de heerscheresse, de eeuwige stad, zetel van het wereldrijk; buiten haar machtsgebied was de wereld overgeleverd aan geweld, anarchie en verzet. De Latijnsche schrijvers Titus Livius en vooral Virgilius, die in de middeleeuwen als een profeet vereerd werd, hadden geen enkele gelegenheid verzuimd, dit te herhalen. [1]) Dante nu was, na als een vroom Christen over deze hoogmoedige verklaringen te hebben nagedacht, langs een natuurlijken weg tot de overtuiging gekomen, dat er in de geschiedenis twee uitverkoren volkeren waren geweest, het volk Israël, voor hetwelk de eer was weggelegd den Christus het aanzijn te schenken — zijn zending was dus geëindigd — en het Romeinsche volk, dat eerst den weg moest banen voor den godsdienst van Christus (1, II, 20—24) om daarna, door zijn macht, den vrede en het geluk der geheele aarde te verzekeren, — en diè zending duurde nog steeds voort en zou nimmer eindigen. Wat Jerusalem voor de Joden was geweest, was Rome voor Dante: de „heilige stad" (*Cnv.* IV, 5), de „door God verkoren stad" (*D M*, II, 4), wier naam hij zelfs in de plaats stelt van het „hemelsch Jeruzalem," om de eeuwige rustplaats der uitverkorenen aan te duiden, in het onvertaalbare

[1]) „Rome's bestemming is, op aarde een macht uit te oefenen, waaraan de goden geen enkele grens gesteld hebben, nòch in ruimte nòch in tijd" (Aeneïde, I 278 en vlgg; vgl. IV, 227-231; VI 851-854, etc....).

vers waar hij spreekt van „dat Rome, waar Christus burger is." [1])

Van dit standpunt bezien, krijgt de geschiedenis van Rome in Dante's oogen een geheel bijzondere beteekenis: zij is een wonder van begin tot eind. Wonderen zijn de nobelheid, de deugden, de bovenmenschelijke opoffering van die zoo hoog geroemde helden, en die verovering der wereld, waartoe geen enkele menschelijke macht in staat zou zijn geweest zonder den voortdurenden steun van God. Tot tienmalen toe was de stad met ondergang bedreigd: door de Albaniërs, door Porsenna, door Brennus, door Pyrrhus, door Hannibal, en steeds was zij op een wonderbaarlijke wijze gered, nu eens door de ganzen van het Kapitool, dan weer door een hagelbui die het leger van Hannibal had verstrooid (*D M*, II, IV). Andere volkeren, Assyriërs, Egyptenaren en Perzen, hadden naar het wereldgezag gestreefd, doch allen had de Voorzienigheid op het beslissende oogenblik verlaten. Het leerrijkst is wel, in dit opzicht, het voorbeeld van Alexander, volgens de eigenaardige door Dante weergegeven legende, waarvan de oorsprong niet bekend is [2]): na Afrika en Azië veroverd te hebben, maakte de overwinnaar zich gereed om het Westen met wapengeweld aan zich te onderwerpen, en reeds had hij een gezantschap naar den Romeinschen senaat afgezonden om dezen den eisch van onderwerping aan zijn gezag te stellen; hij bevond zich in Egypte, waar hij een doodelijken val van zijn paard deed. Was het wel mogelijk, God's hand te miskennen in dit ontijdig uiteinde?

De toentertijd door de Middeleeuwsche kroniekschrijvers aangenomen tijdrekening bood eigenaardige overeenstemmingen aan, waaruit niet minder duidelijk het goddelijke karakter bleek van het plan, dat de Voorzienigheid, van

[1]) „Di quella Roma onde Cristo é romano" (2, XXXII, 102). De in den tekst tusschen aanhalingsteekens geplaatste citaten slaan op de vertaling der Devina Commedia door Dr. H. J. Boeken (W. B. 57/58—102/103—130/131.

[2]) Dante vergist zich, wanneer hij zegt, dat hij haar bij Titus Livius heeft gelezen (*D. M.* II, 2).

het ontstaan der wereld af, gevolgd had: Aeneas landde in Italië en bereidde dus de stichting van Rome voor terzelfder tijd dat David, uit wiens geslacht Jezus zou voortkomen (*Cnv*, IV, 5), geboren werd en Jezus kwam ter wereld juist op het tijdstip dat Augustus de geheele, eindelijk tot rust gekomen aarde, onder zijn heerschappij vereenigde.

Wie zou nog hebben kunnen twijfelen aan de werkelijkheid van dit wereldrijk, wanneer Lukas schrijft dat „te dien tijde een edikt van Caesar Augustus een telling der gansche aarde gelastte?" [1]) Het oogenblik dat in den hemel de vreugdekreet der engelen: „Vrede op aarde!" weerklonk, was juist dat, waarop Augustus de poorten van den tempel van Janus sloot, een hoogst belangrijke gebeurtenis, die Dante met geestdrift vervult en hem plechtige vervloekingen ingeeft tegen hen, die zich tegen een op zulk een ondubbelzinnige wijze geopenbaarden wil dorsten verzetten.

Onder die oproerigen, wien door Dante eenzelfde straf is toebeschoren, treffen wij in de eerste plaats Judas, Brutus en Cassius aan (1, XXIV, 61—67). Deze naast-elkaarstelling is een van die bijzonderheden, welke de verbazing wekken van den modernen lezer, die de lafheid en de omkoopbaarheid van Judas niet op één lijn kan stellen met den politieken moord, waarop het door Brutus en Cassius tegen een overweldiger gesmeed complot uitloopt. Maar voor Dante, die Caesar als de stichter van het rijk beschouwde, hadden degenen die hem troffen, getracht de plannen der Voorzienigheid te doen mislukken op het oogenblik dat deze in vervulling zouden gaan: hun daad leek hem even monsterachtig uit een menschelijk als uit een goddelijk oogpunt.

Dante kende nog andere, eigenaardige, spitsvondige en verrassende bewijzen voor het goddelijk karakter van het keizerschap. Onder Tiberius, zegt hij, bereikte de keizerlijke macht een luister als zij nooit te voren gekend had en gelijk zij ook nimmer meer zou kennen, want God droeg haar toen op Adam's zonde te wreken door Jezus te doen

---

[1]) *Ut describeretur universus orbis*, zegt de Vulgata (Lukas, II, 1).

sterven. Aanvankelijk staan wij hierover een weinig verwonderd, ongewoon als wij zijn met zooveel eerbied over Tiberius te spreken — de *Annalen* van Tacitus waren, weliswaar, nog niet bekend in de XIIIe eeuw — maar vooral zien wij niet in, welke luister de marteldood op Golgotha op het keizerlijk purper heeft kunnen doen afstralen. Maar in Dante's gedachte-sfeer is een straf slechts geldig, rechtvaardig en wettig, wanneer zij door de bevoegde overheid wordt opgelegd. God nu, doordien hij zijn met de zonden der menschheid beladen zoon door den stedehouder van Judea, den wettigen vertegenwoordiger van Tiberius, liet veroordeelen, heeft de wettigheid der keizerlijke macht op aarde verkondigd en dat is eervol voor Rome (3, VI, 82—89). Maar het wonderlijkste komt nog: eenigen tijd daarna, met Titus, neemt de keizerlijke adelaar zijn vlucht naar Jerusalem „om wraak te nemen over de wraak die genomen was over de oude zonde" (*ibid.*, 91—93). Dit mag zeker een raadsel heeten. De dichter zèlf wijst op de moeilijkheden die het aanbiedt alvorens een oplossing te geven. Hoe kan de verwoesting van Jerusalem door de Romeinen, in '70, beschouwd worden als een wraakneming voor het ter dood brengen van Jezus, daar dit op wettige wijze door de Romeinsche overheid gelast werd, nadat God er in had toegestemd teneinde de „oude zonde" van Adam uit te wisschen? De oplossing van het raadsel is gelegen in het tweeledig karakter van de Christus-figuur. Als mensch geschiedde zijn veroordeeling op wettige wijze, met God's toestemming, door een zuiver menschelijke rechtspraak, die niet verondersteld werd met zijn goddelijke hoedanigheid bekend te zijn, maar de Joden, wien de profeten reeds sedert geruimen tijd de komst van den Messias voorspeld hadden, moesten er wel mede bekend zijn; de hardnekkigheid waarmede zij hem verstieten om hem daarna, als een gewoon misdadiger, aan den Romeinschen magistraat over te leveren, is dan ook de oorzaak van God's hernieuwde wraakneming, bestaande in de verwoesting van Jerusalem. In beide gevallen werd Rome gekozen om de besluiten der

goddelijke gerechtigheid ten uitvoer te brengen (3, VII, 19—51).

Deze innige samenwerking van de Voorzienigheid en Rome heiligde, in de oogen der middeleeuwen, de keizerlijke waardigheid. Het is inderdaad opmerkelijk, dat Dante nergens zinspeelt op de wreedheden van Nero; van Domitianus brengt hij alleen diens Christen-vervolgingen in herinnering, zonder er evenwel bij stil te staan (2, XXII, 83); de anderen gaat hij stilzwijgend voorbij. Daarentegen verheugde zich een andere keizer, Trajanus, gedurende de middeleeuwen in een dusdanige vereering, dat men hem met geweld een plaats wilde geven in het Paradijs. De oudste Italiaansche vertellers verhalen treffende staaltjes van zijn rechtvaardigheidszin. [1]) Eens, toen hij zich gereed maakte aan het hoofd van zijn leger ten strijde te trekken, en een arme weduwe, wiens zoon vermoord was, hem om gerechtigheid kwam smeeken, was hij onmiddellijk van zijn paard gestegen teneinde haar eerst voldoening te verschaffen (2, X, 76—93). Vier eeuwen later bad de Heilige Gregorius tot God, dat hij de ziel van dezen heiden de eeuwige zaligheid deelachtig mocht doen worden. Zijn bede werd verhoord, doch tegelijkertijd waarschuwde God hem gestrengelijk, in het vervolg dergelijke verzoeken niet meer tot hem te richten. De heilige Gregorius, ofschoon gestraft voor zijn al te grooten ijver, had desniettemin „zijn groote overwinning" (2, X, 75) behaald, waardoor hij die „de arme weduwe troostte" een plaats verwierf onder de naar rechtvaardigheid dorstenden (3, XX, 45).

De bekeering van den eersten Christen-keizer, Konstantijn, vormt het onderwerp van een andere legende, die een veel grootere plaats in de Divina Commedia inneemt. Jacques de Voragine verhaalt haar ongeveer in de volgende bewoordingen in zijn *Légende Dorée*. [2]) Door lepra aangetast, als

---

[1]) Vgl. A. Graf, *Roma nel medio evo*, deel II, blz. 1-45.

[2]) Samengesteld gedurende Dante's jeugd; hetzelfde verhaal wordt medegedeeld in den tusschen 1262 en 1266 geschreven Trésor van Brunetto Latini.

straf voor zijn Christen-vervolgingen, besloot Konstantijn, op raad der heidensche priesters, zich te baden in het bloed van pasgeborenen en reeds had hij drie duizend kinderen te dien einde doen vatten. Op het laatste oogenblik zwichtte hij voor het geween en de jammerkreten der moeders. Den nacht daarop verschenen de heilige Peter en Paulus hem in een droom en gelastten hem den bisschop Sylvester te ontbieden, die met de Romeinsche Christenen naar den Soraktus was uitgeweken. Deze zou hem het ware geneesmiddel doen kennen. Sylvester kwam, onderrichtte hem in de leer en doopte hem; Konstantijn was onmiddellijk van zijn lepra genezen en werd in zijn bekeering eerst gevolgd door zijne moeder, Helena, en vervolgens, kort daarop, door het geheele Romeinsche volk. Uit dankbaarheid voor zijne wonderbare genezing en het zijn onderdanen gebrachte heil, stond Konstantijn, die het hoofd der kerk algeheele vrijheid van handelen wenschte te laten, hem Rome en de heerschappij over het geheele Westersche keizerrijk af, en verplaatste zijn eigen zetel naar Konstantinopel.

Deze legende werd bevestigd door een uitvoerig en merkwaardig dokument, dat tot ons is gekomen, namelijk de akte betreffende de schenking van Konstantijn aan paus Sylvester. Jammer genoeg, is deze akte een brutale vervalsching. Ofschoon keizer Otto III, tegen wiens bedoelingen zij misschien onmiddellijk gericht was, de door den een of anderen geestelijke bedachte leugen aan de kaak stelde, het mocht hem niet baten: het geheele Italië der middeleeuwen, alle tijdgenooten van Dante en Dante zelf, hebben haar voor waar gehouden. Eerst toen de kritische geest, de vrucht van het XVe-eeuwsche humanisme, was ontwaakt, slaagde de Florentijn Lorenzo Valle er in, het bedrog aan te toonen. De dichter der Divina Commedia was, op dit punt, zijn tijdgenooten geenszins vooruit. Hij bleef hardnekkig vasthouden aan de algemeen als waar beschouwde overlevering; voor hèm was de wereldlijke macht der pausen door Konstantijn ingesteld. Het merkwaardigste van het geval is echter, dat die schenking van Konstantijn Dante, ten gevolge der kentering van zijne

politieke overtuiging, altijd dwars heeft gezeten; hij liet geen gelegenheid voorbijgaan om haar te vervloeken en poogde er de ongeldigheid, uit een juridisch oogpunt, van aan te toonen. Het zou ongetwijfeld een verlichting voor hem geweest zijn, als hij had kunnen vermoeden, dat hier bedrog in het spel was, en als hij, ofschoon Konstantijn, wiens bekeering het keizerrijk aan het heidendom had ontrukt, een plaats toekennend in den hemel van Jupiter, dezen niet zijn dwaling had behoeven te verwijten, „die bedoeling die toch kwade vrucht droeg!" (3, XX, 56)

In werkelijkheid hadden de zaken zich geheel anders toegedragen. De geschiedenis van Rome is, gelijk bekend, een lange aaneenschakeling van vernederingen en plunderingen der eeuwige stad door barbaren-benden: in 400 door de Gothen, onder aanvoering van Alarik, in 455 door de Vandalen, in 461 door de Sueven. Eindelijk, in 476, zette het Herulenhoofd, Odoaker, het zesjarige kind, Romulus Augustulus af, dat men, alle redelijkheid ten spijt, den purperen keizersmantel om de schouders had geworpen. Waarschijnlijk omdat hij van oordeel was, dat het spelletje lang genoeg geduurd had, koos Odoaker geen opvolger. Te midden van die voortdurende gewelddadigheden, de anarchie en de ellende, die in de gehoonde en geteisterde stad heerschten, had zich een nieuwe macht ontpopt, die van den bisschop van Rome. Alleen zíjn door zoovele beproevingen versterkt overwicht was soms in staat op krachtdadige wijze het ruwe geweld te keeren. Bovendien, terwijl de barbaarsche avonturiers slechts voorbijtrokken, vertegenwoordigde de Roomsche bisschop het bestendige plaatselijke gezag, dat er zorg voor droeg na den strijd de geslagen wonden te heelen en, in het algemeen, het leven te midden van deze onrust en wanorde mogelijk maakte. Zoo groeide het steeds hechter wordend gezag van het hoofd der christelijke gemeente te Rome. Zijn eerzucht nam toe, naarmate zijn krachten wiesen; alras maakte hij dan ook aanspraak op den titel van opvolger van den heiligen Petrus en matigde hij zich zelfs een geestelijke rechtsmacht over de kerken der gansche wereld aan.

Maar de paus, wiens geestelijk overwicht zich elken dag uitbreidde, had geen enkele stoffelijke macht. Blootgesteld aan de geringste aanslagen der invallers en aan het geweld der twistende partijen, die er steeds op uit waren zijn macht tot eigen voordeel aan te wenden, zag hij zich door den loop der omstandigheden gedwongen steun te zoeken buiten Italië, een noodlottige politiek, die de pausen elf eeuwen lang zouden blijven volgen. Reeds in de tweede helft der VIIIe eeuw doen de pausen Stefanus II en Adriaan I, tengevolge der dreigende uitbreiding van het Lombardische koninkrijk, een beroep op Pepijn den Korten en diens zoon Karel, koning der Franken. De Lombarden werden overwonnen, hun rijk verwoest, en de paus kreeg, in naam van zijn beschermers, belangrijke goederen in beheer. Deze ontvingen, op hun beurt, eerst den titel van „patricius" en daarna dien van keizer. Karel de Groote werd op den kerstdag van het jaar 800 plechtig te Rome gekroond door paus Leo III. Zoo was de wereldlijke macht der pausen werkelijkheid geworden, terwijl aan de andere zijde de keizerlijke macht hersteld werd.

De tekst der door Pepijn bewilligde en door Karel den Grooten bekrachtigde schenking werd nimmer openbaar gemaakt. Dit neemt niet weg, dat juist deze omstandigheid aanleiding gaf tot het vervaardigen der zoogenaamde schenkings-akte van Konstantijn. Dante heeft, evenmin als zijn tijdgenooten, iets geweten van de rol die hierin gespeeld werd door hèm, van wien hij met eere vermeldt, dat hij „de Heilige Kerk te hulp kwam, wanneer de Longobardische tand haar beet" (3, VI, 94—96).

2

In het begin der IXe eeuw dus was het vraagstuk der verhouding tusschen kerk en keizerrijk reeds duidelijk gesteld: de pausen, steunend op het voorbeeld van Karel den Grooten, die zich naar Rome had begeven teneinde zich tot keizer te laten kronen, en, iets later, op den tekst der beruchte schenking, beschouwden het hoogste gezag in

het Westen als uitsluitend bij hèn berustend. Wanneer zij een keizer zalfden, dan deden zij hem slechts deelen in hùn macht.

Hoe was nu in de praktijk, want hierop toch komt het aan, dit absolute begrip verwezenlijkt? Hadden de keizers zich weten te voegen in de ondergeschikte rol, hun door de pausen toebedacht?

Waren die „twee helften van God'' niet als door een onvermijdelijken loop der dingen, beurtelings uit elkanders machtsbevoegdheden voortgesproten? Het antwoord op deze vragen zou slechts gegeven kunnen worden door een overzicht van dien uiterst verwarden investituur-strijd, welke, gelukkig voor ons, niet binnen de grenzen van deze studie valt, aangezien Dante er zoo goed als geen gewag van maakt in zijn gedicht. Wij bepalen er ons toe, slechts twee voorbeelden aan te halen van de geweldenarijen, waaraan paus en keizer zich tegenover elkander schuldig maakten, opdat men zich een denkbeeld zal kunnen vormen van de felheid, waartoe de tusschen de beide mededingers bestaande haat gestegen was.

De hertog van Saksen en koning van Duitschland, Otto I, die ten zuiden van de Alpen oorlog was komen voeren, greep deze gelegenheid aan, om zich te Milaan tot koning van Italië te laten kronen (961) en daarna te Rome tot keizer door paus Jan XII. Voor meerdere zekerheid had hij den Monte Mario, welke Rome beheerscht, door zijn ruiterbenden laten bezetten. Na deze voorzorgsmaatregelen te hebben genomen, verklaarde hij dat voortaan geen paus gekozen zou kunnen worden dan in tegenwoordigheid van zijn gemachtigde, noch gewijd zou worden alvorens den keizer trouw te hebben gezworen. Jan XII, die overigens een vrij verachtelijk personage was, trachtte deze lastige voogdij van zich af te schudden. Otto I liet hem echter afzetten en koos in diens plaats een van zijn kreaturen, Leo VIII, een leek, die ongeloofelijk snel achtereenvolgens de verschillende orden doorliep. Toen Otto I daarna Rome verliet, achtte Leo VIII het geraden te vluchten. De Romeinen

verklaarden hem vervallen van de pauselijke waardigheid en riepen Jan XII terug, die echter inmiddels stierf en vervangen werd door Benediktus V. Maar toen daagde Otto weder op, nam Benediktus V gevangen, zond hem als balling naar Saksen en herstelde Leo VIII in zijn waardigheid. Bij den dood van laatstgenoemde dwong Otto den Romeinen Jan XIII op, nadat hij vroeger zijn zoon Otto II door dezen tot keizer had laten kronen (967). Dusdanig was, van den aanvang af, de verhouding van het germaansche keizerrijk tot Rome en Dante heeft dan ook niet nagelaten hiervan partij te trekken ten gunste van zijne geliefkoosde stelling: het overwicht van het burgerlijk gezag (*D M*, III, II).

Van pauselijke zijde beantwoordde men deze beleedigingen met schitterende wraaknemingen, waarvan de beroemdste onafscheidelijk verbonden is aan den naam van Canossa: in dien slottoren, gebouwd op een der uiterste rotspunten van de Apennijnen, aan de grens der vlakten van Emilia, kwam op een strengen winterdag van het jaar 1077, keizer Hendrik IV, overwonnen, berouwhebbend en totaal uitgeput, boete doen aan de voeten van den onverzoenlijken Gregorius VII — een hoogst tragische scène, van een eenigszins wreede grootschheid, als de hartstochten dier tijden; de paus smaakte, onvoorzichtig genoeg, het genot zijn slachtoffer met de voeten te treden, een handelwijze die aan den eenen kant de geestdrift der partijgangers eener theokratische regeering opwekte, doch, aan den anderen kant, al wie eerbied hadden voor het keizerlijk gezag met verontwaardiging vervulden.

Een der belangrijkste feiten, waaromtrent de Divina Commedia merkwaardigerwijze het stilzwijgen bewaart, is juist het drama van Canossa. In geen enkel werk van Dante vindt men ook maar de geringste toespeling op Gregorius VII of op Hendrik IV. Daar hier van vergeten geen sprake kan zijn, zijn wij wel genoodzaakt aan te nemen, dat Dante deze episode opzettelijk wegliet. [1]) De dichter, hoe harts-

[1]) Fr. D'Ovidio, Dante e Gregorio VII, blz. 356-397 van zijne *Studi sulla D. C.*, 1901.

tochtelijk ook, kan niet het edele en het grootsche van deze figuur miskennen. Deze paus toch had getracht de veilheid der kerkelijke bedieningen uit te roeien. Aan den anderen kant moest hij in Gregorius VII wel den meer met staatsmansbeleid begaafden dan evangelie-getrouwen pontifex haten, wiens stoute machtsoverschrijding op wereldlijk gebied den eerzuchtigen Bonifatius VIII, dien Dante het meest van al zijne vijanden haatte, tot voorbeeld strekte. Te voorzichtig om hem te verdoemen en te zeer doordrongen van de verderfelijkheid der door hem gevoerde politiek om hem te verheerlijken, koos de dichter de wijste partij en zweeg, doch ook dit stilzwijgen is op zijn manier, een sprekend bewijs van de hartstochten, welke, in de XIIIe eeuw, de door den held van Canossa gespeelde rol vermocht te ontketenen.

Een andere eigenaardige verzwijging in Dante's werk is de naam van Arnaut van Brescia, den hervormer en tribuun, die poogde tegelijkertijd den evangelischen eenvoud en de republikeinsche instellingen te Rome te doen herleven en geruimen tijd aan de wereldlijke macht der pausen paal en perk wist te stellen. Zijn dolzinnig ondernemen had tenminste dìt gevolg, dat de twee mededingers, Adriaan IV en keizer Frederik I, „de goede Barbarossa, van wien Milaan nog met droefenis praat" (2, XVIII, 119—120) zich tegen hem verbonden. Het epitheton „goed" baart ongetwijfeld verwondering, op het oogenblik dat de dichter de inname en de verwoesting van Milaan in 1162, na een belegering van twee jaren, in herinnering brengt, doch klaarblijkelijk heeft de dichter hier slechts het oog op den moed, waarmede Barbarossa, het volmaakte type van den leenheer, schoon, ridderlijk en onversaagd, zonder genade voor de overwonnenen, opkwam voor de vertreden rechten van het keizerrijk en ter kruisvaart stierf, als een getrouw strijder voor Christus, ondanks zijn geschillen met de pauselijke macht.

Bekend is, hoe de grenzelooze moed van den keizer moest zwichten voor het beroemde Lombardisch verbond te Legnano (1176) en hoe hij, zeven jaren later, te Constanz een

vredesverdrag moest teekenen, waarbij hij, behoudens enkele uitzonderingen, de onafhankelijkheid der Lombardijsche gemeenten erkende en den pausen toestond hun gezag in Midden-Italië, voornamelijk in Toscane, uit te breiden.

Voòr alles een moedig ridder, toonde Barbarossa ook een fijn diplomatisch inzicht te bezitten. Teneinde de gevoelige nederlaag, welke hij in het Noorden en in het midden van het schiereiland geleden had, te herstellen, stelde hij zich op schitterende wijze in het uiterste Zuiden schadeloos. Op dat oogenblik waren de rechten op de kronen van Apulië en Sicilië, waar een Normandische dynastie regeerde, weer aan een vrouw, Constantia, de dochter van koning Rutger I, gekomen. Barbarossa haastte zich een huwelijk tot stand te brengen tusschen deze prinses en zijn zoon, die na hem, keizer Hendrik VI werd. Vreemde geruchten deden de ronde omtrent dit huwelijk. Constantia had zich, naar verluidde, in een klooster teruggetrokken, toen zij daaraan met geweld ontrukt werd om zich, tegen haar zin, in den echt te laten verbinden. Dante heeft „de groote Constantia" dan ook een plaats gegeven in de hemelsche sfeer, welke bestemd is voor de godvruchtige zielen, die door menschelijk geweld gedwongen werden hun belofte te verbreken (3, III, 118). Tien jaar ouder dan haar echtgenoot, dien zij zes jaar op een erfgenaam liet wachten, had zij reeds den veertigjarigen leeftijd bereikt, toen zij hem dezen eindelijk schonk.[1]) Het bericht van dit late moederschap stemde, zooals de geschiedenis vermeldt, „de goede luyden" van Palermo nog al sceptisch, daar zij de een of andere machinatie meenden te bespeuren, *in casu* de onderschuiving van een kind, bestemd om in Konstantijn's rechten te treden. Teneinde dien geruchten den kop in te drukken, bedacht men een eenvoudig en vernuftig middel: de koningin beviel op een openbaar plein te Palermo, in een groote tent, waartoe alleen vrouwen toegang hadden.

[1]) A. Luchaire, *Innocent III: Rome et l'Empire* (1904) blz. 165. — G. Villani (*Cron*, IV, 20 en V, 16) betoont zich buitengewoon scheutig. Volgens hem zou Constantia over de vijftig geweest zijn!

Dit verhaaltje kan den toets eener strenge kritiek niet doorstaan, want, om te beginnen, zag de zoon van Hendrik en Constantia niet te Palermo, maar te Iesi, bij Ancona, het levenslicht, op den 26en December 1194. Doch deze bijzonderheid is slechts van geringe beteekenis. Hoofdzaak is, dat de erfgename der koningen van Apulië en Sicilië Barbarossa een kleinzoon heeft geschonken en dat deze buitengewone merkwaardige figuur, Frederik II, beurtelings de bewondering, de verbazing en de ergernis van de XIIIe eeuwers opwekte.

De groote werkzaamheid op wetenschappelijk, wijsgeerig en dichterlijk gebied, waarvan zijn hof op Sicilië het middelpunt werd, zal te harer plaatse besproken worden; mijn doel is hier slechts in het kort de houding te schetsen van dezen nieuwen koning tegenover het pausdom en Italië, vooral zooals zij Dante en zijn tijdgenooten heeft toegeschenen. [1])

Vader- en moederloos op vierjarigen leeftijd, werd Frederik toevertrouwd aan de zorgen van paus Innocentius III, die de pauselijke macht nog meer luister bijzette dan Gregorius VII. [2]) De naam van dezen grooten paus is niet geheel en al uit de Divina Commedia weggelaten, doch het scheelt niet veel, want Dante heeft de door hem gespeelde rol slechts in herinnering gebracht naar aanleiding van de goedkeuring die hij hechtte aan de instelling der orde van den heiligen Franciskus (3, XI, 92). Onder het wakend oog van dezen geslepen politikus, betoonde Frederik zich, als jongeling, buitengewoon gedwee. Begiftigd met den dubbelen titel van „koning der Romeinen" en „koning van Sicilië en Napels" werd hij geheel buiten den strijd gehouden, dien de pretendenten naar de keizerskroon met elkander in Duitschland voerden en hij beloofde den paus zelfs plechtig, nooit ofte nimmer de keizerskroon en die van Sicilië op zijn hoofd

[1]) Ik verwijs den lezer voor dit punt naar de mooie bladzijden door Emile Gebhart aan Frederik II gewijd, in hoofdst. IV van zijn *Italie Mystique* (1898).

[2]) Zie Achille Luchaire, *Innocent III, la papauté et l'empire;* 6 vol. Paris 1904-1908.

te zullen vereenigen. Doch na den dood van Innocentius III (1216) en dien van Otto IV (1218), aarzelde Frederik, als eenig afstammeling der Zwabische dynastie, niet, zich in 1220 te Rome tot koning te laten kronen.

In Frederik II, Duitscher van de zijde zijns vaders, Hendrik VI, die nog vrijwel alle ruwheid van het germaansche ras bezat, [1]) Normandiër en vooral Siciliaan van moeders zijde, een Italiaan van het zuiverste water door zijn opvoeding, versmolten zich deze erfelijke eigenschappen tot een oorspronkelijk geheel. Maar voòr alles was hij een Zuiderling, ja, meer nog, een Oosterling, want wij mogen niet uit het oog verliezen, dat Sicilië, het punt waar de onderscheidene aan de oevers der Middellandsche zee ontstane beschavingen, elkander ontmoeten, de drie zijden van zijn kust als het ware naar Europa, Azië en Afrika, tegelijkertijd keert. In de oudheid bevolkt door de Grieken, door de Carthagers aan de Romeinen betwist, was het achtereenvolgens door de Sarracenen en de Normandiërs bezocht. Bovendien was het betrekkingen blijven onderhouden met de Spaansche moslemin en ontving het liefderijk de uit alle overige landen verjaagde Joden. Aan ieder dier volkeren ontleende Frederik iets, maar in hoofdzaak was zijn opvatting van de monarchie Oostersch.

Hij maakte een einde aan het konflikt tusschen het geestelijk en het keizerlijk gezag door het eerste in het tweede op te lossen en beschouwde zich boven alle pauselijke bedreigingen verheven. Herhaalde malen in den ban gedaan — tot drie maal toe werd de kerkelijke ban over hem uitgesproken — en eindelijk door een koncilie afgezet, liet hij zich door geen enkele dier wraaknemingen afschrikken. Hij was de meening toegedaan, dat aangezien godsdienst iets zuiver persoonlijks is, de geestelijkheid zich slechts met den eeredienst en de leiding der zielen had bezig te houden; de kerk had als georganiseerd lichaam geen reden van bestaan en moest zich van alle politieke inmenging onthouden. Hoe vaak moest

[1]) Aldus drukt zich een Duitsch historikus, Karl Federn, uit, *Dante* (Italiaansche vert. Bergamo, 1903), blz. 50.

Frederik II niet de keizers van Konstantinopel en de Kaliefen benijden, die niet genoodzaakt waren rekening te houden met den naijver eener geestelijke macht.

Teneinde een begin van uitvoering te geven aan dit weidsche plan, moest hij geheel vrij zijn in zijn bewegingen, alle bevoegdheden van juridischen en anderen aard in zijn persoon vereenigen. Frederik aarzelde niet, het feodale verbond te verbreken, waarop de maatschappij van zijn tijd berustte. Hij ontnam zijn' vasallen alle macht, trad hunne voorrechten met de voeten en omringde zich met twee of drie vertrouwelingen, slaafsche uitvoerders van zijn wil, die hij uit hun nietigheid had opgeheven en die hij met een woord weer in het niet kon doen verzinken, zoo b. v. Piero della Vigna, aan wien Dante een der eigenaardigste episoden van zijn Hel (zang XIII) gewijd heeft. Eenzaam, aan de spits der in gelijke mate vijandig gezinde geestelijke en feodale hiërarchiën, had Frederik een pretoriale garde noodig, waarop hij ten volle vertrouwen kon en die tot alles bereid was, zooals de janitsaren. Spoedig had hij dan ook zulk een lijfwacht. Het was een Sarracenen-korps, dat hij in een kamp bij Lucca afzonderde en waarvan hij de manschappen aan zich wist te binden door weldaden en voorrechten, doch vooral door hun toe te staan hun leefwijze naar eigen believen in te richten. Van de overige beleiders van den Islam afgezonderd, waren zij in 's keizers hand, en de bedreigingen met den banvloek maakten niet den minsten indruk op hen. Wat ontbrak nog aan dien afstammeling der Hohenstaufen om een echt Oostersch heerscher te zijn? Men fluisterde heel zachtjes, met verontwaardiging, dat de keizer er een harem op na hield!

Zulk een machtige, oorspronkelijke en onrustige persoonlijkheid was wel geschikt om aan alle kanten de hartstochten te doen ontvlammen. Aan Welfsche zijde had de paus den toon aangegeven in zijn encyclieken: Frederik was het beest van de Apokalypse, een nieuwe Lucifer, die Gods hemel wilde bestormen, een verpersoonlijking van den Antichrist, [1])

[1]) In de encycliek *Ascendit de mari*; vgl. Gebhart, blz. 147.

in eèn woord een goddelooze of, zooals men het toentertijd uitdrukte, een „epikurist." De Kerk was hem er niet in het minst dankbaar voor, dat hij nooit een tegenpaus gesteund had, nooit een scheuring had uitgelokt noch eenige ketterij van zijn onderdanen geduld had. Een weinig meer meegaandheid ten opzichte van hunne wereldlijke plannen ware den pausen welkomer geweest. In het Gibellijnsche kamp voerde men een geheel andere taal. De Florentijnsche samensteller der *Cento novelle antiche*, die vrij getrouw de heerschende meening aan de kleine hoven van Noord- en Midden-Italië weergeeft, raakt niet uitgeput over de edelmoedigheid en den rechtvaardigheidszin van Frederik. Zelfs diens meest gevreesde veldheer, de beruchte tiran van Padua, Ezzelino da Romano, [1]) door de Welfen als de baarlijke duivel beschouwd, wordt door den verteller betrekkelijk sympathiek geschilderd.

De houding van Dante tegenover deze raadselachtige figuur is verschillend en ten deele tegenstrijdig. Het valt niet moeielijk bij hem andere, dergelijke weifelingen waar te nemen, die het gevolg zijn van een verandering in zijn gevoelens ten opzichte van keizerschap en pausdom. Zijn zuiver Welfsch-gekleurde jeugd-indrukken maakten, op rijperen leeftijd, plaats voor een beslist Gibellijnsche overtuiging. Aan de eerstgenoemden is zijn meening, dat Frederik een goddelooze was, toe te schrijven; hij rangschikt hem onder de „epikuristen" van den zesden kring, „die de ziel met het lichaam voor dood verklaren" (1, X, 15, 119), zonder echter den persoon ten voeten uit te schilderen of hem het woord te geven. Aan den anderen kant had de keizer zoò duidelijk de zuiver geestelijke rol der kerk tegenover het keizerlijk gezag omschreven, dat Dante in hem de volmaakte uitdrukking vond van zijn eigen politieke opvattingen. Die welwillendheid, waarmede Dante het werk van Frederik beschouwt, schemert door in de episode waar Piero della Vigna optreedt. De samenspraak tusschen den dichter en

[1]) Dante toont hem ons tot de oogen ondergedompeld in een stroom van bloed (1, XII, 109-110).

den vertrouweling en almachtigen minister van den keizer, getuigt van een eerbied en een fijngevoelig, haast liefderijk medelijden, zooals wij slechts enkele malen in den Hel aantreffen. De oorzaken, welke het in ongenade vallen van den keizerlijken protonotarius, die zich in de gevangenis het leven benam, ten gevolge hadden, worden zoò aangegeven, dat zij een einde maken aan de ongunstige geruchten die de ronde hadden gedaan; niet alleen pleit Dante Piero della Vigna vrij van elke verdachtmaking als zou hij op verraad gezonnen hebben, maar deze, ofschoon getroffen door een op zijn macht naijverig, misschien enkel grillig meester, herinnert in een van groote bewondering en eerbied getuigend vers — een eerbied die, men voelt het, door Dante gedeeld wordt — aan dien heer „die zoozeer eere waardig was" (1, XII, 75).

3

Het grootsche plan van Frederik II, om in Italië een van alle kerkelijke inmenging onafhankelijk koninkrijk te stichten, liep op een erbarmelijke mislukking uit. In 1248 leden de keizerlijke wapenen, die tot steeds hadden gezegevierd, voor Parma een geweldige nederlaag. De legaat van den paus had zich opgesloten in de stad, die zich heldhaftig tegen den belegeraar verdedigde. Het beloofde een strijd op leven en dood. Vlak voor de wallen van Parma had de keizer zich met zijn leger en zijn geheele hofhouding verschanst in een versterkt kamp, dat een ware stad geleek, die hij vermetel den naam van Victoria gaf. Doch de belegerden maakten van een oogenblik van onachtzaamheid van den vijand gebruik, overmeesterden Victoria en verwoestten het na een rijken buit te hebben gemaakt (*Ep.* VI). Dit was niet het eenige voorteeken van een aanstaand verval: in 1245 had het te Lyon bijeengekomen koncilie den keizer afgezet; zijn oudste zoon, die hem in Duitschland vertegenwoordigde, was gevangen genomen als aanhanger van den paus en had zich van het leven beroofd; Frederik II zèlf stierf onverwachts in December 1250. Zijn tweede zoon, Koenraad IV, begaf zich naar Italië om zijn rechten op het

koninkrijk Napels te doen gelden, en, ondanks den tegenstand van den paus, die hem voor een vijand der kerk verklaarde, slaagde hij er in, zich meester te maken van Capua, Aquino en Napels, waarna hij, op zìjn beurt, stierf. De Welfen, in hun haat, aarzelden niet, dit spoedig na elkander heengaan van vader en zoon op rekening te stellen van Manfred, Frederik's bastaard, die zich den waren erfgenaam van diens denkbeelden toonde en allèèn in staat, het werk zijns vaders in Italië voort te zetten.

Tegenover Koenraad, een Germaansch vorst, die de Alpen overschreed aan het hoofd van een talrijk leger om een verafgelegen nalatenschap op te eischen, staat Manfred als een Italiaan, aan wien deze gewesten krachtens een natuurlijk recht toekomen, die van zijn vader den moed, de liefde voor kunst en poëzie, alsook den smaak voor een weelderige, Oostersche leefwijze, geërfd had. De Gibellijnen verzamelden al hun hope en hunne aanhankelijkheid op het bekoorlijke hoofd van dezen jongen prins met het rosachtige haar. [1]) De wettige opvolger der Zwabische dynastie was toenmaals een kind van drie jaar, de zoon van Koenraad — Konradijn genaamd — door zijn moeder in Duitschland opgevoed; het was ook eerst in zìjn naam dat Manfred, prins van Tarente, zich met het regentschap over het koninkrijk belastte, doch toen in 1258 het gerucht van Konradijn's dood de ronde deed, werd Manfred plechtig te Palermo gekroond en de door Frederik II gehuldigde tradities kwamen meer dan ooit in eere aan zijn hof (D V E, I, 12).

De Kerk beschouwde hen echter niet minder dan zijn vader als een ketter en een ongeloovige en, aangezien het uitspreken van den ban geen indruk op hem maakte, kwam Urbanus IV op het denkbeeld zich tot een den Heiligen Stoel met hart en ziel toegewijden vreemden vorst te wenden, om Italië van dezen aanstoot te verlossen. De heilige Lodewijk weigerde, na gepolst te zijn, maar het voorstel werd, nadat het door Clemens V opnieuw gedaan was, aangenomen

---

[1]) „Hij was blond en schoon en van edelen aanblik" (2, III, 107).

door den jongeren broeder van den koning, Karel, graaf van Anjou en Provence. Zoo deed de kerk ten tweeden male een beroep op de tusschenkomst van Fransche prinsen om haar wereldlijk gezag te verdedigen.

Karel maakte, na te Rome gekroond te zijn, onmiddellijk een aanvang met de verovering van zijn koninkrijk. De toegang daartoe werd hem toen gemakkelijk gemaakt door een verraad, bij den overtocht van den Garigliano gepleegd (I, XXVIII, 16—17), dat hem veroorloofde rechtstreeks op Benavente aan te rukken, waar Manfred hem afwachtte (12 Februari 1266). Een verwoed gevecht had plaats. De Welfsche troepen, opgezweept door de prediking van den heiligen oorlog tegen den „sultan van Lucera," kweten zich buitengewoon dapper van hun taak; aan Manfred's zijde spaarden de Duitsche ruiterij en de getrouwe Sarraceensche boogschutters hun leven niet, maar het contingent uit Apulië liet de strijdenden op het beslissende oogenblik in den steek. Daar hij het beneden zich achtte te vluchten, ontdeed Manfred zich, naar verluidt, van zijne koninklijke onderscheidingsteekenen en kwam hij, als een onbekende, in den strijd om. Gedurende drie dagen verkeerde men in het onzekere omtrent zijn lot; eindelijk werd zijn lijk herkend, doch toen de leenmannen, die hem verraden hadden, hem opeischten teneinde hem ten minste eervol te begraven, weigerde Karel van Anjou zulks, omdat het hier een kerkbanneling gold. Hij liet dezen eenvoudig in een gat, aan het uiteinde der brug bij Benavente werpen, waarna het leger der overwinnaars voorbijtrok en iedere soldaat een steen op het lijk wierp. Op zulk een barbaarsche wijze ontstond de aan een pyramide herinnerende steenhoop, die den voorbijgangers de plek aanwees, waar de schoone Manfred rustte. Deze begrafenis scheen echter nog tè eervol voor hem, want de bisschop van Cosenza liet het lijk, op aansporing van Clemens IV, opgraven en buiten de grenzen van het koninkrijk brengen, dat een kerkelijk land was. Al deze gebeurtenissen hadden in Italië diepen indruk gemaakt en Dante, slechts weinig lyrisch gestemd door den persoon van Frederik II,

heeft de edele en zachte figuur van diens zoon te voorschijn geroepen in een treffende episode van den Louteringsberg (zang III).

Dank zij den steun van Karel van Anjou „gene met den mannelijken neus" (2, VII, 113, 124), dien Dante verfoeide, werd het pausdom van zijn meest gevreesde vijanden verlost. Karel verdelgde hen tot den laatste toe, want toen de zeventienjarige Konradijn onverschrokken de erfenis van zijn vader en zijn oom kwam opeischen, stelde de nieuwe koning van Napels er zich niet mede tevreden, hem bij Tagliacozzo gevangen te nemen (1268). Voor het rustig bezit zijner verovering scheen meer noodig: Konradijn moest onthoofd. De Siciliaansche Vesper (1282) leverde al spoedig een bewijs hoe impopulair het door den prins van Anjou ingestelde régime was (3, VIII, 61—65). Intusschen zegevierde echter de Welfsche partij alom: de keizers Rudolf I van Habsburg, Adolf van Nassau, Albert I van Habsburg, vertoonden zich niet ten Zuiden van de Alpen en de pausen konden zich ongestoord overgeven aan die heerschzucht en die weelderigheid, die Dante hun herhaaldelijk en met bijzondere scherpte zou verwijten. Van de kerkvorsten der periode die volgde op den ondergang der Zwabische dynastie in Italië, toont Dante ons Adriaan V, zich reinigend van de zonde der gierigheid (2, XIX, 99 en vlg), Nikolaas III in de sfeer waar zìj vertoeven, die geestelijke ambten versjacherden (1, XIX, 64 en vlg), en Martinus IV, doodelijk belust op de paling uit het meer van Bolsena, te midden van de gulzigaards (2, XXIV, 20—24).

Een oogenblik scheen het alsof een met goede voornemens bezielde paus een einde zou maken aan die steeds toenemende schandalen. Dat was in het jaar 1292. Na den dood van Nicolaas IV bleef het conclave twee jaar vergaderd, zonder dat men er in slaagde het eens te worden, daar de mededingers naar het pausschap zich in een gelijken aanhang verheugden. Eindelijk stelden eenige kardinalen, strijdensmoede, voor, een keuze te doen buiten het heilige college om, en eendrachtig koos men een ouden hermiet, Pietro

da Morrone, die in de bergen bij Sulmona leefde, waar hij in grooten reuk van heiligheid stond. Zijn voornaamste verdienste in de oogen van het conclave zal ongetwijfeld wel geweest zijn zijn leeftijd — hij was tachtig jaar — die hoop gaf op een nieuwe verkiezing binnen afzienbaren tijd.

Paus ondanks zichzelven, ging Celestinus V misschien met kerkhervormingsplannen om, doch die taak was boven zijne krachten; al spoedig merkte hij, dat er hoegenaamd geen samenwerking mogelijk was tusschen hem en zijn onmisbare helpers, de kardinalen, en na vijf maanden nam hij zijn ontslag. Zoo zag Rome zich tegelijkertijd aan weerszijden verhinderd, haar voorzienigheids-rol in Italië en in de wereld te spelen. De opvolgers van Frederik en van diens zonen verlieten den „tuin des Rijks" zonder zich er om te bekommeren en de pausen gaven zich zonder schroom aan alle wereldsche genoegens over. Zoodanig was het noodlot dat over het ontredderd Italië hing, dat, indien bij toeval een waarachtig vroom man den troon van St. Pieter besteeg, hij zich bijna onmiddellijk gedwongen zag dien te verlaten.

Allen die, met Dante, droomden van een herstel van den evangelischen geest te Rome, werden bitter teleurgesteld. Zij werden het des te meer, daar het vrijwillig heengaan van Clemens V de stad overleverde aan den ondernemendsten paus, op politiek gebied, dien men ooit gezien had. Zonder den hoogen leeftijd in aanmerking te nemen van Pietro da Morrone, die door zijn kluizenaarsleven kwalijk voorbereid was op de rol, die hij geroepen werd te spelen, zonder te bedenken, dat zijn heiligheid hem binnen korten tijd de eer der kanonisatie zou doen te beurt vallen, [1]) wilde de dichter slechts dien zonderlingen afstand zien, waardoor de kerk aan de grootste gevaren werd blootgesteld en, in het voorportaal van den Hel, beschuldigt hij meedoogenloos, onder hen die nòch het goede nòch het kwade deden — gelijk

[1]) Hij werd in 1313 heilig verklaard; zooals men verderop zien zal is de toespeling op Celestinus van vóór dien datum.

de engelen die geen partij kozen tusschen God en Lucifer — hèm, „die uit lafheid de groote weigering had gedaan" (1, III, 60). Alle oudere kommentatoren hebben in deze figuur Celestinus herkend en, wanneer sommige moderne kritici — trouwens tevergeefs — getracht hebben, haar met andere personen te vereenzelvigen, zoo spruit dit slechts hieruit voort, dat zij niet begrepen, dat die paus, hoe heilig hij ook geweest was, naar Dante's opvatting, het oogmerk der Voorzienigheid verijdeld had, die misschien, door zijn bijstand, het geestelijk gezag van Rome had willen herstellen.

II DE OORSPRONG VAN FLORENCE EN HET VERLOOP DER BURGERTWISTEN IN DE XIIIE EEUW

1

HET groote konflikt, dat de geheele geschiedenis van Italië in de XIIe en de XIIIe eeuw vult, geldt Rome en de opvatting van het wereld-keizerrijk, waarvan die toovernaam het symbool bleef. De wisselvalligheden van dien strijd vonden haar weerklank in de inwendige geschiedenis van elke stad, en vooral in die van Florence.

Wij hebben gezien hoe de Florentijnen zich beschouwden als de afstammelingen der aan de oevers van den Arno gevestigde Romeinsche kolonisten en hoe trotsch zij waren op die afkomst. Uit eerst kortelings gedane opgravingen is inderdaad gebleken, dat hun stad gebouwd is op de plek eener Romeinsche kolonie, ongetwijfeld een militaire kolonie, die bestemd was de brug te bewaken, waarover de weg van Rome naar Bologna, over den Arno, leidde. Omtrent deze blijkbaar ten tijde van Sylla gestichte kolonie, is niets bekend. De eerste belangrijke, met zekerheid gestaafde feiten betreffende de geschiedenis van Florence dateeren eerst van omstreeks 1100. Hierin ligt een soort historische paradoks, die alleszins onze aandacht verdient. Deze stad, die van het midden der XIIe, tot het midden der XVIe eeuw een overwegende rol speelt in de ontwikkeling der europeesche beschaving, door haar politiek en haren handel, vooral door het bankwezen, hare schrijvers, hare kunstenaars

en hare geleerden, dat moderne Athene, treedt laat en onverwachts op in de geschiedenis. De Lombardijsche gemeenten bereidden hun heldhaftig verzet voor tegen Barbarossa, en zeesteden als Pisa, Amalfi, Napels en Venetië bloeiden reeds in een tijd toen Florence nog van geen beteekenis was. Ja, zelfs het Florentijnsche dialekt, dat de literaire taal van Italië zou worden, is een der laatste die wij in de overgeleverde teksten ontmoeten. Wij bezitten overblijfselen van de taal, die men in Kalabrië, Sardinië en Lombardije sprak van de Xe en de XIe eeuw af; wat Florence aangaat, vinden wij geen sporen vóór 1211. De Florentijnen bezaten zonder twijfel, sedert eeuwen, een eigen taal, maar het is opmerkelijk dat hunne overigens zoo rijke archieven, geen enkel fragment van voor dien datum, dat is vierenvijftig jaar voòr de geboorte van Dante, bewaard hebben! Trouwens, in de poëzie waren Sicilië en de beneden-vallei van de Po, Florence voor geweest, terwijl Pisa en Sienna in de schilderkunst op den voorrang kunnen bogen. Florence heeft echter, op haar beurt, met ongeloofelijke snelheid en op buitengewoon schitterende wijze haar schade ingehaald.

De schrijvers der middeleeuwsche geschiedenis trachten, met ijver en geduld, het geheim te ontsluieren van de ontwikkeling dier wonderbare, zoo lang bedwongen en verborgen levenskracht, in haar eerste periode.[1]) Intusschen vulde de eigenliefde van het Florentijnsche volk, dat kwalijk het ontbreken van een eigen geschiedenis droeg, die leemte op haar wijze aan, met legenden, waarop Dante herhaaldelijk zinspeelt.

Wanneer de huismoeders, al spinnende, van de heldendaden der Fesolanen, zoowel als van die der Trojanen en Romeinen verhaalden (3, XV, 126), volgden zij daarin

[1]) P. Villari, *I primi due secoli della storia di Firenze*, 2 vol., Florence 1893; P. Santini, *Quesiti e ricerche di storiografia fiorentina*, Florence, 1903; en *Studi sull' antica costituzione del comune di Firenze*, in het *Archivio stor. ital.*, serie V, deel XXXI-XXXII (1903), G. Salvemini, *Magnati e popolani in Firenze*, Florence 1899; en vooral R. Davidsohn, *Geschichte von Florenz*, Berlin, 1896 en vlgg.

slechts de overlevering, die ons Florence en Fiesole in voortdurenden, onderlingen strijd toont. Ten tijde dat de aarde nog slechts door goden en godenkinderen bewoond werd, was Fiesole gesticht door een held, dien de Florentijnsche schrijvers „Atalante" of „Atlante" noemen — d. i. Atlas, — maar Boccaccio verzuimt, ons in zijn mythologische verhandeling mede te deelen, of die Atlas wel degene is, die den hemel op zijn schouders torste. Atalante had drie zoons: Italus, wiens afstammelingen Italië hadden bevolkt, Sicanus, die zijn naam aan Sicilië gaf, en Dardanus, de stichter van Troje. In adeldom overtrof Fiesole dus verre Florence, Rome en zelfs Troje.

Nadat Catilina Rome's val gezworen had — aldus legde men het doel zijner samenzwering uit — kwam hij te Fiesole een schuilplaats zoeken om aan de vervolgingen der konsuls Metellus en Florinus te ontkomen. Dank zij den steun der Fesulanen versloeg hij de Romeinen aan de oevers van den Arno, in een gevecht, waarin Florinus den dood vond. Julius Caesar kwam later wraak nemen voor die beleediging, verwoestte Fiesole en liet, ter plaatse waar Florinus was gesneuveld, een nieuwe stad bouwen, die hij, naar dezen veldheer Florentia [1]) noemde. Vijfhonderd jaren verliepen, — aldus de legende — en toen kwam de barbaren-koning Totila, de geesel Gods, die Florence verwoestte en Fiesole weder opbouwde. Het is zonneklaar, dat de Gothen-koning Totila hier verward wordt met Attila. De eerste trok wel door Toskane tegen de helft der VIe eeuw, maar zonder Florence te verwoesten, en wat den Hunnenkoning betreft, hij kwam nimmer in die streken, doch het scheen niet meer dan natuurlijk, dat een stad van eenige beteekenis door den geesel Gods verwoest zou zijn. Dante maakte de verwarring

[1]) Dit is een van de vele fantastische etymologieën, welke men voorgesteld heeft om den oorsprong van dien naam te verklaren. Evenmin mag waarde gehecht worden aan de bloem, die Florence in haar wapen draagt, die op haar munt (de florijn) voorkomt en waarvan de naam aan de domkerk Santa Maria del Fiore herinnert. De aanwezigheid van de bloem is te verklaren door den naam der stad.

tusschen de twee barbaren-hoofden volkomen, door formeel te verklaren, dat de verwoesting het werk was van Attila (I, XIII, 149).[1]) Krachtens een soortgelijke redeneering moest Florence, als dochter van Rome, door Karel den Grooten, den hersteller van het Westersche keizerrijk, weder zijn opgebouwd en, zoo Florence oorspronkelijk naar het voorbeeld van het oude Rome was aangelegd, met een kapitool, een forum, een amphitheater, thermen en tempels, Karel de Groote wilde dat deze nieuwe stad met kerken, gewijd aan St. Pieter, St. Laurentius en Santa Maria Maggiore, etc., het oude Rome zou weerspiegelen. Eindelijk, eeuwen later, braken de Florentijnen voorgoed de macht van Fiesole. Deze aanval op de eeuwige mededingster is historisch en had plaats in 1125.

Dante beschouwde de bevolking van Florence als bestaande uit twee verschillende lagen: de afstammelingen der Romeinen, voornaam van afkomst en van de edelste bedoelingen bezield, steeds het oog gericht op het heil van den staat, en het verachtelijke plebs, dat door de achtereenvolgens op Fiesole behaalde overwinningen genoodzaakt was zich te Florence te vestigen. Zij waren de „Fesulaansche beesten," het „ondankbaar en kwaadwillig volk, dat nog naar berg en rotssteen aardt," een „mesthoop" waarop soms nog een „plant" groeit, waarin „het heilig zaad der Romeinen" herleeft (I, XV, 61-63, 73-78). Het behoeft zeker niet gezegd te worden, dat die ras-vijandschap tusschen Etrusken en Latijnen slechts bestaan heeft in de verbeelding des dichters en in die van zijne tijdgenooten, maar dit neemt niet weg, dat zij van het grootste belang is, wat de voorstelling betreft, die zij zich maakten van de inwendige verdeeldheden te Florence.

Nog een andere overlevering, welke betrekking heeft op de verschillende herbouwingen der stad, verdient hier vermeld te worden. Het heidensche Florence stond onder de

[1]) Toch noemt hij hem, waar hij het over Karel van Valois heeft, aan wiens verraad hij den moreelen ondergang van Florence toeschrijft (zie verderop blz. 138) niet Attila, maar *Tottila secundus*.

schutse van Mars, aan wien de schoonste tempel gewijd was. Toen de bewoners zich tot het christendom bekeerden, werd de heilige Johannes de schutspatroon, wien zij een bijzondere vereering toedroegen. Mars werd uit zijn verblijfplaats verdreven en moest plaats maken voor den nieuwen beschermer der stad en de tempel van den krijgsgod werd die „schoone Sint-Janskerk" waarvan Dante gewaagt. Teneinde echter den vervallen God een eervolle rustplaats te verzekeren, heesch men deze op een hooge zuil, aan de oevers van den Arno. Tijdens de verwoesting van Florence door Attila, of Totila, viel het standbeeld in de rivier, waar het bleef liggen totdat Karel de Groote den wederopbouw der stad gelastte. Mogen wij Villani (III, I) gelooven, dan verbeelde men zich toen, dat het onmogelijk was de stad uit hare puinhoopen te doen herrijzen, indien men niet eerst het marmeren beeld van den god teruggevonden had, het beeld dat de eerste stichters hem „door toovermacht" hadden opgericht. Men vischte het uit den Arno op en het werd weer op zijn zuil geplaatst, aan het begin der eenige brug, die Florence toenmaals bezat, of juister, men maakte zichzelven wijs, dat het vormlooze steenblok, dat men uit het water had gehaald, van dat beeld afkomstig was. Dante noemt het een „verminkte steen" (3, XVI, 145) en Boccaccio, die het uit eigen aanschouwing kende, verklaart dat het een fragment van een ruiterstandbeeld was, doch zóo vormloos, dat men niet meer zien kon of het overgebleven brok een stuk van het paard of van den ruiter was! Toen de brug in 1333, tijdens het wassen der rivier, werd weggespoeld, stortte deze merkwaardige fetisj in den Arno en sedert is hij nimmer teruggevonden. De bijgeloovige Florentijnen bleven hardnekkig in de afzetting van den door Sint Jan vervangen Mars éen der oorzaken zien van hunne burgeroorlogen. Dante is de tolk van dit geloof (1, XIII, 143-145) en de eerste bloedige episode der twisten te Florence speelde zich dan ook inderdaad af aan den voet van het verminkte beeld (3, XVI, 145-147).

Het tijdstip, waarop wij enkele minder fabelachtige feiten

in de geschiedenis van Florence beginnen te bespeuren, valt samen met de regeering van Mathilde van Canossa, de „groote gravin," dochter van Bonifatius III, hertog en markies van Toscane, erfgename van uitgestrekte goederen in Ligurië en Lombardije, en die in 1115 stierf. Wat hier van haar werk vooral in herinnering gebracht verdient te worden is, dat zij, bewust of onbewust, den eersten grondslag legde van een gemeentelijk bestuur te Florence.

Meestentijds was zij gedwongen tot een verblijf ver van den Arno, aangezien zij in voortdurende oorlogen, in Lombardije, gewikkeld was, beurtelings te Cremona, te Mantua en te Ferrara. Tijdens die langdurige perioden van afwezigheid belastte zij eenige door haar gekozen burgers met de administratie en de rechtspraak te Florence. Het feit, dat onder die tijdelijke regeerders vooral families van Germaanschen oorsprong sterk vertegenwoordigd waren, doet er weinig toe. In dien ver vervlogen tijd vereenigden allen, die binnen de stadswallen leefden, zich in hun wederzijdsch belang, want het kwam er immers vooral op aan, zich te verdedigen tegen de kleine leenmannen, die de stad aan alle zijden omringden en hare ontwikkeling in den weg stonden. Zooals Villani het schilderachtig uitdrukt, waren de omliggende heuvels „met burchten begroeid," bezaaid met van kanteelen voorziene torens. Florence is gelegen in een soort bekken, waarin de Arno slechts doordringt, en waaruit hij weder wegstroomt door gemakkelijk te bewaken bergengten; de ontluikende handel der stad had vooral behoefte aan veiligheid met het oog op het goederen-vervoer, en het trof wel slecht dat die roovers — want een anderen naam verdienen zij niet — van hunne adelaarsnesten uit op de kooplieden loerden en beslag legden op alles wat onder hun bereik kwam. Het eerste waar de Florentijnen dus zorg voor hadden te dragen, was, die lastige naburen in bedwang te houden en te bestrijden, en zij werden hierin door de gravin gesteund. Zij deed zulks met des te meer toewijding, daar die burchtheeren, die kwalijk de opkomst der stad verdroegen, zich opwierpen als verdedigers van het keizerrijk,

terwijl Mathilde de paus met hart en ziel was toegedaan.

Gedurende een dertigtal jaren voerde zij dan ook bijna voortdurend krijg om de zaak der Kerk te verdedigen tegen de aanmatigingen van het keizerrijk. Aan haar moeder, Beatrix van Lotharingen, dankte zij een vurigen geloofsijver; daarbij was zij buitengewoon werkzaam en onvermoeibaar, doch vooral toonde zij zich ontvankelijk voor den invloed van deze krachtige persoonlijkheid, in welke zich de theokratische geest van het eind der XIe eeuw belichaamde: paus Gregorius VII. De opperste kerkvorst was Mathilde's gast geweest op haar kasteel te Canossa, toen keizer Hendrik IV hem om vergiffenis kwam smeeken; zij was tegenwoordig bij die tragische ontmoeting en men beweert zelfs dat de onverzettelijke Gregorius VII slechts voor haren aandrang en hare tranen zwichtte, toen hij erin toestemde den banneling te ontvangen en zich met hem te verzoenen. [1]) Zij wendde al haren invloed en al haar krachten aan ter versterking van de pauselijke macht, zij stichtte kloosters, begiftigde allerlei godsdienstige instellingen en, daar zij ten leste zonder erfgenaam bleef, schonk zij hare bezittingen aan de Kerk.

Deze schenking werd de oorzaak van eindelooze geschillen tusschen het keizerrijk en het pauselijk gezag, want de groote gravin kon, volgens het feodale recht, slechts beschikken over de niet leenroerige goederen, d. w. z. die welke vrij van elken leenplicht en overdraagbaar waren; wat de feodale goederen betrof, deze keerden aan den keizer terug. Het viel echter allesbehalve gemakkelijk door bewijsstukken met zekerheid uit te maken, of een bepaald landgoed een erfgoed dan wel een leengoed was; de twisten, die uit deze rechtskwesties voortvloeiden, vormen een belangrijk hoofdstuk in de geschiedenis van het Keizerrijk in zijne betrekkingen tot de Kerk in de XIIe en de XIIIe eeuw.

De Florentijnen maakten handig gebruik van dit telkenmale opnieuw rijzend geschil en de anarchie die er het gevolg

[1]) G. Picciola, *Matelda*, Bologna, 1902 (*Bibl. Storico-critica della lett. dantesca*, II, 1).

van was, om een zelfstandige gemeentelijke administratie te organiseeren en de oorspronkelijke instellingen, die zij aan Mathilde dankten, verder tot ontwikkeling te brengen; de eenige werkelijk belangrijke, nieuwe regeling, die zij toen invoerden, was dat hunne magistraten, inplaats van hun gezag aan de gravin te ontleenen, meer direkt de burgers zelven, die hen kozen, vertegenwoordigden. Deze verandering greep natuurlijk niet zonder slag of stoot plaats, maar wij weten niets omtrent deze eerste revolutie. Eén ding staat echter vast, nl. dat de geheele bevolking, van den invloedrijksten burger tot den eenvoudigsten handwerker, zich spontaan, met een bewondering afdwingende toewijding aansloot bij de vertegenwoordigers der krijgs-aristokratie om de onafhankelijkheid en den bloei der opkomende stad tegen lastige en ijverzuchtige naburen te verdedigen; in 1119 namen de Florentijnen het kasteel van Monte Cascioli, waar een Duitsch ridder, die den titel van keizerlijk vicaris voerde, zich was komen vestigen en in 1125 braken zij de macht van Fiesole.

De herinnering, door gravin Mathilde in het begin der geschiedenis van Florence achtergelaten, is van het hoogste belang. Deze toch stond Dante ongetwijfeld voor den geest en het is blijkbaar met opzet, dat hij dien naam geeft aan een der symbolische personen van zijn gedicht, de Matelda van het Aardsche Paradijs (2, XXVIII en vlg.) Deze vereenzelviging levert echter eenige bezwaren op, en dit vraagstuk verdient daarom te zijner plaatse besproken te worden. [1]) Het zij voldoende, er hier op te wijzen, dat de lezers en de oudere kommentatoren der Divina Commedia algemeen in de Matelda van den dichter een, zij het dan ook sterk geïdealiseerd beeld, herkend hebben van haàr, die de groote gravin van Toskane was.

2

In een ver verschiet biedt de XIIe eeuw, ingewijd door de eerste ondernemingen der Florentijnen tot handhaving

[1]) Zie verderop, IIIe gedeelte, hoofdst. III, blz. 275.

van hunne autonomie en hunne onafhankelijkheid, een vrij gemakkelijk te schetsen beeld, in de geschiedenis der gemeenschap, aan: een tijdperk van volmaakte eendracht onder de burgers, aan wier hoofd een meerendeels uit families van feodalen oorsprong bestaande adel staat; de heldhaftige periode der oorlogen, waaraan Florence haar macht in Toskane dankt. De XIIIe eeuw daarentegen wordt gekenmerkt door strijd met mededingers en binnenlandsche twisten. Beheerscheres der vallei, die als het ware haar natuurlijk eigendom is, en der uitwegen, die zij voor hare handelsverbindingen noodig heeft, treedt de stad in het ondankbare en moeilijke tijdperk van haar inwendige politieke organisatie; de handeldrijvende burgerij, gesteund door de handwerkslieden, doet een beslissenden aanval op de oligarchie van krijgers, die haar tot dusverre de wet had gesteld en slaagt er in deze geheel en al van de regeering uit te sluiten, doch niet dan na een hardnekkigen en bloedigen strijd.

Van die twee gewichtige momenten in de geschiedenis van zijn vaderland blijft Dante met zichtbare voorliefde bij het eerste stilstaan. Hij heeft in de zangen XV en XVI van het Paradijs, in het onderhoud met zijn overgrootvader Cacciaguida, een van ontroering getuigend tafereel geschetst der deugden, waaraan Florence haar macht te danken had en van de eendracht die er tegen het midden der XIIIe eeuw heerschte. Cacciaguida was, volgens de getuigenis van den dichter, tegen 1090 geboren en omgekomen op een veldtocht tegen de ongeloovigen, waarschijnlijk den tweeden kruistocht, d. i. tusschen 1147 en 1149. Hij behoorde dus tot het geslacht dat de eerste heldenfeiten der opbloeiende gemeente bijwoonde. „In dien tijd — zegt hij — leefde Florence in nuchteren en kuischen vrede binnen de oude ommuring" (3, XV, 97-99).

De grenzen waarbinnen Florence oorspronkelijk beperkt was en die, naar men meende, nog stamden uit den tijd van den wederopbouw der stad door Karel den Grooten, zijn tot 1172 gehandhaafd gebleven. Zij waren vrij eng en omsloten

slechts het hartje der oude stad, dat nog duidelijk te herkennen is tusschen den loop van den Arno ten Zuiden, den dom ten Noorden, de plek waarop het palazzo Strozzi stond ten Westen en het palazzo Bargello ten Oosten; [1]) twee hoofdstraten die elkander in het centrum kruisten — op de oude markt, het vroegere forum — liepen uit op vier poorten: de Porta Santa Maria bij het bruggehoofd (de stad had zich nog niet over den linkeroever uitgebreid), de Porta San Giovanni, aan het tegenovergestelde uiteinde gelegen, onmiddellijk achter de doopkapel, toen katedraal, de poort van Sint Pankras ten Westen en die van Sint Pieter ten Oosten; vier wijken beantwoordden aan die vier poorten en vonden naar buiten een verlenging in vier voorsteden.

De door dezen onregelmatigen vierhoek omsloten bevolking was niet zeer talrijk. Cacciaguida verklaart zijn kleinzoon, dat zij ongeveer een vijfde bedroeg van het getal waartoe zij in 1300 gestegen was. Het is uiterst moeilijk op zulke vage aanwijzingen, die zeker geen aanspraak maakten op een statistische nauwkeurigheid, ook maar eenigszins het inwonertal van het oude Florence te schatten. Toch mogen wij de berekeningen bij benadering niet versmaden, die door een der jongste en het best met deze vraagstukken bekende historici gemaakt zijn: in 1300 kon Florence 80.000 zielen tellen — zij telde er 90.000 in 1339 —; ten tijde van Cacciaguida zou zij dus, volgens Dante, 16000 inwoners geteld hebben, maar hier dient rekening gehouden met een zekere overdrijving, die niet meer dan natuurlijk is bij wie een tegenstelling scherp wil doen uitkomen, en het is bovendien zelfs waarschijnlijk, dat de dichtheid der in de XIIe eeuw armere bevolking ook grooter was dan in 1300, toen de welgestelde burgerij in ruime huizen woonde, waarvan vele vertrekken niet gebruikt werden. De oppervlakte der stad moest dus sneller zijn toegenomen dan het aantal harer

---

[1]) Op die plek liep de muur langs de (oude) kerk der Badia, wier klok den Florentijnen de uren verkondde. Dante herinnert hieraan, 3. XV, 98.

inwoners en wij mogen dan ook een getal van twintig- tot vijfentwintig duizend zielen aannemen. [1])

Daar de karakteristiekste monumenten van Florence eerst uit de XIIIe eeuw dagteekenen, is het voor ons moeielijk, ons een voorstelling te maken van het door Cacciaguida zoozeer geprezen „zoet tehuis" (3, XV, 132); de eenige belangrijke gebouwen, die er nog van overbleven, zijn, San Giovanni, de tegenwoordige doopkapel, met grootendeels vernieuwde versieringen, de kerk der Heilige Apostelen en de basiliek van San Maniato, op den heuvel die den linkeroever van den Arno beheerscht. Maar dat waren monumenten, op welker schoonheid de bewoners trotsch neerzagen; de rest moet vrij leelijk geweest zijn en de smalle, bochtige, sombere en slikkige straten hebben eerst later de weelde van een plaveisel gekend. Men liep er in de schaduw van hooge, vierkante, massieve torens, die de huizengroepen op enkele plaatsen beheerschten; de kleine stad Gimignano heeft het best eenige voorbeelden van dien middeleeuwschen bouwtrant bewaard. Bestemd om de stad, een stadswijk of alleen een groot huizenblok te verdedigen, behoorden deze torens aan de leden van eenzelfde familie, of verschillende bij elkaar wonende families, die een door statuten geregelde gemeenschap vormden. In die „toren-vereenigingen" werden slechts de „grooten" toegelaten, d. w. z. de leden der families die tot de oligarchie behoorden, die toen in Florence heerschte.

Die Grooten vormden een soort van patriciaat, waren bestendig op militaire wijze georganiseerd, en hadden bovendien het voorrecht hunne wapenen zelfs in tijd van vrede te mogen dragen; zij worden in de dokumenten met het woord *milites*, ruiters, aangeduid. Onder die regeerende klasse waren de kooplieden in gilden of „arti" gegroepeerd; in tijd van oorlog vormden zij de infanterie, maar gaven hunne wapenen in tijd van vrede af: het was de burgerij, bestaande uit hen die in de stad een stuk grond bezaten; belasting-

[1]) Pietro Santini, *Studi sull' antica costituzione di Firenze* (1903), blz. 16 (in het *Arch. stor. ital*, serie V, deel XXXI).

plichtig als zij waren namen zij, ofschoon in zeer geringe mate, deel aan het openbare leven, door de verkiezing der magistraten en van zekere raden. Wat hen betreft die niets bezaten, de eenvoudige handwerkers, alsook de vreemdelingen, op wie geen enkele plicht rustte, deze genoten ook geen enkel recht.

Zoo zag, in groote trekken, het oude Florence er uit, waarvan Cacciaguida verzekert dat het „in nuchteren en kuischen vrede'' leefde. Wat den vrede betreft, is het mogelijk dat de dichter zich illuzies heeft gemaakt, wanneer hij beweert, dat alle burgers toen bezield waren door een wederkeerig vertrouwen, want hij schijnt evenmin als wij de bijzonderheden van die inwendige geschiedenis gekend te hebben. Toch zijn wij op geenerlei wijze gerechtigd, hem met beslistheid tegen te spreken. Wat de strengheid hunner zeden betreft, deze worden door verschillende anekdoten bevestigd, waarvan wij er slechts één, die kenschetsend is, aanhalen. In 1113 vormden de Pisanen het plan tot de verovering der Baleaarsche Eilanden, een groote expeditie, waaraan verscheidene lombardijsche, provençaalsche en katalaansche edelen deelnamen, met de geheele strijdbare, mannelijke bevolking van Pisa. Daar zij vreesden, dat de naburige Luccanen een inval mochten doen in hun weerloos grondgebied, verzochten de Pisanen de Florentijnen voor de veiligheid van hunne stad en hunne vrouwen te waken. Deze aanvaardden die van vertrouwen getuigende opdracht, sloegen hun kamp op een afstand van twee mijlen van de stadswallen op, en, teneinde de Pisaansche vrouwen tegen elken minder gewenschten aanval te beveiligen, werd de doodstraf toepasselijk verklaard op een iegelijk, die de stad zou trachten binnen te dringen. Slechts één Florentijn waagde het dit verbod te trotseeren en werd veroordeeld. Te vergeefs smeekten de Pisanen om gratie voor hem en verklaarden zij, dat zij niet zouden toestaan dat het vonnis op hùn grondgebied zou worden voltrokken. De Florentijnen kochten toen een terrein waarop de schuldige zijn misdrijf boette en dat, volgens getuigenissen uit dien tijd, tot in het

begin der XIVe eeuw onbewoond bleef. Uit dankbaarheid voor den bewezen dienst lieten de Pisanen den Florentijnen de keuze tusschen verschillende kostbare voorwerpen, die zij van hunne verre tochten hadden meegebracht. Hun keuze viel op twee vrij onoogelijke zuilen van rood porfier, die men nog aan weerszijden van den hoofdingang hunner doopkapel kan zien. De Pisanen schijnen zich bijzonder vermaakt te hebben met de naïviteit waarvan die keuze het bewijs was en zoo zou het spreekwoord ontstaan zijn, dat den Florentijn voor blind verklaarde (1, XV, 67).

De Florentijnen, die zoo angstvallig de deugd van anderer vrouwen bewaakten, zouden bij de hunnen natuurlijk nimmer een in het oog loopende weelde geduld hebben: geen sieraden, geen keten, geen gordel „die meer aandacht trekt dan de persoon." Ook de vermaledijde gewoonte, elk meisje bij haar huwelijk een bruidschat mede te geven, was nog niet ingesteld en gaf de vaders „nog geen vreeze telkenmale dat hun een dochter geboren werd" (103-105). Wanneer Dante Cacciaguida deze woorden in den mond geeft, heeft hij het oog op de steeds toenemende overdaad, die de anti-weelde-wetten in zijn tijd tevergeefs trachtten te beteugelen en de gewoonte, de meisjes reeds zeer jong uit te huwen en haar een bruidschat mede te geven, die den Florentijnen van den ouden stempel buitensporig moest lijken. Doch het is niet uitgesloten, dat Dante's grief nog iets anders geldt dan de natuurlijke gevolgen van de spoedige en ongehoorde toeneming van de rijkdommen der Florentijnen. Het staat vast, dat de feodale adel in de leefwijze van het Italië der vroege middeleeuwen het germaansche gebruik invoerde, volgens hetwelk de ridder zijn vrouw een bruidsschat schonk en haar voldoende middelen van bestaan verzekerde voor het geval hij plotseling van deze aarde verscheidde. Toen echter, tegenover de feodale maatschappij, de gemeente zich van haar eigen kracht bewust begon te worden en in rijkdom toenam, kwam de in hart en nieren latijnsche burgerij terug tot het romeinsche gebruik van den bruidschat, dien de vrouw, welke bijdroeg tot het onderhoud van het gezin

en niet gekocht was, haren echtgenoot medebracht. Indien deze verandering werkelijk sedert den tijd van Cacciaguida heeft plaats gegrepen, dan wordt de beteekenis van Dante's tercet duidelijk en moeten de tijden inderdaad hard geweest zijn voor de met talrijke dochters gezegende vaders. [1])

De betovergrootvader van den dichter licht deze primitieve zeden-schildering toe, door de herinnering wakker te roepen aan eenige bekende figuren. Hij had een Bellincione Berti zien gaan „gegord met leer en knekel" en zijn vrouw „van den spiegel komend zonder het aangezicht geschilderd te hebben;" denzelfden eenvoud in kleederdracht had hij aangetroffen bij een Merli, een del Vecchio, wier vrouwen „aan spoel en spinrokken" zaten (3, XV, 112-117). Bellincione Berti de' Ravignani, om slechts dezen te noemen, was een der edelste figuren onder de Florentijnsche aristocratie der XIIe eeuw. Dante spreekt elders over zijn dochter, „de goede Gualdrada" (1, XVI, 37), omtrent wie een eigenaardige anecdote de ronde deed: toen keizer Otto IV Florence aandeed, werd hij getroffen door de schoonheid van Gualdrada, die hij ten zeerste prees, waarop Bellincione verklaarde dat hij zich hoogelijk vereerd zou achten, indien de keizer zijn dochter een kus wilde geven, doch zij wilde daar niet van hooren en verklaarde dat niemand anders dan haar echtgenoot haar ooit omarmen zou. Otto bewoog een der ridders van zijn gevolg, Guido Guerra er toe, dit toonbeeld van deugd te huwen en schonk hem, bij wijze van aanmoediging, verscheidene goederen in het Cosentijnsche. Zoo werd een Florentijnsch burger de voorzaat van een riddergeslacht. Deze anekdote is niet onaardig gevonden; één ding is echter jammer, namelijk dat de schoone en kuische Gualdrada ongeveer twintig jaar voor de troonsbestijging van Otto IV in het huwelijk trad!

Nog andere omstandigheden verzekerden in dien tijd het geluk aan den huiselijken haard: „De vrouwen — gaat Cacciaguida voort — waren zeker van het graf van haar man;

[1]) Gino Arias, *Le istituzioni giuridiche medievali nella D. C.*, Florence 1901, p. 152.

en „geen vrouw werd nog eenzaam in het bed gelaten om der wille van Frankrijk," d. w. z. men kende nog niet die uittochten op groote schaal, waardoor Florence geheele families verliezen zou, en schraapzucht had nog geen echtgenooten en vaders er toe gedreven, zich in verre landen, vooral ook inFrankrijk, te gaan verrijken door een winstgevenden handel, twee omstandigheden die van de XIIIe eeuw af, kenmerkend waren voor het politieke en het kommercieele leven van Florence. En, om de schildering van die gouden eeuw te volmaken, vestigt Cacciaguida onze aandacht op het rustig bestaan dier vrouwen, die waakten bij de wieg van hare kinderen of die sponnen te midden van hun gezin, terwijl zij van de heldendaden der Fesulanen, Trojanen en Romeinen verhaalden (121-128).

Het doet er weinig toe, in hoeverre die schildering waarheid bevat en in hoeverre zij, ongetwijfeld, geïdealiseerd is. Wij willen zelfs de kwestie ter zijde laten of Dante de meening, die hij zijn betovergrootvader laat verkondigen, deelt. Dit zal uit de studie van 's dichters leven blijken. Zèker is het, dat de figuur van Cacciaguida een schepping is van historische waarde. Dante maakt van hem het type van den voorvader bij uitstek; hij is de vertegenwoordiger van een verdwenen geslacht, het ideale toonbeeld van den ouden Florentijnschen ridder, zooals de dichter, en met hem, zijn tijdgenooten, zich voorstelden. Zòo beschouwd, verschijnt Cacciaguida ons vooral als de klassieke *laudator temporis acti*, als de man die slechts den tijd toen hij zelf nog jong was kan loven en niet in staat is tot een billijke beoordeeling van wat sedert voorviel. Hij heeft van dezen het knorrige humeur en het systematische pessimisme: voor hèm is Florence telkens een stap voortgegaan op den weg van een diepen, snellen en onherstelbaren ondergang — en dat op het oogenblik, dat de hooge vlucht op politiek, ekonomisch en intellektueel gebied, die de stad genomen had, van haar de inluidster der Renaissance in Europa zouden maken!

3

In 1172 vielen de oude muren, om plaats te maken voor een nieuwe grens, waarbinnen uitgestrekte terreinen aan beide oevers van den Arno vielen. Aan den rechteroever was de aanzienlijk verbreede oude wijk van Porta Santa Maria tot een dubbelen omvang uitgebreid, en een groot gedeelte van den tegenovergestelden oever werd voor de eerste maal door de muren omsloten. Sedert dien tijd was Florence niet meer verdeeld in vier „quartieri," maar in zes „sestieri." Later onderging het gebied der stad nog herhaalde uitbreidingen, ten gevolge waarvan de oude en tevens eenige brug, die de twee Arno-oevers verbond, niet meer voldoende bleek: in 1220 bouwde men, stroomafwaarts, den „Ponte alla Carraia," en zeventien jaar later, stroomopwaarts, de brug van „Rubaconte" (thans „alla Grazie"); eindelijk, in 1252, kwam de beurt aan de brug „alla Trinità," tusschen de twee eerste gelegen, en zoo kreeg Florence reeds in het midden der XIIIe eeuw de vier bruggen, die tot de XIXe eeuw voldoende voor haar bleken. Toen verrezen ook, na elkander, grootsche monumenten, die getuigenis aflegden van de rijkdommen der stad en van de gaven en den tegelijkertijd fijnen en strengen smaak van hare kunstenaars: het Regeeringspaleis en dat van Bargello, de Drieëenheidskerk, de Annunziata-kerk, die van Santa Maria Nuova, van het Heilige kruis, de Dom, ten minste wat de uitvoering van het schip betreft, zonder den koepel, de bemuring van veelkleurig marmer der doopkapel, verscheidene slechts ten deele bewaard gebleven paleizen en torens, waarop Dante's oogen vóór ons met bewondering neerzagen. En de reeds zoo schoone stad werd meer en meer een middelpunt van bedrijvigheid, niet alleen op het gebied van handel, maar ook op dat van kunst en litteratuur.

Doch al deze feiten zeggen Cacciaguida niets; zij vermogen geen enkel oogenblik zijn aandacht af te leiden van het duidelijk verval van zijn vaderstad, waarvan hij de oorzaken opgeeft: ten gevolge van al die uitbreidingen zijn veel men-

schen naar Florence gekomen, die men er liever buiten had moeten houden; het ware beter dat de stad zich niet verder dan Galluzzo en Trespiano [1]) uitstrekte, maar dat de bewoners wijs, matig, en vóor alles op het algemeen belang bedacht, evenals vroeger „zuiver tot den minsten handwerksman" waren (3, XVI, 51). Want niet de gezonde kern der bevolking nam toe. Zij werd, in een verhouding van vier tot één, overstroomd en machteloos gemaakt door lieden zonder geweten en zonder eergevoel, door opkomelingen uit de omstreken, die de hoop op winstbejag verlokt had en die in de stad de verdachtste beroepen uitoefenden. „Menigeen die nu Florentijn geworden is en ruilt en sjachert, zoude gekeerd zijn naar Semifonte, daar waar zijn grootvaer rondging op zoek van een aalmoes" (3, XVI, 61—63).

Die bittere, hartstochtelijk geuite grieven berusten op onwederlegbare feiten: de snelle toeneming van den rijkdom te Florence was oorzaak dat tal van lieden naar de stad stroomden, die zich al ras door aan opkomelingen eigen hoedanigheden onderscheidden. Door de achtereenvolgende uitbreidingen van het grondgebied waren geheele voorsteden met hunne bevolkingen, lieden die men eerst buiten de poorten had gehouden, in de stad opgenomen, en later, toen het gebied der gemeente zich had uitgebreid, ten Westen naar Campi, ten Zuiden naar Certaldo, ten Oosten naar Figline (3, XVI, 50), kwamen de bewoners der onderworpen dorpen en vlekken, evenals vroeger die van Fiesole, te Florence een schuilplaats en hun fortuin zoeken. Zoo had de aristocratie, waartoe Cacciaguida behoord had, zich overstroomd gezien door dien vloed van immigranten, die niet dezelfde tradities als zij had. [2])

Doch hiermee was het niet uit. De strijd der gemeenten tegen de kleine tyrannen uit den omtrek, die zich van uit hunne met kanteelen voorziene torens op de kooplieden wier-

---

[1]) Twee vlekken op een uur gaans, de eerste ten Zuiden, de tweede ten Noorden van Florence gelegen.

[2]) I. del Lungo, *La gente nuova in Firenze*, in *Dante ne' tempi di Dante*, Bologna, 1888.

pen, hunne waren plunderden, had dit zonderlinge gevolg dat de aristokratische bevolking der stad toenam. Om er zeker van te zijn, dat de kasteelen, waarvan zij zich meester maakten en die zij ontmantelden, niet weder zouden worden opgebouwd, dwongen de Florentijnen dien landelijken adel, zich binnen de stadsmuren neer te zetten. Hun doel was ongetwijfeld die vijanden, waarmede zij zich pas verzoend hadden, en die aldus het in de oorlogen, welke de gemeente nog te voeren had, zoo gewaardeerde aristokratische en militaire element kwamen vergrooten, scherp in het oog te houden, doch zij vergaten, dat deze maatregel er toe bijdroeg de imperialistisch-gezinde feodale partij van Germaanschen oorsprong te versterken. De eendracht tusschen die oligarchie van krijgers en het vreedzame, slechts aan zijn handelsbelangen denkende volk, dat, op 's pausen hand, tègen het keizerrijk was, duurde zoo lang de Florentijnen er voornamelijk op bedacht waren, aanvallen van buiten te keeren; toen de nijvere bevolking zich echter niet meer van dien kant bedreigd gevoelde en in peis en vreê wenschte te leven, onder een eigen bestuur, laaide het smeulende vuur vanzelf op.

De opkomst en de ontwikkeling van partijen, welker bestaan men tot op dat oogenblik nauwelijks vermoed had, waren het gevolg van de opeengehoopte, doch niet tot een geheel samengesmolten elementen, die de bevolking der gemeente uitmaakten. Om te beginnen vond men er een Florentijnsche kern, bestaande uit verlatijnschte Etrusken, die zich er op beroemden, van zuiver Romeinsch ras te zijn; vervolgens de lieden uit de omliggende dorpen, die naar de stad gelokt werden door de hoop zich er te verrijken — ondernemend, maar begeerig en eerzuchtig, zonder gewetensbezwaren, en door de eersten veracht; eindelijk de afstammelingen van feodale, Germaansche families, die langzamerhand het burgerrecht hadden verkregen, zonder overigens ook maar een enkel belang of een enkele neiging met de rest dier bevolking gemeen te hebben. Dante, die zeer scherp zag, herkende spoedig het kwaad. Deze verwarring was, in zijn oogen, een oorzaak van ondergang, evenals onverteerbare

spijzen, zonder oordeel ingezwolgen, het organisme nadeel toebrengen, inplaats van het te voeden (3, XVI, 67-69); en, ter verduidelijking zijner gedachte, laat hij Cacciaguida zeggen, dat men verstandiger gehandeld zou hebben zoo men de Conti Guidì in hun kasteel van Montemurlo had gelaten, de Cerchi in de parochie van Ancona en de Buondelmonti in de Valdigrieve (64-66).

De keuze van dezen laatsten naam is niet toevallig: Volgens een bij alle Florentijnsche kroniekschrijvers te vinden overlevering, werd het sein tot de burgertwisten gegeven door een jonkman, Buondelmonti, die, in 1215, de verbreking van zijn aan een dochter van Lambertuccio Amidei gedane huwelijksbelofte, met het leven betaalde. Naar alle waarschijnlijkheid was dit een dier vele politieke verbintenissen, welke ten doel hadden een toenadering tot stand te brengen tusschen elkander min of meer vijandig gezinde families. Van den jonkman, zoo wordt verzekerd, ging een bijzondere bekoring uit; van de bruid blijkbaar minder, want Buondelmonti aarzelde niet zijn gegeven woord terug te nemen, alsof niets geschied ware. Toen hij op zekeren dag door de nauwe stegen van Florence reed, kwam hij voorbij de woning der Donati, alwaar een edelvrouw, die tot dit geslacht behoorde en, als een goede moeder, steeds er op bedacht, hare dochters aan den man te brengen, den bekoorlijken ruiter aanriep en hem verweet, een vrouw te hebben gekozen, die zijner onwaardig was. Waarom had hij zich niet tot haar gewend? Zij had een parel van een meisje voor hem bestemd! En, terwijl zij aldus sprak, toonde zij hem een harer dochters, wier schoonheid Buondelmonti betooverde. Deze bood zoo goed als geen weerstand. Hij zwichtte — aldus de brave Villani — voor een duivelsche ingeving en beloofde, terstond de schoone Donati te zullen huwen. Dit feit verwekte natuurlijk een geweldig opzien en hevig was dan ook de verontwaardiging der Amidei, die de trotsche Uberti onder hunne verwanten rekenden. Zulk een beleediging kon niet ongewroken blijven: Buondelmonti zou sterven. Tegenover de tegenwerpingen

van hen, die afkeerig waren van zulk een krassen maatregel en meer gevoelden voor een openbare kastijding van den jeugdigen dolkop, voerde Mosca de' Lamberti aan, dat, wanneer men iemand treft, men hem niet wonden, maar dooden moet. Wie anders handelt, veroordeelt zichzelf. En hij voegde er het beroemd geworden en door Dante aangehaalde gezegde aan toe (1, XXVIII, 107): „Cosa fatta, capo ha," d. w. z. wie eenmaal begonnen is, dient door te zetten. Zijn raad werd ten leste opgevolgd: men besloot B. te doen sterven.

De datum, die daarvoor gekozen werd, was, volgens sommigen, Paschen, volgens anderen de dag van zijn bruiloft. Vijf samengezworenen loerden het slachtoffer af bij de brug, die hij moest oversteken. De twintigjarige Buondelmonti verscheen, bekoorlijk en triomfantelijk in zijn sneeuwwit feestgewaad, stralend van jeugdigen overmoed, gezeten op een wit paard. Toen hij aan den voet der zuil, die een stuk van het standbeeld van Mars droeg, gekomen was, velde Schiatta Uberti hem met een knodsslag neer, waarop de vier anderen hem met dolksteken afmaakten. Aldus ontbrandde de strijd, die Florence verteren zou, aan den voet der gehoonde godheid (3, XVI, 145-147). De kroniekschrijvers beweren inderdaad en Dante neemt aan, dat de door den moord op Buondelmonti veroorzaakte opwinding de bevolking in twee onverzoenlijke partijen verdeelde: de aanhangers van het slachtoffer, wien men den naam van Welfen gaf en die der Amidei-Uberti, Gibellijnen genoemd.

Wij kunnen thans niet meer aannemen, dat de hoofdoorzaak der ernstige oneenigheden, welke Florence in de XIIIe eeuw verdeelden, gezocht moet worden in het verbreken zijner belofte door Buondelmonti en in den moordaanslag op dezen. Dit tragisch voorval, dat een diepen indruk achterliet in de verbeelding der tijdgenooten, moge al de vonk geweest zijn waardoor de brand ontstond, niet minder waar is, dat de ontvlambare stoffen gereed lagen en slechts op deze wachtten. Wij weten zoo goed als niets omtrent de politieke geschillen, welke voorafgingen aan die uit-

barsting van haat, maar zeker is dat er een gespannen verhouding bestond. Enkele feiten, die vermeld dienen te worden, wijzen zelfs daarop.

Bij het voorval met Buondelmonti is indirekt een familie betrokken, die een belangrijke rol gespeeld heeft in het allereerste tijdperk dier twisten, de Uberti's. Men kan dezen beschouwen als het type der zich al zeer vroeg aan de Florentijnsche zeden aangepast hebbende Germaansche familie. Zij waren, zoo men den ouden kroniekschrijvers geloof mag schenken, naar Italië afgedaald met Otto den Grooten of een zijner opvolgers, Otto II of Otto III, d. i. ongeveer in het midden der Xe eeuw. Waarschijnlijk bevonden de Uberti's zich onder de afgevaardigden, aan wie gravin Matelda het bestuur der stad had opgedragen, maar bij den dood der suzereine hielden de in hun keuze vrij geworden Florentijnen, de te zeer het keizerschap toegedane Uberti's buiten de regeering en gaven zij de voorkeur aan „konsuls," die meer in overeenstemming met de belangen en de politieke gevoelens der meerderheid handelden. [1]) Van de regeering uitgesloten, werden de Uberti's het middelpunt van een groep van ontevredenen, bij wie zich langzamerhand de uit hunne kasteelen verjaagde en tot het verblijf in de stad gedwongen kleine tyrannen voegden. Toen zij zich eindelijk sterk genoeg voelden, trachtten zij het konsulaat omver te werpen en zich van het gezag meester te maken. Dit had plaats in 1177, een tijdstip waarop de kroniekschrijvers spreken van een revolutie, die niet minder dan twee jaren duurde, gedurende welke moord en brand schier dagelijks te Florence voorkwamen. Het konsulaat bleef bestaan, maar de adel van feodalen oorsprong behield zich bijna uitsluitend de vervulling van dit ambt voor, en dit overwicht van het aristocratisch element bleek de eerste stap geweest te zijn op den weg naar een meer volledige hervorming der uitvoerende macht door de instelling van het ambt van „podestaat," een telkens

[1]) Voor deze geheele periode, vergelijke men P. Villari, *I primi due secoli della storia di Firenze*, deel I, en R. Davidsohn, *Geschichte von Florenz*, deel I (1896), hoofdst. VIII en vlg.

voor den tijd van een jaar gekozen militair hoofd, die aanvankelijk met den bijstand der konsuls regeerde, later echter zònder hen, en die, sedert 1204, ten einde zekerder te zijn van zijn onafhankelijkheid en onpartijdigheid, buiten Florence gekozen werd, doch altijd onder de leden der feodale aristokratie.

De gilden berustten slechts in dit stelsel omdat zij er wel bij voeren. Florence maakte gedurende het pausschap van Innocentius III gebruik van de zwakheid van het keizerrijk om hare veroveringen buiten hare onmiddellijke omstreken uit te breiden: zij tastte het gebied van Sienna aan, dat den weg naar Rome beheerschte, om spoedig hare oogen begeerig naar den kant van Pisa te slaan, dat haar den weg naar de zee afsloot. Hiervoor nu waren militaire leiders noodig. Wat echter de binnenlandsche politiek betrof, leed het geen twijfel of de uit tallooze grieven voortgesproten haat en nijd zich opzamelden in het hart der getyranniseerde burgerij; alles was schijnbaar peis en vreê, en men beroemde zich erop, maar een heimelijke ontevredenheid smeulde. Er bestond een gevaarlijke spanning, welke plotseling, door het geringste voorval, tot een burgeroorlog kon leiden. De moord op Buondelmonti, in 1215, was nu dit voorval. Alle politieke vrienden en beschermelingen der Uberti's schaarden zich aan hunne zijde; hunne tegenstanders kozen onmiddellijk partij voor hun slachtoffer.

4

Welfen en Gibellijnen zijn minder geschikte benamingen, wanneer men de twee frakties wil aanduiden, die elkaar daägs na den moord op Buondelmonti te lijf gingen, want de door deze tragische gebeurtenissen ontbrande burgeroorlog geeft ons eerder afgunst, wrok en haat, persoonlijke wraaknemingen en twisten over particuliere belangen te aanschouwen dan een konflikt van twee tegenovergestelde politieke systemen. Eerst iets later, toen Frederik II plotseling het verslapte keizerlijke gezag in Italië weer krachtig deed worden, openbaarden zich duidelijk twee richtingen,

de eene ten gunste van het keizerrijk, de andere ten gunste van het pausschap. Daar hij zich van een aanhang in het schiereiland wenschte te verzekeren, verleende Frederik zijn steun aan de Uberti's en hunne beschermelingen, en deze verdreven, met zijn hulp, in 1248, alle aristokratische Florentijnsche families, die zich voor de burgerij of voor den paus betoonden, d. w. z. die partij hadden gekozen voor de Buondelmonti's. Van toen af noemde men ze Welfen, in tegenstelling tot de Gibellijnen, de partijgangers van den Zwabischen keizer. [1])

Dit was de eerste groote uittocht die Florence aanschouwde. Hij was oorzaak, dat de Gibellijnen, die nu alleenheerschers waren in de stad en het omliggende gebied, waar zij de Welfen meedoogenloos vervolgden, groote politiek misslagen begingen, welke spoedig tot hun ondergang zouden voeren. Inplaats van in te zien, dat een welbegrepen eigenbelang hun gebood, zich de nijvere Florentijnsche bevolking te vriend te houden, ontstemden zij deze voortdurend door hunne geweldenarijen, hun machtsmisbruik en hun tyrannieken trots. Toen dan ook, in 1249, de keizersgezinde partij bij Parma en Fossalta gevoelige nederlagen leed, die spoedig door den dood van Frederik II gevolgd werden, vatte het volk weer moed. Het verstandige gedeelte der burgerij — de „buonomini," zooals Villani zegt, de „uomini di mezzo" om de juistere uitdrukking van Machiavelli te gebruiken — deed zich gelden; het eischte de terugroeping der Welfen en verkreeg voor zichzelf nog nimmer te voren bezeten waarborgen, als de instelling van een raad van twaalf Ouden, de benoeming van een met de bescherming van de belangen der handeldrijvende klasse en met de handelsrechtspraak belaste magistraat, den „capitano del popolo," wiens rechtsbevoegdheid gelijk was aan die van den podestaat, — een zuiver aristokratische magistratuur dus, om ons slechts bij

[1]) Gelijk bekend is, waren deze benamingen in Duitschland gebruikelijk geweest tijdens den strijd om het keizerschap tusschen de huizen van Brunswijk en Zwaben, gedurende het pausschap van Innocentius III. Vgl. A. Luchaire, *Innocent III, la Papauté et l'Empire*, blz. 26 en vlg.

deze twee instellingen te houden. Van deze eerste proeve van een grondwet, bestemd ten goede te komen aan het volk (1250), in de annalen van Florence als „primo popolo" of „popolo vecchio" bekend, en die trouwens slechts de rijke burgerij — het „popolo grosso" — begunstigde en geenszins de handwerkslieden, dateert een tijdperk van algemeenen voorspoed, zoowel op het gebied van den handel als op dat der politiek en waarin overwinningen worden behaald op de Gibellijnsche steden van Toskane, Pistoia, Sienna, Arezzo, Pisa. Deze voorspoed was echter niet van langen duur. De inwendige vrede was slechts te danken aan de onmacht, waartoe de Gibellijnen zich gedoemd zagen door het verbond der Welfen met de burgerij. Zij wachtten slechts op een gelegenheid om weerwraak te nemen.

De kroning van Manfred te Palermo in 1258 gaf hun weder nieuwen moed: een komplot, waarvan de Uberti's de ziel waren, werd gesmeed om de magistraten, die aan het bewind waren, uit hunne ambten te verjagen. Toen hun aanleg ontdekt werd en men hen voor de „Signoria" daagde, verschansten zij zich in hun paleis, dat werd aangevallen, en er stroomde bloed. Zij wien het gelukte te ontkomen, vluchtten naar Sienna, waar hunne partijgangers zich bij hen voegden. De Welfen besloten ze van daar te verdrijven, maar de Gibellijnen kregen hulp van Manfred en vernietigden het Welfsche leger, den 4en September 1260 bij Montaperti. Het was een afgrijselijke slachting, die de verbeelding van Dante als kind nimmer met rust heeft gelaten. Hij had hooren vertellen en hij herinnert er in zijn gedicht aan, dat de rivier die door het slagveld stroomde, de Arbia, op een bepaald oogenblik meer bloed dan water had meegevoerd. Een uitvoerige, door een Siennees gegeven beschrijving, licht ons nauwkeurig in omtrent die afschuwelijke slachting en den roem dien „het glorierijke volk van Sienna" oogstte, door „die gemeene honden van Florentijnen en de bruten die zij tot bondgenooten hadden, te vermoorden."

De overblijfselen van het Welfsche leger namen de wijk naar Lucca, niet naar Florence, dat zij verloren gevoelden

en dat dreigde geheel en al onder te gaan. Men verhaalt, dat daags na de overwinning een raad van Gibellijnsche hoofden bijeenkwam om te overleggen of het niet raadzaam was, dit nest, van waar het verzet tegen het keizerlijk gezag uitging, geheel uit te roeien. Slechts één man stond in de vergadering op, die het schandelijk voorstel afwees. Dat was Farinata degli Uberti, die aan zijn Gibellijnschen hartstocht een groote liefde paarde voor de muren binnen welke de macht van zijn huis zich had ontwikkeld. Wegens die daad — en de verzen van Dante, die haar vereeuwigd hebben — is de figuur van Farinata populair gebleven, heeft zij plaats genomen naast die der beroemdste helden van Florence, als een Pier Capponi, een Jan der Zwarte Benden en een Ferruccio. [1])

Het verschijnen van Karel van Anjou op 't schiereiland en de nederlaag van Manfred bij Benavente, in 1266, hergaven de Welfen in geheel Italië weer moed en kracht. De Florentijnsche Gibellijnen begrepen, wel wat laat, hoe dom zij gehandeld hadden door willens en wetens de burgers en de handwerkslieden van zich te vervreemden, want de Welfen keerden met den steun van laatstgenoemden te Florence terug. De Uberti's, die voelden dat hun zaak verloren was, verlieten uit eigen beweging de stad tegen het einde van 1266, met hunne voornaamste beschermelingen. De overgeblevenen der Gibellijnsche partij werden een jaar later verjaagd. Voor die onverzoenlijke aristokratie beteekende dit feit definitieve ballingschap. De huizen der Uberti's werden afgebroken en, nadat het interdict was uitgesproken over de plek, waarop zij gestaan hadden, is geen enkel openbaar of particulier gebouw meer daarop verrezen. [2])

Deze gebeurtenissen speelden zich juist ten tijde van Dante's

[1]) Dit zijn de personen wier afbeeldingen zich naast die van Farinata bevinden in den gevel der „Uffizii" langs de Arno-kade.

[2]) Het is dat gedeelte van het plein der „Signoria," dat naar de zijde der Badia is weggebouwd, men noemde het *Il Gardingo* en Dante zinspeelt er nog elders op (I, XXIII, 108) Wat de moeilijkheden betreft, welke dit bouw-verbod opleverde voor den architect van het Palazzo Vecchio, Arnolfo di Lapo, vergelijke men het levensverhaal van Arnolfo door Vasari.

geboorte af. Een episode uit de Hel, waar wij als een doffen nagalm hooren van dien partijhaat, heeft een treffende herinnering hieraan bewaard. Wij bedoelen het onderhoud van Dante met Farinata degli Uberti. Deze herinnert er den uit een Welfsche familie gesproten dichter op hooghartige wijze aan, dat de partij zijner voorvaderen uit Florence verjaagd werd (in 1240 en 1260), waarop Dante hem onmiddellijk ironisch antwoordt, dat zij ook beide keeren als overwinnaars teruggekomen waren, en hij voegt er aan toe: „Maar de uwen leerden die kunst niet wel" (1, X, 46-51). Dan volgt de herinnering aan de slachting van Montaperti en die aan de samenkomst te Empoli, bij welke gelegenheid Farinata Florence redde voor ondergang; en men voelt, dat Dante kwalijk zijn diepen eerbied kan verhelen voor dien „groothartige," voor dien grooten overwonnene, wiens ballingschap nimmer zou eindigen en wiens ontembare natuur niets vermocht te doen wijken, zelfs niet de hellestraffen, waarop hij met voorname minachting neerziet.

Nog een andere episode uit de Hel herinnert aan Montaperti en het verraad waardoor Bocca degli Abbati, zoo men meende, op het beslissende oogenblik een paniek had teweeggebracht. De dichter stoot hem met den voet aan, onder de in het ijs van den Cocytus vastgevrorenen verdoemden, en, teneinde hem te dwingen zijn naam te noemen, grijpt Dante hem bij het nekvel en schudt hem door elkander als een hond; hij rukt hem plokken haar uit, en de andere antwoordt slechts blaffend van woede, zonder zijn gelaat te toonen (1, XXXII, 94-105). — Iets verder zien wij twee gebroeders, zonen van graaf Alberto di Mangona, van wiens verwoeste kasteelen nog overblijfselen in de Apenijnen bestaan, niet ver van Florence. De een had partij gekozen voor de Welfen, terwijl de ander zich voor de Gibellijnen verklaard had. Hun oneenigheid, die alle wisselvalligheden der Florentijnsche politiek had medegemaakt, eindigde in 1283 met een verwoed tweegevecht, waarin beiden elkaar doodelijk verwondden. Dante ontmoet hen in den laatsten kring der Hel, in een gat in het ijs, de hoofden tegen elkaar botsend, als twee woedende bokken

(1, XXXII, 50-51). Nog verder zien wij twee verdoemden in nog beestachtiger houding: de een, zóó over den ander gebogen, dat het eene hoofd aan het andere tot deksel was, zet hem de tanden in diens nek als een uitgehongerde hond (125-129); graaf Ugolino, de verrader zijns vaderlands, wreekt zich aldus op zijn vijand, den aartsbisschop van Pisa, Ruggieri, die hem van honger had laten omkomen, met zijn kinderen, een daad welke in geheel Italië een kreet van verontwaardiging en walging had doen opgaan (1, XXXIII).

Aan alle kanten zag men dus woeste hartstochten losbarsten, die den mensch tot den dierlijken staat schenen te doen terugkeeren. Opgegroeid in die met geweldenarijen en vervloekingen bezwangerde atmosfeer, heeft Dante het niet kunnen nalaten, die hartstochten te deelen en ze op ruwe wijze te vertolken. Wij hebben reeds gezien, hoe hij Bocca degli Abbati aanroept. Hoe raast hij ook niet tegen Pisa, dat hij gaarne door de golven van den Arno overstroomd zou zien (1, XXX, 79-84), tegen Pistoia, waarover hij het hemelvuur aanroept, (1, XXV, 10-12), tegen Genua, dat van den aardbodem diende te verdwijnen (1, XXXIII, 151-153), tegen Lucca, de bakermat van omkoopbaarheid en knevelarij (1, XXI, 40-42), de „grijnzende keffertjes" van Arezzo, om het volk van Sienna niet te vergeten, zóó onuitstaanbaar wuft, dat „dat van Frankrijk het niet zóó zeer is" (1, XXIX, 121-123). Wanneer Dante om zich heen zag, wanneer hij die verdeeldheid van Italië tegen zichzelf gadesloeg, waardoor „degenen welke één muur en één gracht omsluit er slechts aan dachten aan elkander te knagen" (2, VI, 83-84), wanneer hij dien haat zag stijgen tot zulk een felheid, dat de maat vol was, en „de zak overliep" (1, VI, 50), kon hij de gedachte niet van zich afschuiven, dat er iets haperde aan den normalen wereldgang: er viel niet aan te twijfelen of de bedoelingen der Voorzienigheid werden miskend; de zondige menschheid week elken dag meer af van Gods wil; zij drong halsstarrig door „in het donkere woud, waar men den Rechten Weg niet wedervindt." (1, I, 1-2)

III DE GODSDIENSTIGE, WIJSGEERIGE EN LETTERKUNDIGE BEWEGING IN ITALIË IN DE XIIIe EEUW.

1

EEN der schromelijkste vergissingen, waaraan men bloot staat, wanneer men zich een denkbeeld tracht te vormen van het godsdienstig leven in de middeleeuwen, is te meenen, dat de geloovigen in de praktijk aan éénzelfde tucht onderworpen waren. Een groote verscheidenheid van geestesrichtingen en piëteit heerschte in de Kerk; in Italië althans beantwoordde de geestelijke anarchie volkomen aan die op politiek gebied. Men herinnere zich slechts, hoe diep het verval der Kerk was in de Xe eeuw: zedeloosheid en veilheid van ambten ondermijnden haar van den top tot aan de onderste rijen harer hierarchie. Te Rome was het pausschap het voorwerp van den strijd tusschen verscheidene op elkander naijverige families. Men heeft berekend, dat binnen een tijdsbestek van dertig jaar, van negen pausen slechts één een natuurlijken dood stierf op den troon van Sint Pieter; vijf werden vermoord, terwijl drie werden afgezet of vrijwillig afstand deden. [1]) Tegenover zulk een ruw geweld, vloden de waarachtig vrome, naar 't ideëele en heilige strevende zielen, den omgang der menschen en trokken zich in afzondering terug. „O beata solitudo, o sola beatitudo!" [2]) was de verzuchting van alle naar vrede en rechtvaardigheid

[1]) K. Federn, *Dante* (Bergamo 1903), blz. 36.
[2]) O zalige eenzaamheid, o eenige gelukzaligheid.

hakende zielen, in afwachting van de eeuwigheid, en de kloosters en kluizenaars namen snel toe op de onherbergzaamste plekken, overal waar men maar het menschdom en zijn wee hoopte te kunnen ontwijken.

Gedurende dien tijd moest het volk, dat voortdurend met de bittere werkelijkheid in aanraking bleef — immers die gelukzalige eenzaamheid was niet voor hen weggelegd — met verontwaardiging het bandelooze leven van monniken en priesters aanzien, die, in het wereldsche leven gebleven, door het algemeene bederf waren aangetast. Een groot verlangen naar hervorming openbaarde zich in den schoot der kerk en lokte enkele volksbewegingen uit, waarvan die der patarijnen de bekendste is. De „Pataria" was, te Milaan, de wijk der voddenrapers en men noemde, bij wijze van bespotting, „patarini" de aanhangers der lagere geestelijkheid in haren strijd tegen de ambten versjacherende bisschoppen en de gehuwde priesters. Enkele hervormingsgezinde pausen, als Gregorius VII, moedigden dien strijd aan en verklaarden verscheidene apostelen der reinheid van zeden heilig, maar de patarijnsche beweging ontmoette ten leste een heftigen tegenstand en de meening, dat de door een gehuwden of ambten-versjacherenden priester toegediende sakramenten niet geldig waren, werd als kettersch veroordeeld. Bij diezelfde hervormingsbeweging sluit zich het vooral politieke apostolaat van Arnaldo van Brescia en meer nog dat van den Lyonnees „Petrus de Valdo" aan, die de terugkeer tot den evangelischen eenvoud predikte. Zijn discipelen, de „Armen van Lyon," maakten spoedig talrijke proselieten in het Noorden van Italië. Van het Oosten uit verbreidde zich ook in de latijnsche landen de ketterij der Manicheeërs, die, in de wereld, twee elkander voortdurend beoorlogende beginselen aannamen, dat van het goed en dat van het kwaad en die zichzelf de hevigste folteringen oplegden om hunne ziel te redden. Onder den naam van katharen — d. i. de reinen, — namen de aanhangers dezer leer in de XIIe eeuw snel toe in Italië, waar men ze spoedig verwarde met de patarijnen, en in het Zuiden van Frankrijk, waar

zij bekend zijn onder den naam van Albigenzen. De krankzinnige behoefte aan boetedoening, die de bevolking van Italië somwijlen aangreep, leidde tot ontoombare bewegingen als die der flagellanten, die, in 1260, bij honderden en duizenden half naakt door de steden en dorpen trokken, zichzelf geeselend en psalmen zingend.

Van hun kant, trachtten mystisch aangelegde monniken, in de afzondering van hun cel, te doorgronden wanneer de barbaarschheid een einde zou nemen, wanneer de tijd van het hemelsch Jeruzalem zou aanbreken. Over het boek van de Apokalyps gebogen, zochten zij naar den zin der raadselachtige voorspellingen daarvan, berekenden zij de tijden, voorspelden zij den aanstaanden triomf van Christus en kondigden zij „het eeuwige Evangelie" aan. Onder al die mystieke profeten had Joachim van Flore, op het einde der XIIe eeuw, groote verwachtingen gewekt. Een geheel anderen weg bewandelend, troostte de heilige Franciskus de zwakken en de eenvoudigen en versterkte hun geloof door het tot zijn zuiverste bron terug te voeren: de navolging der deugden van Christus; de heilige Domenikus stichtte een orde, welke ten doel had, de ketterij uit te roeien en de heilige Thomas legde de wijsgeerig-godsdienstige leer der Kerk vast. [1])

Van dat diep-godsdienstige leven in Italië, in de XIIe en de XIIIe eeuw, vinden wij betrekkelijk weinig terug in Dante's poëem: geen woord over Arnaldo van Brescia noch over Valdo, de patarijnen of de katharen. Deze laatsten waren desniettemin, getuige de dokumenten, nog vrij talrijk te Florence in 1243 en men kan kwalijk aannemen, dat Dante nòch van de eenen, noch van de anderen gehoord heeft. Wij zijn dan ook wel genoodzaakt te veronderstellen, dat hij hierin slechts van belang ontbloote dogmatische kuriositeiten of laakbare, vermetele meeningsuitingen heeft

[1]) Wat dit zeer uitgebreide onderwerp betreft, dat hier nauwelijks wordt aangeroerd, zal het lezen — of het herlezen — van E. Gebhart's *L'Italie mystique* den lezer steeds genoegen en nut verschaffen, doch ik verwijs vooral naar F. Tocco, *L'Eresia nel medio evo* (Florence 1884), dat aangevuld wordt door de voordracht van denzelfden schrijver, *Quel che non c'è nella Divina Commedia, o Dante e l' eresia;* Bologna 1899.

gezien, welke formeel door de Kerk veroordeeld waren en waaromtrent men maar liever het stilzwijgen moest bewaren. Hoe het ook zij, deze terughoudendheid, wat de kettersche leerstellingen betreft, is zeker opvallend bij een zoo veel-omvattenden geest, die zich gaarne bezig hield met theologische vraagstukken en van wie men, bijvoorbeeld, een sterke sympathie zou verwacht hebben voor de denkbeelden van een Arnaldo di Brescia. Het is wel een bewijs, hoe groot de behoefte aan rechtzinnigheid was, welke de Christenheid omstreeks 1300 gevoelde, en Dante is, in dit opzicht, slechts de tolk zijner tijdgenooten.

Toch heeft hij in zijn Hel een kring aan de ketters gewijd, aan de „ketterhoofden en hunne volgelingen," nl. den zesden, waar de verdoemden in door vuurgloed verhitte graven zijn opeengestapeld. De geheele streek gelijkt op een groot kerkhof. Maar, door een eigenaardige ordening van zijn verhaal, laat hij ons slechts de bewoners van één dier graven zien, of liever, slechts van een gedeelte dier streek, nl. dàt hetwelk bewoond wordt door de godloochenaars, de volgelingen van Epikurus, „die de ziel met het lichaam dood verklaren" (I, X, 14—15), en Dante brengt tot deze groep Farinata degli Uberti, Cavalcante Cavalcanti, Frederik II, kardinaal Ubaldini en anderen, die hij niet noemt, d. w. z. juist de ware ongeloovigen, de materialisten. Epikurus kan onmogelijk als het type van den ketter beschouwd worden. Waarschijnlijk had de dichter de bedoeling, alle kettersche sekten op te nemen in dezen kring en ze naar de hen gehuldigde leerstellingen te rangschikken. Hij verzuimt niet te vermelden, dat de graven „veel meer dan (men) gelooft, gevuld zijn" (I, IX, 127—129), doch het is een feit dat hij geen enkele dier sekten bij name noemt. Ternauwernood gewaagt hij van het graf van paus Anastasius II (496—498), wien de middeleeuwen een denkbeeldig aankleven aan zekere veroordeelde leerstellingen toeschreven (I, XI, 8—9).

Dante heeft zulk een onduidelijke voorstelling van de ketterij gehad, dat hij onder de „stokers van scheuring en onmin" in den achtsten kring zelfs een godsdienst-stichter

als Mohammed rangschikt, en dat hij de aanstaande komst in die streek voorspelt van een Piëmontees, fra Dolcino, die nog leefde in 1300 (hij werd in 1307 levend verbrand te Vercelli), en wiens apostelschap onmiddellijk in verband stond met de patarijnsche beweging. De dichter heeft in hen slechts afvalligen willen zien, die verdoemd werden, omdat ze scheuringen in den schoot der christelijke gemeenschap hadden veroorzaakt en niet omdat ze van vermetelheid of onafhankelijkheid hadden blijk gegeven, uit een dogmatisch oogpunt. Aan den anderen kant echter, zien wij Dante soms weinig rekening houden met de uitspraken der Kerk. Verscheidene geschriften van Joachim van Flore waren in 1215 veroordeeld door het koncilie van Latraan en de heilige Thomas had aan den schrijver de voorspellingsgave ontzegd, welke de oorzaak was geweest van zijne populariteit. Dit neemt niet weg, dat wij in de Divina Commedia, in het Paradijs, onder de groote doktoren „de Kalabrees, abt Joachim, met vóorzeggenden geest begiftigd" ontmoeten. Dante was blijkbaar van oordeel, dat zijne voorspellingen geen gevaar hadden opgeleverd, nòch voor de eenheid, nòch voor de zuiverheid van het geloof, waarin hij zich echter vergistte. Evenals velen zijner tijdgenooten heeft de dichter vurig verlangd naar eene moreele en politieke hervorming der Kerk, maar hij stelde voorop, dat die hervorming in de Kerk zelve zou ondernomen worden, niet buiten haar om en vooral niet tègen haar. Daarom heeft hij vermoedelijk zoo weinig aandacht geschonken aan het werk dergenen, van wie hij wist dat zij willens of onwillens de Kerk hadden verlaten, terwijl hij hèn glansrijk verheerlijkt, die hunnen hervormingsarbeid in overeenstemming hebben weten te brengen met de katholieke Kerk-orde.[1]) Twee mannen hebben hem — en terecht — toegeschenen als ware apostelen, als de her-

[1]) Dante, die hier om de reeds vermelde redenen Gregorius VII niet noemt, kent in zijn gedicht (3, XXI) een belangrijke plaats toe aan den abt van Fonte Avellana, Petrus Damianus, die de vriend en raadgever was geweest der voorgangers van Gregorius VII en van dien paus zelf vóór zijn verkiezing.

stellers van het geloof, de „twee kampioenen" door God verkoren, de twee raderen van den wagen der Kerk, de heilige Franciskus en de heilige Domenikus.

Twee zangen van het Paradijs zijn gewijd aan hun arbeid ter verdediging en ter verjonging van het geloof. Over den éenen spreken, zegt de dichter uitdrukkelijk, is over beiden spreken, „daar beider werk op één doelwit afging" (3, XI, 40—42). Het was een treffende gedachte van Dante, deze broederschap duidelijk te doen uitkomen, door den lof van den heiligen Franciskus in den mond van een Dominikaan — den heiligen Thomas — te leggen, en dien van den heiligen Domenikus in den mond van een Franciskaner — den heiligen Bonaventura. Toch komt dit stellig niet doordat de punten van verschil tusschen de twee apostels der XIIIe eeuw hem ontgaan zijn. Integendeel, Dante heeft deze duidelijk doen uitkomen en het naast-elkaar-plaatsen van die twee „grooten" (3, XI, 35) is allèen gerechtvaardigd omdat hun streven op éénzelfde doel gericht was. Hij weet zeer goed, dat zij verschillende wegen bewandeld hebben. De één was „door wijsheid op aarde een glans van het licht der cherubijnen," de ander was „gansch van serafijnen-aard in zijnen (weldadigen) gloed" (37—39). De kennis der hemelsche mysteriën, het hoogste verlangen van het verstand, heeft de heilige Domenikus in staat gesteld, het geloof te zuiveren en de ketterij uit te roeien, terwijl de grootste aller christelijke deugden, de weldadigheid, den heiligen Franciskus de kracht gaf, het geloof in de harten der menschen op te doen leven. Zoo is het eigenaardige in het karakter dier twee „kampioenen" uitstekend aangegeven. De eerste woorden reeds zijn kenschetsend voor het karakter van den Kastieljaan, den „heiligen kampvechter, welwillend voor de zijnen en hardvochtig voor zijne vijanden," wiens moeder, vóór zij hem het leven schonk, droomde, dat zij een hond ter wereld zou brengen, die, met een brandende toorts in zijn bek, het heelal in een gloed zette — een gloed van vroomheid, verklaart het brevier van den heiligen Domenikus. De sombere gloed der brandstapels van de Inkwisitie, antwoordt hierop

de geschiedenis.[1]) Alles is daarentegen zacht en vol bekoring in de samenvatting, door den dichter, van den levensloop des heiligen van Assisi.

De heilige Franciskus, wiens beeld wij gaarne voor den geest roepen, de „kleine arme van den goeden God," die de bekeering van den wolf van Gubbio bewerkte en een bepaling gaf van het volmaakt geluk,[2]) is niet geheel diè, welken Dante, in overeenstemming met al zijn tijdgenooten, in de Divina Commedia laat optreden. Voor hèm is hij een voornaam waardigheids-bekleeder van het hemelsche hof, wiens zetel slechts beneden dien van Johannes den Dooper geplaatst, tegenover dien van Maria, Rachel en Sara staat (3, XXXII, 28 en vlg.); hij is een „groote," een „Aartsherder" (3, XII, 99) en een machtig „paladijn" (3, XII, 142). Maar onder die naar onzen smaak te strakke heiligheid, welke het gevolg is van den sindsdien aan den heilige en wonderdoener gewijden kultus, heeft Dante uitstekend de trekken dezer gestalte weergegeven: allereerst, zijne liefde tot de armoede, die gansch zijn roeping was en gansch zijn wetenschap, en dan de vreugde, die van dit apostelschap van eenvoud en weldadigheid afstraalde. De dichter heeft aan deze voornaamste zijde in het karakter des heiligen een romanesken tint gegeven, die er de jeugdige en hartstochtelijke, schielijke opwelling van doen uitkomen; de armoede is zijn „Vrouwe," een vrouw voor wie hij heeft geleden en gestreden, wie hij al zijne genegenheden ten offer heeft gebracht; een vrouw die, vroeger met een eersten echtgenoot, Jezus, verbonden, met dezen naar het kruis toog en wier deel sedert dien slechts smaad en hoon geweest was. Zoodanig was de harmonie, welke tusschen deze twee volmaakte minnaars heerschte, zoodanig hun vreugde en zóó bekoorlijk de schoonheid der echtgenoote, dat al ras bewonderaars, totdien onbekende vrienden, alles verlieten om het gelukzalige paar te volgen (3, XI, 158—84). Toen Franciskus

[1]) Bekend is de woordspeling, welke *Dominicani* (Dominikanen) gelijk stelt met *Domini canes* (Honden des Heeren).

[2]) Fioretti di S. Francesco, hoofdst. 21 en 8.

stierf, nadat hij de regelen zijner orde door den paus had doen goedkeuren (91—99) en na de stigma's in de eenzaamheid van Laverna (106—108) te hebben ontvangen, beval hij zijn' broederen, zijn vrouwe, die hem zoo dierbaar was geweest, aan, en gebood hun haar een trouwe liefde te blijven toedragen; alsdan riep God hem tot zich om hem de eeuwige zaligheid deelachtig te doen worden, die hij verdiend had „door zichzelven te verkleinen" (v. 111).

Eenvoudszin, de vreugde zwak te zijn, opdat de grootsche werken, tot stand gebracht, enkelijk door de navolging van het goddelijke voorbeeld beter God's macht verkonden, de liefde tot de menschheid, al ware die ook zondig — want bekeering vereischt liefde[1]) — en liefde tot de natuur, ten onrechte vervloekt door de asketen van vroeger eeuwen, want zij is het werk van God, en de geheele schepping noodt ons den lof des Scheppers te zingen,[2]) ziedaar de hoofdtrekken van het franciskaansch Christendom, die in Dante's ziel een diepen en beslissenden indruk hebben achtergelaten, welke niets zou vermogen uit te wisschen. In deze formule van christelijke volmaaktheid vond de dichter tegelijkertijd den bezielenden geest van het Evangelie en de veroordeeling van de eerzuchtige plannen en der berekeningen, waarin de Kerk, in zijn tijd, verdoold was. Door den heiligen Franciscus te verheerlijken, gelijk hij deed, gaf hij uiting aan zijne bewondering voor den grooten navolger van Christus, en, door terugslag, laakte hij de pausen, vervolgers der „geestelijke broeders," d. w. z. van hen, onder de Franciskanen, die er naar streefden de voorschriften van den meester in hun volle gestrengheid toe te passen, terwijl de bij de geestelijke autoriteiten goed aangeschreven „konventueelen" zich ongemerkt inlieten met allerhande wereldsche zaken, wat alom een nadeeligen invloed op het godsdienstig leven uit-

1) Men leze in de *Fioretti* („Bloemekens") de geschiedenis der roovers, aan wie de heilige Franciscus al het door hem op één dag ingezamelde laat dragen.

2) Dit is het thema van het beroemde aan St. Franciskus toegeschreven *Canticus creaturarum* [In het Italiaansch *Cantico delle Creature* of *Cantico del Sole* — Zonnelied — genoemd. Toevoeging v.d. vertaler].

oefende. De dichter merkt dan ook weemoedig op, dat het met den volgelingen-stoet van den heiligen Franciskus, evenals met dien van den heiligen Domenikus, zóóver gekomen was, dat zij de voetstappen huns vaders averechts volgden, zoodat zij „den voet die vóór is, zetten in het spoor van dien voet, die bij hem achter stond" (3, XII, 115—117).

Toch kunnen wij onmogelijk een opmerkenswaardige bijzonderheid stilzwijgend voorbijgaan. Dante schijnt de verantwoordelijkheid voor die dwalingen in gelijke mate aan de twee groepen der franciskaansche familie te willen toeschrijven: „De éóne," zegt hij, „maakt zich van den regel af en de andere maakt dien te eng," alsof het mogelijk geweest ware den geest van algeheele armoede en volmaakte nederigheid van den heiligen Franciskus nog verder te drijven! Om die houding van den dichter te begrijpen dient men zich te herinneren, dat de tegenstrevingen der „Geestelijken" hen soms verleidden tot het bezigen van een heftige taal, welke een gevaar scheen op te leveren voor de kerkelijke tucht en die als kettersch veroordeeld werd. [1]) En wij hebben gezien, hoezeer Dante er voor waakte op eenigerlei wijze zijn goedkeuring te hechten aan een denkbeeld, dat verdacht werd de zuiverheid van het geloof en de eenheid der Kerk aan te tasten.

2

In den Zonne-hemel, waar Dante den lofzang van St. Domenicus en St. Franciscus doet weerklinken, vormen de aan Beatrice en aan den dichter verschenen uitverkorenen twee koncentrische cirkels, twee licht-kronen. Deze twee groepen van doktoren beantwoorden aan twee groote stroomingen, tusschen welke de theologische en de filozofische gedachte der middel-eeuwen verdeeld was, de mystieken — uit hùn midden is het, dat de stem van den heiligen Bonaventura opgaat — en de Aristotelianen, in wier naam de heilige Thomas spreekt. De bevoegdste beoordeelaren op dit gebied hebben er op gewezen van

[1]) Vgl. E. Gebhart, *L'Italie Mystique*, blz. 248 en vlg.

welk een juiste en nimmer falende kennis van het werk dezer godgeleerden de door Dante aangenomen klassifikatie getuigt. [1])

De mystieken zetten de oudste traditie, die der neo-platonici en der Kerkvaders, Plotinus en St. Augustinus, voort. De grondslag van hun wijsgeerig stelsel was, dat de kennis noch op de zinnen, noch op de rede berustte; alléén het ekstatische gezicht, de intuïtie en de bespiegeling kunnen ons onmiddellijk en volledig de groote mysteriën van het heelal en van God doen begrijpen. In die intuïtieve vizie kenden de mystieken en de theologen natuurlijk een groote rol toe aan de goddelijke genade, welke in ons die gave der intuïtie, voorwaarde van alle kennis, ontwikkelt, haar misschien zelfs schept.

Dit stelsel kon den vurigen dorst naar wetenschap niet bevredigen, die zich in de XIIIe eeuw openbaarde onder den invloed der werken van Aristoteles, die weer in eere waren gekomen dank zij diens Arabische kommentatoren, Avicenna en Averroës. Met grooten ijver zette men zich tot de ontcijfering van die op zichzelven reeds moeilijke verhandelingen en die dikwerf onverstaanbaar waren geworden door verschillende opeenvolgende vertalingen. Teneinde er een eenigszins aannemelijke beteekenis uit te halen, redeneerde men er op los, maakte men allerlei onderscheidingen en spitsvondige gevolgtrekkingen, nu eens om de gedachte van Aristoteles in overeenstemming met de heilige schrift en de Kerkvaders te brengen en dan weer om het gebied van het geloof en dat der wijsbegeerte duidelijk van elkander af te grenzen en zich, op het laatste, de stoutste fantazieën te veroorlooven. Zoo ontstond die zuiver vormelijke, met syllogismen werkende redeneerkunst, welke aan de Parijsche hoogeschool gelukkig en met bijzondere toewijding beoefend werd.

Ziehier, bijvoorbeeld, een der vraagstukken waarmee men zich het meest bezighield. Het betrof een hoogst belangrijk

[1]) Vgl. F. Tocco, *Le correnti del pensiero filosofico nel secolo XIII*, in het werk *Arte, scienza e fede ai giorni di Dante*, Milaan 1901, blz. 178-215.

punt. In een zijner duisterste verhandelingen, „Over de Ziel," onderscheidde Aristoteles twee soorten van intelligentie, het eene aktief of „in aktie," dat buiten onze ziel gelegen en onsterfelijk is, het andere mogelijk of „in potentie," dat zijn zetel in de ziel heeft en met het individu sterft. Onder de voor deze zonderlinge theorie voorgestelde verklaringen verdienen drie te worden onthouden. Die van Avicenna is de eenvoudigste: de aktieve intelligentie is God, die iets van zijn' geest doet afstralen; wij zelven bezitten slechts de mogelijke intelligentie. Beter op de hoogte der peripatetische leerstellingen, heeft Averroës opgemerkt, dat het onderscheid tusschen de „handeling" en het „vermogen" hier te scherp is. Van twee geheel verschillende eenheden kan geen sprake zijn; een zaadje is een plant in potentie — of een plant is een zaadje in aktie —, en het is onmogelijk zich een zaadje zonder de plant, of omgekeerd voor te stellen. Zoo kan ook de intelligentie, die in God in aktie en in den mensch in mogelijkheid bestaat, slechts één en dezelfde, ondeelbare en onsterfelijke intelligentie zijn.

Deze uitlegging bracht Averroës er toe, de persoonlijkheid der intelligentie te ontkennen en het zwaarwichtigste argument ten gunste van de onsterfelijkheid der ziel te doen vervallen: aangezien die intelligentie onpersoonlijk en goddelijk was, bleef niets van het individu over na den dood. Teneinde nu aan deze geduchte gevolgtrekking te ontkomen, maakt de heilige Thomas, ofschoon de eenheid der aktieve en der mogelijke intelligentie aannemend, er het attribuut, niet van God, maar van den mensch van. Voor hem is de mogelijke intelligentie die van het kind, dat niets weet, doch alles leeren kan; de volkomen ontwikkelde mensch, die alle door de voorgaande geslachten overgeleverde kennis verkregen heeft, ze op zijn beurt uitbreidt en aan de volgende geslachten overlevert, is in het bezit van de aktieve intelligentie. Geheel vreemd aan de gedachte van Aristoteles, had deze interpretatie het voordeel van in overeenstemming te zijn met christelijk spiritualisme en dit toch was voor Thomas het voornaamste waarheids-kriterium.

Dante was zeer goed op de hoogte van die theorieën en die redeneeringen: hij zinspeelt op de platonische leer der boven elkaar geplaatste zielen (2, IV, 6) en op die van Averroës, die de mogelijke intelligentie van de ziel scheidde (2, XXV, 63—65), om beide te verwerpen. De houding van den dichter tegenover een probleem als dit, van het hoogste belang voor het geloof, is die welke men, zijn rechtzinnigheid in aanmerking nemend, verwachten mag: hij schaart zich onder de volgelingen van St. Thomas, de engel der school, met wiens werk hij zoo vertrouwd was, dat het wijsgeerig kommentaar op het *Convivio* en de *Divina Commedia* bijna geheel kan worden gegeven met de *Summa philosophiae* en de kommentaren van St. Thomas op verschillende verhandelingen van Aristoteles.

Tusschen deze twee groote stroomingen der middeleeuwsche wijsgeerige gedachte, het mysticisme, en wat men het rationalisme kan noemen, d. w. z. de beredeneerde verklaring van Aristoteles, heeft Dante zonder aarzelen de tweede gekozen. Dit kan misschien een oogenblik verwondering baren, omdat men zoo gaarne over het mystieke van Dante's kunst spreekt. De schrijver der *Vita Nuova* en der *Commedia* is ongetwijfeld een verrukt geloovige, een ziener, geweest en zijn vroomheid zeker die van een mystikus, maar zijn wetenschap zou zich zeker niet hebben kunnen vereenigen met een zuiver intuïtieve methode; hij was meer geschikt voor onderzoek en handelen dan voor extatische aanschouwing en zijne intelligentie, die alles wilde omvatten, leende zich wonderwel tot den afleidenden betoogtrant. Zeker, hij heeft aan de twaalf mystieke doktoren, die hij in den Zonne-hemel laat optreden, een even groote rol toegekend als aan de twaalf aristoteliaansche doktoren, en, in de laatste zangen van het Paradijs, wanneer Beatrice's taak is geëindigd, is het een groote bespiegelaar, de heilige Bernardus, die voor den dichter, door tusschenkomst van Maria, het gezicht der onbegrijpelijke Drieëenheid verkrijgt (3, XXI—XXII); maar St. Bernardus was een mystikus dien Dante begrijpen kon, een man van de daad desnoods, zooals

zijne prediking van den tweeden kruistocht en tal van bladzijden in zijn leven getuigen. Het verdient overigens wel onze aandacht, dat de heilige Augustinus, die herhaalde malen in het voorbijgaan door Dante genoemd wordt, niet onder de doktoren van den Zonne-hemel voorkomt en dat in de middeleeuwen zoo algemeen bekende geschriften geen merkbare sporen in de Divina Commedia hebben achtergelaten. Men kan hetzelfde zeggen van den heiligen Bonaventura, den woordvoerder der mystici in den twaalfden zang van het Paradijs, maar wiens gedachte geen diepen invloed op dien van den dichter schijnt te hebben geoefend.

Dante dankte dus het meest aan de Aristotelianen en vooral aan St. Thomas. Maar zijn St. Thomas is niet precies die, welken de dominikaansche iconografie ons doet kennen, wiens voeten de ketters, vooral Averroës, [1]) verpletteren, want in de lichtkroon waarvan hij een parel vormt, heeft hij tot naburen Albertus den Grooten, zijn meester, en Siger van Brabant, een der beroemdste averroïsten van zijn tijd, dien de „engelachtige doktoor" met lof vermeldt: „Dit is het eeuwige licht van Sigieri, die lezende in de Stroo-straat te Parijs, waarheden beredeneerde, die hem nijd baarden" (3, X, 136—138).

Het werk en het leven van dezen persoon hebben het onderwerp uitgemaakt van diepgaande studiën en gelukkige onderzoekingen sedert de keurige studie, welke Gaston Paris hem in 1881 [2]) wijdde en de geruimen tijd duister gebleven toespelingen van Dante kunnen thans gemakkelijk verklaard worden. Siger van Brabant was leeraar te Parijs, zooals de dichter duidelijk zegt door den *Vicus straminum*, de rue du Feurre — of du Fouarre — te noemen; dàar bevonden zich inderdaad de tot de Universiteit behoorende

[1]) Ik heb hier het oog op het fresco van de Kapel der Spanjaarden in de kerk van Santa Maria Nuova te Florence en ook op het schilderij van Benozzo Gozzoli, dat zich in het Louvre bevindt.

[2]) Zij staat in de tweede serie zijner lessen over *La Poésie française au Moyen Age*, Paris 1895. Sedert deze uitgave, had Gaston Paris zich genoodzaakt gezien te verklaren, dat hij bijna alle daarin door hem gemaakte gevolgtrekkingen terugnam.

gebouwen, welke dienden voor de lessen en de redekavelingen van de fakulteit der Letteren en Wijsbegeerte.[1]) In die lang vervlogen tijden heerschte niet altijd eendracht onder de meesters, nòch onder de studenten, en Siger schijnt al een bijzonder woelig filosoof te zijn geweest. Hij had een partij gevormd, die zich tegenover de Dominikanen stelde, vertegenwoordigd door Thomas van Aquino. Na den dood van laatstgenoemde, in 1275, had in den schoot der hoogeschool een scheuring plaats onder twee elkander vijandig gezinde rectoren, een zekere Aubri en Siger. De pauselijke legaat, Simon van Brion, moest een einde maken aan dit schandaal door de twee tegenstanders door een derden rektor te vervangen en de rustverstoorders streng te straffen.

Dank zij de onlangs verschenen uitgave der werken van Siger, [2]) kunnen wij thans den oorsprong dier geruchtmakende twistredenen nagaan. Deze filosoof was een averroïst in hart en nieren. Hij huldigde de theorie van de éénige intelligentie, verscheiden van de ziel en onpersoonlijk, met de daaruit logisch voortvloeiende gevolgtrekkingen: ontkenning van elke persoonlijke voortleving na den dood, en, dientengevolge, van elk belooning of bestraffing in een ander leven; hij schijnt zich ook op het standpunt gesteld te hebben, dat geloof en wijsbegeerte twee geheel verschillende dingen zijn, en, door deze onderscheiding, is hij niet teruggedeinsd voor de ongeloofelijkste fantasieën en de zotste paradoxen. In zijn werk, dat „Onmogelijke Stellingen" — *Impossibilia* — tot titel draagt, noemt hij er een aantal op, die hij ontwikkelt, terwijl hij geleidelijk de tegen-stellingen daartegenover plaatst. Zoo bewijst hij o. a., dat God niet bestaat (I), dat al wat wij zien slechts schijn is, zooiets als droomen wier werkelijkheid niet kan worden nagegaan (II); dat van

[1]) Vgl. L. Liard, *L'ancienne Université de Paris*, in de *Revue de Paris* van 1 Mei 1908.

[2]) C. Bæumker, *Die Impossibilia des Siger de Brabant*, Münster 1898. P. Mandonnet, *Siger de Brabant et l'Averroïsme latin au XIIIe siècle*, 2e uitgave Leuven, 1911. Men zie ook de verslagen van deze werken door F. Tocco, B. S. D, VI (blz. 161) en VII (blz. 49) en Paget Toynbee, *Dante Studies and Researches*, Londen, 1902, blz. 314.

alle menschelijke handelingen geen enkele beslist verkeerd is en dat daarop derhalve noch een verbod, noch een straf dient gesteld (V). Er bestaat geen reden, deze fantazieën tragisch op te nemen, wanneer wij in stelling III lezen, dat een zwaar lichaam, dat zijn steunpunt verliest, niet valt, en, in stelling IV, dat de Trojaansche oorlog nog voortduurt. Inderdaad zijn dit slechts vermaken van een handig dialekticus, die de scholieren van dien tijd stellig moest verblinden en dezen een buitengewone bewondering afdwingen. Toch was dit spel niet geheel en al onschuldig. De verdedigers der orthodoxie begonnen ongerust te worden. In 1270 weerlegde de heilige Thomas de leer van Siger betreffende de mogelijke intelligentie en hetzelfde jaar liet de bisschop van Parijs dertien door verschillende meesters der Universiteit van Parijs verdedigde stellingen veroordeelen; zeven jaren later bedroeg het aantal veroordeelde stellingen tweehonderd negentien. Siger, die zich toen te Luik bevond, werd in November 1277 gedaagd te verschijnen voor den Dominicaan Simon du Val, „inspekteur-generaal van het geloof voor het gewest Frankrijk."

Aan den anderen kant leert ons een vrij duistere toespeling in het gedicht „de Bloem" — een beknopte samenvatting van den *Roman de la Rose* door een Florentijn in wien men Dante [1]) heeft willen herkennen — dat Siger „door het zwaard" omkwam, als een slachtoffer van godsdienstige huichelarij, en wel te Orvieto, waar zich het pauselijke hof bevond. [2]) Toevallig vertoefde paus Martinus IV geruimen tijd in die stad tusschen 1281—1284. Was de schitterende geleerde ter dood veroordeeld wegens het belijden van kettersche meeningen? Maar de ketters werden gestraft met den vuurdood, niet met het zwaard, en trouwens, hoe zou Dante zijn Paradijs voor dezen rebel hebben kunnen openzetten? Hoe zou hij hem hebben laten verheerlijken bij monde van den heiligen Thomas, omdat hij „waarheden beredeneerde,

---

[1]) Men vergelijke verderop, IIe gedeelte, blz. 119 en vlg.

[2]) *Il Fiore*, sonnet 92.

die hem nijd baarden?"[1]) Een paar, in een oude kroniek van Brabant, ontdekte regels, maken een einde aan dit mysterie: Siger had zich vrijwillig naar den Paus, te Orvieto, begeven; doch kort na zijn aankomst in die stad bracht een geestelijke hem in een aanval van waanzin, een doodelijke wonde toe. Wellicht deed het gerucht de ronde dat die krankzinnige geestelijke was opgehitst door de Siger vijandig gezinde monniken. Dit zou de toespeling op de huichelarij van Faux-Semblant in „de Bloem" verklaren. Had Siger misschien ook een langen benauwden doodstrijd? Dit zou de „groote smart" verklaren waarvan dezelfde dichter spreekt en misschien ook — aldus Dante — de traagheid van den dood om hem te verlossen (3, X, 134—135).

Wij weten trouwens niet, of Dante de werken van Siger door eigen lezing kende;[2]) misschien beoordeelde hij ze slechts naar den grooten roep, dien deze als dialektus genoot; hij kon dus zonder eenig bezwaar in zijn Paradijs Siger en den heiligen Thomas naast elkander plaatsen: in den schoot der gelukzaligheid verheffen zich de zielen boven tijdelijke geschillen, waaraan de menschen in het leven te veel waarde hechten. Werden door de veroordeeling van 1277 ook niet enkele leerstellingen van St. Thomas getroffen? Maar in den Zonne-Hemel telt dit alles niet meer: de herinnering aan die ellendige twisten verdwijnt en er blijft slechts nog plaats voor de liefde tot de wetenschap, de nobelheid van den geest en de voortdurende oefening der rede, welke in roemruchtige verbroedering hèn vereenigen, die de waarheid hebben gezocht. Maker van wonderbare en treffelijke sluitredenen,[3]) had Siger zich hoogst verdienstelijk gemaakt op het gebied der wijsbegeerte, wier geliefkoosd werktuig hij volmaakt had.

---

[1]) In deze veronderstelling werd „*Silogizzò invidiosi veri*" (3, X, 138) aldus vertaald.

[2]) De bewering, dat hij er stellig niets van gelezen had, gaat wel een beetje te ver. (Ch. v. Langlois, *Questions d'histoire et d'enseignement*, blz. 70, 1902.)

[3]) Het woord *invidiosi*, door Dante gebezigd, dient aldus opgevat te worden: die nijd baren door hunne volkomenheid.

Dit alles neemt niet weg, dat Dante hier een buitengewone verdraagzaamheid aan den dag legt: onverbiddelijk standvastig in geloofszaken, geeft hij op wetenschappelijk gebied blijk van een zeer ruim inzicht, wanneer hij alle goede dienaren der gedachte, averroïsten, thomisten, platonici en mystici, zonder onderscheid, naast elkander plaatst, en wanneer hij zijn mededoogen tot de leeraren der oude wijsheid uitstrekt; alléén Epikurus wordt een prooi der vlammen, doch de dichter heeft er niet toe kunnen besluiten, Plato of Aristoteles, noch zelfs Demokritus te verdoemen (I, IV, 130 en vlg.); hij heeft ze, met alle buiten het Christendom staande groote mannen, geplaatst in de bevoorrechte streek van den Limbus, waar de eenige straf is, van Gods gezicht beroofd te zijn. Toch is het „edele kasteel," waar al die mannen, die der menschheid tot roem strekten, vereenigd zijn, een lichtende, paradijs-achtige oase, gelegen aan den rand van — bijna buiten — den helschen afgrond. Men ziet er Saladijn niet ver van Brutus den Ouden en Lucretius, evenals Avicenna en Averroës er zijn met Aristoteles, Euklides, Seneca en Hippokrates.

Hierin, en hierin ook alleen — bestaat de oorspronkelijkheid van Dante en zijn geheel nieuwe houding tegenover de godsdienstige en wijsgeerige problemen. Die ruime blik, die onverzadelijke weet-begeerte, die liefde tot de wetenschap, waarin onze ziel de hoogste voldoening van haar streven en den hoogsten vorm van haar geluk vindt (*Cnv.* I, 1), [1]) zijn trekken, die de figuur van Dante sterk doen uitkomen te midden van zijn tijdgenooten en van hem den inwijder eener nieuwe, geestelijke wedergeboorte maken, welke niets als zoo dichtbij zijnd deed vermoeden op het oogenblik dat hij ter wereld kwam.

3

Zelfs op letterkundig gebied scheen niets er op te wijzen, dat Italië op het punt stond zulk een diep-menschelijk en onberispelijk schoon kunstwerk als de Divina Commedia

[1]) Zie E. Proto in het *Giornale Storico*, LV, blz. 57.

voort te brengen. Geheel en al overgegeven aan haar koopmansbedrijf en aan hare binnenlandsche twisten, toonde Florence niet den minsten ijver voor de beoefening der dichtkunst, opende zij geen enkele school, verbond zij geen enkelen beroemden meester aan zich, terwijl Arezzo en Sienna, om in Toscane te blijven, reeds van het midden der XIIIe eeuw af, dien weg inslaan. De overigens zoo begaafde Florentijnen waren dan ook zeer dom gebleven. De anonyme samensteller van den *Novellino*, een landen tijdgenoot van Dante en een getrouwe vertolker van de denkbeelden en den smaak van het volk en der burgerij, begint zonder blikken of blozen een zijner verhalen met de verklaring, dat Sokrates een beroemde wijsgeer te Rome was, om eindelijk te spreken van een gezantschap, dat de Grieken naar de Romeinen zouden hebben gezonden op aanraden van den sultan van Egypte. [1]) De eenig werkelijk populair gebleven Latijnsche dichter was Virgilius, maar het beeld dat men zich van hem maakte was danig gewijzigd. De theologen beriepen zich op het begin van zijn vierden herderszang en zagen in hem een profeet van Christus' geboorte; de volkslegenden hadden van hem eenvoudig een toovenaar gemaakt. [2]) Ovidius was zeer in smaak door zijn *Metamorfozen*, zijn *Heroïden*, en vooral door zijn *Ars Amandi*, waarvan de vertaling een zeer grooten bijval vond, doch het was een profane en luchtige lectuur, die niet de kiem eener nieuwe letterkunde bevatte. In dat Italië, waar de herinnering aan den roem en de macht van Rome zulk een gewichtige politieke rol speelde, waar de geletterden nimmer de tradities die hen, door de kerkvaders, de juristen en de „doktoren" [3]) aan Rome verbonden, geheel lieten uitsterven, behield men slechts een flauwe en niet al te juiste herinnering aan de antieke dichtkunst en de antieke gedachte.

Dante's geest kon dus niet gevormd worden door de klas-

---

[1]) *Novellino* (tekst van Gualteruzzi), LXI.

[2]) Vgl. D. Comparetti, *Virgilio nel medio evo*, Florence, 1896.

[3]) F. Novati, *L'Influsso del pensiero latino sopra la civiltà del medio evo*, Milaan 1899.

sieke kunst. Wel werd hij aangemoedigd door en ontving hij raadgevingen van een man, die minder een leeraar dan een populariseerder was, Brunetto Latini, den vertaler der *De Inventione*, en van wien G. Villani zegt: „Hij was de eerste, die den Florentijnen de ruwe schors ontnam en hun leerde wel te spreken." De waarheid is echter, dat Dante geheel aan eigen inspanning de kennis aangaande de Oudheid dankte, waarvan zijn gedicht getuigt. Hij dankt slechts aan zijn eigen genie de schepping van zijn Virgilius, een tegelijkertijd zoo menschelijke, zoo edele en zoo liefdevolle figuur, aan welker opvatting de liefde stellig evenveel deel had als de „lange studie" (1, I, 83). Die poging om door te dringen in het diepst van Virgilius' gedachte zou hij niet in eens bekroond zien. Dit gelukte hem eerst op rijperen leeftijd en, bovendien, zijn genie is niet ontwaakt door de aanraking met de teruggevonden Oudheid. Zijn eerste verzen, die hij een tiental jaren voor hij klassieke werken las, schreef, staan onmiddellijk onder zuiver middel-eeuwschen invloed, dien der troubadours van Provence en hunne Italiaansche navolgers.

Het overwicht van den Franschen en den Provençaalschen invloed op de eerste proeven in de volkstaal, is een der hoofdtrekken der Italiaansche letterkunde in de XIIIe eeuw. [1]) In dien tijd reeds bestond, ongetwijfeld, een populaire lyrische poëzie, waarvan echter niets is bewaard gebleven. Dante spreekt er niet over en hij is er stellig niets aan verschuldigd. De werken die toenmaals in Frankrijk en in Italië zeer in den smaak vielen, waren tweeërlei: romans en didactische werken. Dante heeft niet nagelaten, Franceska da Rimini, de roerende lotgevallen van Lancelot du Lac, koningin Ginevra en den trouweloozen Galeotto in handen te geven (1, V, 127—137) en, in een passage van zijn verhandeling

[1]) Deze vraag kan hier niet in haar geheel samengevat worden. Ik moet den lezer daarvoor verwijzen naar de reeds zeer korte uiteenzetting, die ik ervan gegeven heb in de eerste hoofdstukken van mijn *Littérature italienne*; ik zal hier slechts de door Dante zelf vermelde voorbeelden van zijn dichtkunst noemen.

over de volkstaal, verklaart hij, dat de „langue d'oïl" de voorkeur, die zij zelfs in Italië geniet, wat de proza-verhalen en de didaktische geschriften[1]) betreft, dankt aan haar aantrekkelijkheid en aan hare groote verbreiding (D. V. E. I, 10) — een oordeel dat voor de Italianen van dien tijd als algemeen mag worden aangemerkt, want men vindt het terug bij verscheidene schrijvers van toen. De Fransche dichtkunst had trouwens ook de Alpen overschreden, niet alleen met haar *Chansons de geste*, doch ook met den *Roman de la Rose*, welke eeuwenlang bijval bleef vinden. [2]) Kende Dante dezen en dankte hij er iets aan? Het antwoord hierop zou gemakkelijk te geven zijn, indien met zekerheid kon worden beweerd, dat het uit sonnetten bestaande gedicht „de Bloem" van hem is. Vast staat in allen gevalle, dat deze samenvatting van het Fransche werk van de hand van een Florentijn is en uit het einde der XIIIe eeuw dagteekent.

Van veel meer gewicht met het oog op Dante's eerste poëtische voortbrengselen is de invloed der Provençaalsche troubadours. Gelijk bekend is, hadden de feodale hoven van Limousin, Languedoc en Provence een vernuftige, fijne, schitterende en muzikale poëzie zien geboren worden; die nu eens zinnelijk en dan weer van het zuiverste spiritualisme doortrokken was, de allerhoogste bekoring der vrouwen bezong, aan wie hare nederige dienaren een schier heilige vereering toedroegen. De door de troubadours op dit thema uitgevoerde variaties brachten hen spoedig tot een konventioneele poëzie, die zich slechts voor eentonigheid wist te bewaren, door met een niet te miskennen virtuositeit de kunstigheden te vermenigvuldigen van een welluidenden

---

1) Behalve het *Livre du Trésor* van B. Latini dienen hier vermeld te worden de kompilatie der Artur-romans door Rusticiano da Pisa en diens bewerking der reizen van Marco Polo, het *Regime del Corpo* van den arts Aldobrando da Sienna, de *Kroniek* van den Venetiaan Martino da Canale, enz..... Men vergelijke hierover de verhandeling van P. Meyer, *La Langue française en Italie* in de *Atti del Congresso storico di Roma*, April 1903, deel IV, p. 61 (1904).

2) L. F. Benedetto *Il „Roman de la Rose" e la letteratura italiana*, Halle, 1910.

en doorwrochten vorm, aan welken een gewilde duisterheid een aantrekkelijkheid te meer scheen te moeten verleenen. Toen, in den aanvang der XIIe eeuw, de Albigenzen-vervolgingen met ruw geweld een einde maakten aan de beminnelijke, ternauwernood opgekomen beschaving, in het Zuiden van Frankrijk, voerden de troubadours hunne muze naar elders heen. Verscheidene begaven zich naar Italië, waar men hun de meest vleiende ontvangst bereidde, van Montferrat tot aan Sicilië toe. De Provençaalsche gedichten vielen zeer in den smaak van al wie in het schiereiland op beschaving konden bogen en Dante laat zien, dat hij het repertoire der troubadours kende. Hij noemt een tiental hunner gedichten en, onder de personen, welke in de Divina Commedia optreden, bevinden zich verscheidene makers van „kostelijke rijmen."

De meest aangrijpende verschijning onder hen allen is die van Bertrand de Born, heer van Hauteford en Perigord, die in den negenden buidel van den achtsten kring rondwaart te midden der „stokers van scheuring en onmin," zijn afgehouwen hoofd in de hand houdend als een lantaarn om zichzelven bij te lichten. Hij werd ervan verdacht prins Hendrik, den „jongen koning," tegen zijn vader, koning Hendrik II van Engeland, te hebben opgestookt (1, XXVIII, 118 en vlg.); dit belette Dante echter niet zijn dichterlijke gaven naar waarde te schatten, vooral in het krijgszuchtige genre (D. V. E. II, 2). In den hemel van Venus vermeit de verliefde Folquet van Marseille, die eerst Cistercianer en daarna bisschop van Toulouse was geworden, zich in de genietingen van het Paradijs, dank zij den door hem in de kruistochten tegen de Albigenzen betoonden ijver (3, IX). Maar van al die troubadours is degene dien Dante het meest verheerlijkt als den volmaaktsten artist, vertrouwd met alle moeilijkheden en ingewijd in de geheimenissen eener kunstige en verwikkelde dichtkunst, Arnaud Daniel, van Ribérac; op het voorlaatste terras van den Louteringsberg doet hij boete, omdat hij zich te buiten ging in zinnelijke genietingen en, door Dante ondervraagd, antwoordt hij hem in het

Provençaalsch; met Giraut de Borneil was hij de beroemdste dichter van het eind der XIIe eeuw en Dante, die de werken van den één even goed kende als van den ànder, verkoos de duistere en gekunstelde manier van Arnaud Daniel boven den liefelijken, doch naar zijn smaak te gemakkelijken stijl van den Limousijn (2, XXVI, 188—120); Petrarca zou, iets later, dezelfde meening zijn toegedaan. [1])

De Italianen bepaalden zich er niet toe, de provençaalsche poëzie te bestudeeren en te bewonderen: zij beoefenden haar ook. De XIIIe eeuw heeft een pleïade van Italiaansche troubadours zien opkomen, waarvan de beroemdste, dank zij vooral een beroemde episode uit den Louteringsberg, Sordello is, geboortig uit Goito bij Mantua (2, VI). De rol, hem door Dante toevertrouwd, en die, strikt genomen, tot de studie der Divina Commedia behoort, [2]) schijnt hem ten deel te zijn gevallen wegens een vinnige, politieke satire, die hij op den dood van den heer van Provence, Blacatz, zijn vriend en beschermer, had samengesteld. Maar die dichtkunst in een vreemde taal kon zich kwalijk op een oorspronkelijke wijze ontwikkelen, zelfs niet in het Noorden waar zij het best gedijde. Ongeveer tegelijkertijd werd dan ook in het uiterste Zuiden een niet minder belangrijke poging, welke vruchtdragend zou blijken, gewaagd om, in de taal van Italië, de verschillende door de troubadours ontwikkelde thema's nog eens te behandelen. Het hof van Frederik II was, tusschen 1220 en 1250, de bakermat der Italiaansche poëzie.

De invloed van die geweldige figuur doet zich, in het begin der XIIIe eeuw, op alle gebieden gelden, op dat der politiek, der wijsbegeerte en der wetenschap — hij raadpleegde de wijsheid der Arabieren en der Joden omtrent de diepste geheimenissen der natuur en hij was het ook, die de school van Salerno stichtte — en eindelijk ook op dat der dichtkunst, want hij oefende zichzelf in het nieuwe spel, Italiaansche rijmen naar provençaalsch voorbeeld te kruisen. De

---

[1]) *Trionfo d'Amore*, IV, 40-42.

[2]) Vgl. verderop, IIIe gedeelte, blz. 238.

beroemdste personen aan zijn hof, zijn kanselier, Piero della Vigna, zijn zoon Enzo, koning van Sardinië, notarissen als Jacopo da Lentini, rechters als Guido della Colonna, en ridders, roemden om het zeerst de bekoorlijkheden van „Madonna," weenden over hare koelheid en zuchtten geheel volgens de regelen. Maar de eerlijkheid gebiedt, hieraan toe te voegen, dat die konventioneele en bijna mechanische reproductie van bepaalde thema's, bij enkele rijmers ten minste, werd verfraaid en verfrischt door ontleeningen aan de volkspoëzie, spontaner, naïever en tevens ook vrijer en oprechter in haar wijze van zich te uiten. Zoo was het karakter der „Siciliaansche school," om de geëikte benaming te bezigen. Niet dat alle daartoe behoorende dichters op het groote eiland geboren waren of dat zij het zuivere dialekt van Palermo of Messina schreven — verscheidene kwamen uit Zuid- en Midden-Italië en streefden in hun taal, waarin de aan de zuidelijke provincies eigen trekken overwegen, naar een zekere waardigheid, een voornaamheid, waarop de plaatselijke dialekten geen aanspraak konden maken — maar, zooals Dante opmerkt, het feit dat Sicilië toen de verblijfplaats van een groot vorst was, had ten gevolge dat „de geheele dichtkunst (onzer voorgangers) Siciliaansch genoemd werd, een naam die wij voor haar blijven gebruiken en die het nageslacht haar niet zal mogen ontnemen" (D V E. I, 12).

De onverwachte dood van Frederik II, in 1250, zestien jaar na dien van Manfred, die de tradities zijns vaders trachtte voort te zetten, beletten den eenmaal aangevangen arbeid niet, zich uit te breiden en tot bloei te komen: de Siciliaansche poëzie vond vooral een toevluchtsoord in Toskane, waar haar voornaamste vertegenwoordiger de gekunstelde Guittone van Arezzo was, maar deze wist, in zijn stroeve rijmen, de provençaalsche navolging niet anders te temperen dan door een pedanten en leerstelligen toon, die geen bepaalde vooruitgang mocht heeten. Dante was volkomen op de hoogte van al deze dichterlijke proeven, hij erkende er het belang van voor de ontwikkeling der opbloeiende letterkunde,

zonder echter groote illusies te koesteren wat hun absolute waarde aangaat. Aan een Luccaanschen dichter van die school, Bonagiunta Orbicciani, die wij op het zesde terras van den Louteringsberg ontmoeten, laat hij zeggen, dat wat aan al die rijmers ontbroken had, sedert den „notaris van Lentini," het hoofd van den eersten Siciliaanschen groep, tot aan Guittone, het hoofd van den Toskaanschen groep, was, „op te teekenen wat de Liefde binnen in hun dicteert" (2, XXIV, 52—60) en Dante heeft geen gelegenheid laten voorbijgaan om den aanmatigenden rijmer van Arezzo te vernederen (2, XXVI, 124—126).

Een belangrijke schrede vooruit werd gedaan, toen een leerling van Guittone, de Bolonees Guido Guinizelli, een fijnere en beschaafdere geest, op het geniale denkbeeld kwam, die konventioneele dichtkunst, die gekunstelde en holle vormen-dienarij dienstbaar te maken aan het uitdrukken van oprechte gevoelens en gedachten. Konden de goddelijke, doch koele volmaaktheid, van een slechts in den geest des dichters bestaande vrouwe, het kwijnen van voorbeeldige, maar eeuwig en altijd benepen aanbidders, niet de allegorische uitdrukking worden van het ideaal van schoonheid, goedheid, zedelijke volmaaktheid en absolute wetenschap, dat de menschheid eeuwig najaagt? De wijsgeerige kennis van den Bolonees was meer dan voldoende om den grond te leggen van die geheel nieuwe, symbolische opvatting der liefde-poëzie en hij maakte op het thema van het één-zijn der Liefde en van den adel des gemoeds een „canzone," dat door Dante herhaalde malen aangehaald wordt, dat het uitgangspunt der nieuwe Florentijnsche school werd, waaruit de *Vita Nuova* is voortgesproten. Wanneer de dichter dan ook Guido Guinizelli op den top van den Louteringsberg ontmoet, achter denzelfden muur van vlammen als Arnaud Daniel, groet hij hem, diep bewogen, en noemt hem „Vader!" — vader van al degenen „die ooit in rijmen, zoete en gevallige, spraken van Minne" (2, XXVI, 97—99); voor hem was Guinizelli „de groote Guido" (D V E, I, 15) en „de Wijze" bij uitnemendheid (V. N., sonn. 10).

Dit zijn de litteraire tradities en de dichterlijke voorbeelden welke Dante bepeinsde op het oogenblik dat zijn artistiek voelen ontwaakte. Zeker, geen enkel meesterwerk had nog het licht gezien, het gedicht, dat de zeggens-kracht der Italiaansche taal schitterend zou bevestigen, scheen nog niet op het punt van geboren te zullen worden, doch de bedrijvigheid op het gebied der letterkunde was groot, van het Noorden tot het Zuiden van het schiereiland, veel grooter dan uit deze luttele bladzijden blijkt, en, volgens de getuigenis van Dante zelf, had hij voorloopers, meesters gehad, wier kunst, in zekere mate, de richting van de zijne had beïnvloed. Verre van zijn verdienste te kleineeren, kan dit feit slechts des te beter de wondere macht van zijn genie doen uitkomen: zoo zijn werk al niet een schepping *ex nihilo* was, eenvoudig een wonder, toch verschijnt het ons als een buitengewoon rijk organisme, vol afwisseling, soepel en helder, bezield door een diepe gedachte, welke een reeks van schuchtere en versnipperde pogingen besluit.

Laten wij ons nog iets hooger plaatsen bij de beschouwing van de in deze eerste hoofdstukken ontleedde voorbereidende periode, van dat „historisch milieu," door den dichter beschreven en waarvan zijn persoonlijkheid de eerste indrukken ontving. Dante's verschijnen zal ons niet meer zoo wonderlijk voorkomen als wij denken aan de verschijnselen van nieuwe levenskracht, die zich in Italië op alle gebieden der menschelijke bedrijvigheid openbaarden: ekonomische welvaart, vooruitgang op politiek gebied, wederopleving van den zuiver christelijken geest met den heiligen Franciskus, van den wijsgeerigen met de kommentaren van Aristoteles, belangstelling in wetenschap en ontluiking der Italiaansche poëzie aan het hof van Frederik II. De XIIIe eeuw was als de lente, waarin een overrijk sap vloeit in alle pas gevormde organen en die den schitterenden zomer, die de Renaissance zou zijn, voorbereidde. Het woeste, krachtige leven in Italië en te Florence in het bijzonder, leidde soms tot geweldige uitbarstingen van hartstocht, maar die een spoorslag zijn geweest voor het grootste genie dat de middeleeuwen hebben

voortgebracht, het genie van den man, die opzettelijk ter wereld scheen gekomen om in onvergankelijke verzen de poëzie weer te geven van een tijdperk van schrille tegenstellingen, van strijd zonder genade en goddelijke geestesvervoering.

TWEEDE GEDEELTE
DE MENSCH

I DANTE'S KINDSHEID EN JEUGD

1

De betovergrootvader van den dichter is de oudste onder zijne voorvaderen, waaraan Dante herinnert. Na met Koenraad III te hebben deelgenomen aan een tocht tegen de ongeloovigen — naar alle waarschijnlijkheid den kruistocht van 1147 — werd hij door dezen keizer tot ridder geslagen en stierf hij in den strijd voor het geloof. Hij heeft dan ook een plaats gevonden in den hemel van Mars, waar zich de strijders voor den Christus bevinden: Karel de Groote, Roelant, Godfried van Bouillon (3, XV, 139—148). Zijn familie woonde in het hart van Florence, aan de zijde van het hoofdplein, waar de wijk der poort van St. Pieter begon (3, XVI, 40—42). Meer zegt Dante hierover niet, want, laat hij Cacciaguida zeggen „wie zij waren en van waar zij hier kwamen, het zwijgen hiervan is eerlijker dan te spreken" (43—45), geheimzinnige woorden, welke misschien eenvoudig hièr op neerkomen, dat Dante daaromtrent zelf niets wist.[1]) Hij behoefde zich stellig niet over zijn afkomst te schamen, doch was ook niet van zoò edelen bloede, dat zijn bescheidenheid hem gebood er niet van te reppen. Voor zoover men daarover kan oordeelen, was zijn familie noch van feodalen, noch van landelijken oorsprong;

[1]) Fv. d' Ovidio, *Studi sulla Divina Commedia* (Milaan 1901), blz. 509.

zij behoorde tot die oorspronkelijke kern der Florentijnsche bevolking, welke in-Latijnsch voelde en zich er op beroemde Romeinsch te zijn, een soort van voorname burgerij, die zich, van de XIIe tot de XIIIe eeuw, de eerste plaats wist te verzekeren na den feodalen adel.

De zuivere Florentijn Cacciaguida had een Lombardijsche gehuwd en deze had uit de Po-vallei den naam meegebracht, welken men aan den tak gaf waaruit Dante zou ontspruiten (3, XV, 91—92 en 137—138), d.w.z. een der zonen, die zij Cacciaguida schonk, heette „Alighiero," een naam die vermoedelijk vaak voorkwam in hare familie en die te Florence een ongeëvenaarden roem zou deelachtig worden. [1]) Deze Alighiero huwde, volgens Dante's getuigenis, een dochter van Bellincion Berti, die in de D. C. het type vertegenwoordigt van den welgezeten Florentijnschen burger uit de XIIe eeuw (zie blz. 37), en zij schonk hem minstens twee zonen, waarvan de één, Bello, d. i. Gabriello, heette, wiens afstammelingen den naam „Del Bello" bleven voeren, en één Bellincione genaamd, die den naam zijns vaders, Alighiero, overdroeg op een zijner zoons. Uit hem zou de dichter geboren worden, wiens naam in het Latijn van dien tijd „Dantes Aligherii" was.

Met den eersten Alighiero had de familie de woning in de nabijheid der markt, waar Cacciaguida met zijn broeders Moronto en Eliseo (3, XV, 136) was opgevoed, verlaten, om zich een weinig oostelijker te vestigen, tusschen het Corso en de Badia, bij de kerk San Martino del Vescovo. Dit is een der hoekjes van Florence, die het minst geleden hebben onder het sloopingswerk: voor de kerk ziet men nog een klein plein, dat ten Oosten beheerscht wordt door een

---

[1]) De oudste vormen van dien naam zijn, in het Latijn, *Alagherius* of *Alegherius*, waaraan in het Florentijnsch Alaghiero en Aleghiero beantwoordden, die met een haast niet merkbare wijziging, tot den vorm Alighiero leidden. Enkele oudere, alsook verscheidene moderne biografen, hebben dien naam met Aldighieri verward, een vorm die vaak voorkomt in Lombardije en Toskane, doch geenszins in verband staat met den naam van den dichter. Vgl. M. Scherillo, *Il cognome Alighieri* in *Alcuni capitoli della biografia di Dante*, Turijn 1896.

grooten vierkanten toren, die waarschijnlijk weinig veranderd is sedert de XIIIe eeuw, behalve dat hij iets kleiner werd, en aan de andere zijde van het smalle straatje, dat langs dezen toren loopt, staat een oud huis, waarboven een opschrift geruimen tijd vermeldde, dat Dante daar geboren was. Het is in werkelijkheid, maar een armzalig overblijfsel der veel grootschere, torens en tuinen omvattende gebouwen, door de Bello's en de Alighieri's in de XIIIe eeuw bewoond, en dat ongetwijfeld veel veranderingen heeft ondergaan. Eerst onlangs hebben de vroede vaderen van Florence haar middeleeuwsch karakter hergeven aan deze groep oude huizen waartoe de zoogenaamde „Casa di Dante" behoort, en thans verkondt een nieuw opschrift den voorbijgangers voorzichtiger, dat de voorvaders van den dichter op deze plek woonden.

Géén twijfel bestaat omtrent het feit, dat Dante te Florence zelf geboren is, want hij heeft dit herhaalde malen formeel verklaard (I, XXIII, 94—95) en de datum van zijn geboorte, 1265, kan evenmin bestreden worden. Behalve enkele, door den dichter zelven verstrekte chronologische gegevens, zegt Giovanni Villani dat hij stierf in September 1321,[1]) te Ravenna, op zesenvijftigjarigen leeftijd, en Boccaccio geeft een nog nauwkeuriger aanwijzing: een notaris uit Ravenna, ser Piero Giardini, een vriend van Dante, die hem in de ure des doods bijstond, vernam van hem, dat hij toen den zesenvijftigjarigen leeftijd zóóveel overschreden had als de tijd die verloopen was sedert den vorigen Mei-maand, d. w. z. dat hij geboren was tegen het einde van Mei 1265. Zeker, men heeft Boccaccio's verklaring vaak in twijfel getrokken, maar toch dient hiermede ernstig rekening gehouden, wanneer hij zijne zegslieden noemt. Deze Piero Giardino nu heeft werkelijk bestaan. Wij bezitten akten, die door hem werden opgemaakt, tot in het jaar 1348, en Boccaccio, die zich in 1346 voor de eerste maal naar Ravenna begaf, heeft toen zeker niet nagelaten allen te ondervragen, die

---

[1]) Villani zegt inderdaad, maar bij vergissing, Juli 1321.

den grooten Florentijn gekend hadden. Aan den anderen kant leert ons een openbare akte, dat Dante in 1283 zijn meerderjarigheid bereikte, welke, in Florence, voor weezen op achttien jaar was bepaald. Alles klopt dus prachtig.[1])

Toch heeft men op een moeilijkheid gewezen, die wij ons niet mogen ontveinzen. Na de nederlaag bij Montaperti (1260) hadden de Welfen Florence verlaten, zonder zelfs den terugkeer der overwinnaars af te wachten en hadden zij den wijk genomen, eerst naar Lucca en daarna naar Bologna. Het was een lange, moeizame en moordende zwerftocht door het woestste gedeelte der Apennijnen, met vrouwen en kinderen, en zij zagen Florence eerst weer op het einde van 1266 terug. Wanneer Dante's familie dus van 1260 tot 1266 verbannen was, gelijk een gezegde, Farinata in den mond gelegd (1, X, 42 en 46—48), zou kunnen doen gelooven, dan moeten wij één van beiden aannemen: òf de dichter is niet gedurende deze periode òf hij is buiten Florence geboren. Deze tegenwerping is echter niet zoo ernstig als zij aanvankelijk wel schijnt. Wanneer hij over zijn „voorouders" spreekt (42), bedoelt Dante niet noodzakelijkerwijze zijn vader en zijne moeder. Een familie-lid van hem, zijn eigen oom Brunetto, die te Montaperti een eerepost bekleedde, aan den „Carroccio" der gemeente, was genoegzaam betrokken geweest in den strijd tegen de Gibellijnen om Farinata's gezegde te rechtvaardigen. Alighiero zèlf had rustig te Florence kunnen blijven. Men diene niet te vergeten, dat het gansche volk, dat de zaak der Welfen toegedaan was, toch de stad niet in grooten getale verlaten had. De „fuorusciti" van 1260 bestonden alleen uit de Uberti's en de keizerlijke politiek vijandig gezinde „Grooten," en de enkele burgers, die reeds een rol speelden in het bestuur der gemeente.

Alighiero behoorde daar stellig niet toe. Hij was, naar alle waarschijnlijkheid, een onbeduidende, misschien middelmatige persoonlijkheid, van wie Boccaccio schalks getuigde

[1]) Zie overigens 3, XXII, 112-114.

dat men hem slechts één roemruchtige daad toeschreef, nl. dat hij zijn zoon had voortgebracht. Niet alleen weten wij niets omtrent hem, maar bovendien is het stilzwijgen van Dante, die zoo gaarne van Cacciaguida spreekt, en zelfs gretig de gelegenheid aangrijpt om er aan te herinneren, dat zijn overgrootvader, de eerste Alighiero, met de zonde van hoogmoed behept was, is veelzeggend. Er is zelfs iets ernstigers dan dit stilzwijgen. Zes sonnetten zijn tot ons gekomen, welke deel uitmaken van een zeer smadelijke korrespondentie die Dante wisselde met een tijdgenoot van hem, Forese Donati. De bijzonderheden der in deze eigenaardige polemiek vervatte beschuldigingen zijn voor ons zoo goed als onverstaanbaar, want de twee tegenstanders bedienen zich van duistere toespelingen, in een „argot" waarvan wij den sleutel niet bezitten. Toch begrijpen wij er voldoende van om zeker te zijn van de kwetsende bedoeling der gewisselde sonnetten, waarin Dante's vader tot twee keer toe genoemd wordt. Op de bedekte aantijging, dat men niet al te best wist, wiens zoon Forese was, antwoordt deze: „Wat jou betreft, kan men wel merken, dat je de zoon van Alighiero bent; dat kan men zien aan de manier waarop je wraak hebt genomen over de hem aangedane beleediging.... Een fraaie manier, een fraai voorbeeld! Hoe meer men je afrost, des te luider verklaar je dat je de menschen als een broeder en vriend liefhebt[1])!.... Van welke beleediging en van welke wraak is hier sprake? Wij weten het niet, maar deze beschuldigingen moeten Dante wel verlegen hebben doen staan, want hij beantwoordt den hem aangedanen smaad niet met de heftigheid, die men van zijne hartstochtelijke natuur verwachten mocht. [2])

[1]) De jongste van deze polemiek gegeven verklaring, sedert die van Isidoro del Lungo (*Dante nei tempi di Dante*, 1888), is gegeven door Fr. Torraca in de *Biblioteca delle Scuole italiane*, Juni-Juli 1904 (en *Atti dell' Accademia Pontaniana*, deel XXXIII; vgl. B S D, deel XI, blz. 289.)

[2]) De andere, nog duisterder toespeling op Alighiero, heeft den jongsten biograaf van Dante, N. Zingarelli, (*La vita di Dante in compendio* 1905, blz. 5) doen denken, dat de vader van den dichter wegens ketterij veroordeeld werd, een veronderstelling, die niet voldoende gegrond is.

De geschiedenis van een ongewroken misdaad, ditmaal met een zeer duidelijke zinspeling op de schande die daardoor over Dante en de zijnen was gekomen, levert de stof voor een kleine episode in de Hel. De dichter laat er een vollen neef zijns vaders, Geri del Bello, in optreden, die zich er speciaal op had toegelegd, tweedracht onder de menschen te zaaien. Gemengd in een reeks van gewelddadige twisten, bezweek hij onder den dolk zijner vijanden, toen Dante nog een kind was, en, in 1300, was zijn dood nog ongewroken. Als hij dan ook zijn jeugdigen bloedverwant door de Hel ziet schrijden, werpt hij hem een woesten, verwijtenden blik vol haat toe. Dante voelt, zijns ondanks, een gevoel van medelijden hem bekruipen met die rustelooze en onbevredigde ziel, die gekweld wordt door dat eeuwig wachten op zijn wraak (1, XXIX, 25—36).

Dit zijn de eenige herinneringen aan de familie van den dichter, die bewaard zijn gebleven in de werken van Dante of in archieven. Van zijn moeder is ons slechts de voornaam, Bella, bekend; indien zij, gelijk men vermoed heeft, de dochter was van Durante di Scolaio degli Abbati, dan zou deze bijzonderheid den aan haren zoon gegeven voornaam verklaren. Dante is, zeer waarschijnlijk, een afkorting van Durante. Men dient hier trouwens in aanmerking te nemen, dat wij hier niet te doen hebben met een dier familiare benamingen, die, in den vertrouwelijken omgang alleen, den deftigeren, officieelen naam, vervangen. Dergelijke afkortingen waren algemeen in het oude Florence, maar zij vormden wezenlijke namen, die den volledigen vorm geheel en al deden vergeten. Zoo ging het ook met Dante, die, in de openbare akten uit dien tijd, nooit dan onder dien naam voorkomt. [1])

De kindsheid van den grooten dichter moet niet vroolijk geweest zijn. Reeds vroeg verloor hij zijn moeder, aan wie

---

[1]) Vgl. M. Scherillo, *Alcuni capitoli della biografia di Dante* (1896) blz. 44 en vlg. en, voor de verwantschap der voornamen Dante en Durante, blz. 60 en vlg.

hij geen enkele herinnering schijnt bewaard te hebben. [1]) Zijn vader, die kort daarna hertrouwde, stierf zèlf vóór Dante den achttienjarigen leeftijd bereikt had. Hij groeide op te midden van broeders en zusters, over wie hij niet spreekt, [2]) in een eenvoudige huiselijke omgeving; één oogenblik zelfs moet hij, in zijn jeugd, armoede gekend hebben. Dit blijkt uit de beleedigende sonnetten, die hij met Forese wisselde, zelfs wanneer men rekening houdt met de klaarblijkelijke overdrijvingen welke deze scheldpartij meebracht: „Eer je mij m'n armoede verwijt, mag je je zelf wel eerst te San Gallo — waar kleeren aan de bedelaars werden uitgedeeld — laten kleeden, want, toen ze je verleden winter klappertandend zagen voorbijgaan, in je schamele plunje, hadden je vrienden meêlij met je. Je broers en zusters gaven je wel te eten, maar je zult toch eindelijk een toevlucht moeten zoeken in het hospitaal der Pinti, en ik zie reeds, onder de arme drommels, die drie aan drie aan tafel zitten, de tafel waaraan Alighieri de derde zal zijn!"

Al spoedig moet de jonge man zijn besten troost in de studie gezocht hebben. Florence was, gelijk wij reeds zagen, in dit opzicht nog niet een van de rijkst bedeelde steden (blz. 67), en Dante kon er slechts de grammatika, d. w. z. de beginselen van het middeleeuwsch Latijn leeren. Toen hij, op vijf-en-twintig-jarigen leeftijd, de *Consolatio* van Boëtius en de *De Amicitia* van Cicero trachtte te lezen, moest hij wel tot de overtuiging komen, dat hij er bijna niets van begreep, en dat de lezing van een klassieken tekst een buitengewone inspanning van hem eischte. Er was echter een man, die Dante aanmoedigde en hem leidde op den weg, waar hij zoo weinig hulp ontmoette. Dat was Brunetto Latini, van wien Villani zegt, dat hij de eerste was, die de Florentijnen „ontbolsterde." Veel ouder dan

---

[1]) Dante zinspeelt herhaalde malen op de moederliefde, doch niet op zijne moeder. Hiertusschen is een groot verschil. Het eenige vers, waar hij haar aanduidt, is een uitroep van Virgilius (1, VIII, 45), welke trouwens een vers uit Lukas (XI, 27) herhaalt.

[2]) Hij noemt een zuster in de *Vita Nuova*, c. 23.

Dante, — toen hij, op ruim vijf-en-tachtigjarigen leeftijd stierf, had de jonge dichter hoogstens de dertig bereikt — was hij niet zoozeer meester als wel een vriend, een vaderlijke raadgever, die de verdienste had zijn ontluikend genie te bespeuren, en die zijn vertrouwen en zijn genegenheid wist te winnen. Een episode in de Hel schildert in enkele trekken hunne wederzijdsche aanhankelijkheid (I, XV, 56—60, 79—87): de grijsaard werpt een liefdevollen blik op den jongen man, wiens dichterlijke roeping hij heimelijk had geraden en aangemoedigd; de leerling verklaart dat zijn geest steeds de herinnering bewaart aan het dierbare, vaderlijke gelaat van hèm, die hem leerde hoe de mensch de onsterfelijkheid deelachtig wordt.

Dit laatste gezegde noopt ons geenszins tot de veronderstelling, dat Brunetto leeraar was in de schoone letteren of zoo iets. In zijn hoedanigheid van notaris, vervulde hij verschillende openbare functies, en werd hij o. a. in 1260 belast met een zending in Kastilië. Toen hij de Pyreneeën overschreed door den beroemden bergpas van Roncevaux, om zich weder naar Frankrijk te begeven, deelde een uit Bologna komend student hem de overwinning der Gibellijnen te Montaperti en de ballingschap der Welfen mede. Brunetto verbeidde in Frankrijk het uur om weder te Florence terug te kunnen keeren, en stelde toen, in het Fransch, zijne groote geschied- en staatkundige encyclopedie, het „Livre du Trésor" samen; terzelfder tijd, en bijna onder denzelfden titel (*Tesoro of Tesoretto*), schreef hij in het Italiaansch een didactisch gedicht met moreele strekking, in den vorm van een allegorische reis. Ofschoon Dante dit vrij streng beoordeelt wat den stijl betreft, die hem door te veel dialektale eigenaardigheden ontsierd lijkt (D E V, I, 13), kon hij veel van Brunetto leeren: hij dankte dezen bv. bijzonderheden omtrent de klassieke litteratuur, de kennis van verscheidene wetenschappelijke feiten, alsook den smaak voor de didaktische en allegorische letterkunde, die toentertijd in Frankrijk zegevierde en in Toskane ingang begon te vinden.

Langzamerhand kwam ook de door Guido Guinizelli het

eerst verkondigde zuiver geestelijke en wijsgeerige opvatting der liefde, te Florence in conflikt met den zinnelijkeren, konventioneelen stijl der Provençalen en Sicilianen. Bij geen enkelen van Dante's voorgangers is die invloed van den Boloneeschen dichter zoo tastbaar als bij Chiaro Davanzati; in diens werk heeft men een geheele reeks verzen kunnen zamelen, die zekere reeds door Guinizelli behandelde motieven hervatten en bij voorbaat aan de bekendste gedichten van Dante doen denken: Chiaro Davanzati beschrijft inzonderheid de wondere uitwerking van de schoonheid zijner vrouwe, die, overal waar zij zich vertoont, de vreugde en den vrede doet wederkeeren en tot nederigheid en berouw opwekt. Een belangrijkere figuur, op het gebied der dichtkunst, verscheen te Florence met Guido Cavalcanti, den „eersten vriend" van Dante en een paar jaar ouder dan dezen. Zijn een weinig hooghartige persoonlijkheid, met hare verachting voor het alledaagsche en het al te gemakkelijk behaalde succes, bespiegelend en met een neiging tot zwaarmoedigheid, is een der sympathiekste van al die, welke wij in Dante's jeugd om hem geschaard zien. Zijn beroemdste gedicht, dat thans eenvoudig onleesbaar is, is een „canzone" op den aard der liefde en hare uitwerkingen, dat van een veel ruimere en diepere filozofische onderlegdheid getuigt dan bij Guinizelli, en deze liefdes-metafysica uit zich in strofen die overvloeien van de ingewikkeldste stijl- en versbouwkunstigheden. Guido Cavalcanti schijnt te hebben willen bewijzen, dat de nieuwe school in virtuositeit niet achterstond bij de handigste navolgers van een Arnaud Daniel; en zijn „canzone" baarde groot opzien: het werd bestudeerd, besproken en gekommenteerd. Wij verkiezen verreweg de minder gekunstelde verzen van Guido Cavalcanti, zijn welluidendere sonnetten en vooral zijn balladen, realistischer van toon en die vaak hun liefelijk thema aan de volkspoëzie ontleenen; daar uit het gevoel van den dichter zich vrijelijk, met een onbevangenheid en een eenvoud, die een bijzondere aantrekkelijkheid moesten hebben voor Dante, die met ongeduld het oogenblik verbeidde om op zijn beurt

in vernuftige en toch krachtige verzen de gevoelens, die in zijn hart woelden, te vertolken.

2

De vertrouwelijke mededeeling omtrent zijn jeugdige liefde is door Dante opgeteekend in een klein, kostbaar boekske, dat hij tegen 1292 samenstelde, toen hij ongeveer zeven-en-twintig jaar oud was, en dat een doorloopend kommentaar in proza is op een aantal gedichten, gekozen uit die, welke hij sedert een tiental jaren geschreven had. Deze twee feiten zijn van belang: de in het kommentaar ingelaschte verzen vertegenwoordigen niet de volledige lyrische produktie van den jongen dichter, en, in de tweede plaats, is het kommentaar geschreven na de sonnetten en de canzoni, waarvan hij soms een andere verklaring wil geven dan die waaraan hij aanvankelijk gedacht had. Uit deze opmerkingen blijkt, dat zijn boek geen zuiver biografisch dokument is, maar wel een kunstwerk, opgevat volgens sommige esthetische beginselen, die niet geheel duidelijk voor ons zijn. De titel zelf: *La Vita Nuova*, heeft iets geheimzinnigs. Eerst denkt men aan de wedergeboorte van een ziel door de liefde, in tegenstelling tot een vroeger leven, dat nòch verblijd, nòch geleid werd door een ideale genegenheid, doch wanneer men reeds dadelijk leest, dat „in dat gedeelte van het boek van zijn geheugen voor hetwelk men slechts weinig zou vermogen te ontcijferen," Dante een rubriek vindt, die luidt: „Incipit vita nova;" wanneer men aan den volgenden regel bemerkt, dat hij hiermede het tijdstip bedoelt, waarop hij in zijn negende jaar was, dan begrijpt men kwalijk die tegenstelling tusschen dat nieuwe leven en een vroeger zuiver vegeteerend en onbewust bestaan. Het Latijnsche woord *novus* en zijn Italiaansche afleidingen (*nuovo*, *novello*) bevatten ook het begrip van jeugd en frischheid in tegenstelling tot een rijpheid, die eerst later komen zal; in die beteekenis zal deze uitdrukking Beatrice in den mond gelegd worden, wanneer zij, na den top van den Louteringsberg bereikt te hebben, tot den dichter het verwijt zal richten, zijn jeugd-beloften niet

te zijn nagekomen (2, XXX, 115). De *Vita Nuova* zou dus ongeveer beteekenen: 's levens Lente, door de Liefde omstraald. Maar toch dient erkend, dat die woorden, juist door hunne vaagheid, voor verschillende, bijkomstige begrippen vatbaar zijn, welke geen enkele vertaling, hoe soepel ook, met juistheid vermag weer te geven.

Dante verhaalt, dat hij zijn negende levensjaar voleindigde, toen hij voor de eerste maal Beatrice ontmoette, die zelve in haar negende jaar trad. Van dien dag af was de liefde meesteresse van zijn ziel (V N II). Negen jaren verliepen, dag voor dag, — wij zijn dan in 1283 — en een nieuwe ontmoeting heeft plaats: in het wit gekleed, verzeld door twee matronen, brengt Beatrice Dante een groet, die hem zoo zoet is, dat zij hem de uiterste grens der zaligheid doet bereiken, en hij dicht zijn eerste sonnet. De vrienden van den jeugdigen poëet merken al ras, dat hij verliefd is en trachten, zeer onkiesch, te ontdekken wie het voorwerp van zijn hartstocht is; door een toevallige omstandigheid is het Dante mogelijk, hen op een dwaalspoor te brengen. Op zekeren dag, toen hij Beatrice, van verre, in de kerk bewonderde, meende een dame, die zich juist in de lijn van zijn' blik bevond, dat zij het voorwerp zijner aandacht was. Zij, die getuigen waren van dit voorval, meenden zulks eveneens; zij praatten er druk over en Dante maakte gebruik van hunne vergissing om hen te misleiden. Hij bediende zich van deze dame als van een „scherm"[1]) om zijn ware liefde te verbergen en maakte voor haar enkele gedichten, die niet alle in de *Vita Nuova* werden opgenomen, omdat zij niet voor Beatrice bestemd waren (C V). Dit spel duurde „maanden en jaren," waarna de dame Florence verliet. Dante meende het te moeten voortzetten door een nieuw „scherm" te kiezen. Ditmaal trof hij het echter slecht, want hij bracht zijne nieuwe verovering zóó openlijk hulde, dat men er in de stad van sprak „meer dan de hoffelijkheid gedoogde." Iets daarvan kwam Beatrice ter oore en, het gedrag van haren vriend

[1]) Het door Dante gebezigde woord „schermo" sluit het begrip van verdediging, bescherming, in zich.

laakbaar achtend, liet zij hem dit voelen door eens niet zijn groet te beantwoorden. Géén bestraffing kon Dante gevoeliger treffen, want in Beatrice's groet, in haar blik, haar glimlach en het geluid van haar stem, was al zijn geluk besloten. (C, X—XI).

Eenigen tijd daarna bevindt Dante zich in een gezelschap, te midden waarvan hij, tegen zijn verwachting, de tegenwoordigheid van Beatrice bemerkt. Door een flauwte bevangen, houdt hij zich aan den muur vast om niet te vallen, en hij bemerkt, dat zijne „vrouwe" met hare gezellinnen spottende blikken en woorden wisselt (C, XIV). Ondersteund door een vriend, vlucht Dante zoo snel hij kan en hij vat het besluit op, niet meer te zullen trachten Beatrice te zien, daar hij haar blik toch niet kan doorstaan zonder zich der bespotting prijs te geven. Van nu af aan zal zijn eenige geluk zijn, haar schoonheid te bezingen — en dit is dan ook inderdaad het onderwerp van een aantal zeldzaam-volmaakte gedichten (C, XVIII en vlg.). Iets later sterft de vader van Beatrice, en Dante is diep bedroefd door wat hij hoort vertellen van den smart zijner geliefde (C, XXII). Voor het eerst komt dan bij hem de gedachte op, dat Beatrice ook moet sterven. Daarna wordt de dichter door een zware ziekte aangetast. In een visioen ziet hij zijne „vrouwe," dood, en haar ziel, die door engelen ten hemel wordt gevoerd (C, XXIII). Iets later, den 8sten Juni 1290, sterft Beatrice inderdaad, en gansch Florence rouwt om haar.

Dit zijn, kort en zakelijk weergegeven, de gebeurtenissen welke het hoofd-thema vormen van de *Vita Nuova*. Véél is het niet, maar toch vindt men er, ondanks die schaarschheid aan romaneske elementen, veel in, dat vreemd aandoet: de geschiedenis der twee „scherm"-liefden en de bijzonderheid, dat Dante tot op achttienjarigen leeftijd de stem zijner „vrouwe" niet vernomen had,[1]) schijnen meer konventioneel dan werkelijk. Inplaats van de kleine bijzonderheden, die men in een sentimenteele geschiedenis als deze zou ver-

[1]) „Het was de eerste maal, dat haar woorden mij in d' ooren klonken...." (C. III).

wachten, vermeldt de dichter slechts droomen, bezwijmingen, vizioenen, allerlei bovenaardsche zaken, die ongetwijfeld ten doel hadden, het verhaalde boven-en-als-buiten de werkelijkheid te plaatsen. Een zeer karakteristieke bijzonderheid onder de gekunsteldheden voor welke Dante een bijzondere voorliefde betoonde, is de rol door het getal negen gespeeld in alle gebeurtenissen, waarin Beatrice betrokken is. De twee kinderen ontmoeten elkander voor den eersten keer als beiden in hun negende jaar zijn; daarna zien zij elkander negen jaar later terug — en ditmaal heeft de ontmoeting plaats op het negende uur van den dag. Beatrice sterft den 8sten Juni 1290 en Dante ontdekt met een naïeve vreugde, dat het de negende dag van het jaar was volgens den arabischen kalender en de negende maand van het jaar volgens den syrischen; wat de christelijke jaartelling betrof, volmaakte het jaar juist het negende tiental jaren der eeuw, en Dante voegt hier, bij wijze van verklaring, aan toe: „Drie is de wortel van negen." Indien dus drie op zichzelf de factor is van negen, en indien de factor der wonderen zelf drie is, nl. de Vader, de Zoon en de Heilige geest, dan is die vrouwe, welke het getal negen steeds verzelde, zelve een negen, namelijk een wonder welks wortel niet meer of minder is dan de wonderlijke Drieënheid" (C. XXX, 1). [1])

Dit is, voor den modernen lezer, zeker een vrij duistere taal. En wanneer wij, bij al deze feiten, den gestadig plechtigen, godsdienstigen en schier bijbelschen toon voegen, waarop het verhaal wordt voortgezet, begrijpen wij gemakkelijk, hoe sommige kritici vroeger hebben kunnen beweren, dat dit slechts denkbeeldige kombinaties zijn, hersenschimmen zonder biografische of sentimenteele waarde: Beatrice zou nimmer dan in Dante's verbeelding hebben bestaan; zij was eenvoudig een abstraktie, een symbool, dat in de Divina Commedia ten volle ontwikkeld werd. Zij merkten op, dat Dante zelf zulks stilzwijgend erkent; want, reeds in den aanvang van het proza-verhaal wordt gezegd, dat de lieden

[1]) In twee of drie andere bijkomstige omstandigheden verschijnt het getal negen opnieuw (bv. c. VI).

die dit van liefelijke schoonheid stralende meisje zagen, niet wetende, hoe haar te noemen, haar vanzelf den naam Beatrice gaven — d. w. z. zij die hun de gelukzaligheid openbaarde. Het was dus géén door hare oùders gekozen naam, maar gevonden door een ièder, die hare schoonheid wilde beschrijven. Is er wel iets onwaarschijnlijkers dan deze bijzonderheid?

Ondanks deze overdrijvingen, heeft de kritische school, waaraan vooral de naam van Adolfo Bartoli verbonden blijft, belangrijke diensten bewezen: men moest te velde trekken tegen de al te groote lichtgeloovigheid der andere biografen, tengevolge waarvan het leven des dichters een niet te ontwarren net van juiste gegevens en vergissingen was geworden, van door-niets-gerechtvaardigde veronderstellingen en op goed vertrouwen aanvaarde legenden. Maar toen eenmaal het sloopingwerk geëindigd was, is men dadelijk begonnen aan den wederopbouw, met een zorgvuldig gekozen en beproefd materiaal, en Beatrice's werkelijk bestaan bleek zonneklaar uit de diep-grondige gedachtenwisseling, waartoe het aanleiding had gegeven. Wanneer men er eenmaal ter dege van doordrongen is, dat Dante zich een groote vrijheid veroorloofde bij de bewerking van een aantal door hem gekozen jeugd-herinneringen, staat men niet meer verwonderd over het kleine aantal voorvallen, waarvan hij de heugenis verlevendigt, noch over hunne vreemdsoortigheid, en gevoelt men, dat men niet langer het recht heeft te beweren, dat deze op niets doorleefds berusten. De opvatting, welke de dichter van het symbool had, veronderstelde trouwens in de eerste plaats een konkreet feit, een letterlijke beteekenis, waarbij zich later een absolute verklaring aansluit. Zijn geest komt dus van het feit tot het begrip, van het werkelijk bestaande tot het bovennatuurlijke. Geen enkele der allegorische gidsen, die Dante volgen zal in zijne Divina Commedia, is een zuiver voortbrengsel van zijne verbeelding; noch Virgilius, symbool der menschelijke rede, noch Cato, de bewaker van den Louteringsberg, beeld van de vrijmaking door eigen

wil, noch de Matilda van het aardsche Paradijs, de zoetzalige verpersoonlijking van het werkzame, aan het goede gewijde leven, welke ook de Matilda zij aan wie zij haar naam dankt, noch de heilige Bernardus, de Ziener, die den dichter toestaat, een blik te slaan in het Drieëenheidsmysterie. Hoe zou Beatrice alléén een symbool zijn, zonder eenige historische werkelijkheid? Dezelfde redeneering is toepasselijk op haren naam. Krachtens de spreuk *Nomina sunt consequentia rerum*, welke juist in de *Vita Nuova* wordt aangehaald, kunnen zij die deze stralende schoonheid bewonderen, haar slechts „Beatrice" noemen, want geen enkel woord geeft beter den aard der bekoring weer, die van haar uitging. Doch welk belang zou deze opmerking hebben, als zij niet toepasselijk was op een vrouw, die juist dezen naam droeg, ten minste onder den verkorten en alledaagschen vorm van Bice?

Mogen wij nog een stap verder gaan en die Bice vereenzelvigen met de dochter van Folco Portinari, gelijk Boccaccio dat wil? Indien deze biograaf minder romanschrijver en verteller ware geweest, vooral in het verhaal dat hij doet van de eerste ontmoeting der twee kinderen, zou zijn getuigenis natuurlijk van meer gewicht geweest zijn, doch leugenaars worden niet meer geloofd, zelfs niet wanneer zij de waarheid zeggen. Toch heeft Boccaccio niemand willen misleiden. De talrijke versieringen en de bravourefragmenten, die hij door zijn „Leven van Dante" heeft heengevlochten, hebben hem niet belet, daarin enkele positieve feiten te verzamelen, die des te meer onze aandacht verdienen, daar hij gewoonlijk zijn zegslieden noemt. Wat de persoonlijkheid van Beatrice aangaat, beriep hij zich op een „geloofwaardige getuige, dien hij gekend had en die familie van haar was." [1]) Hierin ligt iets onwaarschijnlijks, want Boccaccio, die in 1340 uit Napels te Florence was teruggekeerd, kon daar nog best tijdgenooten van Dante en Beatrice vinden onder zijne stadgenooten, die toen van

---

[1]) Boccaccio, *Comento sopra la Commedia di Dante*, 8e les.

zeventig tot vijf-en-zeventig jaar oud waren. Boccaccio's aanwijzing wordt trouwens bevestigd door een zoon van den dichter zelf, Pietro di Dante, rechter te Verona, die tegen 1341 een kommentaar op het werk van zijn vader schreef. Hij stelde er zelfs verscheidene samen, want hij werkte zijn arbeid herhaalde malen om, en één zijner redakties, die nog geen volle dertig jaar bekend is, verklaart, dat Beatrice tot de familie der Portinari behoorde, een belangrijke getuigenis, vooral wanneer wij bedenken, dat het geheel en al onafhankelijk is van dat van Boccaccio.

De Florentijnsche archieven hebben veel feiten bewaard, die herinneren aan dezen Folco Portinari, wiens woning vlak bij die der Alighieri gelegen was; deze voorname burger van Florence is vooral beroemd wegens een stichting, die zijn' liefdadigheidszin tot eer strekt, nl. van het hospitaal van Santa Maria Nuova [1]) — en Dante nu merkt juist op, dat de vader zijner „vrouwe" zich onderscheidde door een buitengewone goedheid (V N, XXII). Hij stierf den 31sten December 1289, vijf maanden en nog eenige dagen voor Beatrice, die verondersteld wordt zijne dochter te zijn geweest, hetgeen volkomen overeenstemt met de volgorde der in de *Vita Nuova* verhaalde gebeurtenissen. Uit het testament van Folco Portinari blijkt, dat hij in Jan. 1288 elf kinderen bezat. Daarvan hadden slechts twee zoons hunne meerderjarigheid bereikt, terwijl twee dochters gehuwd waren; de eene, Ravignano, de vrouw van een zekeren Falconieri, had een zoon; de andere, Bice, gehuwd met Simone des' Bardi, had geen kinderen. Op alle punten is de overeenkomst tusschen de dokumenten en het dichtwerk zoodanig, dat er zoo niet een absolute zekerheid, dan toch een zeer groote waarschijnlijkheid uit volgt.

Toch is er één punt, dat verwondering kan wekken, namelijk het feit dat Beatrice dus gehuwd was. Wij zouden gaarne de gedachte met ons omdragen, dat zij, die niet aan Dante heeft kunnen toebehooren, ook nièmand toebehoord

---

[1]) Voor deze kwestie en al wat daarmede samenhangt, vergelijke men I. del Lungo, *Beatrice nella vita e nella poesia del secolo* XIII, Milaan, 1891.

heeft. Enkele lezers hebben van de moraal des dichters en de reinheid zijner vrouwe zulk een hoog denkbeeld, dat zij kwalijk de tegenwoordigheid van Simone de' Bardi tusschen hen dulden. Deze ethische bezwaren zijn zeker achtenswaardig, edoch! zij vermogen niets tegen de feiten. Aan den eenen kant bezigt Dante, om Beatrice aan te duiden, enkele uitdrukkingen, die in géén geval op een jong meisje kunnen slaan; de „Monna Bice" en de „Monna Vanna" van het tot Guido Cavalcánti gerichte sonnet (V N, sonn. 14) zijn klaarblijkelijk gehuwde vrouwen. Aan den anderen kant was het, sedert de troubadours, in de liefdepoëzie voortdurend mode geweest, de edele echtgenooten der heeren en ridders het hof te maken, aangezien de jonge meisjes zich toen nimmer in het openbaar vertoonden — een mode, die zeker betreurd mag worden, want de etherische hulde bedekte soms intriges, die het daglicht niet goed velen konden. Doch deze poëtische omgang kon ook zóó rein zijn en zóó kuisch als ware de aangebedene een jong meisje.

Men diene zich te herinneren, dat toentertijd, de huwelijken tusschen families gesloten werden, en soms — te Florence — op initiatief der aan het bewind zijnde magistraten, met het oog op zekere politieke kombinaties, zonder dat men zich bekommerde om de instemming van hen, die wij als de voornaamste belanghebbenden plegen te beschouwen. De mogelijkheid was natuurlijk niet geheel uitgesloten, dat die opgedwongen verbintenissen soms toch gelukkig bleken, doch hoe zou men, zelfs in dit geval, niet een hoekje van zijn hart bewaard hebben voor een eigen, in diepe verborgenheid aanbeden ideaal? Want geheimhouding was verplichtend en dit is dan ook voor Dante het voornaamste beletsel geweest om in zijne verzen uitvoeriger bijzonderheden omtrent de persoon zijner vrouwe te geven. Zelfs de naam van Beatrice verschilde van die, welke men haar in het dagelijksche leven gaf: het was de konventioneele en symbolische naam, door de troubadours *senhal* [1]) geheeten. Het gebruik wilde, dat

[1]) De provençaalsche vorm van *signal*, teeken. Noot v. d. Vertaler.

slechts één vertrouwde in het geheim genomen werd, en Dante's „secretaris" was Guido Cavalcanti. De dichter richt dan ook tot hèm het eenige sonnet der *Vita Nuova*, waar men duidelijk den naam van „Monna Bice," dochter van Folco Portinari en echtgenoote van Simone de' Bard, leest.

3

Het valt ons eenigszins moeilijk, ons den jongeling Dante voor te stellen, zijn hart openzettend voor alle vreugden des levens. De schuld hiervan draagt in de eerste plaats de *Vita Nuova*, die ons hem ernstig en in gepeins verzonken toont, als in zijn droom gevangen en ongevoelig voor alle van buiten tot hem doordringende geruchten, maar ook dit ligt grootendeels hieraan, dat de kunstenaars die gepoogd hebben 's dichters persoonlijkheid te verklaren, slechts de bitterheid der jaren van ballingschap en den voornamen trots zijner grootsche, gemartelde ziel, hebben willen uitdrukken. [1]) En tòch was hij eens jong, niet alleen van jaren, doch ook van hart; evenals ieder ander, misschien zelfs méér dan een ander, met de zijne natuur in-geboren hartstochtelijkheid, wierp hij zich in het volle leven, dat hij veroveren wilde, droomend van liefde en glansrijke daden. Met welk een geestdrift moest hij niet, in Januari 1280, — hij was toen slechts vijftien jaar oud — de verzoening tusschen de Florentijnsche partijen bijwonen, den „vrede van kardinaal Latino," die gesloten werd onder de bescherming van paus Nikolaas III, toen voor de kerk van Santa Maria Nuova, die hoewel nog niet voltooid, toch reeds voor den eeredienst werd opengesteld, de kardinaal de bepalingen der overeenkomst voorlas, in tegenwoordigheid van de magistraten, de gilden, het krijgsvolk en de hoofden der verzoende families. Het in vervoering geraakte volk riep: „Zoo zij het, zoo zij het!" en degenen, die daags te voren nog tegenstanders waren, wisselden in het

[1]) Een uitzondering zou dienen gemaakt te worden voor het aan Giotto toegeschreven portret in den Bargello, zoo de gelaatsuitdrukking, in het thans gerestaureerde fresko, niet haar oorspronkelijk karakter verloren had en daarom onze belangstelling nog ternauwernood waard is.

openbaar den vredekus, die een voortdurende eendracht moest bezegelen! Andere, een meer wereldsch karakter dragende feesten, vielen in deze gelukkige periode van opkomst en bloei en, zoo wij Villani geloof mogen schenken, waren de Florentijnen toen reeds ervaren in de beminnelijke kunst van het op touw zetten van openbare feesten, een kunst waarin zij twee eeuwen later het hoogtepunt bereikten. Het was een lange reeks van tochten te paard, koncerten, banketten, voorbereid door vroolijke gezelschappen, waarvan enkele, bijv. te Sienna, zich onderscheidden door hunne buitensporige uitgaven (1, XXIX, 125-132). Vooral het jaar 1283 was buitengewoon schitterend te Florence, volgens de getuigenis van Villani, en wij herinneren ons onwillekeurig dat Dante toen achttien jaren telde.

Deze bijzonderheden dienen nog eens opnieuw in het geheugen geprent te worden, ten einde den overdreven indruk van beestachtige wreedheid te verzachten, dien de verhalen van politieke en persoonlijke wraaknemingen, waarvan de gemeenten in de XIIIe eeuw het schouwtooneel waren, op ons maken. Dit zijn twee kanten der Florentijnsche ziel, die, ofschoon tegenstrijdig, daarom desniettemin éven belangrijk zijn. De Toskaansche poëzie is niet geboren te midden van bloedvergieten, maar wel, evenals de Provençaalsche, te midden van feesten, die lang niet stijf of doodsch waren, doch een ridderlijk karakter droegen en ter gelegenheid waarvan de jonge mannen en de jonge vrouwen een betrekkelijk vrijen omgang met elkander hadden, die het wisselen van liefdesbetuigingen en het aanknoopen van romaneske intriges begunstigde. Het staat ons vrij, te veronderstellen, dat de ontmoeting tusschen Dante en Beatrice in 1283 plaats had, ter gelegenheid van een dier feesten; toen heeft hij, voor de eerste maal, eenige woorden met haar kunnen wisselen en geheel onder de bekoring geraken eener schoonheid, die zich in vollen glans aan hem openbaarde. Dit is weliswaar slechts een veronderstelling, doch er is niets in de wanhopig-vage, door Dante gebezigde uitdrukkingen, dat haar weerspreekt (Vn, III). Wat de vorige ontmoeting,

op negenjarigen leeftijd betreft, zelfs wanneer wij aannemen, dat zij geen zuivere fiktie is, kon deze in zijn geheugen slechts een zeer flauwen indruk hebben achtergelaten, die eerst weder ontwaakte toen de „wondere vrouwe" hem verscheen, doch zij had in zijn gevoels-leven niet de beteekenis, die de dichter haar, uit liefde tot het getal negen, toeschrijft.

Onder den invloed der vervoering, waarin hij door de aanschouwing van Monna Bice geraakt, dicht Dante zijn eerste sonnet, en hij draagt het op „aan elke in min gevangen ziel, aan de edele harten, die onderworpen zijn aan de heerschappij der Liefde," d. w. z. aan de beste onder de dichters van zijn tijd. Door die publikatie, bestemd om de eerstelingen van zijn geest te doen kennen, geeft Dante een soort raadsel, in vizioen-vorm op, en vraagt hij om de oplossing daarvan. Amor is hem verschenen, Beatrice slapend in zijne armen houdend. Hij maakt haar wakker en geeft haar, ondanks den door haar betoonden weerzin, het hart van haren aanbidder te eten, waarna Amor zich weenend verwijdert. Dit goedkoope verzinsel laat ons een Dante zien, die nog geheel gevangen is in het konventioneele en het gekunstelde der Provençaalsche dichtkunst. Bovendien moet de allegorie, die het bevatte, niet al te duidelijk zijn geweest, daar geen enkele der geraadpleegde kenners deze begreep. [1]) Toch was het niet het werk van den eerste den beste; Guido Cavalcanti sprak er waardeerend over en van toen af aan dagteekende zijne vriendschap voor zijn jeugdigen mededinger.

Dante had alle reden, trotsch te zijn op de achting en de genegenheid van een man, die over het algemeen teruggetrokken was. Dit fiere, het lage versmadende karakter, dat van eenzame overpeinzing hield, is vlug en knap geschetst door Boccaccio in een verhaal, waaruit wij leeren, dat Guido

[1]) Dante voegt hier in proza aan toe (einde van hoofdstuk III) dat de beteekenis ervan, sedert dien, helder is geworden „zelfs voor de eenvoudigsten." Bedoelt hij hiermede sedert den dood van Beatrice? De aarzelingen der moderne kritiek bewijzen, hoezeer Dante's gedachte soms ontoegankelijk voor ons is.

bij het volk doorging voor een godloochenaar en een materialist.[1]) De schrijver der Divina Commedia spreekt dit bericht niet tegen, en het is geenszins van belang ontbloot, er op te wijzen, dat Dante, die in zijn twintigste levensjaar was, zich niets aantrok van de stoute gedachten van hem, dien hij „zijn eersten vriend" noemt. Een treffende episode uit de Hel heeft de herinnering bewaard aan het verschil in wijsgeerige opvatting, dat de twee dichters later in geheel uiteenloopende richtingen zou leiden. Guido's vader ligt in hetzelfde vuurgraf als Farinata, in de streek der „epikuristen." Hij heeft Dante's naam gehoord en richt zich op, overtuigd dat Guido nu niet ver kan zijn. Als hij dezen nergens bespeurt, roept hij met een door tranen verstikte stem uit: „Zoo gij door dezen kerker gaat door de hoogheid van uwe ingeborenheid, waar is mijn zoon, of waarom is hij niet met U?" Het raadselachtige antwoord dat Dante hierop geeft, met een duistere toespeling op „Guido's minachting" voor Virgilius, heeft heel wat pennen in beweging gebracht. Wij schijnen haar aldus te mogen omschrijven: „De edele aard heeft hiermede niets te maken; wees er niet te hoovaardig op voor uwen zoon, want zij is van geen enkel nut voor het doel, dat ik nastreef. Ik kom hier niet uit eigen kracht, doch word door iemand geleid. Dat is Virgilius — niet de dichter der *Aeneïde*, maar het, dank zij de tusschenkomst van Beatrice, door de goddelijke genade gekozen werktuig om mij aan het duistere woud der zonde te ontrukken; van dezen Virgilius, dien ik zonder aarzelen volgde, wendde Guido zich af" (I, X, 52-63). Doch op het oogenblik, dat de eerste verzen van Dante de aandacht van Cavalcanti trokken, bewandelden beiden, zij aan zij, de bloemrijke paden der Toskaansche poëzie, en werkten zij aan de verwezenlijking van het ideaal, dat Dante „il dolce stil nuovo" zou noemen. Eerst later ontstond er verschil van meening tusschen hen.

Wat den aard van het gevoel aangaat, waarmede Monna Bice den jongen dichter bezielde, deze verschilde ongetwijfeld

---

[1]) *Decamerone* VIe dag, 9e novelle.

niet veel van dien, welken men in het algemeen verwachten kan van het hart eens achttien- of twintigjarigen. Dante meende zijn liefde te kunnen laten raden en hoopte natuurlijk op meerdere aanmoediging. Dit blijkt tenminste uit een schoon *canzone*, dat niet in de *Vita Nuova* is opgenomen, doch dat zeker voor Beatrice werd geschreven en waarvan sommige gedeelten aan duidelijkheid niets te wenschen overlaten. „Helaas, hoe bekoorlijk zoet en streelend waren die oogen, wanneer zij zich tot mij ophieven en mijnen dood voorbereidden, waarover ik thans zuchte!" Zij zeiden: „Onze stralen brengen vrede." „Aan het hart zullen wij vrede schenken, aan U vreugde, zeiden bijwijlen tot mijn oogen d' oogen der wondere vrouwe. Edoch, toen zij begrepen, dat de macht van hunne schoonheid mijn gansche ziel verworven had, wendden zij zich van mij af..." (Canz. *Ei m'increse di me*, 10-21). Door Beatrice verstooten, blijft Dante aan haar denken: „Het beeld dier vrouwe troont immer op den top mijner gedachten, waar de liefde, die haar tot mij bracht, haar plaatste; en zij heeft geen meêlij met den smart dien ik verduur; integendeel, zij is schooner dan ooit, meer dan ooit is haar glimlach vroolijk".... (v. 43-48).

Dante blijft Beatrice in gedachten trouw. Zijn jeugdige hartstocht wordt mettertijd gelouterd en de poëzie wint er slechts bij. Intusschen bood hij andere vrouwen, die zich wellicht minder stug betoonden, zijn hulde aan. De episode der twee scherm-vrouwen (V N hoofdstuk V en X), is naar alle waarschijnlijkheid slechts de weerspiegeling van werkelijke intriges, waarvan de tweede stellig niet door een al te groote bescheidenheid gekenmerkt werd. Voor de eerste dezer „vrouwen," welke hij gedurende twee of drie jaren het hof maakte, had Dante „een paar kleine gedichten" geschreven, waarvan één is opgenomen in de *Vita Nuova* (sonn. II), omdat het hem naderhand toescheen, dat sommige uitdrukkingen ook op Beatrice konden worden toegepast. Een ander sonnet, dat niet is opgenomen in het tot verheerlijking der eenige vrouwe bestemde boek, doch dat afzonder-

lijk tot ons is gekomen, heeft betrekking op die „waarnemende" liefde, om zoo te zeggen. Het is een der bekoorlijkste en naar den geest meest moderne verdichtsels, van een haast romantische fantazie, die wij van Dante bezitten.

De dichter richt het woord tot zijn twee vrienden Guido Cavalcanti en Lapo Gianni, nog een poëet die tot denzelfden groep behoorde, en zegt hun, dat hij wel wilde, dat een goedgunstig toovenaar hem met zich meêvoerde op een schip, dat de zeeën zou doorkruisen, slechts dáár heen gaande, waar het hùn en den winden zou behagen. Natuurlijk zouden hunne drie uitverkorenen hen vergezellen en ze zouden niet uitgepraat raken over de liefde (sonn. *Guido vorrei*). De uitverkorenen van Guido en Lapo worden bij hun naam genoemd, Monna Vanna en Monna Lagia, doch die van Dante houdt zich geheimzinnig achter het getal dertig verscholen. Hoofdstuk VI van de *Vita Nuova*, verschaft ons den sleutel tot dit kleine mysterie: Op het tijdstip, dat hij haar, aan wie hij die kleine verzen opdroeg, het hof maakte, schreef Dante een gedicht, dat ongelukkigerwijze verloren is geraakt en waarin hij zestig der schoonste vrouwen van Florence weder verheerlijkt. Beatrice kwam natuurlijk — was het wel anders te verwachten? — in de negende plaats. Zij is het dus niet, die onder nummer dertig voorkomt, doch wèl die „lieve vrouwe, wier naam hij bijzonderlijk had willen vermelden" (VN hoofdst. VI); hàar was de eere-plaats te beurt gevallen, precies in het midden der schilderij, en tevens der naamlijst, het getal dat het produkt is van tien — het volmaakte getal — vermenigvuldigd met drie — het symbool der Drieëenheid —; zìj is het dus, die zich bij den dichter had zullen voegen, bij diens vrienden en hunne uitverkorenen om naar het zoete droomen-land te stevenen. [1])

[1]) In de oudere uitgaven (zelfs nog in de eerste uitgave van E. Moore's Dante, Oxford 1894) leest men *Monna Vanna e monna Bice poi*, zoodat het getal dertig de uitverkorene van Lapo Gianni zou beduiden; doch Barbi heeft aangetoond, dat Lagia willekeurig door Bice was vervangen. De oudste handschriften bevatten dezen laatsten naam. De uitverkorene, die achter het getal dertig schuil gaat, was Dante's gezellin op deze ideale reis.

Van Beatrice's groet beroofd, keert Dante in zichzelven. Hij richt tot de eenige werkelijke beminde een ballade, in welke hij haar zijne verontschuldigingen aanbiedt en haar betuigt, dat hij nimmer, sedert hij haar toebehoort, dat is sedert zijn kindsheid, getracht heeft zich aan hare heerschappij te onttrekken (Bal. I); vervolgens ontleedt hij, fijn en zelfs spitsvondig, in een aantal gedichtjes, die op een merkbaren vooruitgang, wat de ingeving betreft, wijzen, zijn gevoelens, zijn verlangens, zijn verwachtingen, zijn onzekerheid en zijn leed (V N, XIII-XVI). Een belangrijke schrede moest echter nog gedaan worden.

De tweede periode van lyrische inspiratie, die in alle opzichten belangrijker is, is ook tevens bekender en gemakkelijker te begrijpen, want wij genieten hier ten volle van de verzen des dichters, zonder ons de moeite te behoeven te getroosten ook maar een enkele min of meer verborgen toespeling te ontcijferen. Deze nieuwe dichtwijze begint met een schoone *canzone*, de eerste der *Vita Nuova*, en uiterlijk in 1289 geschreven. De omstandigheden, waarin het denkbeeld ervan rijpte, verdienen in herinnering te worden gebracht, want zij leveren opnieuw het bewijs, dat Dante's meest ideëele poëzie altijd in de werkelijkheid voelt. Het prozaverhaal leidt ons in een bepaald gedeelte der Florentijnsche wereld binnen, in een dier bijeenkomsten van jonge vrouwen en zwierige ridders, waar men den tijd met liefde-gesprekken kortte. Dante woont die feesten trouw bij. Sedert den dag, dat hij in onmacht viel, (blz. 90) hebben de vrouwen zijn hartsgeheim doorgrond, en in een groep komt het gesprek op hem. Hij wordt aangesproken en men vraagt hem „met welk doel hij een vrouwe liefheeft, wier tegenwoordigheid hem ondraaglijk is." Dan antwoordt hij: „Het doelwit mijner liefde was eens de groet van haar, van wie ge mij spreekt, doch sedert het haar behaagd heeft mij af te wijzen, is mijn gelukzaligheid nog slechts gelegen in wat men mij nimmer zal vermogen te ontnemen, d. w. z., voegt hij hier, op een nieuwe vraag der verwonderde vrouwen, aan toe: „ in de woorden, die ik te harer eere zal zeggen," waarop een zijner

toehoorderessen schalks, zeer juist opmerkt: „Indien gij waarheid spraakt, dan zouden de verzen, waarin gij Uw minne-leed uit-zongt [1]), een andere bestemming hebben gevonden.” Dante gaat heen, getroffen door de juistheid van deze opmerking, en besluit voortaan alleenlijk den lof van Beatrice te zullen zingen. Slechts één ding weerhoudt hem daarvan: hij vreest, een zoo zware taak niet naar behooren te kunnen volbrengen en wil er zich daarom liever niet aan wagen (V N, hoofdst. XVIII).

Een andere bijzonderheid, van een buitengewoon frisch realisme, en die — wij voelen het — iets werkelijk doorleefds en geen pure verbeelding is: de dichter wandelt langs den waterkant, in gedachten verzonken en gekweld door de behoefte Beatrice te bezingen; het is hem alsof hij dit slechts doen kan door zich te wenden tot de vrouwen, ten minste tot haar, wier hart waardig is, de liefde te begrijpen, wanneer men dit laatste woord in zijn meest verheven, bijna godsdienstige beteekenis opvat. „Toen,” gaat de dichter voort, „sprak mijn tong van zelve *Donne ch'avete intelletto d' amore*.. Zeer opgewekt, behield ik dit vers als een kleinood in mijn geheugen, om er mijn gedicht mee te beginnen” (V N, XIX). Die schoone en plechtige canzone, met haar breede, veertien-lettergrepige stanza's, is dus gericht tot de „vrouwen, die weten wat liefde is” en, na de eerste strofe, die slechts een uiteenzetting van het onderwerp bevat, voert Dante ons, in een dier plotselinge, onverwachte en stoute vluchten, die de ware lyriek kenmerken, in het midden van den hemel, aan den voet van God's troon, alwaar een engel, de tolk van alle Paradijs-bewoners, aandringt op de tegenwoordigheid van Beatrice te midden van hen; zij alleen ontbreekt aan hunne gelukzaligheid, maar God, die medelijden heeft met de menschen, antwoordt, dat zij nog een wijle op aarde moet vertoeven, „waar men haar vertrek ducht, en méér dan één zal zich er in de Hel op kunnen beroemen, hàar

[1]) Die der hoofdst. XIII—XVI van de *Vita Nuova*, en ook de canzone *Ei m'incresce di me*, die, ofschoon zij er niet in voorkomt, tot de eerste periode schijnt te behooren.

gezien te hebben, die de hoop der uitverkorenen is." [1])

In plaats van zorgvuldig de volmaaktheden zijner vrouwe of de uitwerking harer schoonheid op hem te ontleden, plaatst Dante haar dus, met éen wiekslag, op den top van het empyreum; eerst daarna, op aarde wedeıgekeerd, verhaalt hij ons van de macht van dit hemelsch vizioen. Zij — Beatrice — doet de harten der boozen verstijven en hunne slechte gedachten vergaan, terwijl daarentegen de mensch, die waardig is haar te aanschouwen, van haar zijn zieleheil ontvangt, „want God heeft Beatrice die hoogste genade geschonken, dat wie éénmaal met haar sprak niet slecht eindigen kan" (St. III). Van hare bekoorlijkheden zelven spreekt de dichter slechts in zeer vage, ofschoon toch zeer veel-zeggende termen: haar gelaatskleur heeft de doorschijnendheid van de parel, de regelmatigheid van heur trekken is een voorbeeld van schoonheid, de schittering van heur oogen een vlam, en vooral wanneer zij glimlacht kan men ternauwernood haar blik doorstaan. Dante heeft hieromtrent nimmer iets uitvoerigers gezegd, doch hij heeft dit alles met een zeldzame bekoring uitgedrukt in een reeks van schitterende sonnetten, die deze hooggestemde canzone begeleiden. Daarin bereikt zijne vergoding der beminde vrouwe, wier sterfelijk aanschijn verbleekt te midden van den bovennatuurlijken glans harer schoonheid, het toppunt; zij is een hemelsch wonder, dat de menschen, dank zij de goedheid der goddelijke genade, soms een wijle mogen aanschouwen, ten einde hun de eeuwige zaligheid te laten voorproeven. De toon waarop de dichter spreekt is dan ook die van vrome overpeinzing en stille aanbidding. Door de vrouwen in zijn geheim in te wijden en haar in Beatrice's zege te doen deelen, heeft Dante van dezen de ideale verpersoonlijking

[1]) De verklaring, van deze tweede stanza gegeven, heeft soms doen denken, dat Dante, van dit oogenblik af (1289) het denkbeeld van een dichterlijke reis in de Hel had opgevat, wat niet aannemelijk is, gelijk wij verderop zullen zien (blz. 178). Alle hieromtrent geuite meeningen zijn op uitnemende wijze samengevat in het commentaar van M. G. Melodia op de *Vita Nuova* (Milaan 1905) blz. 140-146.

van vrouwelijke bekoring gemaakt en, door de reinigende kracht, die hij aan heur schoonheid toeschrijft, verovert de moreele en godsdienstige allegorie ineens een belangrijke plaats in de liefde-poëzie.

Dit is de nieuwe en vruchtbare richting, welke Dante, énkel door de kracht van zijn genie, heeft weten te geven aan de lyrische poëzie van Italië, die haar weg zocht na een eeuw lang de Provençaalsche en de Siciliaansche te hebben gevolgd. Hij was hier dan ook niet weinig trotsch op en aarzelt niet te verklaren, dat de nieuwe school, de „dolce stil nuovo," welke breekt met de traditie der vroegere dichtkunst, geboren is met zijn canzone aan de „In min gevangen Vrouwen" (2, XXIV, 49-51); en deze meening schijnt al spoedig ingang te hebben gevonden, want wij weten dat dit gedicht, dat een ware openbaring was, herhaalde malen werd overgeschreven, zelfs aleer het in de *Vita Nuova* werd opgenomen.

4

Het laatste gedeelte der *Vita Nuova* wordt beheerscht door de gedachte aan den dood. Eerst verdwijnt Folco Portinari en het denken aan den smart van Beatrice, de voorstelling van de tranen, die zij moet storten — want hij ziet haar niet — inspireeren den dichter twee schoone sonnetten (XII-XIII), welke aanleiding geven tot een bescheiden, doch juiste schildering, van zekere Florentijnsche begrafenisgebruiken (V N, hoofdst. XII). Vervolgens heeft Dante een aantal sombere vizioenen, die op treffende wijze in hoofdstuk XXIII verhaald worden, en nog eens terugkeeren in een canzone (II): thans denkt hij in de eerste plaats aan zijn eigen dood en het komt hem voor als weenen de sterren, als vallen de vogels, wier vlucht plots onderbroken wordt, zielloos ter aarde, als verduistert de zon en als wijkt de aarde onder zijne voeten. Een vriend komt hem dan mededeelen, dat zijn vrouwe de aarde verlaten heeft en, tegelijkertijd, de oogen ten hemel heffend, ziet Dante de ziel der gelukzalige zich hemelwaarts spoeden als een kleine, hel-witte, door engelen gedragen wolk. Dan bevindt hij zich aan het hoofd-

einde van het bed der doode, wier gelaat een zoodanige uitdrukking van zachtheid en nederigheid heeft bewaard, dat het schijnt te zeggen: „Ik woon in het verblijf der gelukzaligen." „O! Dood!" roept de dichter uit, reeds van te voren de teerste vindingen van Petrarca in zijn *Trio fo della Morte* overtreffend, „o! Dood! ik vind u buitenmate zoet; gij kunt niet dan lieflijk zijn na in deze vrouwe verwijld te hebben; het medelijden, niet de toorn, moet U Uwe daden inblazen; kom toch tot mij, ik roep U, mijn hart haakt naar U! . . . ." De macht der aandoening, die de dichter in zijn droom gevoelt, doet hem, ofschoon hij slaapt, in snikken uitbarsten. Een jonge vrouw, die bij den onrustig-slapenden waakt, — een zuster, zoo 't schijnt — barst op haar beurt in tranen uit, en Dante wordt uit zijn benauwden droom verlost.

Slechts weinig dichters hebben waarder en duidelijker doen uitkomen, wat de droomen van een door koorts gekwelden en door een waanbeeld bezeten geest tegelijkertijd voor onsamenhangends en logisch bevatten. Het doet er weinig toe, of alles historisch is in die waanzin-scène; hoofdzaak is, dat Dante, door een kunstige mengeling van verdichtsel en waarheid, den indruk heeft weten te geven van het leven, een intens leven, waarin alle hartstochten als ettelijke malen sterker lijken en spontaan door treffende beelden vertolkt worden. Dit is een der standvastigste kenmerken van Dante's dichtkunst, zooals men deze in dat andere groote vizioen zal aantreffen, dat de *Divina Commedia* heet.

Beatrice sterft inderdaad, geheel onverwacht: het noodlottig bericht bereikt den dichter, juist als hij te harer eere een canzone dicht, die onvoltooid blijft (V N, hoofdst. XXVIII) het schijnt zelfs, dat zij niet, als andere stervelingen, heeft geweten wat ziekte is: „Het is noch de koude, noch de warmte, die ons haar ontnomen hebben, zooals dit met anderen geschiedt, doch alleen de volmaaktheid van haar goedheid en haar schoonheid; de aarde verdiende niet, haar te behouden en God heeft den hemel door hare tegenwoordigheid

willen opluisteren (canz. III, st. 2). Hoe bewogen en hoe nobel deze door den dood van Beatrice geïnspireerde canzone ook zijn moge, toch worden wij een weinig teleurgesteld, wanneer Dante, na zooveel loftuitingen op zijn levende vrouwe, op dit beslissende oogenblik eensklaps afbreekt; hij verklaart, in raadselachtige termen, waarom hij niet langer zal spreken over dien dood (V N, XXIX), wijdt met zichtbaar behagen uit over de betrekkingen tusschen het getal negen en Beatrice, om dan voort te gaan met zijn verhaal, waarvan nog slechts enkele episoden, die der „meêdoogende vrouwe," onze aandacht verdient.

De dichter, geheel aan zijn smart overgegeven, in gepeins verzonken, en zijn tranen den vrijen loop latend, heft op zekeren dag de oogen ten hemel en bemerkt, dat iemand hem zeer aandachtig gadeslaat; het was een beminnelijke vrouw, jong en schoon, die van een venster uit, een blik vol medelijden op hem wierp. Zij was het beeld van het mededoogen zelf (XXXVI). Getrouw aan de onzekerheid, die elke beschrijving der uitwendige wereld in de *Vita Nuova* kenmerkt, zegt Dante niet waar zich het tooneel afspeelt, op straat of op een binnenplaats, onder de een of andere loggia van het vaderlijk huis, dan wel buiten het centrum der stad. Het doet er trouwens weinig toe. Slechts één ding is voor hem van belang, n.l. het medelijden, dat in de gelaatstrekken dier vrouwe te lezen staat. Dante geraakt er geheel en al door van streek en, daar zijn tranen opnieuw beginnen te vloeien, vliedt hij haar om niet voor haar aangezicht te weenen; doch hij vermag deze gedachte niet van zich af te zetten: „Het is een nobele liefde, die deze meedoogende vrouwe bezielt." Verscheidene malen ontmoet hij die onverwachte troosteres en altijd en overal drukt haar gelaat dezelfde sympathie jegens hem uit. Haar matte gelaatskleur stemt hem des te teederder, daar zij hem aan de parel-achtige teint van Beatrice herinnert. Hij zoekt haar dan op, onder het voorwendsel aldus haar die heengegaan is beter te kunnen beweenen. „Eindelijk — bekent hij zelf — begon ik te veel behagen te scheppen in hare aanschouwing" (XXXVIII);

en, in zijn hart ontbrandt een tweestrijd tusschen de herinnering aan zijne vrouwe en die nieuwe liefde, tusschen zijn verstand en zijn opkomenden hartstocht. De dichter maakt zichzelven ten slotte wijs, dat het de Liefde in eigen persoon is, die zijn leed wil verzachten; hij is overwonnen, ondanks zijn edelen weerstand en zijn nederlaag duurt tot den dag, waarop de gedachte aan Beatrice, aan zijn „eenige vrouwe," zich opnieuw van zijn ziel meester maakt en de indringster voor altijd daaruit bant. Deze verlossing van zijn hart geschiedt door een nieuw vizioen op het negende uur van den dag: — Dante ziet Beatrice weer als een jong meisje terug, gekleed in hetzelfde roode gewaad, dat zij den dag hunner eerste ontmoeting droeg. (XI)

De beteekenis van deze eigenaardige episode en van deze sonnetten heeft aanleiding gegeven tot de meest tegenstrijdige uitleggingen, al naar de kritici er een zuivere allegorie, of, integendeel, een getrouwe weerspiegeling van 's dichters leven in hebben willen zien. Zij die een allegorische beteekenis aannemen, hebben hier twee formeele, door Dante in een ander werk, nl. het „Banket" (*Convivio*), afgelegde verklaring voor zich. Hij zegt aldaar, met een duidelijkheid, die niets te wenschen overlaat, dat die troosteres voor hem de wijsbegeerte was geweest, die eenigen tijd den invloed van Beatrice, het symbool der goddelijke openbaring, had bekampt. Wij zouden hierin dus eenvoudig het eeuwige konflikt tusschen geloof en wetenschap moeten zien. Niemand denkt er natuurlijk aan, Dante's verklaringen te wraken, maar wij hebben gezien, dat Beatrice, ofschoon zij later het symbool der geopenbaarde waarheid werd, toch eerst de kleine Bice, Monna Bice, was geweest. Zoo heeft de dichter ook, in een ongeveer vijftien jaar later geschreven werk, een allegorische beteekenis kunnen toekennen aan de troosteres der *Vita Nuova*, want, er zij nog eens aan herinnerd, dat de allegorische beteekenis noodzakelijkerwijs een lètterlijke dekt, die zij niet doet verbleeken, doch integendeel als een onmisbaar uitgangspunt veronderstelt. Trouwens, het dient erkend, geen enkele bijzonderheid in het tegen 1292 geschreven

verhaal, slaat precies op de symbolische voorstelling der wijsbegeerte, terwijl alles daarentegen wijst op een grootsch en schoon pogen tot zielkundige ontleding, teneinde te verklaren, hoe Beatrice zich een oogenblik uit 's dichters hart heeft kunnen verbannen zien. Elke onbevooroordeelde geest herkent in die schildering de vrucht eener werkelijke gevoels-ondervinding, het resultaat eener scherpe waarneming en niet van abstrakte kombinaties.

Is de vrees gewettigd, dat de verzaking van Beatrice's beeld het karakter van Dante en zijne moreele grootheid in onze oogen zal verkleinen? Stellig niet, tenzij men iemand meent te kleineeren, door er aan te herinneren, dat hij, ondanks zijn genie, een mensch, geen god is geweest. Zijn afvalligheid toont ons alleen met welk een onstuimigheid zijn hartstochtelijke aard alles najoeg, dat hem een vreugde scheen te zullen bereiden; doch làng duurde zijn dwaling nooit: met een groote vastheid van besluit, schudt Dante telkenmale het juk af, dat hij zich, in een oogenblik van onbedachtzaamheid heeft laten opleggen, en de gedachte aan Beatrice neemt weer zijn geheele hart in beslag. Zoo zal hij ons verschijnen in de verschillende omstandigheden zijns levens: uitermate hartstochtelijk, begaafd met een vurige verbeelding, zonder dat zijn hartstochten hem echter ooit het ideaal, dat hij met ijzeren wil nastreeft, ontrouw doen worden.

De *Vita Nuova* vermeldt eindelijk, zonder haar te verhalen, een nieuw vizioen, nog wonderlijker dan alle vorige, en naar aanleiding waarvan Dante besloot „niet meer te spreken van die gebenedijde vrouwe tot den dag dat hij van haar zou kunnen zeggen, wat nog nimmer van een andere gezegd werd." Waarin bestond dit vizioen? Men is gaarne geneigd te veronderstellen, dat zij dat andere grootsche vizioen, de Divina Commedia, deed ontstaan, want deze is inderdaad, volgens de belofte des dichters, een monument als nog geen ander voor zijne vrouwe bouwde. Zoo zou dus een innig verband bestaan tusschen het door Dante in zijn jeugd geschreven boek en het meesterwerk zijner rijpheid. [1])

[1]) Vgl. verderop, blz. 179 en vlg.

De allegorische voorstelling van Beatrice, die nog onvolkomen en weifelend is in de *Vita Nuova* en soms op een onhandige manier met het werkelijke element wordt versmolten, komt eerst in de Divina Commedia tot volle ontwikkeling, zoowel tot dichterlijke als tot wijsgeerige volmaaktheid. Hoe gelukkig bedacht en hoe verleidelijk die theorie ook moge zijn, er dient aan herinnerd, dat men niet zoo maar van het éene werk tot het àndere kan overgaan; de dichter-theoloog der heilige trilogie zou zich eerst ten volle openbaren na de smartelijke beproevingen, die het leven voor hem weggelegd had.

II „IN HET DONKERE WOUD."

1

NADAT Beatrice gestorven en de *Vita Nuova* geschreven was, werd Dante in beslag genomen door een zeer bedrijvig bestaan, dat hem, aldus beschouwde hij het later, afvoerde van den weg naar het eeuwig heil, dat het doel moet zijn van elk menschenleven. Dat is het donkere woud, waarin wij hem, in de eerste verzen van zijn groot gedicht tegen het jaar 1300, verdwaald zien. Door dit beroemde beeld, wilde hij ongetwijfeld de zonde weergeven; doch, om dit woord hier goed te begrijpen, dienen wij er de ruimste beteekenis aan te geven, die een streng theoloog er ongetwijfeld aan zou hechten, n.l. al wat niet God is of niet door God alléén, en de begeerte zijn heerschappij op aarde te bevestigen, wordt ingegeven, dus alles wat ons afleidt en afbrengt van dít, ons eenige doel, alles wat ons maar al te zeer naar het aardsche doet haken. Die aardsche beslommeringen zijn van verschillenden aard; enkele vinden hun oorsprong in het zeer belangrijke door Dante aan de Florentijnsche politiek genomen aandeel, dat hem in het volle partijgewoel stortte, hetgeen ten gevolge had, dat hij zijne handelingen en zijn gedachten niet meer volkomen meester was, tot den dag dat hij, ontredderd, ver van de veilige haven, met schrik de duizenden gevaren bespeurde, waaraan hij ontsnapt was (1, I, 22-27); andere zijn van letterkundigen

aard, terwijl vele eindelijk zijn particulier leven betreffen. Ook hier weer zal de dichter zelf ons voeren langs de kronkelende paden, waar hij verdoolde.

Op den top van den Louteringsberg, te midden van het goddelijke woud van het aardsche Paradijs, onmiddellijk na de glorie-rijke verschijning van Beatrice, grijpt een tooneel plaats, waarvan de zuiver menschelijke beteekenis afsteekt bij den bovennatuurlijken glans en de apokalyptische allegorieën, welke dit omlijsten, nl. de verwijten van Beatrice en Dante's schuldbelijdenis. Onbuigbaar, als eene die rechtspreekt, staat de vrouwe des dichters op haar wagen, en richt eerst het woord tot de engelen — die, aangedaan, van dit onderhoud getuige zijn — teneinde haar streng gedrag te rechtvaardigen. Haar woorden kunnen in het kort aldus worden samengevat: „Deze man had van den hemel de schoonste gaven gekregen; nimmer zag men een jongeling, die zooveel beloofde. [1]) Doch de beste bodem, zoo hij niet bebouwd wordt of wanneer men daarin kwaad zaad strooit, verwildert het snelst. Eerst was zijn schoonheid hem tot richtsnoer. Alléén door den blik mijner oogen liet hij zich leiden in het rechte spoor. Doch zoodra ik den dorpel mijns tweeden levens overschreden had, wendde hij zich van mij af om zich aan anderen te geven. Toen ik van vleesch tot geest was opgerezen en in schoonheid en liefderijkheid was gegroeid, begon ik hem minder dierbaar te worden. Hij geraakte van den waren weg en jaagde schijnbeelden na. Tevergeefs wist ik voor hem ingevingen te winnen, waarmede ik hem in droom of op een andere wijze terugriep; zóó weinig gaf hij er om, zóó diep viel hij, dat mij nog slechts één middel restte om zijn heil te verzekeren, n.l. hem het verblijf der verdoemden te doen zien." (2, XXX, 138). Eerst dan wendt zij zich tot Dante en vraagt hem: „Zeg, zeg of dat niet waar is?" En de dichter antwoordt, héel zacht, zóo zacht zelfs, dat men het meer raadt aan de beweging zijner lippen dan wel hoort. Doch dit is nog niet voldoende; hij

---

[1]) „Nella sua vita nuova" (2, XXX, 115).

moet een openlijke schuldbelijdenis afleggen, en dan spreekt Dante: „De tegenwoordige zaken met hun valsch behagen keerden mijne schreden, zoodra Uw aanblik was schuil gegaan" (2, XXI, 34-36). Beatrice verklaart dan, opdat zijn berouw nog feller zij, hoe geen aardsch voorwerp in hem de vreugden kon vernieuwen, die hem zijn eerste en eenige liefde had geschonken: „Toen U het eerst de schichten der begeerten der bedriegelijke zaken troffen, hadt ge U moeten opheffen om mij, die niet meer zoodanig was, te volgen. Gij moest niet meer Uwe vleugelen omlaag laten drukken, om meer slagen te verwachten, hetzij door een meisje of eenige andere ijdelheid met zóó korte bate." En dan klinkt het, op familiaren toon: „Richt omhoog den baard!", waarmede zij te kennen geeft, dat hij geen kind meer is, doch een man, en dat hij het onzinnige van zijn gedrag dient in te zien. Dante, door berouw overmand, valt machteloos ter aarde.

Het dramatische effekt van dit tooneel kan geen enkelen lezer der Divina Commedia ontgaan. Zoo men maar even nadenkt, moet men ook de moreele grootschheid voelen dier vrijwillige belijdenis van den dichter, die, op het oogenblik dat hij de menschen, zijn broeders, tot berouw en bekeering uitnoodt, zèlf het voorbeeld geeft door eenvoudig en oprecht zijn eigen tekortkomingen ten toon te spreiden. De biograaf staat echter voor een lastige kwestie, wanneer hij, met behulp dier schuldbelijdenis, enkele juiste feiten tracht vast te stellen. Waarin bestaat dit verraad, dat Beatrice Dante verwijt en waaraan hij zich schuldig erkent? Zoo duidelijk als deze verwijten zijn, wat dien misslag zelf en de beteekenis daarvan betreft, zoo vaag zijn zij waar het den aard van dien misslag geldt. De moeilijkheid is voornamelijk gelegen in de verklaring der aan Beatrice in den mond gelegde woorden. Sommige verklaringen, bv. diè volgens welke Dante „zóó diep viel, dat nog slechts één middel restte om zijn heil te verzekeren," mogen niet zonder meer worden aanvaard. Wij mogen daar niet uit besluiten dat de dichter een volslagen bandeloos leven leidde en zich ongestoord aan allerlei genoegens overgaf. De man, die deze verzen op omstreeks

vijftigjarigen leeftijd schreef en ze door de reinheid zelve deed uitspreken, was een bekeerde, die zonder weekhartigheid de dwalingen zijner jeugd veroordeelde. Eer maakte hij zich aan overdrijving schuldig dan dat hij beneden de waarheid bleef.

Aan den anderen kant trachtten enkele Italiaansche kritici, wier bewondering voor den dichter aan een goddelijke vereering grenst, en die gewoon zijn aan elk woord van hem een allegorische beteekenis te hechten, de fout, die hij meende te moeten beleiden, zoo klein mogelijk voor te stellen. Mag men hen gelooven, dan kan zijn dwaling slechts van geestelijken aard geweest zijn. Beatrice, zeggen zij, is het symbool der theologie, der op goddelijke wijze geopenbaarde wetenschap; 's dichters trouweloosheid bestond dus dáárin, dat hij met al te groote geestdrift de lessen eener zuivere menschelijke wijsheid — de wijsbegeerte — welke hem misschien van de paden des geloofs voerde, volgde. Deze theorie heeft dit voor, dat zij steunt op de allegorie der „meedoogende vrouwe," zooals Dante die in zijn Banket heeft uiteengezet; trouwens, zij trekt op een handige manier partij van de ijverige studie der klassieke schrijvers, der kommentatoren van Aristoteles, der astronomen, etc., die Dante inderdaad nà de voltooiïng der *Vita Nuova* ondernam en waarvan zijn latere werken onmiskenbaar de sporen dragen.

Jammer genoeg is de oplossing van dit vraagstuk niet zóó eenvoudig. Ruimen wij eerst de hoogst achtenswaardige skrupules uit den weg van hen, die zouden willen, dat de reine figuur des dichters zelfs niet door een kwaad vermoeden bevlekt werd. Is het wel noodig, hen er aan te herinneren, dat het woord „bekeering" geen zin zou hebben, wanneer het niet een volkomen verandering in het geweten en het leven van den Christen in zich sloot? Alle apostelen en groote heiligen — b.v. een St. Paulus en een St. Augustinus — hebben hunne bekeering gehad, vóór welke zij stellig niet waren, wat zij later werden, en het zou aan hunne karakterteekening zeker niet ten goede komen, wanneer wij te veel dat wat zij met het meerendeel der menschheid gemeen

hadden, in de schaduw lieten. De gelijkstelling der bekentenis van het aardsche Paradijs met de allegorie der wijsbegeerte in het Banket kan een wanhopige poging genoemd worden, want in laatstgenoemd werk beroemt Dante zich hoogelijk op zijn wijsgeerige studiën en het doel waarmede hij het schreef was juist, weer de achting zijner landgenooten te herwinnen, door de schatten van wijsheid, die hij verzameld had, ten toon te spreiden. Mogen wij misschien veronderstellen, dat het Banket tot de periode zijner dwaling behoort, terwijl de Divina Commedia op de bekeering volgde? Hiertegen verzetten zich, zooals wij zullen zien, de jaartallen; trouwens, met de studies, die de dichter reeds aan het slot der *Vita Nuova* (XLIII) aankondigt, om in staat te zijn, Beatrice een monument op te richten, dat harer waardig zij, is zonder twijfel de lezing van filozofische werken bedoeld, die een voorbereiding waren tot zijn groot gedicht. Wie aan de moreele krizis, die Dante doormaakte, het karakter toeschrijft van een konflikt tusschen godsdienst en wijsbegeerte, geloof en wetenschap, maakt zich aan een ernstig anachronisme schuldig; voor den dichter bestond namelijk geen tegenstrijdigheid tusschen die twee termen, en zijne Divina Commedia, een voortbrengsel van geloof bij uitnemendheid, veronderstelt een nog veel grootere wetenschappelijke ontwikkeling dan het Banket.

Hoezeer de figuur van Beatrice in het gedicht ook zinnebeeldig is voorgesteld, toch behoudt deze enkele menschelijke trekken, welke aan de Bice der *Vita Nuova* herinneren en nergens voelen wij dit duidelijker dan in de scène van het aardsche Paradijs. Wanneer zijn vrouwe uit den Hemel nederdaalt onder een regen van bloemen, en engelen-muziek, herkent Dante dadelijk „het groot vermogen der oude liefde" (2, XXX, 39); hij hoort een stem, die tot hem zegt: „Aanschouw mij wèl: wèl ben, wèl ben ik Beatrice" (v. 73), en dan is zij zoozeer v r o u w en niet een symbool, dat zij in hare verwijten iets van jaloezie, haast van spijtigheid legt. Haar dichter „wendde zich van haar om zich aan anderen te geven" (v. 126), een grief, welke nog eens duidelijk her-

haald wordt, wanneer zij zinspeelt op een „meisje" [1]) onder wier bekoring Dante zou geraakt zijn. Wij voelen ons hier in het werkelijke leven en niet in het beeldenrijk; de toespeling op een nieuwe liefde is tè duidelijk dan dat wij er gansch geen acht op zouden slaan. Moeten wij misschien toch aannemen, dat de dichter, wanneer hij zich aldus uitdrukt, slechts een bepaalde liefdesintrige op het oog heeft gehad? Die mogelijkheid is niet uitgesloten, maar toch is het wenschelijker een tè letterlijke uitlegging door een andere, minder bekrompene, te vervangen en aan te nemen, dat Dante over een geheele reeks van neigingen en bezigheden, die men met één woord: „wereldschheid," kan aanduiden, den staf heeft willen breken. Werelschheid wil echter niet losbandigheid zeggen; zij sluit ernstige studie en wetenschappelijken zin niet uit; zij is slechts de volkomen ontplooiïng van een krachtige persoonlijkheid, begeerig naar afwisselende genietingen, bij wijze van openlijke reaktie tegen het asketische ideaal, en die reeds van verre het type van maatschappelijk of enkel menschelijk ideaal aankondigt, dat door de Renaissance verheerlijkt zal worden.

Het voorgaande komt ten slotte hierop neer: Ofschoon hij zich wijdde aan de studie en deel nam aan het openbare leven te Florence, verwaarloosde hij daarom de mondaine relaties niet, die hij, gelijk wij zagen, reeds in zijn jeugd had aangeknoopt. Hij is de dienaar der vrouwen, de vriend der dichters en kunstenaars, van Giotto, wiens roem die van zijn meester, Cimabue, begon te verduisteren (2, XI, 94-95), van den musikus Casella, die, op den Louteringsberg een der allegorische canzoni van den dichter zingt (2, II, 76-117), van Forese Donati, die zich, alvorens te sterven (1296) met Dante verzoend had; deze laatste toonde zijn fijngevoeligheid door er in zijn gedicht, in een onderhoud, dat gekenmerkt wordt door een buitengewoon hartelijken toon, blijkbaar naar te streven, de herinnering aan de onaangename

[1]) „Pargoletta" (2, XXXI, 59). — Het Italiaansche verkleinwoord *pargoletto* (*a*) komt van *pàrgolo* = lat. *parvulus*, dat op zijn beurt weer een verkleinwoord is van *parvus*. [Noot van den vertaler].

scheldwoorden, die zij elkander naar het hoofd hadden geslingerd, uit te wisschen (blz. 73). Forese bevindt zich op den Louteringsberg, in den kring der gulzigaards, en Dante zegt op droeven toon tot hem, dat, wanneer zij zich herinneren „hoe zij met elkander waren," zij slechts diepe en oprechte droefenis daarover konden gevoelen (2, XXIII, 115-117). Moeten wij een toespeling op dit weinig roemvolle leven zoeken, in een merkwaardig sonnet, waarin Guido Cavalcanti zeer eigenaardige verwijten tot Dante richt? Het ware onvoorzichtig zulks zonder eenig voorbehoud te beweren, doch, ondanks de spitsvondige verklaringen, waardoor men alle venijn aan Guido's sonnet ontnam, schijnt het moeilijk, daarin niet een eenigszins harde waarschuwing te zien, zooals alleen de ware vriendschap zich veroorloven kan. Cavalcanti haatte al wat vulgair of onbeduidend was. Hij gevoelde zich slechts op zijn gemak in gezelschap van zorgvuldig gekozen vrienden, die hij in zijne overdenkingen kon doen deelen en het deed hem leed, Dante zich van hem te zien vervreemden. Hij schreef hem: „Steeds gaan mijn gedachten naar jou en ik vind dat je bezigheden niet beantwoorden aan je edelen geest; het is mij droef te moede als ik zie hoe verschillend je bent van wat je vroeger was.... Ik herinner mij den tijd dat je niet van groote gezelschappen hield; je ontweek hen die je lastig vielen en toonde mij zooveel vriendschap, dat ik elk vers van je met liefde ontving. Thans, nu ik de levenswijze zie, die je gekozen hebt, kan wat je schrijft mij geen vreugde meer baren en ik durf me niet meer bij je te vertoonen. Lees mijn sonnet dikwijls over, misschien zal je kwelgeest je ziel dan wel eindelijk met rust laten. [1])

Welke zijn die verzen van Dante, die zijn vriend zonder vreugde ontving? Wij weten het niet met zekerheid, maar het valt gemakkelijk, er enkele in zijn werk, buiten de briefwisseling met Forese Donati te vinden, die zichtbaar afwijken

[1]) Zingarelli, *Dante*, blz. 150-151. Ik geef hier meer een uitlegging dan een verklaring van het moeilijke sonnet van Guido Cavalcanti. Over dit onderwerp bestaat een geheele litteratuur; vgl. B S D, XV, blz. 280-81.

van den dichttrant die Guido's goedkeuring weg kon dragen. Zoo vooral een bundeltje uiterst gekunstelde liefde-verzen, dat een terugkeer naar de techniek der meest gemaniëreerde troubadours beteekent en door een fellen hartstocht is ingegeven. De band, die deze verzen zichtbaar met elkaar verbindt, is de aanduiding der vrouw, voor wie ze werden geschreven, onder de aan klaarheid niets te wenschen overlatende allegorie van een ongevoeligen „steen;" samen hebben zij gemeen het overheerschen der aan den winter, de koude en den dood ontleende beelden, alsook de zuiver zinnelijke inspiratie van den dichter. Geen enkel gedeelte van Dante's werk stelt ons beter in de gelegenheid duidelijk waar te nemen wat Dante's oudste biografen ons zeggen omtrent zijn snelle ontvankelijkheid voor de liefde; verstooten en misschien uitgelachen door de koele Pietra, lijdt, zucht en buldert de dichter met een oprechtheid van vurigen, onvoldanen hartstocht, [1]) welke wij niet terugvinden in de voor den „Dolce stil nuovo" typeerende gedichten. Zij, die den al te heeten minnaar aldus deed lijden, was een jonge en nietige vrouw, een „pargoletta" [2]) hetzelfde woord, dat Beatrice, aan het einde van hare verwijten geraakt, Dante met zichtbare minachting naar het hoofd slingert. De toespeling is duidelijk; dank zij haar, mogen wij dit liefdesavontuur, die zinne-roes des dichters, beschouwen als hebbende plaats in de periode van overgave aan wereldsche genoegens, die op de voltooiïng der *Vita Nuova* volgde. [3])

Andere werken, die Guido Cavalcanti evenzeer mishaagden, zijn zonder twijfel verloren geraakt; misschien bestaat er nog één van, zonder dat wij echter het recht hebben met zekerheid het auteurschap vast te stellen. Het geldt hier een vraagstuk, tè moeilijk en tè ingewikkeld dan dat een bespreking te dezer plaatse eenig nut zou kunnen hebben. Toch is een korte uiteenzetting, ofschoon zonder hoop, tot een oplossing te geraken, geboden. Het bewuste vraagstuk betreft een

---

[1]) Men zie vooral canzone XII *così nel mio parlar voglio esser aspro.*

[2]) Canzone *Io son venuto*, laatste vers.

[3]) *Bull. Soc. Dant.*, deel XIII, blz. 327.

verkorte omwerking van den *Roman de la Rose*, in ruim tweehonderd-dertig sonnetten. Dit gedicht, „il Fiore," is een van groote vaardigheid en verstand getuigende, geenszins slaafsche, beknopte samenvatting, welke een handig rijmer heeft weten te geven van den zoo verwikkelden Franschen roman, om er een luchtig, geestig, satirisch en anti-klerikaal, nu en dan zinnelijk en zelfs „schuin" werk van te maken, welks profaan karakter niet te loochenen valt. Het is ongetwijfelt in Toskane, of juister, te Florence geschreven, en de toespelingen, die het bevat, veroorloven ons den datum, waarop het geschreven werd, in de laatste jaren der XIIIe eeuw te doen vallen. De dichter van „de Bloem" noemt zich in den loop van zijn werk tweemaal met den naam D u r a n t e Wij hebben gezien, (blz. 84) dat de maker der Divina Commedia, nimmer dan den naam Dante draagt in de dokumenten uit zijn tijd, doch het viel niet moeilijker voor den verkorten naam den oorspronkelijken „Durante" in de plaats te stellen dan Beatrice voor Bice. Hiertoe was het voldoende, dat de volledige naam de een of andere allegorische beteekenis had. Dit nu is hier het geval: Durante beteekent: hij die lijdt, die duizenderlei beproevingen met gelatenheid v e r d u u r t. Een dergelijke benaming past uitstekend voor den Minnaar, de hoofdfiguur van het gedicht „de Bloem." Maar is het zeker dat met dien Dante, en Alighieri, niemand anders bedoeld wordt?

Reeds in 1381 meende Castets, de geleerde die het gedicht voor het eerst uitgaf, deze veronderstelling te mogen opperen en twintig jaar later onderzocht Guido Mazzoni uiterst voorzichtig en vatte hij op kernachtige wijze alle mogelijkheden dier toekenning samen, en zijn argumenten werden zonder aarzelen aanvaard door een geleerde wiens bevoegdheid op het gebied der Dante-studie buitengewoon groot is. [1]) Anderen hebben ze weliswaar krachtig verworpen, doch maar al te duidelijk gaven zij, zoo het schijnt, toe aan over-

[1]) Fr. d'Ovidio, in het *Bull. Soc. Dant*, deel X, blz. 273. De studie van Guido Mazzoni is verschenen in de *Raccolta di studi critici dedicati ad A. d'Ancona*, Florence, 1901.

wegingen van sentimenteelen aard en aan persoonlijke indrukken, waarover het ten eenen male nutteloos is te redetwisten. [1]) De waarheid is, dat, indien het slechts gold „de Bloem" aan den een of anderen derde- of zelfs tweederangs auteur toe te schrijven, niemand er aan zou denken, uitvoerige bewijzen te verlangen; doch nu die drie duizend en ruim tweehonderd verzen, die de persoonlijkheid van den dichter, zooals wij dien kennen, lichtelijk wijzigen, bij het erkende werk van Dante zouden moeten worden gevoegd of, liever, een weinig of onvolledig gekende zijde daarvan duidelijker doen uitkomen, is het plicht te aarzelen en niet onvoorwaardelijk deze persoons-overeenkomst te aanvaarden. Zoo het gedicht van hem is, dan toont „de Bloem" ons een lachenden Dante, die met een bewonderenswaardige vaardigheid improvizeert, doch spelenderwijs, en tal van slordigheden en gallicismen in zijn stijl gedoogt, een luchtig, profaan en sensueel gedicht, geschreven om een ongedwongen vroolijkheid lievenden vriendenkring te vermaken. Men ziet niet goed in, waarom deze schildering reeds *a priori* voor onjuist zou moeten worden gehouden, doch er dient tevens aan herinnerd, dat alle mogelijk- en waarschijnlijkheden, bij elkaar niet opwegen tegen een direkt en positief bewijs. Een zoodanig bewijs ontbreekt nu voorloopig.

Onder de trouweloosheden, waaraan Dante zich tegenover de nagedachtenis van Beatrice schuldig maakte, dient diè vermeld, welke Boccaccio als de allerdwaaste beschouwde: hij huwde en verscheidene biografen verzekeren, dat hij er zwaar voor gestraft werd, want zijn huwelijk was niet gelukkig. De eerlijkheid gebiedt te erkennen, dat ons omtrent het echtelijk leven van den dichter hoegenaamd niets bekend is. Wij kennen slechts den naam zijner vrouw, Gemma Donati, en dien der vier kinderen die zij hem schonk: Jacopo, Pietro, Antonia en Beatrice; doch wij weten niet precies wanneer

---

[1]) Deze sentimenteele en esthetische zijde van het vraagstuk komt vooral goed uit in het mooie werk van A. Farinelli, *Dante e la Francia* (Milaan 1908), deel I, blz. 25-29; vgl. ook L. F. Benedetto, *Il „Roman de la Rose" e la letteratura italiana*, Halle, 1910, blz. 160-163.

Dante zich in den echtelijken staat begaf. Men heeft de veronderstelling geopperd, dat het een uit politieke berekening gesloten huwelijk was — gelijk toenmaals zoo vele tot stand kwamen, vóór de uitbarsting der troebelen in 1300 — daar de Donati's zeer in aanzien waren in de stad. Vast staat, dat Gemma haren echtgenoot niet in diens ballingschap volgde en dat deze nergens ook maar de geringste toespeling op de moeder zijner kinderen heeft gemaakt. Wanneer hij uitvaart tegen de Florentijnsche vrouwen, gevoelt Dante er slechts behoefte aan één uitzondering te maken, nl. ten gunste van Nella, de weduwe van zijn vriend Forese (2, XXIII, 91 en vlg.). Laten wij de arme Gemma niet te hard vallen door Dante's stilzwijgen als tegen haar pleitend uit te leggen, doch het dient erkend, dat de herinnering aan haar niet tot de meest betreurde schijnt te hebben behoord onder die, welke de dichter in zijn ballingschap meenam.

2

Eerst op betrekkelijk vergevorderden leeftijd begint Dante aan het openbaar leven deel te nemen. Niet voor 1300 maakten zijn wijsgeerige, letterkundige en mondaine bezigheden plaats voor zijn plotseling voor de politiek ontwaakte hartstocht, die hem toen echter geheel en al in beslag nam. Gedurende zijn jeugd had hij er zich toe bepaald, deel te nemen aan enkele militaire expedities, die trouwens volkomen strookten met de ridderlijke levenswijze, welke toen de zijne was. Er was toen geen waar vermaak denkbaar zonder ritten te paard door de stad en daarbuiten. In een passage van de *Vita Nuova* (hoofdst. IX) verhaalt D. hoe hij, tegen zijn twintigste jaar, Florence met een talrijke ruiterbende verlaten moest, en alle uitdrukkingen in den tekst bevestigen, dat hier een militaire expeditie en niet een gewone pleiziertocht bedoeld is. [1]) In 1289 nam hij deel aan de belangrijke operaties door de Florentijnen tegen Arezzo ondernomen en hij was ook tegenwoordig bij den beroemden,

---

[1]) I. del Lungo, *Beatrice nella vita e nella poesia* (1891).

den elfden Juni van dat jaar geleverden slag bij Campaldino in het Casentijnsche — de boven-vallei van den Arno — die als een wraakneming der Welfen was, negentien jaar na Montaperti. Deze biografische bijzonderheid danken wij aan Leonardo Bruni, kanselier der republiek in den aanvang der XVe eeuw, die naar aanleiding hiervan een zin, uit een ongelukkigerwijze verloren geraakten brief van Dante, aanhaalt. Men heeft zijn getuigenis in twijfel getrokken, doch Bruno bekleedde een positie die hem in staat stelde, thans verdwenen dokumenten te raadplegen en niets geeft ons het recht zijn goeden trouw te verdenken. De slag bij Campaldino en de geweldige storm, waardoor de nederlaag der Gibellijnen nog ontzettender was, wordt in den Louteringsberg (V) vermeld naar aanleiding van de daad van een hunner veldheeren, Buonconte da Montefeltro, wiens lichaam nimmer werd teruggevonden. Geen enkele der door Dante in de beschrijving van dien dag gebezigde termen weerspreekt het feit, dat hij er ooggetuige van zou zijn geweest, integendeel. Trouwens, in Augustus van hetzelfde jaar woonde hij in eigen persoon — de door hem gebezigde uitdrukkingen gedoogen geen twijfel hieromtrent — de overgave bij van een Pisaansche citadel, Caprona, die genomen werd door de vereende krachten van Florentijnen en Luccanen.

Intusschen brachten ernstige politieke omwentelingen een wijziging in het inwendig bestuur van Florence. In 1293 liet de afstammeling eener oud-adellijke familie, Gianno della Bella, die overigens met hart en ziel de volkspartij was toegedaan, een aantal bepalingen, in de geschiedenis van Florence bekend onder den naam van *Ordinamenta justitiae* goedkeuren, krachtens welke al degenen, die tot de aristokratie behoorden — zij die „de Grooten" genoemd werden — en geen enkel ambacht uitoefenden, uitgesloten werden van enkele rechtswaarborgen. Bovendien werden vijf gilden, die tot dit tijdstip tot de „Arti minori" behoord hadden, gelijk gesteld met de „Arti maggiori." Dit beteekende de overwinnig der „popolani," d. w. z. der handeldrijvende burgerij, en den ondergang van de macht der Grooten, wat

hun invloed op de regeering van Florence betreft. Men kan zich de woede der overwonnenen en hunne pogingen om weerwraak te nemen voorstellen: drie jaar later verkregen zij de verbanning van Gianno della Bella, met enkele wijzigingen der *Verordêningen* zelf, vooral wat de rechts-kwestie betrof, en — dit was voor hen wel van het meeste belang — men stond hun weder toe naar openbare ambten mede te dingen, enkel op voorwaarde dat zij zich in een gilde lieten inschrijven. Het mag zeker hoogst eigenaardig heeten, dat Dante's werk geen enkele herinnering bewaard heeft aan deze zoo gewichtige voorvallen op politiek gebied. Als hij in het Paradijs (XVI, V. 127 en vlg.) onder de oudste adellijke geslachten van Florence de familie della Bella noemt, merkt hij slechts op, dat hare afstammelingen partij hadden gekozen voor het volk, wat hoegenaamd geen oordeel in zich sluit omtrent de politieke rol van den beroemden tribuun, die, vurig als hij was, ook anderen wist te bezielen. Dat Dante ter dege bekend was met deze gebeurtenissen blijkt wel hier uit, dat hij zich liet inschrijven in het gilde der dokters en apothekers, ofschoon hij nimmer een van beide beroepen uitoefende. Waarschijnlijk was dit niets meer dan een formaliteit. Het gilde, dat hij koos, was trouwens zeer gastvrij, want het nam ook schilders op; de dichter bevond zich er dus niet in een voor hem onpassend gezelschap.

Nog ernstiger gebeurtenissen zouden echter noodig zijn om Dante aan zijn onverschilligheid voor politieke aangelegenheden te ontrukken. Zijn naam komt de laatste maanden van 1295 voor onder die van de leden der gemeentelijke raden, doch in den beginne nam hij slechts bij tusschenpoozen deel aan de beraadslagingen en hield hij zich steeds op den achtergrond. Alleen de steeds dreigender wordende inmenging van een paus in het inwendig bestuur van Florence deed hem er toe besluiten, een werkzaam aandeel aan den strijd te nemen. Die paus was Bonifatius VIII, één der door den dichter het felst gehate menschen en aan wien hij meer dan eens in zijn werk herinnert. Dante heeft in Bonifatius niet alleen de onmiddellijke oorzaak en den bewerker van zijn

tegenspoeden gezien; wat hij bovenal in hem laakte was de verpersoonlijking van het gansche régime van kuiperij en wereldlijke eerzucht, dat in zijn oogen de kerk onteerde. En inderdaad is de figuur van Bonifatius VIII, aan het begin der XIVe eeuw een zuiver anachronisme. Aan den eenen kant streefde hij er naar, de politiek van de groote mystieke pausen der middeleeuwen, Gregorius VII en Innocentius III, voort te zetten — en het verval van het keizerlijk gezag scheen de vorming van een theokratisch rijk, dat zich van Rome over de geheele aarde uitstrekte, te begunstigen, — doch aan den anderen kant geven de middelen, waarvan hij zich bediende om dit grootsche plan ten uitvoer te brengen — geweld, verraad en geld — reeds de taktiek aan, van de pausen uit het tijdperk der Renaissance, een Alexander VI of een Julius II. [1])

De omstandigheden waaronder hij, zoo verhaald wordt, den troon van St. Pieter besteeg, dienen in herinnering te worden gebracht, want zij verklaren hoe Dante heeft kunnen meenen, dat Bonifatius VIII niet de wettige paus, maar een overweldiger was (3, XXXVII, 22-24). De eerwaardige hermiet van den monte Morrone, dien het konklave, ten einde raad, den 5en Juli 1294 tot paus gekozen had, en die den naam van Celestinus V had aangenomen, deed na verloop van vijf maanden en tien dagen afstand van het pausschap. Deze heilige man begreep al spoedig, dat hij te Rome niet op zijn plaats was en de kardinalen gaven hem dat dan ook duidelijk te verstaan. Een van hen vooral, de eerzuchtige Gaetani, die inzag dat de verdeeling der stemmen in het konklave gewijzigd werd door de benoeming van tien nieuwe kardinalen en zeker was van den steun van den koning van Napels, Karel III van Anjou, achtte het oogenblik gekomen om zich tot paus te laten uitroepen. Hij is het dus, die, naar men beweerde, het denkbeeld van den afstand in den geest

[1]) Daar het goed is alle meeningen te kennen, verwijzen wij naar de keurige *Jubilés d'Italie* van Henry Cochin (Parijs 1911), in het bijzonder naar blz. 82 en vlg. waar men een gansch ander portret zal vinden van den paus van Anagni.

van den braven Celestinus deed rijpen, zijn gewetensbezwaren uit den weg wist te ruimen door het voorbeeld aan te halen van den eersten opvolger van St. Pieter en hem er toe bracht een dekreet op te stellen, krachtens hetwelk de pausen het recht hadden hun ambt neer te leggen. De volksverbeelding schreef hem zelfs het gebruik van grove middelen toe: gewapend met een spreektrompet zou hij des nachts tot den verschrikten paus het woord gericht hebben, zich uitgevend voor den engel, door God gezonden om hem uit te nooden liever aan zijn zieleheil dan aan de ijdele eer der tiara te denken. [1]) Hoe hij het ook heeft mogen aanleggen, kardinaal Gaetani bereikte zijn doel. Den 24sten December verkozen, was zijn eerste zorg, zijn ongelukkigen voorganger op een veilige plaats in bewaring te laten brengen, uit vrees dat men dezen als tegenpaus mocht stellen. Verscheidene vurige Christenen, bezield door den evangelischen en franciskaanschen geest, zooals Dante en diens tijdgenoot, den Umbrischen dichter Jacopone da Todi, beschouwden de verkiezing van Bonifatius VIII als ongeldig en laakten de zwakheid van Celestinus V, die verantwoordelijk was voor het ongeluk waarin de kerk stortte tengevolge van zijn „groote weigering" (blz. 22—23).

De nieuwe paus onderscheidde zich door de onstuimigheid waarmede hij onmiddellijk zijn eerzuchtige plannen ten uitvoer wilde brengen, want aangezien hij bijna tachtig jaar oud was, wilde hij geen tijd verloren laten gaan. De Welfsche schrijvers erkenden zelf, dat hij, meer dan betamelijk was, door wereldsche gedachten beheerscht werd. Dante verwijt hem vooral twee zaken: simonie en verraad. In den achtsten Helle-kring wijst hij hem reeds van te voren zijn plaats aan in den kuil waar Nikolaas III vertoeft en, verder op, laat een eigenaardige episode het totale gemis aan gewetensbezwaren uitkomen, dat, naar 's dichters meening, Bonifatius kenmerkte.

De beroemde romeinsche familie der Colonna's, die alles in het werk had gesteld om zijn verkiezing te beletten,

---

[1]) *Il Pecorone*, XIII, 2.

legde er zich met niet minder ijver op toe, zijn politiek te dwarsboomen. Toen Sciarra Colonna zich ten nadeele van den paus aan roof had schuldig gemaakt — hij had een konvooi, dat de kisten, waarin 's pausen schatten geborgen waren, van Anagni naar Rome vervoerde, overrompeld — sprak Bonifatius VIII den ban uit over de Conlonna's, ontnam hun hunne voorrechten en, met den steun hunner erfvijanden, de Orsini's, verdreef hij hun uit Rome en liet vervolgens hunne huizingen met den grond gelijk maken. Daar de Colonna's de wijk hadden genomen naar de kasteelen die zij ten oosten van Rome, voornamelijk te Palestrina, het oude Praeneste, bezaten, riep de paus den heiligen oorlog tegen hen uit, wat Dante deze woorden ingeeft: „De vorst der nieuwe Farizeërs had een oorlog dicht bij het Lateraan en dat niet tegen de Saracenen noch tegen de Joden, want elk van zijne vijanden was Christen" (I, XXVII, 85—88). Alle pogingen om de onverwinnelijke veste Palestrina te nemen mislukten. Wanhopig door dezen tegenstand, wendde Bonifatius zich tot een beruchten condottiere uit dien tijd, Guido da Montefeltro, die een voorname rol gespeeld had in alle oorlogen tusschen Welfen en Gibellijnen, in Toskane en in Romagna, van 1274 tot 1295 en wien geen enkele krijgslist onbekend was. Toen deze oude vos zijn einde voelde naderen, was hij monnik geworden, en genoot hij rustig, in een klooster te Ancona, van de absolutie die hem voor zijn talrijke en ernstige zonden geschonken was. Daàr was het dat de paus hem kwam opzoeken om hem uit te noodigen, de ligging van Palestrina eens na te gaan en tevens om van hem te vernemen, wat gedaan kon worden. Guido kwam, bestudeerde de ligging, doch onthield zich van elke raadgeving. De paus, die de gemoedsbezwaren van den monnik begreep, zeide tot hem: „Uw hart hebbe geen achterdocht, van nu af aan geef ik u aflaat, en gij, onderricht mij te doen zóó dat ik het land van Praeneste ter aarde werpe. Den hemel kan ik sluiten en ontsluiten gelijk gij weet; daarvoor zijn de twee sleutels, welke mijn voorganger niet dierbaar hield" (I, XXVII,

100—104). Ten volle gerustgesteld, sprak Guido orakelachtig: „Veel beloven en weinig nakomen ...." (110). Hiermede gaf hij bedekt te kennen, dat aan den door Palestrina geboden tegenstand alleen door verraad een einde kon worden gemaakt. De paus liet zich dit geen twee keer zeggen. De Colonna's gaven zich, door voordeelige voorwaarden verlokt, over, en Bonifatius VIII gelastte de verwoesting der citadel met al wat zich daarbinnen bevond. Het meest bedrogen van allen kwam echter Guido da Montefeltro uit, wiens ziel, ondanks de hem geschonken absolutie, door een duivel naar het diepste gedeelte der Hel werd gedragen (V, 112 en vlg.).

De grootste fout die Bonifatius beging, was, elk ander gezag dan het zijne vervallen te verklaren (2, XVI, 106—110). Men verhaalt, dat, toen Albert van Oostenrijk, die Adolf van Nassau overwonnen had, in 1298 tot keizer verkozen werd, doch Italië geheel verwaarloosde, de oude paus zichzelven de keizerskroon op het hoofd plaatste, met deze woorden: „Ik ben Caesar, ik zal alléén de rechten van het keizerrijk verdedigen." In denzelfden geest vaardigde hij iets later, tegen den koning van Frankrijk, de bul *Clericis laicos* uit, waarin de geestelijken ontheven werden van alle geldelijke verplichtingen tegenover het koninklijk gezag; vervolgens de bul *Unam Sanctam*, welke begint met er aan te herinneren, dat alle schepselen onderworpen zijn aan het gezag van den oppersten kerkvorst te Rome. Het is bekend, hoe Philips de Schoone deze uittarting beantwoordde. Guillaume de Nogaret, naar Italië gezonden, sloot zich bij Sciarra aan en, aan het hoofd van een kleinen, gewapenden troep, maakten de geheime boden van den koning van Frankrijk zich bij verrassing meester van de stad Anagni, alwaar de paus gedurende drie dagen in zijn paleis gevangen werd gehouden en op alle mogelijke manieren gehoond. Dan rijst de figuur van Bonifatius plotseling in ongekende grootschheid op. De tachtigjarige hulde zich in zijn pauselijk gewaad, zette zich op den troon, gedekt met de tiara, het kruis en de sleutels in de hand en luisterde, zonder ook

maar een enkele klacht te uiten, naar de bedreigingen zijner aanvallers. Gedurende drie dagen bleef hij in deze houding, zonder zich te bewegen of eenig voedsel tot zich te nemen; aldus slaagde hij erin, zijn vijanden eerbied af te dwingen en den verflauwden ijver der lieden van Anagni weer aan te wakkeren. Dezen bevrijdden hem ten leste, doch hij overleefde deze beleediging niet lang: den 12en October 1303 stierf hij te Rome, ten prooi aan een soort waanzin, die het gevolg was van de in zijn hart opgehoopte woede. Bij het aanschouwen van dit tragisch uiteinde toornt Dante plotseling niet meer. Hij gevoelt maar al te goed, dat het, hij mocht dan al of niet wettig gekozen zijn, hier niet meer om den persoon van Bonifatius VIII gaat, doch om den officiëelen vertegenwoordiger der Kerk; het pausdom zelf werd aangerand door deze beleediging, die als een voorspel is van de „gevangenschap" te Avignon, d.w.z. het definitieve verval van de groote macht op geestelijk gebied, waarin de pausen zich gedurende de middeleeuwen verheugd hadden. En Dante schrijft — bij wijze van profetie, daar de handeling van zijn gedicht drie jaren voor het gebeurde te Anagni plaats grijpt: „Ik zie de lelie in Alagna binnen komen en, in zijn stedehouder, Christus worden gevangen genomen. Ik zie hem andermaal bespot worden; ik zie de edik en gal vernieuwd worden en hem tusschen nieuwe boosdoeners dooden" (2, XX, 86—90).

Nergens komt Dante's geschiktheid in het onderscheiden tusschen het ambt, dat hij eerbiedigt, en den „ambtenaar," dien hij veracht, duidelijker uit dan hier. Maar in dien ommekeer van de gevoelens des dichters kon nog wel iets anders, zeer menschelijks, gelegen zijn. Wij mogen dan al — zoo wij tot eenzelfde familie, eenzelfde stad of eenzelfde partij behooren — met elkander twisten, elkander uitschelden, en soms zelfs met slijk werpen, wij vinden het nooit prettig, dat een vreemde zich met onze twisten bemoeit. Een Italiaan, zoo ijverig een Christen als Dante, kon wel de waarheid zeggen aan een paus, dien hij onwaardig achtte — dit was een onvervalscht romeinsche traditie — en hij

mocht het niet ongaarne gezien hebben, dat een keizer, al ware hij ook een Germaan, mits de wettige erfgenaam der Caesars, Bonifatius eens een flink lesje gaf, doch dat een Philippe le Bel zich dorst bemoeien met een twist, die hem in het geheel niet aanging, dat scheen hem onduldbaar. Er heeft in Italië te allen tijde een bijzonder vijandige gezindheid tegenover Frankrijk bestaan, welke steeds veroorzaakt werd door de pauselijke politiek van dit land. Dit verschijnsel valt reeds dadelijk op in Dante's werk. De dichter had, zooals wij spoedig zullen zien, rechtvaardige grieven tegen sommige Fransche vorsten; dat een der afstammelingen van Hugues Capet (2, XX, 40 en vlg.) genade kon vinden in zijn oogen [1]) is alleen te danken aan den persoonlijken vriendschapsband die bestond tusschen hem en Karel Martel, den zoon van Karel II van Anjou, een jonge en edele prins, die de poëzie lief had en op vier-en-twintig-jarigen leeftijd stierf (3, VIII, 31 en vlg.).

3

Daar de groote gedachte van Bonifatius VIII was, elk ander gezag op wereldlijk gebied te verdringen, moest de paus beginnen met zich van de onbetwiste oppermacht te verzekeren over de dichtst-bij-gelegen gebieden: Toskane en vooral Florence. Hij behoefde niet naar een voorwendsel te zoeken om zich met de aangelegenheden dier bloeiende en machtige stad te bemoeien, daar gravin Matelda, in den aanvang der XIIe eeuw, hare rechten aan den Heiligen Stoel had overgedaan. Nimmer had een paus werkelijk bezit kunnen nemen van die nalatenschap, en zelfs bij afwezigheid van eenigen vertegenwoordiger der keizerlijke belangen in Italië, kon Bonifatius VIII er niet aan denken, Toskane door geweld te onderwerpen. Hij nam dus zijn toevlucht tot de politiek om zijn doel te bereiken, nl. door te trachten

---

[1]) A. Farinelli heeft, in de Inleiding van zijn groot werk *Dante e la Francia* (I, blz. 47 en vlg.) het vraagstuk van Dante's „misogallisme" uitvoerig behandeld.

gebruik te maken van de twisten, die met hernieuwde felheid onder de Florentijnen waren uitgebroken.

Van de oude partijen kan geen sprake meer zijn. Sedert de nederlaag der Gibellijnen, na den dood van Manfred en dien van Konradijn, was de politiek van Florence uitteraard Welfsch; wie haar bestreed werd voor Gibellijnsch gehouden. Van toen af aan waren er in de stad nog slechts de Grooten, d. w. z. de afstammelingen van den feodalen adel, die zich, min of meer vrijwillig bij de volkspolitiek hadden aangesloten, en bij wie zich nog enkele families van burgerlijken oorsprong, welke vroeger deel hadden aan de regeering, voegden, en eindelijk de kooplieden. Aan deze indeelingen beantwoordden echter geen twee homogene partijen — verre van daar. Er vormde zich een tusschen-partij, een „centrum," uit den rechter-vleugel der kooplieden, de rijkgewordenen, die men het „popolo grasso" noemde en er steeds, volgens het bekende gezegde, van overtuigd waren, dat „tout est pour le mieux dans le meilleur des mondes," en uit den linker-vleugel der Grooten, nl. zij die sympathie gevoelden voor de burgerij. Buiten deze instinktieve koalitie der elementen die wij konservatief of gematigd zouden noemen, bestonden twee uiterste partijen: de onverzoenlijke, door het steeds toenemend demokratisch karakter der Florentijnsche politiek van het gezag uitgesloten Grooten, en de „kleine luyden," die zweetten en zwoegden en in hunne ontevredenheid, hoegenaamd niets te zeggen te hebben, bereid waren elke omwenteling, waarbij zij voordeel zouden kunnen hebben, te steunen.

Dergelijke kombinaties zijn altijd aan den invloed van door persoonlijke eerzucht ingeblazen plannen onderhevig. Immers zoodra partijen niet meer beheerscht worden door vaste beginselen, laten zij zich leiden door bijzondere belangen. Van 1280 tot 1300 zag Florence iederen dag het tusschen de twee naburige en naijverige families — de Cerchi's en de Donati's — bestaande konflikt, toenemen; hun wijk, waarin Dante woonde, ontving den veelzeggenden bijnaam van „schandaalwijk," d. w. z. van tweedracht en

geweld. De Donati's behoorden tot den ouden adel: hoovaardig als zij waren, konden zij er niet in berusten, een ondergeschikte rol te spelen. Hun hoofd, Corso, schikte zich er des te minder in, daar hij de deugden en de gebreken bezat, welk van iemand een populaire persoon maken. Te Campaldino was de overwinning te danken geweest aan zijn persoonlijken invloed als aanvoerder van het contingent van Pistoia. Te paard gezeten, was hij een knappe en flinke verschijning en het volk begroette hem dan ook gemeenlijk met den titel van „groote heer;" toen de tot de minder voorname gilden (*Arti minori*) behoorende handwerkslieden, ten gevolge van Giano della Bella's verbanning hunnen beschermer verloren hadden, wist hij hun vertrouwen te winnen; hij slaagde hierin des te beter, daar hij welbespraakt was, en zijne gezegden, die in de stad van mond tot mond gingen, zeer in den smaak vielen. Dante, die door zijn huwelijk aan de Donati's verwant was, die vriendschap gevoelde voor een broeder van Corso, Forese, en een teedere vereering toedroeg aan diens zuster Piccarda (3, III, 46, vlg.), — haatte den eerzuchtigen, geweldigen en totaal gewetenloozen Corso, die er zelfs niet voor terugdeinsde zijn zuster aan het klooster te ontrukken en haar een huwelijk te doen sluiten, dat zijn politiek diende. Het vroegtijdig, plotseling en gewelddadig uiteinde van dezen gehaten tribuun, scheen Dante een rechtvaardige, door den Hemel gezonden straf (2, XXIV, 82—88).

Naast de Donati's oefenden de Cerchi's, als erkende vertegenwoordigers van het „popolo grasso" ontegenzeggelijk invloed uit op het gematigde element, doch zij hadden de kleine luiden van zich vervreemd door goed te vinden, dat de scherpe verordeningen van 1293 verzacht werden, wat de Grooten betrof. Trouwens hun leider, Vieri de' Cerchi, bezat niet de kostbare en gevaarlijke eigenschappen van zijn tegenstander. Dino Compagni, ofschoon tot zijn partij behoorend, erkent dat hij, hoewel hij een nobel voorkomen vóór zich had, een man was „die nu niet juist door slimheid uitmuntte en in het geheel niet welbespraakt

was." [1]) Volgens het oordeel der moderne historici was zijn ijdelheid grooter dan zijn bekwaamheid. Toch was het niet de rijke burgerij alleen, die zich aan zijn zijde schaarde, maar ook het intellekt van Florence en, in het bijzonder, Guido Cavalcanti en Dante. Niet dat de dichter maar ook in het minst iets voelde voor de Cerchi's; op vrij ruwe wijze spreekt hij er zijn leedwezen over uit, dat zij hun parochie te Acone, in het midden der XIIe eeuw verlieten, om zich in de stad te vestigen (3, XVI, 65); doch, aangezien hij partij moèst kiezen — de kroniekschrijvers beweren, dat niemand toen onzijdig mocht blijven — sloot Dante zich aan bij hen, tot wie hij door zijn vriendschap en de tradities zijner familie overhelde, d. w. z. bij de gematigden.

Uit de twisten der Cerchi's en der Donati's werd een toestand geboren van wederzijdsch wantrouwen, verdenkingen en bedreigingen, die elk oogenblik den burgeroorlog dreigden te doen ontbranden: „De stad," zegt een verdoemde tot Dante, „is zoo vol van nijd, dat reeds de zak overloopt" (1, VI, 49—50); „na lange spanning zullen zij tot bloed komen" (65). En het vloeide inderdaad, den 1sten Mei 1300, op het Drieëenheids-plein, dat versierd was ter gelegenheid van dezen grooten feestdag: den Calendimaggio. Telken jare, op dien datum, danste en zong het volk van Florence aan alle kruiswegen, en vergat zijn twisten. Verscheidene leden van de familie der Cerchi waren daar te zamen, te midden der vrouwen, die hun schoonsten tooi droegen, toen eensklaps een vijandelijke troep de plek, waar zij zich bevonden, bestormde en deze in een oogenblik in een slagveld veranderde. Eén der Cerchi's werd zóó onbarmhartig toegetakeld, dat hij den neus verloor. De Donati's, voldaan over den uitslag van dezen brutalen aanval, verdwenen even spoedig als zij gekomen waren en vonden een toevlucht in het palazzo Spini, waar zij zich verschansten. Tegelijkertijd was ook de stad Pistoia aan dergelijke twisten ten prooi; twee takken van de familie Cancellieri voerden

[1]) Dino Compagni, *Cronaca*, I, 26.

een verwoeden krijg tegen elkander, en, teneinde hunnen wederzijdschen aanhang te onderscheiden, noemde men die „Witten” en „Zwarten.” Deze laatsten hadden getracht, de Florentijnsche partijen in hunne twisten te betrekken, en waren daarin dan ook geslaagd. Van toen af dagteekent de invoering der namen „Witten” en „Zwarten” te Florence. De „Witten” waren de gematigden, die Vieri de' Cerchi als hoofd erkenden, terwijl de partij van Corso Donati den naam van „Zwarten” ontving.

De paus behoefde geen bijzonder geslepen politikus te zijn, om te begrijpen, welken steun hij zou kunnen verwachten van de Zwarten, de partij der ontevredenen, die door een eerzuchtig en bekwaam leider aangevoerd werden tegen de Witten, die het zelf-bestuur van Florence met hand en tand verdedigden. Bonifatius VIII vergistte zich niet. Toen Corso Donati hertrouwde na den geheimzinnigen dood zijner eerste vrouw, eene Cerchi, die, naar men zeide, vergiftigd was, dienden de Cerchi's bij de geestelijkheid een verzoek tot vernietiging van dit tweede huwelijk in. De paus haastte zich echter het feit als voldongen te erkennen en zond zijn zegen. Van toen af steunde hij Corso voortdurend in alle geschillen met zijn tegenstanders. Van hun kant sloten de kleine luiden te Florence, die van oudsher aan den leiband der pauselijke politiek geloopen hadden, zich gaarne aan bij een leider, die echter van deze oude Welfsche sympathieën slechts gebruik maakte om de rijke burgerij, die zich altijd tegen elke inmenging van vreemde zijde verzet had, — vroeger van het keizerrijk en thans van de Kerk — ten val te brengen.

Dat Dante, van dit oogenblik af, een belangrijke rol gespeeld heeft in dit verzet tegen den paus, bewijst het gezantschap waarmede hij in Mei 1300 belast werd. Een aantal Toskaansche gemeenten, Lucca, Pistoia, San Miniato al Tedesco, Colle, Volterra, en nog andere, hadden, onder de leiding van Florence, een soort militair verbond gesloten onder den naam van „Welfsch Schatting,” dat gehoorzaamde aan een verkozen aanvoerder. Onder voorwendsel

van eenige schikkingen te treffen met het oog op de verkiezing van den aanvoerder, zond de Florentijnsche „Signoria" eenige vertrouwelingen naar de verbonden gemeenten, en droeg hun voornamelijk op elken aanslag van pauselijke zijde, die een verslapping der bestaande bonden ten doel zou kunnen hebben, te voorkomen. In deze omstandigheden werd Dante naar San Gimignano, een kleine, destijds bloeiende republiek, ten noorden van Sienna, afgevaardigd.

Weinig bladzijden zijn aantrekkelijker in het leven van den dichter dan het verhaal van dit gezantschap, welks belangrijkheid overigens niet overdreven mag worden, want nergens is de omgeving, waarin hij handelend optrad, beter bewaard gebleven. De politieke gebeurtenissen in dit gelukkig hoekje van het liefelijke Toskane hebben San Gimignano veroorloofd zijn middeleeuwsch aanzicht onveranderd te bewaren: de aanblik der wallen en der hooge vierkante torens, het getemperde licht, dat tusschen de sombere gevels der te dicht op elkaar staande paleizen, tot laag in de straten daalt, het paleis van den Podestaat, welks trappen de afgezant van Toskane besteeg, zijn geenszins veranderd; hoogstens kan men geneigd zijn, het mooie fresco van Lippo Memmi, die de zaal, waar Dante den 7en Mei 1300 sprak, versiert, iets te modern te vinden: het dateert uit 1317! Doch al het overige onder de muurkalk ontdekte schilderwerk — jachtpartijen in zeer primitieven stijl — dagteekent uit 1243 en had ongetwijfeld nog zijn oorspronkelijke frischheid, toen de oogen des dichters er door werden aangetrokken.

Toen hij zag dat hij van de Florentijnsche „Signoria" niets verkreeg, riep de paus Vieri de' Cerchi naar Rome, om hem er toe te bewegen, vrede te sluiten met Corso Donati; doch Vieri antwoordde, dat hij tegen niemand oorlog voerde en wees de door Bonifatius VIII aangeboden diensten kortweg af. Deze gebruikte toen drie te Rome vertoevende Florentijnen om een komplot te smeden tegen de Cerchi's. Dit werd echter ontdekt. De nieuwe „Signoria," die den 15en April 1300 in funktie trad, was samengesteld uit hèn,

die het komplot hadden aangebracht en zij ontvingen volmacht, om de bedreigde stad te verdedigen. De door den paus bezoldigde samenzweerders werden ieder tot twee duizend pond boete veroordeeld, terwijl hun ook de tong zou worden uitgesneden. Bonifatius VIII was hevig vertoornd, bedreigde Florence met den ban, en verklaarde, dat hij vrijheid gaf tot het aanhouden en plunderen van Florentijnsche kooplieden, waar men die zou vinden — looze bedreigingen, die de „Signoria" geen haarbreed deden wijken, maar die toch veelbeteekenend waren voor zoover zij ons in dezen paus een voorlooper van een Julius II en een Paulus V laten zien. Hij zond toen een zijner vertrouwdste lasthebbers, kardinaal d'Acqua Sparta, die hem krachtig gesteund had in zijn strijd tegen de Colonna's, met den titel van vrede-stichter, naar Florence. Overeenkomstig het gebruik, kreeg de vrede-stichter een speciale volmacht om een eind te maken aan de heerschende tweedracht. Hij hoopte in de loting voor de stedelijke ambten eenige wijzigingen te brengen, dank zij welke hij enkele Zwarten in de „Signoria" hoopte te loodsen. De vijf namen, die den 14en Juni 1300, niet uit urnen, doch volgens Florentijnsch gebruik, uit de zakken te voorschijn kwamen, waren die van vijf onbekenden en de roemrijke naam van Dante. Was de dichter degene, die de door deze „Signoria," — welke tot 14 Augustus zitting had — gevolgde politiek ingaf? Deze veronderstelling heeft een hoogen graad van waarschijnlijkheid, doch hoe het ook zij, de weerstand tegen de pauselijke kuiperijen was sterker dan ooit. De eerste beraadslaging der magistraten, in tegenwoordigheid van kardinaal Acquasparta, had tot doel de tegen de door den paus betaalde samenzweerders uitgesproken vonnissen te bevestigen, wat bijna gelijk stond met een uitdaging. Gaarne stellen wij ons de edele bezieling des dichters voor, groeiend in dien hardnekkigen, hoogst nobelen, maar tevens hoogst onvoorzichtigen weerstand. Trouwens, het dient erkend, dat politiek beleid nu juist niet de houding der Witten kenmerkte gedurende deze kritieke periode.

Sedert den slag, die, den 1sten Mei, het bloed had doen stroomen op de Drieëenheidsplaats, namen de geweldenarijen en de gewapende aanvallen op onrustbarende wijze toe. De nieuwe intriges, waarmede de paus en kardinaal Acquasparta, de onbuigzaamheid der „signoria" beantwoordden, lokten iederen dag nieuwe incidenten uit. De maat scheen vol, toen, daags voor het feest van Sint-Jans, den beschermheilige van Florence, de plechtige processie van het offer aanleiding gaf tot aanvallen en bloedige vechtpartijen. Denzelfden dag ontving de „Signoria" volmacht om een einde te maken aan dezen onhoudbaren toestand, doch de beslissing die zij nam, mocht zeker onverwacht heeten: zeven der voornaamste leiders van de Witten en zeven der voornaamste leiders van de Zwarten werden verbannen. Tot de eersten behoorden die Cerchi, en tot hunne getrouwste partijgangers, de dichter Cavalcanti, die twee maanden later ziek te Florence zou terugkeeren, om daar te sterven; tot de tweede groep behooren Corso Donati, diens zwager, de man van Piccarda en hunne woeligste vrienden. Leonardo Bruni beweert, dat dit besluit genomen werd op voorstel van Dante, en, indien dit zoo is, dan doet het zijn gevoel van billijkheid en onpartijdigheid eer aan: zijn „eersten vriend" Guido te verbannen, dat was heldhaftig, de deugden der Romeinen of Spartanen waardig, maar was die betoonde heldhaftigheid wel verstandig? Bestond er geen kans, dat hij daardoor tegelijkertijd de Witten en de Zwarten tegen zich in het harnas joeg? De „Signoria," welke den 15en Augustus, diè, waartoe de dichter behoord had, opvolgde, verergerde de begane fouten nog door de verbanner Witten, doch niet de Zwarten, terug te roepen. Waarom was men bij de intrekking van het verbannings-besluit niet even rechtvaardig als bij de afkondiging daarvan? Hoe het ook zij, Dante werd elken dag impopulairder.

Om aan dezen weerstand van Florence een einde te maken, ontbood Bonifatius VIII een voortvarender en minder angstvalligen vrede-stichter dan kardinaal Acquasparta. Karel van Valois, de broeder van Phillippe le Bel, had in

Vlaanderen zijn sporen als „vredestichter" verdiend; de paus wendde zich dan ook tot hem en de gehate „Valois" verscheen in de maand Juni van het jaar 1301 in Italië, „zonder wapenen.... alleen met die lans, waarmede Judas zich weerde; en die puntte hij zoodanig dat ze Florence de pens (deed) barsten" (2, XX, 73—75). Corso Donati had zich naar Rome begeven, waar hij zich vrijer gevoelde om de beslissende gebeurtenissen voor te bereiden, terwijl de Witten, wien het hoofd omliep, nu eens beschroomd tot in het angstvallige en dan weer al te driest, geen vaste gedragslijn wisten te kiezen om zooveel mogelijk partij te trekken van een onduldbaren toestand. Dante had geregeld zitting in de raden, wier voorlichting de „Signoria" behoefde telkenmale wanneer een ernstig besluit genomen moest worden, en steeds voerde hij er het woord om de aanmatigingen van Bonifitius VIII te bestrijden. Toen men op zekeren dag het wanhopig besluit nam, een gezantschap naar Rome te zenden, ten einde te pogen, de gevolgen der aan Karel van Valois toevertrouwde zending te verzachten en den vertoornden paus te vermurwen — een besluit dat reeds van te voren doelloos genoemd kon worden — viel de keus op Dante en nog eenige andere Witten, èven fel en èven verdacht. Door dit gezantschap te aanvaarden, gaf de dichter andermaal blijk van een grooten moed, maar was er niet iets naïefs in de veronderstelling, dat hij van den paus toezeggingen zou verkrijgen, hij die zich steeds zoo onhandelbaar getoond had?

Dit avontuur is zelfs zóò zonderling, dat verscheidene moderne biografen weigeren, Dante's gezantschap bij Bonifatius VIII als waar te aanvaarden. Om aan dien twijfel een eind te maken is niet minder noodig dan de overeenstemmende getuigenissen van een tijdgenoot, Dino Compagni, van Villani, van Boccaccio, van verscheidene oudere kommentatoren der Divina Commedia en later van Leonardo Bruni, zonder deze belangrijke bijzonderheid te vergeten, dat Dante's naam geen enkele maal voorkomt onder de leden der in den herfst van 1301 gehouden raden.

Voor deze volkomen overeenstemming moeten wij ons

wel buigen, ofschoon tevens dient erkend, dat wij slechts ten halve begrijpen. Trouwens, dit is niet de eenige bijzonderheid, die ons, hetzij in de handelwijze, hetzij in de gedachte van Dante of diens tijdgenooten, raadselachtig voorkomt. Zóóveel is zeker, dat de zending mislukte. Dino Compagni en Leonardo Bruni verhalen, dat de paus twee gezanten naar Florence zond, doch Dante bij zich hield. Was dit om de Witten van een raadsman te berooven, dien Bonifatius gevaarlijk achtte, of hield hij hem als gijzelaar achter? Deze episode uit 's dichters leven is in de meest volkomen duisternis gehuld.

Gedurende dien tijd deed Karel van Valois, den 1sten November, zijne intrede, als heer en meester te Florence. Eerst deed hij zich als een bemiddelaar voor, die de instellingen der gemeente, welke hij zwoer te zullen beschermen, eerbiedigde. Doch Corso Donati, en mèt hem de vroeger verbannen Zwarten, volgden Karel op den voet, en deze laatsten begingen allerlei buitensporigheden, koelden hun persoonlijke wraak, toonden zich onbarmhartig tegenover de Witten, zonder dat de zoogenaamde vrede-stichter ook maar een vinger uitstak om een einde te maken aan de plundering, de brandstichting en de slachtpartijen, die gedurende vijf dagen de stad tot een oord van ramp en ellende maakten. Toen trad een podestaat, Messer Cante dei Gabrielli de Gubbio, onzaliger gedachtenisse, in funktie, die zich beijverde een gelegenheids-wet toe te passen, krachtens welke hij kennis moest nemen van de gedurende de afgeloopen jaren door de magistraten in de uitoefening van hun ambt begane knoeierijen, zelfs wanneer hun daarvoor kwijtschelding was verleend. Deze wet had bepaaldelijk de verschillende „Signoria's" op het oog, die van 1300—1301, zitting hadden gehad en waartoe ook Dante behoorde, tegen wien den 27sten Januari 1302 een eerste vonnis werd uitgesproken. De beschuldiging gold „baratteria," — d. w. z. verduistering en omkoopbaarheid in de uitoefening van een openbaar ambt; de straf hierop gesteld was een boete van vijf duizend pond, en, zoo deze som niet binnen drie jaar betaald was, verbeurdverklaring van goederen. Doch zelfs

de betaling dezer boete ontsloeg de veroordeelden niet van de verplichting, twee jaar ver van Florence te blijven, terwijl hun ook het recht tot het vervullen van openbare ambten ontzegd werd. Den 10en Maart werd, bij een nieuw vonnis, dat vijftien reeds in Januari en Februari getroffen magistraten — waaronder Dante — gold, bepaald dat zij, zoo zij den agenten der regeering van Florence in handen vielen, hunne misslagen op den brandstapel zouden boeten.

Onder de gegeven omstandigheden draalden de beschuldigden, die reeds vooruit wisten, welk lot hen wachtte, niet tot het vonnis bekrachtigd werd, om zich in veiligheid te brengen en zij vermeerderden aldus het element der „fuorusciti," d.w.z. van hen, die zich, niet uit vrijen wil, doch omdat zij van twee kwaden maar het minste hadden gekozen, in ballingschap hadden begeven, en die sedert een eeuw te Florence voortdurend intrigeerden tegen de partij die te Florence het heft in handen had. Wij weten hoegenaamd niets van de omstandigheden, waaronder de dichter zijne veroordeeling vernam en maatregelen trof om zijn vlucht te bewerkstelligen. Twee feiten staan echter onomstootelijk vast, nl. aan den eenen kant de totale ongegrondheid der hem ten laste gelegde beschuldiging, als zou hij verduistering gepleegd hebben, een vage aantijging, die, in de vonnissen op geen enkele wijze nader omschreven wordt, ten minste wat Dante betreft; zijn misdaad bestond alleen dáárin, dat hij onmeedoogenloos het politiek drijven van Bonifatius VIII had bestreden; — aan den anderen kant, dat deze verbanning voor het leven, in het hart van den dichter, toen in de volle kracht zijns levens, een wonde sloeg, welke niets vermocht te heelen. Geboren voor de daad, hartstochtelijk toegewijd aan het heil van zijn geboorte-streek en van Italië, of juister van de menschheid, zag hij hoe het kwaad alom zegevierde, gevoelde hij zichzelf als een doelloos ronddrijvend wrak. Doch, door die verschrikkelijke beproeving zou zijn genie een vlucht nemen zóo hoog als de liefelijke, ridderlijke en allegorische inspiratie van den „Dolce stil nuovo" geenszins liet verwachten.

III DE BALLINGSCHAP

1

VAN Januari tot October 1302 werden door de, tegen de in de oogen der zegevierende Zwarten verdachte Florentijnen uitgesproken vonnissen, meer dan zeshonderd personen, waaronder, behalve Dante, ook de vader van Petrarca vermeld wordt, getroffen. Gansch een heir van ontevredenen verspreidde zich toen in de naburige, Florence vijandig gezinde steden, en begonnen er intriges voor te bereiden ten einde de regeering hunner vaderstad met geweld aan de Zwarten te ontrukken.

Deze episode uit het leven van den dichter eischt eenige toelichting. Maar al te vaak heeft men gesproken van Dante's „vaderlandsliefde" en heeft men hem tot den voorlooper gemaakt van het Italiaansche nationaliteits-gevoel, zonder er op te letten, dat deze ideeën, evenals de woorden die ze vertolken, onvervalschte anachronismen zijn in den aanvang der XIVe eeuw. Dante behoorde tot zìjn tijd en geenszins tot den ònzen: hij heeft Florence een hartstochtelijke, kinderlijke liefde toegedragen en daardoor roert hij ons, doch tevens heeft hij er niets in gezien verbonden te sluiten met de Gibellijnen van Pisa, Arezzo, Romagna, zonder dien onverzoenlijken adel uit te sluiten, die in de bergstreek was blijven huizen, b.v. de afstammelingen der Uberti's en der Ubaldini's. Deze laatsten vooral waren almachtig

in het Mugello-gebied — aldus wordt de vallei genoemd, die de wegen, welke van Florence naar Romagna voeren, beheerscht — en dáár had dan ook, den 8sten Juni 1302, in de kerk van San Godenzo, een soort kongres der afgevaardigden van alle vijanden van Florence plaats om enkele schikkingen te treffen en de Ubaldini's zekerheid te verschaffen omtrent de vergoeding der schade, die hunne kasteelen en landerijen zouden hebben te lijden ten gevolge van den dreigenden oorlog. Aan die vergadering in de San Godenzo-kerk nam ook Dante deel. Partijbelangen overheerschten toen geheel en al die van wat men eerst véél later „vaderland" genoemd heeft. Aldus is de heftigheid te verklaren van sommige door Dante gebezigde schimpwoorden, die niet tegen zijne vijanden, doch tegen Florence gericht zijn (1, XXVI, 1—10), dat hij toch altijd zulk een innige, roerende liefde heeft toegedragen. Door deze hoogst eigenaardige geestesgesteldheid te miskennen, loopt men gevaar, een groot gedeelte — en voorzeker niet het minst belangrijke — der ingeving van den dichter-in-ballingschap, verkeerd te begrijpen.

Hij maakte zich trouwens spoedig los van de onderneming, waaraan hij eerst had deelgenomen. Toen hij de onbekwaamheid der leiders zag, hun kinderachtigen, onderlingen naijver, hun baatzucht, hunne persoonlijke oogmerken en hun gemis aan zedelijk gevoel, kwam Dante al spoedig tot de overtuiging, dat men slechts nederlagen en vernederingen had te verwachten en de gebeurtenissen stelden hem in het gelijk. De dichter behoorde tot die hoogst oprechte en hoogst eerlijke mannen, die, door de warmte hunner overtuiging in den strijd der partijen gesleept, èven snel door de politieke zeden worden afgestooten; met groote vastberadenheid trachten zij dan opeens een einde te maken aan alle konkelarijen, geven daarover luide hunnen afkeer te kennen, vegen een ieder den mantel uit en verwonderen zich er dan over, wanneer zij hèn, die zij hunne vrienden waanden, zich tegen hunne persoon zien keeren. De bijzonderheden omtrent de geschillen, die Dante met de leiders

der Witten had, zijn zeer onvolledig bekend, maar er rest ons een welsprekend getuigenis in de toespelingen, die hij er, in talrijke passages van zijn gedicht, op gemaakt heeft: hij oordeelde zijne genooten even „snood" als „geesteloos;" hij, die er zich van bewust was, hun diensten te hebben bewezen, ondervond slechts hunne „ondankbaarheid," toen zij „dom en goddeloos tegen hem ingingen;" trouwens, een weinig later zouden zij en niet hij de „slapen er van .... bebloed hebben" (3, XVII, 61—66). [1]) Dante had dus de nederlaag — op diplomatiek of militair terrein — voorzien, die zijn genooten blindelings tegemoet waren geijld; zij hadden den ongeluksprofeet aangevallen, dien de gebeurtenissen spoedig hadden gewroken. Het schijnt trouwens niet aan twijfel onderhevig of onder de grieven van den dichter waren er zoowel van moreelen als van politieken aard. Een der partij-hoofden, een rechter, Lapo Salterelli — lid der „Signoria" welke die, waarin Dante zitting had gehad, opgevolgd was — die zich tegelijkertijd voor dezelfde vergrijpen tot dezelfde straffen veroordeeld had gezien en ook dezelfde hoop op wraak gekoesterd had, wordt door den dichter voorgesteld als het volmaakte type van politieke immoraliteit en omkoopbaarheid; zijn naam dient, met dien van een zekeren Cianghella, om de tegenstelling uit te drukken der door Cornelia en Cincinnatus verpersoonlijkte Romeinsche deugden (3, XV, 127—129). Dante kon het niet lang met dergelijke bondgenooten stellen. Na deel te hebben genomen aan onderhandelingen, die een aanslag tegen Florence voorafgingen, — als gedelegeerde te San Godenzo, als gezant te Forbi en misschien ook te Verona — toonde hij zich spoedig, waarschijnlijk reeds sedert den aanvang van 1304 af, onverschillig voor het doen en laten der Witten en gaf hij er den voorkeur aan teruggetrokken

[1]) Een andere, vrij duistere profetie, welke Brunetto Latini in den mond wordt gelegd (I, XV, 70-72) geeft te verstaan, dat beide partijen (Zwarten en Witten) beurtelings naar Dante's bloed dorstten. Van de verklaring van deze moeilijke passage aanvaard ik de in het B S D, VI, 221, uiteengezette konkluzies.

te leven, in een eenigszins grimmige afzondering, trotsch, alléén een partij te vormen (3, XVII, 67—69), totdat ernstige gebeurtenissen zijn hoop zouden doen herleven en hem tot het bedrijvige politieke leven doen terugkeeren.

Hoe besteedde hij de jaren van 1300 tot ongeveer 1310? Dit is een der duisterste punten in 's dichters leven, een tijdperk van armoede, van reizen waarop hij een verlicht beschermer hoopt te ontmoeten, maar ook van studie en grootsche ondernemingen op het gebied der geleerdheid en dat der dichtkunst; een smartelijke periode, waarop Dante later doelde, toen hij zijn' betovergrootvader de beroemde tot hem gerichte voorspelling in den mond gaf: „Zoo zult ge proeven hoe zout smaakt andermans brood, en hoe harde weg is het op- en afgaan van eens ander mans trappen" (3, XVII, 58—60), doch tevens een glorie-rijke periode, van vruchtbare overpeinzing en die den stempel heeft gedrukt op het beroemdste gedeelte van zijn werk. Al wat men hier doen kan is, wijzen op de zeldzame lichtpunten, die in deze duisternis tot richtsnoeren dienen, en er verder in berusten, niet meer te weten te kunnen komen.

Wij weten, door Dante zelf, dat de eerste stad waar hij vertoefde Verona was: „Uw eerste toevluchten, uw eerste herberg zal zijn de heuschheid van den grooten Lombard, die den heiligen vogel (den adelaar) draagt op de ladder (in zijn wapenschild)".... (3, XVII, 70—72). Men herkent hier duidelijk het wapen der heeren van Verona, de Scaligers. Een der graftomben van deze familie, die zich op een eng plein der stad bijeen bevinden, en wel een der oudste en kaalste, vertoont juist deze karakteristieke bijzonderheid: een adelaar, gezeten op een ladder. Misschien rust in deze steenen kist wel degene die den dichter zooveel eerbied en genegenheid betuigde en wiens edelmoedigheid hem de vernedering spaarde, zijn nooddruft bekend te maken (v. 73—75); jammer genoeg, draagt de grafsteen geen enkelen naam. Men kan denken aan Bartolommeo della Scala, die in Maart 1304 stierf, of aan diens broeder, Alboino, die hem juist op dien datum opvolgde. Deze laatste naam moet,

volgens het oordeel van verscheidene kritici, verworpen worden, omdat Dante in een passage van het Banket op deze persoon een toespeling maakt, die allesbehalve vleiend is (*Cnv.* 16). Dit neemt niet weg, dat er zeer goede gronden bestaan, die ten gunste van Alboino pleiten. [1])

Twee jaar later vindt men hem terug in de Magra-vallei; welke zich langs de Tyrrheensche Zee uitstrekt tusschen Toskane en Ligurië, in het land van Massa en Carrara, dat, naar de oude Etruskische stad Luni, Lunigiane heet. Daar verhieven zich de kasteelen van een feodaal geslacht — de Malaspina's — dat angstvallig deze eenvoudigste aller ridderlijke tradities bewaarde: mildheid en liefde tot de poëzie. Op een der zijbergen van den Louteringsberg ontmoet Dante Corrado Malaspina en zegt hem, dat hij, ofschoon hij vóór 1300 zijn landen nog nimmer bezocht had, toch wel wist dat de heeren van Lunigiane niet door het algemeen zedenbederf waren aangetast (2, VIII, 121—132); en Corrado antwoordt hem: „Nu ga daar de zon zich zeven maal te rusten zal leggen .... of deze heusche meening is u midden op het voorhoofd gegrift met grooter nagelen dan woorden van andere menschen" (v. 133—139). Daar dit onderhoud evenals de geheele Divina Commedia den idealen datum van Paschen 1307 draagt, moet het verblijf van Dante in Lunigiane vóór Paschen 1307 vallen. De juistheid der chronologische gegevens wordt hier bevestigd door een dokument, dat wel het belangrijkst mag heeten, dat tot ons gekomen is, wat het leven van den dichter in ballingschap betreft. In October 1306 werd Dante met een zending tot verzoening belast, welke bewijst, hoe hoog de Malaspina's hem achtten. Dezen waren sedert geruimen tijd, ten gevolge van wederzijdsche gebiedsoverschrijdingen, voortdurend in strijd gewikkeld met den bisschop van Luni. Gedurende den herfst van 1306 werd de grondslag voor een overeenkomst gelegd en den 6en October wisselde Dante, die door de Malaspina's als „prokurator" was aangewezen, den vredekus met den bisschop. Het spreekt vanzelf, dat de door den dichter gespeelde rol meer vormelijk

---

[1]) I. del Lungo, *Il canto XVII del Paradiso* (Lectura Dantis, Florence 1910).

en eervol dan werkelijk aktief was. Alle netelige onderhandelingen waren vóór zijn zending afgewikkeld, doch dit neemt niet weg, dat wij hier een hoogst belangwekkend bewijs hebben van het vertrouwen dat hij genoot en van de soort van diensten waarvoor zijn beschermers zich stellig méér dan eens tot hem wendden.

Misschien moeten wij, wat den datum betreft, dit verblijf te Lunigiane in verband brengen met Dante's vluchtig bezoek aan Lucca, waar een dame, Gentucca geheeten, hem deze stad dierbaar zou hebben gemaakt. Een vrij geheimzinnige toespeling in zang XXVI van den Louteringsberg (V. 37, 43—45) is al wat wij weten omtrent deze episode. Uit dokumenten is het bestaan, te dien tijde, van minstens twee edele Luccaanschen gebleken, die dezen naam droegen, doch welke daarvan moeten wij kiezen? Wij kennen zelfs niet den aard van het gevoelen, waarmede Gentucca den dichter bezielde, zoomin als wat in zekere mate, Lucca in zijn oogen in eere mocht herstellen.

Teksten van een geheel ander karakter wettigen de veronderstelling, dat Dante gedurende de jaren die volgden op het verblijf te Lunigiane, in het geleerde Bologna leefde. De samenstelling van trouwens onvoltooide wijsgeerige en taalkundige verhandelingen als het *Convivio* en *De vulgari eloquentia*, die naar alle waarschijnlijkheid tusschen 1306—1308 geschreven werden, doet een vrij langdurig verblijf in Emilia en Romagna veronderstellen; het tweede dier werken bewijst, dat de kennis van den dichter, wat het Boloneesche dialekt aangaat, veel grooter was dan die hij van de Lombardijsche verwierf en het *Convivio* dwingt ons, door de groote en veelzijdige belezenheid die het verraadt, aan te nemen dat Dante het schreef in de nabijheid van beter voorziene bibliotheken, dan die welke hij aantrof in de feodale kasteelen zijner beschermers of die hij in zijn reisgoed meedroeg. Bologna bood, in dit opzicht, oneindig meer hulpbronnen aan dan eenige andere stad en het valt niet moeielijk, zich Dante voor te stellen, aangegrepen door een nieuwen ijver voor de studie en zich met hart en ziel

verdiepend in de werken der wijsgeeren, sterrekundigen en grammatici, teneinde zijne teleurstellingen te vergeten. Hoe slaagde hij er in, zijn bestaan te Bologna te verzekeren? Men heeft verondersteld, dat hij in zijn behoeften voorzag door zich aan het onderwijs te wijden en deze veronderstelling berust op de getuigenis van een zekeren Ubaldo da Gubbio, schrijver van een werk, *De Teleutologio* (1326), waarin gezegd wordt, dat Ubaldo in zijn jeugd Dante tot „meester" had. Het is echter moeilijk de juiste beteekenis van dit zeer rekbare woord aan te geven. Geeft het ons het recht, er uit af te leiden, dat Dante geregeld en in het openbaar onderwijs gaf? Is men niet iemands meester, zooals Brunetto Latini van Dante, wanneer men hem aanmoedigt en vriendschappelijken raad geeft? En kan men ook niet iemands leerling worden alléén door zijne werken te bestudeeren. [1])

Indien men aannam, dat Dante in werkelijkheid alle oorden heeft bezocht, waarover hij spreekt of alleen maar die, waaromtrent hij vrij nauwkeurige bijzonderheden geeft, zou men er toe komen hem de zonderlingste en grilligste reis-routes toe te dichten; het behoeft dan ook zeker geen betoog, dat hij veel aardrijkskundige of schilderachtige bijzonderheden van andere reizigers kan hebben vernomen. Hoe zou men een scheidingslijn willen trekken tusschen deze en die welke hij aan zijn persoonlijke ondervinding dankte? Een zijner canzoni wordt echter, en terecht naar het schijnt, beschouwd als te zijn geschreven in de bovenvallei van den Arno, in het Casentijnsche (canzone *Amor da che convien*) en de tegenwoordigheid van den dichter in die streken heeft niets onwaarschijnlijks; de vraag is echter, wanneer hij zich er bevond en wat hij er deed. Hieromtrent weten wij niets en ondanks de stelligheid, waarmede Boccaccio ons meedeelt, dat een kropgezwel de schoone, tot wie deze verzen gericht waren, sierde, gebiedt de voorzichtigheid, deze legende niet al te grif te aanvaarden. [2]) Deze canzone

---

[1]) Fr. Novati, *Tre postille dantesche*, Bologna, 1899.

[2]) Vgl. de kortste redactie van Dante's leven door Boccaccio, einde van § 6.

schijnt trouwens niet meer dan een zeer vormelijke hulde te zijn, door den dichter aan een voorname vrouw uit die streek gebracht.

Eindelijk schrijven Dante's biografen hem nog een, vrij twijfelachtige, reis naar Parijs toe. Sommigen aanvaarden deze, terwijl anderen haar verwerpen, zonder dat uit die tegenstrijdige beweringen grooter klaarheid ontstaat omtrent de kern der kwestie. Laten wij in allen gevalle eens nagaan, hoe het met de vraag zelve gesteld is.

Giovanni Villani, die in 1340 stierf, verhaalt, in het voorbijgaan, in een passage zijner Kroniek, dat „Dante ging studeeren te Bologna, te Parijs en in verscheidene andere deelen der wereld." [1]) Iets later ving Boccaccio hetzelfde gerucht op, gaf het met zichtbaar welgevallen op vier verschillende plaatsen van zijn werk weer en dikte het nog eens aan, door uit te leggen door welke buitengewone geheugens-inspanning en dialektische kunstigheden de dichter-banneling er in slaagde, de beroemdste geleerden der Parijsche hoogeschool verbaasd te doen staan; [2]) hij voegde er zelfs aan toe, dat Dante naar Groot-Brittannië [3]) was gereisd, en verscheidene Engelsche geleerden, onder wie in de eerste plaats Gladstone verdient genoemd te worden, hebben zich vastgehouden aan deze bijzonderheid, die den ouden roem bevestigde der hoogeschool van Oxford, welke aldus in één adem genoemd wordt met die van Bologna en die van Parijs. De laksheid der biografen, die maar van elkander overschreven, was geruimen tijd oorzaak, dat deze overlevering, waarvoor men nieuwe bewijsplaatsen vond in de Divina Commedia, als waar werd aangenomen. Beschreef Dante daarin niet nauwkeurig de omstreken van Arles, vlak bij de aan poelen

---

1) G. Villani, *Cronica*, IXe boek, hoofdstuk 36.

2) Boccaccio, *Vita di Dante*, hoofdst. V en VIII van de volledigste redaktie; hoofdst. XI van het *Compendio*; bovendien ook in zijn „Genealogie der heidensche goden" XV, 6 en in zijn kommentaar op de Hel, les I.

3) Boccaccio, *Carmen ad F. Petrarcam* (in O. Hecker, *Boccaccio-Funde*, Braunschweig 1902, blz. 19 en 22). Zie A. Farinelli, *Dante e la Francia*, I, blz. 95-96.

rijke Rhône-delta, en zijn kerkhof, de Aliscans (1, IX, 112)? Sprak hij er niet van de Parijsche scholen in de „rue du Fouarre," waar Siger de Brabant zijne toehoorders verblindde door zijne onwederlegbare syllogismen (70—74)? en de beminnelijke en fijne kunst, die men te Parijs „verluchten" noemt (2, XI, 81)? Zou men niet zeggen, dat hij met eigen oogen de dijken aanschouwd heeft, die van Witsant tot Brugge, Vlaanderen beschermen tegen de zee (1, XV, 4)? En eindelijk, om enkele minder belangrijke argumenten maar daar te laten, waar kon Dante beter dan te Parijs de in zijn dichtwerk opeengestapelde wijsgeerige en godsdienstige kennis verwerven?

Dit is, in hoofdtrekken, het algemeen aanvaard betoog, waaruit moet blijken, dat Dante Frankrijk van Noord tot Zuid is doorgereisd en te Parijs heeft vertoefd. De wankelheid dezer beweringen springt reeds dadelijk in het oog, want, om te beginnen, hebben de vermelde topografische bijzonderheden hoegenaamd geen beteekenis. Men moet wel een zeer geringen dunk van Dante's verbeeldingskracht hebben, om deze niet in staat te achten enkele, aan lektuur of mondelinge mededeelingen van reizigers ontleende wetenswaardigheden, in dichtvorm weer te geven.[1]) Dezelfde opmerking geldt voor de rue du Fouarre en de kunst van het verluchten. Wat Siger aangaat, hebben wij gezien, dat zijn tragische dood, te Orvieto, hem in Italië beroemd had gemaakt, zoodat het niet noodzakelijk was zoover als Parijs te gaan om over hem te hooren spreken. Eerder mag men zich, zoo Dante werkelijk deze reis gemaakt heeft, er over verwonderen, dat hij niet meer indrukken en herinneringen daaraan heeft behouden wat Parijs betreft,[2]) dat hij ons niets heeft weten te vertellen van ook maar een ènkelen der meesters, wier lessen hij zou moeten hebben bijgewoond en dat hij er slechts

[1]) Vgl. verderop IIIe gedeelte, blz. 309 en vlg.

[2]) Het ontbreken van elke schilderachtige bijzonderheid omtrent het Fransche landschap of de monumenten van Parijs baart verwondering; de vermelding van den *Vicus straminum* (rue du Fouarre) is van geen beteekenis, terwijl de herinnering aan de Aliscans verre van nauwkeurig is.

één noemt, die reeds jaren geleden gestorven was. Mogen wij iets meer licht verwachten van het onderzoek der leerstellingen, die een weerklank hebben gevonden in de Divina Commedia? Als men de tot oordeelen bevoegde geleerden beurtelings hoort verzekeren, dat Dante beslist te Parijs heeft gestudeerd[1]) en dat zijn wetenschap van zuiver Italiaanschen oorsprong is, [2]) gevoelt men een sterk wantrouwen opkomen ten opzichte van de zekerheid, die deze soort van bewijsvoeringen kunnen verschaffen en komt men er toe, de getuigenissen van Boccaccio en Villani op zichzelf te beschouwen, zonder op al het overige acht te slaan.

De verklaring van den verteller legt niet veel gewicht in de schaal, wanneer wij bedenken, dat hij zich op geen enkelen zegsman beroept. De veronderstelling, dat de vader van Boccaccio, die van 1310—1314 te Parijs heeft gewoond, ter plaatse een nauwkeurige aanwijzing zou hebben kunnen verkrijgen omtrent Dante's verblijf in Frankrijk en daarvan aan zijn zoon mededeeling deed, mist allen grond; in een dergelijk geval beroept de biograaf zich altijd op de overgeleverde getuigenis, [3]) zooals wij daar voorbeelden van gezien hebben betreffende de persoon van Beatrice (blz. 83) en den juisten leeftijd des dichters (72—73). Hier echter niets van dit alles. Boccaccio bepaalt zich er toe, een gerucht te boekstaven, dat hij in staat schijnt met stelligheid te bevestigen. Is de bron, waaruit hij putte, misschien een brief geweest van een zekeren broeder Hilarius uit het klooster van Santa Maria del Corvo, in Lunigiane, en waarin Dante wordt voorgesteld als op weg zijnde naar Frankrijk, door Ligurië? Dit vermoeden is maar al te sterk, want de bewuste brief is een der kraste vervalschingen, welke de Dantekritiek heeft moeten berichten.[4]) Het staat vast, dat Boccaccio

[1]) G. Zuccante, artikel over St. Bernard en de laatste zangen van het Paradijs, in de *Rivista filosofica*, 1906.

[2]) A. Farinelli, *Dante e la Francia* I, blz. 107-113.

[3]) Zoo beroept hij zich op zijn vader naar aanleiding der terechtstelling van Jacques de Molay, grootmeester der tempeliers, in Maart 1314 (*De Cas, ill. vir.* IX, hoofdst. 10).

[4]) Pio Rajna, La lettera di frate Ilario, in het boek *Dante e la Lunigiana*

hem gekend heeft, want de eenige kopie die tot ons is gekomen, is van zijn hand en, wat nog opmerkelijker is, Boccaccio schijnt van deze onbetrouwbare bron geen gebruik te hebben gemaakt zonder hier en daar een wantrouwen verradende omzichtigheid te betoonen. [1])

Toch is het niet gezegd, dat een vervaardigd, trouwens oud dokument, niets dan bedenksels bevat; wat de reis naar Parijs betreft, heeft de falsaris, wie hij ook geweest moge zijn, reeds van de eerste helft der XIVe eeuw af, een traditie, welke in allen gevalle in Toskane en Lunigiane verspreid was, kunnen aanvaarden. Villani, die den zoogenaamden brief van Hilarius niet gekend heeft, vermeldt haar ook en zoo vormt deze overlevering, aan welker bestaan niet getwijfeld kan worden, het voornaamste, oorspronkelijke en eenige argument, waarop het geloof aan Dante's reis naar Frankrijk berust. De ontoereikende kriteria, waarover wij beschikken, veroorloven ons niet hooger op te klimmen. Het staat een ieder vrij door vernuftige, verleidelijke en zelfs niet van waarschijnlijkheid ontbloote hypothesen den oorsprong of het geleidelijk ontstaan dier traditie te verklaren; de eenvoudigste is misschien wel, aan te nemen, dat die reis werkelijk volbracht werd. Om kort te gaan, niemand kan zich er op beroemen, bewezen te hebben, dat deze traditie ongerijmd en deze reis onmogelijk is, doch men vergete niet dat de bazis, waarop de tegenovergestelde meening berust, zeer wankel is, en dat men nog geen enkel bewijs, hoe gering ook, te harer gunste heeft kunnen aanvoeren." [2])

2

Dante, die na den dood van Beatrice troost gevonden had in het lezen van de werken der wijsgeeren, zocht na

(Milaan, 1909), blz. 247 en vlg. Vgl. echter de door v. Biagi gedane poging tot rehabilitatie in *Un episodio della vita di Dante*, Modena 1910.

[1]) *Vita di Dante*, § 15 (*Compendio*, § 24).

[2]) Ik heb dit vraagstuk uitvoeriger besproken in de *Grande Revue* van 25 Juni 1909, blz. 749 en vlg.

zijn teleurstellende ervaringen op politiek gebied wederom zijn heil in de studie: de periode 1304—1310 is een der meest welbesteede en beslissendste voor de ontwikkeling van geestelijke werkzaamheid. Tot dit tijdperk behoort, zooals wij gezien hebben, het traktaat dat hij *il Convivio* betitelde. Enkele toespelingen in het IVe boek voeren ons naar het tijdsbestek, begrepen tusschen Februari 1306 en Mei 1308. Trouwens, reeds van den aanvang af (I, 1), waar hij dit nieuwe werk tegenover de Vita Nuova stelt, verklaart Dante dat hij zijn eerste werk gemaakt had „op den drempel der jeugd" en het tweede „toen hij die reeds lang overschreden had." Deze uitdrukkingen zijn niet zoo vaag als men aanvankelijk zou kunnen meenen: voor den dichter gaat de jeugd van het vijf-en-twintigste tot het vijf-en-veertigste levensjaar (*Cnv*, IV, 24); hij had de *Vita Nuova* dus kort na 1290 ondernomen, voor hij den dertigjarigen leeftijd bereikt had, en het *Convivio* stellig vóór 1310, tusschen zijn veertigste en zijn vijf-en-veertigste levensjaar.

Het denkbeeld van het Banket, waartoe hij de menschheid noodt, is tegelijkertijd hoogst nobel en diep treffend. Hoogst nobel, omdat Dante aan de dringende behoefte gehoorzaamt, zijn medemenschen te doen deelen in de schatten van kennis, die hij vlijtig heeft bijeengegaard. Hij draagt de wetenschap een ware vereering toe. Wordt zijniet „van nature begeerd" door alle menschen. Doch tallooze hinderpalen beletten dezen haar te verwerven, en maar al te zeldzaam zijn zij, die het voorrecht hebben aan de bron zelve te putten, „aan de tafel, waar men zich met het brood der engelen voedt, aan te zitten." Dante voelt een diep medelijden, wanneer hij denkt aan alle met goeden wil bezielde menschen, die uitgesloten zijn van het goddelijk banket en richt zich daarom tot hen; niet dat hij zich er op laat voorstaan, tot deze bevoorrechten te behooren: hij stelt zich er mede tevreden, aan hunne voeten de kruimels van het festijn op te rapen om ze vervolgens zijn' minder bedeelde gelijken aan te bieden (I, 1). Maar, hoe belangloos hij ook is, Dante kan zijn eigen persoon, zijn tegenspoed en zijne verwachtingen niet geheel vergeten.

Wanneer hij aan de behoeften van anderen denkt, vergeet hij zijn vernederingen niet, en de wijsgeerige kost, die hij den menschen kan aanbieden, schijnt hem geschikt om hem tot eer te strekken, om hem op te richten in de oogen van hen, die geneigd zouden zijn, zijn ballingschap en zijne armoede als een misdaad aan te rekenen: „Ik heb verachtelijk geleken in de oogen van lieden, die, op gezag van een zekere reputatie, eèn geheel anderen indruk van mij hadden kunnen krijgen," zegt hij. Aan den anderen kant, blijft hij met hart en ziel hangen aan die „zeer schoone en zeer beroemde dochter van Rome," Florence, dat hem uit haar binnenste verjoeg, doch waar hij wel hoopt weder te keeren, waar hij zich vleit, zijn laatste levens-dagen rustig te kunnen slijten (I, 3); om onrechtvaardige medeburgers te roeren, om hun en tegelijkertijd oppervlakkige lieden, die den arme of den banneling maar al te vaak naar zijn uiterlijk beoordeelen, achting af te dwingen, spreidt hij, niet zonder hoogmoed, al de wetenschap ten toon, die hij dank zij een onafgebroken arbeid heeft weten te verwerven en die slechts weinigen onder zijn tijdgenooten bezaten.

Het allegorische banket, waartoe Dante de naar wetenschap dorstenden noodde [1]) zou bestaan uit veertien schotels, waarvan de „vleezen" zouden bestaan uit veertien canzoni „van liefde en deugd," vergezeld door een kommentaar bij wijze van „brood" (I, 1). Want, deze gedichten boden den oningewijde enkele moeilijkheden, hetzij wat hunne letterlijke beteekenis, hetzij wat hunne allegorische uitlegging betrof. De verklaringen, die zij vereischten, moesten noodzakelijkerwijze niet in het Latijn, doch in de volkstaal, het Italiaansch, gegeven worden. Het publiek, dat Dante onderrichten wil, is dan ook inderdaad niet dat der geletterden, d. w. z. lieden die Latijn verstaan, wien hij verwijt slechts

[1]) Dante heeft het denkbeeld van dezen titel niet aan het *Banket* van Plato ontleend, doch eerder aan verscheidene in de middeleeuwen zeer bekende didactische werken, zooals b.v. het *Banket der tien Maagden* van Methodius en het *Banket der Wijsheid en der Deugden* van den heiligen Gregorius den Grooten (F. X. Kraus, *Dante*, 1897, blz. 257).

aan voordeel en eer te denken, maar wel dàt gedeelte der maatschappij, dat, door een verfoeielijke traditie, de studie aan „schoolvossen" overlaat, d. w. z. de edelen, de voorname heeren, „prinsen, ridders, baronnen en niet alleen de mannen, doch ook de vrouwen" (I, 9). Zoo is bv. het eerste traktaat een warm pleidooi voor de volkstaal. Dante heeft voornamelijk het oog op die „slechte Italianen," die het Latijn gaarne lieten varen in schrifturen, doch om het door het Fransch of het Provençaalsch te vervangen (I, 11). Wij zouden van dit door een edelen geest bezielde pleidooi nog beter kunnen genieten, indien Dante's betoog, dat hier en daar door prachtige, hartstochtelijke opvlammingen wordt onderbroken, niet door starre bepalingen, afleidingen en syllogismen, een voor den modernen lezer vrij vermoeiende schoolsche stijfheid kieeg. Toch blijft het een groote verdienste, bij het aanbreken der XIVe eeuw, de grondslagen van het Italiaansche wijsgeerige proza te hebben gelegd, die nieuwe schepping rechtvaardigend met redenen, ontleend aan nut, billijkheid, gezond verstand en gevoel, die op den huidigen dag nog sterk tot ons spreken.

Na dit eerste gedeelte, dat een algemeene inleiding vormt, heeft Dante drie canzoni (Boeken II, III en IV) gekommenteerd; daarna is het werk onvoltooid gebleven. Niet dat de schrijver, zelfs alvorens er aan te beginnen, niet de afmetingen en het schema met de grootst mogelijke nauwkeurigheid had voorzien — integendeel: hij verwijst den lezer reeds van te voren naar de kwesties, welke in de volgende verhandelingen zullen worden besproken, van de eerste tot en met de laatste, en het is alléén eene wending in zijne gedachte die hem van dezen arbeid afbracht. Wat wij daarvan bezitten is echter voldoende om de door hem gevolgde methode te kenschetsen. Het is die der geleidelijke uitweiding, hetzij van wetenschappelijken aard, hetzij op het gebied der sterrekunde, der metafyzica of der moraal, en dat naar aanleiding van een metafer, een uitdrukking of een gedachte in den tekst der canzoni. Alle vermelde bijzonderheden worden niet met dezelfde uitvoerigheid verklaard. Dante koos slechts

die, welke zich leenden tot de merkwaardigste en leerrijkste uiteenzettingen. De allegorische interpretatie die hij er van geeft is trouwens onafhankelijk van de bedoelingen, die de dichter had kunnen hebben op het oogenblik dat hij zijne canzoni dichtte. Deze opmerking, waartoe reeds enkele bijzonderheden in de *Vita Nuova* aanleiding gaven, is hier ongetwijfeld nog beter op haar plaats.

Uit dit alles blijkt, dat het *Convivio* niet een methodische uiteenzetting, een complex van logisch uit elkander voortvloeiende leerstellingen zou geweest zijn, doch veeleer een reeks van tot nadenken aansporende „overzichten," zonder eenig ander onderling verband dan de gedichten, die er het voorwendsel van waren. Wij kennen niet alle canzoni, die aldus gekommenteerd zouden zijn. Enkele daarvan zijn ongetwijfeld verloren gegaan, andere maken wellicht deel uit van zijn *Canzoniere*, zooals dat tot ons is gekomen, doch het valt moeilijk deze beslist als zoodanig aan te wijzen. Het tweede boek loopt over het mooie gedicht *Voi che intendendo il terzo ciel movete*, dat den dichter gelegenheid verschaft zijn kennis te toonen op het gebied der sterrekunde en van de verhouding der verschillende hemel-sferen tot de goddelijke vernuften. *Amor che nella mente mi ragiona* geeft, in het derde boek, aanleiding tot een uiteenzetting van de theorie der liefde; met de canzone *Le dolce rime d'amor ch'io solia*, handelt het vierde boek — het belangrijkste van alle, over den adel. Wij kunnen hieraan toevoegen, dat de allegorie van het gedicht *Tre donne intorno al cor mi son venute*, een der diepzinnigste en meest dramatische die Dante ooit geschreven heeft, stof zou hebben geleverd voor het veertiende boek, handelend over de rechtvaardigheid. Om te besluiten, zou *Doglio mi reca ne lo core* het onderwerp uitgemaakt hebben van een kommentaar op de mildheid. Zoo zou Dante het hebben aangelegd, om de teksten te verdeelen, die de stof leverden voor zijn onderwijs, teneinde alle onderwerpen, die hij van belang achtte, achtereenvolgens te behandelen, en deze diskursieve methode, zoo uitstekend geschikt voor een werk dat bestemd was tot

verspreiding van kennis in ruimeren kring, strekt de soepelheid van zijn geest tot groote eer.

Meer streng-dogmatisch is een ander traktaat — ditmaal in het Latijn geschreven — dat klaarblijkelijk vóór het *Convivio* werd begonnen, evenals dit onvoltooid bleef, en *De vulgari eloquentia* getiteld is. Onder die „alledaagsche welsprekendheid" dient men de litteraire taal van Italië, in tegenstelling tot het Latijn, te verstaan. Het was een stout ondernemen, zich aan zulk een vraagstuk te wagen, op het oogenblik dat die litteraire taal nauwelijks geboren was. Dante heeft in dit werk een bewonderenswaardige opmerkingsgave aan den dag gelegd, welke trouwens gepaard gaat met verscheidene vooroordeelen, die hij niet kon afleggen. Zoo lezen wij b. v. zonder de geringste belangstelling, zijn redeneeringen over den oorsprong der taal, over de door Adam gesproken taal en den invloed der van de verwoesting van den tempel van Babel dagteekenende verwarring op de vorming der verschillende idiomen. Doch de gevolgtrekkingen die hij heeft weten te maken, uit zijn kennis der Italiaansche tongvallen, welke hij voor het eerst heeft getracht te klassificeeren, getuigen van een merkwaardig wetenschappelijken geest. Voor hem heeft elk volk twee talen: die waarvan het zich bedient voor den dagelijkschen omgang — dat is de „alledaagsche" — en die der boeken, der wetten, der kerk en der letterkunde, — dat is de „grammatikale" — en aangezien Dante slechts op de hoogte is van al wat niet tot het Romaansche gebied behoort, willen wij hier dadelijk aan toevoegen, dat hij hier alleen het Latijn op het oog heeft. Hij beschouwt het Latijn als een kunstmatige taal, uitgedacht door geletterden en door een bijna algemeene instemming erkend; vandaar dat de „grammatikale" een algemeenheid en een standvastigheid bezit, dank zij welke menschen uit verafgelegen landen en uit verschillende tijdperken, van gedachten kunnen wisselen of die elkander doen toekomen. De „alledaagsche" heeft lijnrecht tegenovergestelde eigenschappen: zij verschilt van de eene provincie en de eene stad tot de andere, ja, zelfs in éénzelfde stad verschilt de taal volgens

de wijken, en de opeenvolgende geslachten bederven of wijzigen haar zoo snel, dat onze voorouders, zoo zij op aarde terugkeerden, hunne nakomelingen niet meer zouden kunnen verstaan (D V E, I, 9). Men moge lachen om die theorie der afstamming van het Latijn en zijn standvastigheid, zij weerspiegelt getrouw wat die taal in werkelijkheid voor een Middeleeuwer was. In allen gevalle wegen de scherpzinnige opmerkingen betreffende het gebruik der alledaagsche ruimschoots op tegen deze dwaling.

Het vraagstuk dat zich opdrong aan Dante en aan al zijn tijdgenooten, die van toen af aan overtuigd waren van de wettigheid eener letterkunde in de volkstaal, was dit: hoe, aan die beweeglijke en in het oneindige afwisselende idiomen, die algemeenheid en die bestendigheid te geven, welke een litteraire taal kenmerken? Aan de hand van de nog versche tradities der Siciliaansche en Boloneesche dichters, en ongetwijfeld ook door een zekere, zijn' geest eigen, echt-scholastische neiging tot abstraktie, komt Dante er toe, een aan het geheele schiereiland gemeene taal te bedenken, waarvan de elementen verspreid zijn in elk der provincies, doch die nergens geheel en al verwezenlijkt is; even goed, zoo verklaart hij (I, 19), als in een stad gelijk Cremona, boven alle individueele bijzonderheden, zich een specifieke Cremoonsche taal verheft, evenzoo kan men uit alle Lombardijsche tongvallen een Lombardijsch idioom halen; en evenzoo moet een Italiaansche taal alle „alledaagschen" van Italië beheerschen en in zich sluiten — een nieuw en vruchtbaar denkbeeld, een ware daad van geloof, die de taal-eenheid van Italië verkondigde, toen die eenheid nog ver van hare verwezenlijking af was. [1]) Die ideale taal, de „doorluchtige alledaagsche" welke Dante ook „kardinale," „aulische" of „kuriale" noemt, mag dus niet slaafs naar het voorbeeld van een der in de verschillende steden gesproken idiomen

[1]) De kopiïsten uit Midden-Italië, die de werken der eerste Siciliaansche dichters verspreidden en er instinktief het zuidelijk koloriet van wijzigden, hebben er toe kunnen bijdragen, Dante op het denkbeeld te brengen, dat een zekere eenheid zich onder die dialektale verscheidenheid verborg.

gevormd zijn; en, naar aanleiding hiervan, drijft de dichter onmeedoogend den spot met al deze „patois," zonder zelfs het Florentijnsch uit te zonderen, om zich echter in de praktijk tegen te spreken door het taaleigen van Florence tot bazis van zijn taal te nemen.

In zijn gedachte was echter die doorluchtige alledaagsche bestemd voor voortreffelijke dichters, voor de geïnspireerden en de geleerdsten, wanneer zij de verhevenste onderwerpen hebben te behandelen in den vorm van de „canzone," de edelste aller scheppingen. De oudere kommentatoren der verhandeling *De Vulgari eloquentia* hebben al te vaak overzien, dat deze plotseling afbreekt voor het einde van het tweede boek en dat Dante in het vervolg klaarblijkelijk zou gesproken hebben over het gebruik der „alledaagsche" in proza, daarna in kleinere dichtwerken als het sonnet en de ballade, waarin hij de taal stellig niet verboden zou hebben voeling te blijven houden met de gemeene spraak. Want Dante onderscheidt drie stijlen: „de tragische, de komische en de elegische" zonder dat die woorden op eenigerlei wijze in zijn geest de drie zeer duidelijk omschreven genres oproepen, die zij in de oudheid aanduidden. De tragische stijl is eenvoudig de plechtigste, die welke steeds naar het verhevene streeft; in die beteekenis is de *Aeneïde* een „hooggestemde tragedie" (1, XX, 113), terwijl een meer gemoedelijkheid toelatende middenstijl past voor het gedicht, dat Dante juist om deze reden een „komedie" [1]) genoemd heeft; tot den elegischen stijl behooren uitsluitend de populairste uitdrukkingen (II, 4). Indien de schrijver alle punten, die hij aankondigt, even uitvoerig ontwikkeld had als hij voor de „doorluchtige alledaagsche" en de canzone gedaan heeft,

---

[1]) *Comedia* is de eenige titel, die Dante aan zijn werk gegeven heeft (1, XVI, 128); de epitheet *Divina* is er eerst later door bewonderde lezers en kommentatoren aan toegevoegd. Toch was in de XIVe eeuw het gebruik aanvankelijk, het gedicht met dezen titel: *il Dante* aan te duiden; aldus wordt het genoemd in de akte waarbij Boccaccio er mee belast wordt het in het openbaar te verklaren gedurende het jaar 1373-1374. (*Documenti di storia ital.* deel VII, Florence, 1881, blz. 344).

zou hij stellig voor de straffe taal-theorie, volgens welke de invloed der gesproken taal op de geschrevene nihil is, eenigszins gematigder geformuleerd hebben.

Zelfs in deze dorre, taalkundige verhandeling straalt de persoonlijkheid van den dichter door in enkele zeldzame, doch kostbare toespelingen op de ellende van zijn ballingschap en de in zijn hart geslagen wonde: „Wat mij betreft," zegt hij, „de wereld is mijn vaderland geworden, evenals de Oceaan het vaderland is van den visch, en toch is het het water van den Arno, dat mij sinds mijn prilste jeugd gelaafd heeft en heb ik Florence zoo onnoemelijk lief, dat ik ter wille van die liefde een onrechtvaardige ballingschap verduur.... Voor mijn genoegen, voor mijn rust, bestaat op gansch de aarde geen liefelijker plekje dan Florence...." (DEV, I, 6).

Het is mogelijk, dat het zwervende leven, waartoe Dante zich gedoemd zag, hem belet heeft, de in het een of andere der studie gunstig toevluchtsoord ondernomen werken van geleerden aard, te voltooien, maar nog waarschijnlijker is, dat hij daarvan werd weerhouden door een werk, dat het beste van zijn gedachte en al zijn genegenheid in beslag nam, nl. de Hel.

Het is uiterst moeilijk vast te stellen, wanneer de verschillende deelen der Divina Commedia geschreven zijn. Op welk tijdstip werd het plan van het grootsche dichtwerk nauwkeurig, in zijn geheel, opgevat? Heeft Dante de drie „cantiche" op verschillende tijden gedicht, is hij ze verscheidene malen opnieuw begonnen of heeft hij ze in één stuk, zonder onderbrekingen, zonder ook maar een ènkele maal achterwaarts te keeren, geschreven? — Bij het ontbreken van eenig dokument, dat ons een positief antwoord op deze vraag zou kunnen geven, hebben de kommentatoren vrij spel om vernuftige hypothezen te bouwen, wat zij dan ook niet nalaten. De op zichzelf minst waarschijnlijke oplossing is die, welke de totale vervaardiging van het gedicht besluit in een kort tijdsbestek van zeven jaren, tusschen 1314 en 1321 — en wel op gemiddeld veertien zangen per jaar — en welke verdedigd

wordt door de jongste biografen van Dante, [1]) kan niet weerstaan aan de sedert ondernomen [2]) diepgaande ontleding van de evolutie der politieke denkbeelden des dichters, zooals die uit zijn werk blijkt. Een nauwkeurig onderzoek, uit dit oogpunt, wijst onomstootelijk aan, dat de drie „cantiche" beantwoordden aan drie zeer verschillende momenten in Dante's ballingschap en, indien men het zoo mag uitdrukken, aan drie verschillende gemoedstoestanden, die weder aan deze drie momenten beantwoordden: vóór de verkiezing van keizer Hendrik VII van Luxemburg (1308), tùsschen de aankondiging van zijn tocht naar Italië en zijn dood (1309-1313), eindelijk nà de bittere teleurstelling die de nederlaag van deze expeditie den dichter bracht.

Van het begin tot het einde van de Hel ontvouwen zich tooneelen, waarvan het sombere koloriet geheel in overeenstemming is met de droeve gedachten, die Dante's geest vervulden, vóór de opflikkering van hoop, gewettigd door het onverwacht optreden van een keizer, die bereid was alle plichten van zijn ambt te vervullen. Het kwaad, dat de dichter ons in zijn werk toont is de getrouwe weerkaatsing van dat wat hij om zich heen zag: baatzucht, afgunst, hoogmoed, toorn en lafheid zegevierden alom; niemand dacht aan anderer heil, werkte voor het geluk der volkeren, offerde een enkele zijner ellendige hartstochten op aan de heilige zaak van den vrede of aan het welzijn der menschheid. Nergens vertoonde zich een teeken dat wees op eene moreele of politieke wedergeboorte, de belofte van een tijdperk van eendracht en vruchtbare werkzaamheid; het keizerrijk was niet meer dan een herinnering, een hol woord, sedert de opvolgers der Hohenstaufen de heilige rechten van Italië miskend hadden; het pausdom, ontwijd door Bonifatius VIII, den overweldiger

---

1) F. X. Kraus, *Dante, sein Leben und sein Werk* (Berlin, 1897); N. Zingarelli, *Dante*, Milaan, in de *Storia letteraria d'Italia* en *La vita di Dante in compendio*, ibid., 1905, gevolgd door Pascoli en Vossler.

2) E. G. Parodi; *La data della composizione e le teorie politiche dell' Inferno e del Purgatorio di Dante* (*Studi romanzi publ. dalla Società Filolog. romana*, 1905, 203). Vgl. B S D., deel XV, blz. 1-10.

en ambten-versjacheraar, was ook in diskrediet geraakt en spoedig zouden de pausen als gevangenen der koningen van Frankrijk, aan de oevers der Rhône zetelen. Slechts de prinsen van Anjou en Valois, die van alle kanten de verwezenlijking der droomen, die den dichter dierbaar waren, in den weg stonden, zegevierden.

In de Hel treffen Dante's schimpscheuten slechts het verdorven pausschap, niet de plichtvergeten keizers. De banneling schijnt van het keizerlijk gezag niet meer het middel te verwachten, dat de genezing zal brengen voor de kwalen, die hemzelven het meest doen lijden, en de grootste ondeugd die hij den pausen verwijt, is meer de zucht naar rijkdom dan hun treden op het gebied van het keizerlijk gezag. Dante schijnt nog niet duidelijk de respektieve rollen te hebben ingezien van „die twee helften van God" die hij later met bijzondere helderheid en nadruk in den Louteringsberg zal uiteenzetten, en dit voert ons tot vóór het tijdstip, waarop Hendrik VII zich schitterend vertoonde aan den zoo somberen horizon des dichters. Kan men een argument tègen deze zienswijze ontdekken in de aankondiging van een verlosser, reeds in den eersten zang der Hel, in de voorspelling van den „veltro," dien vluggen hazewind, die de tot ongeluk van het menschdom uit den afgrond gezonden wolvin zal opjagen en haar weder daarin zal storten? In geenen deele, want dit is slechts een zeer vage profetie, die de zoon van den dichter zelf en tal van andere kommentatoren der XIVe eeuw deden slaan op den terugkeer van Christus op aarde; zij kan onmogelijk betrekking hebben op de komst van een bepaalden keizer, zooals die welke aan het eind van den Louteringsberg voorkomt. [1]) De toespelingen op vaststaande, in de Hel genoemde feiten, bevestigen deze zienswijze, want zij omvatten slechts de jaren 1303-1304 (zangen IV, X) tot 1307 (zang XXVIII). Men heeft weliswaar twee toespelingen op de jaren 1312 (zang XXVIII) en 1314 (zang XIX) meenen te ontdekken; wanneer men zich echter

---

[1]) Voor de verklaring van deze allegorieën, zie verderop blz. 165

niet vereenigen kan met het denkbeeld, dat zij daaraan nader werden toegevoegd — wat trouwens niet geheel onaannemelijk is, daar de Hel niet onmiddellijk verscheen — dan zou men dienen te onderzoeken of zij wel juist en nauwkeurig zijn. Er bestaat nu alle reden, hieraan te twijfelen. [1])

Werd de Hel, naar alle waarschijnlijkheid uiterlijk in den loop van 1308 voltooid, begonnen kort na de verbanning van den dichter, of wel dateert het eerste ontwerp daarvan reeds van vroeger?

Boccaccio geeft naar aanleiding hiervan een verhaal ten beste, dat hij zeker niet zelf bedacht heeft en volgens hetwelk Dante de zeven eerste zangen vóór zijn ballingschap zou hebben te boek gesteld. Door hem vergeten op het oogenblik dat de politieke storm hem noodzaakt, al wat hij lief had, te verlaten, werden zij een paar jaar later teruggevonden, aan een goed dichter uit dien tijd, Dino Frescobaldi, voorgelegd, die er de groote waarde van erkende en den raad gaf ze den schrijver, die zich toen bij de Malaspina's bevond, te doen toekomen. Dit zou dus in 1306 zijn voorgevallen. In dezen vorm heeft de anekdote een sterk legendarisch karakter, doch niets geeft ons het recht aan te nemen dat zij geen enkelen grond van waarheid bevat: De naam Dino Frescobaldi is niet verzonnen. Het heeft Boccaccio vaak aan historisch-kritischen zin ontbroken — zoo vond hij het bv. interessant in den breede een droom van Dante's moeder te verhalen en een uitlegging daarvan te geven, doch men kan niet zeggen dat hij het karakter der feiten, die hij met loffelijken ijver vergaarde, opzettelijk heeft gewijzigd. Trouwens, de laatste regelen der *Vita Nuova* kondigden reeds in 1292 het voornemen aan, ter eere der nagedachtenis van Beatrice een monument van dichtkunst op te richten, als nog nimmer te voren gewrocht was. Er is dus niets on-

[1]) Parodi, *op. cit.* bl. 7-8. Om de verdoeming, binnen een tijdsbestek van twintig jaren, van den in 1305 tot paus uitgeroepen Clemens V te voorspellen, was het niet noodzakelijk te wachten tot deze werkelijk gestorven was. (1314), want reeds in 1306 gaf 's pausen gezondheidstoestand rede tot ernstige bezorgdheid.

waarschijnlijks in het feit, dat Dante er een of ander brokstuk van zelfs vóór 1300 ontworpen heeft. [1])

Doch wat kan dit eerste ontwerp wel geweest zijn, over welks waarde Dino Frescobaldi zulk een gunstig oordeel uitsprak? Dàt zullen wij nimmer te weten komen. Het is zelfs niet bekend of het in het Latijn danwel in het Italiaansch geschreven was. Gemakkelijker valt het te veronderstellen, wat het nièt was. Het had zonder twijfel slechts weinig punten gemeen met de zeven eerste zangen van de Hel zooals wij die kennen. Er klinken daarin tonen, die Dante niet zou hebben kunnen vinden vóór de beslissende beproeving, welke de ballingschap voor hem was. Men heeft dikwijls met nadruk er op gewezen, dat deze wonde, die nimmer geheel genas, beslist tot de verruiming van zijn genie heeft bijgedragen. [2]) De aanschouwing van het alom in de wereld zegevierende kwaad, die de geheele Hel inspireert, is een dier denkbeelden die hij niet met zóó volle rijpheid kon opvatten, alvorens persoonlijk der menschen boosheid aan den lijve te hebben ondervonden.

Er bestaat dus, ten ware het tegendeel bewezen wordt, reden om aan te nemen, dat Dante tusschen 1304-1308 aan de Hel werkte en dat de hartstochtelijke ijver, waarmede hij zich langzamerhand aan die schepping begon te wijden, de verhandelingen van anderen aard, die hij terzelfder tijd begonnen was, deden opgeven.

3

Tusschen 1308—1310 echter verwekte een belangrijke, schier wonderbare gebeurtenis, bij Dante de hoogste verwachtingen. Een nieuwe keizer was gekozen, die er geenszins mede genoegen nam, een Germaansch vorst te zijn, doch zijn voornemen te kennen gaf, zich naar Rome te begeven om aldaar de keizerskroon te ontvangen en de koningin der steden, de hoofdstad der wereld, hare macht en haren

---

[1]) Vgl. verderop, IIIe gedeelte, hoofdst. II, § II.

[2]) I. del Lungo, *Dell' esilio di Dante*, Florence 1881.

luister te hergeven. Sedert den dood van Frederik II en de verplettering van diens opvolgers, Manfred en Konradijn, door Karel van Anjou, had geen enkel keizer — noch Rudolf van Habsburg, noch Adolf van Nassau, noch Albert van Habsburg, — het meer gewaagd, naar Italië te reizen. Toen dan ook de Graaf van Luxemburg, Hendrik, na eerst den 6en Januari 1309, te Aken gekroond te zijn, liet weten, dat hij nog voor het einde van datzelfde jaar, de Alpen zou overtrekken, was dit een ware verrassing. De Welf Villani, die twee-en-vijftig hoofdstukken heeft gewijd aan deze gebeurtenis, rechtvaardigt aldus het belang dat hij haar toemeet: „Niet alleen de Christenen (hij bedoelt de Katholieken), doch ook de Grieken en zelfs de Sarracenen hebben zulk een belang gesteld in dezen tocht, dat gedurende dien tijd weinig andere zaken zijn voorgevallen die vermelding verdienen" (*Cronica*, IX, 53).

Wij kunnen ons best de geestdrift, die zich van Dante meester maakte, voorstellen. Hendrik VII verheugde zich in een roep van rechtschapenheid, moed en meedoogendheid, die den banneling dadelijk de zoetste verwachtingen deed koesteren. De dichter wilde de tolk zijn van alle verdrukten, die leefden in de hope van een redder, en hij richtte tot de heeren en de volkeren van Italië een brief, waarin hij hen noodde, den door God gezondene een ontvangst, zijner waardig, te bereiden: „Verheug u thans, Italië, dat zelfs den Saraceen meêlij inboezemde, doch dat weldra door de gansche wereld benijd zult worden. Droog, o! schoone bruid, de tranen van Uw smart, want hij nadert, die U bevrijden zal uit den kerker, waarin snoodaards U gevangen houden, hij die de boozen zal treffen met zijn zwaard en die zijn wijngaard aan anderen zal verhuren, opdat zij rechtvaardigheid voortbrenge als de oogst daar is" (Brieven, V, 2).

Het was ongetwijfeld op dit tijdstip dat de theorie van den dichter betreffende de respektieve rollen van paus en keizer, in de aangelegenheden van Italië — sedert herhaalde malen door hem uiteengezet —een vasten vorm aannam in zijn geest. Tot dien tijd was hij overtuigd geweest

van het bederf van het pausschap en had hij het keizerlijk gezag, waarvan hij de voorzienigheids-rol in het verleden kende, geëerbiedigd, doch hij had niet ingezien, dat de praktische, voor-de-hand-liggende oplossing der crisis, waaronder Italië leed, gelegen was in een tusschenkomst van den keizer, die zijn wettig aandeel aan het gezag opeischen zou en een iegelijk zijn plaats aanwijzen. Het stoute optreden van Hendrik VII openbaarde hem plotseling, waarin die zoo lang verwaarloosde keizerlijke plicht bestond. Het heil van Italië en der wereld was niet ver meer afgelegen, zoo de twee door God gestelde machten, elk in haar eigen sfeer, hun volledige vrijheid van handelen en onafhankelijkheid herkregen.

Waarschijnlijk schreef Dante bij deze gelegenheid in het Latijn zijne verhandeling *De Monarchia*, in drie boeken, [1]) waarin hij op dogmatische wijze zijn theorieëen over de verhouding van het pausdom tot het keizerrijk uiteenzette. [2]) De Louteringsberg draagt ook onmiskenbaar de sporen van die politieke opvatting, welke niet geheel nieuw was, maar in de gedachte van den banneling versterkt werd en zich daarin scherper omlijnd afteekende door de hoop op een spoedige overwinning. Overigens is dit geheele gedeelte van het gedicht, waarin de boetvaardige zielen, te midden van smartelijke beproevingen, gesteund worden door de zekerheid van een heil dat zij eens deelachtig zullen worden, een prachtige weerspiegeling van Dante's geestestoestand ten tijde dat hij het samenstelde. Enkele bladzijden van den Louteringsberg zijn, in dit opzicht, bijzonder leerzaam. Men herleze b. v., dit goed voor oogen houdend, de be-

---

[1]) Dit is de meening, welke laatstelijk werd aangenomen door de kritici d'Ancona (in *Lectura Dantis: le Opere minori di Dante Alighieri*, Florence 1906) en Parodi (B S D XV, blz. 13 en vlg.) In een onlangs gehouden voordracht toont Pasquale Villari zich geneigd aan te nemen, dat de twee eerste boeken door Dante geschreven werden vóór zijn verbanning, terwijl het derde eerst ter gelegenheid der komst van Hendrik VII in Italië ontstond (*Nuova Antologia* van 1 Febr. 1911).

[2]) Een citaat uit hoofdstuk V van het Paradijs bevindt zich in boek I van *De Monarchia*, doch dit kan geïnterpoleerd of naderhand door Dante zelf ingelascht zijn.

roemde schimppartij, die het grootste gedeelte van zang VI (vooral van v. 76 tot v. 114) vult, en ook de aankondiging der komst van den redder in het apokalyptisch vizioen van zang XXXIII.

Deze laatste passage verdient in het bijzonder onze aandacht. Het pausschap wordt er in voorgesteld als een boeleerster, die met schaamteloozen blik nieuwe veroveringen tracht te maken; op den wagen der Kerk komt een reus — de koning van Frankrijk — die haar liefkoozend omarmt, nederzitten, maar, daar zij desondanks toch nieuwe vrienden blijft lokken, slaat de reus haar meedoogenloos en sleept de wagen dan vèr in een woud — alle symbolen, die met een duidelijkheid, welke niets te wenschen overlaat, de beleediging te Anagni en het overbrengen van den pauselijken zetel naar Avignon voorstellen.

Bij dit pijnlijke schouwspel herhaalt Beatrice de woorden van Jezus tot zijne discipelen: „Een korte wijle en gij zult mij niet zien en andermaal een korte wijle en gij zult mij zien," waarmede zij hare overtuiging uitspreekt, dat de gevangenschap der pausen van korten duur zal zijn en zij voegt er deze sibyllijnsche woorden aan toe: „Ik zie met zekerheid een gesternte naderkomen, bereid om ons te geven een DXV (d. w. z. 515), gezonden door God, die de Verworpene zal dooden, en genen Reus, die met haar zich vergreep....;" weldra komen de feiten, die dat zware raadsel zullen oplossen.... (2, XXXIII, 10-50). Dit raadsel heeft den kommentatoren heel wat hoofdbreken gekost, minstens evenveel als de „hazewind," in den aanvang der Hel aangekondigd. De twee profetieën verschillen trouwens belangrijk hierin, dat die van den hazewind heel vaag en algemeen is, terwijl die betreffende den DXV doelt op een zeer nabije verlossing, die het werk zal zijn van een bepaalde, door een getal aangeduide persoon — gelijk Nero in de Apokalyps (666) — die stellig een keizer is (vv. 37-39), en wel, de jongste kommentatoren zijn het vrijwel eens omtrent dit laatste punt, Hendrik VII. Doch hoe kan het getal DXV of 515 een vorst beduiden? De uitlegging hiervan is vele

moeilijker. Het zij voldoende van de tallooze voor dezen rebus voorgeslagen verklaringen slechts de allerlaatste te vermelden; zij is, zoo niet afdoende, dan toch bijzonder vernuftig. [1]) Indien het getal 515 de reiniging der diepgezonken kerk beteekent, dank zij het herstel van het keizerlijk gezag, dan valt hierbij op te merken, dat een eerste herstelling van het keizerrijk het werk was geweest van Karel den Groote, die den 25sten December 800 te Rome gekroond werd. Tellen wij bij dien datum het getal 515, dan krijgen wij den datum 1315, het jaar waarin Dante hoopte de definitieve overwinning van Hendrik VII te zien plaats hebben. Maar waarom 1315? Omdat de dichter, die deze verzen ongeveer tegen 1312 schreef, zich rekenschap gaf van de ernstige hinderpalen, die de keizer nog zou moeten overkomen. Hij meende te mogen veronderstellen, dat alle moeilijkheden over twee of drie jaar geëffend zouden zijn. Trouwens, waar het hier een vooruit-zien vóór de gebeurtenissen geldt en niet een dier voorspellingen *a posteriori*, waarvan de Divina Commedia zoo vol is, moet Dante's berekening niet al te nauw worden genomen.

Dit alles is, weliswaar, niet meer dan een veronderstelling, maar, aangezien deze veronderstelling op een schitterende wijze de algemeene inspiratie der Divina Commedia en tal van daarin vervatte bijzonderheden verklaart, kan men, althans voorloopig, aannemen, dat dit gedeelte geschreven werd tusschen 1308 en uiterlijk de eerste helft van 1313 — want de zomer van dat jaar sloeg aan alle verwachtingen des dichters den bodem in.

Het ondernemen van Hendrik VII liep namelijk op een erbarmelijke mislukking uit. Deze eerlijke en edelmoedige vorst verdiende in alle opzichten het enthouziasme, dat zijn optreden verwekte, doch zijn verklaring, dat hij nòch Welfen, nòch Gibellijnen wilde kennen, bewees dat hij hoegenaamd geen denkbeeld had van de felheid van den

---

[1]) Ik ontleen haar aan den kriticus E. G. Parodi, die zelf een hoogst belangrijke opmerking van R. Davidsohn, den geschiedschrijver van Florence, benut heeft. Vgl. *Studi romanzi* (Rome, 1905, 203).

strijd, die hij hoopte te doen bedaren. Hij, en Dante met hem, koesterde de nobele illuzie, dat de rede en het goede recht ten slotte zouden zegevieren in de menschheid. Zijn aankomst te Milaan, waar hij den 6en Januari 1311 de ijzeren kroon opzette, geleek op een triomf-tocht. Van alle zijden kwamen Italiaansche ballingen, die van hem hun heil verwachtten, hem hun steun aanbieden en in die dagen van geestdrift speelde Dante ongetwijfeld ook zijn rol. Zij waren, helaas, slechts van korten duur: de Lombardijsche gemeenten, Pavia, Lodi, Cremona en Brescia, stonden één voor één op en hunne belegering werd noodzakelijk. Zoo moest de opperste scheidsrechter, de door God gezonden vrede-stichter, zijn krijgs- en veroveraarsrusting omgorden. Alle oude veeten vlamden weer op: de Welfen zagen in den keizer niet meer dan een den Gibellijnen te hulp gesnelden vreemdeling, en Florence het middelpunt van het Welfdom, werd de ziel van een machtig verbond, waartoe koning Robert van Napels toetrad, om de rechten van den paus tegen die van den keizer te verdedigen.

Dante, hierover verontwaardigd, slingerde toen zijnen landgenooten, de „snoodaards die in Florence huizen,'' woorden van bitteren hoon naar het hoofd en, in een anderen, tot Hendrik VII gerichten brief, spoorde hij den keizer aan, zich naar Toskane te begeven om de hydra het hoofd af te houwen, om den adder, die zich tegen zijn eigen moeder richtte, het schurftige schaap, dat gansch de kudde aanstak, doodelijk te treffen ... (Ep. VI en VII).

Wij zijn hier een der neteligste punten van Dante's politieke gedachte genaderd, een van die waar het moderne begrip van vaderlandsliefde dreigt, ons hoogst onrechtvaardig tegenover hem te doen zijn. Wanneer men eenmaal goed doordrongen is van de antieke en middeleeuwsche opvatting van het wereld-rijk, waarvan Italië den „tuin'' is en Rome de hoofdstad, ziet men al dadelijk hoe onrechtvaardig het is, hem te verwijten, den vreemdeling in Italië te hebben geroepen, gelijk de pausen vóór hem zoo dikwerf hadden gedaan en nog zouden doen om hunne wereldlijke rechten

te beschermen. Doch hoe zouden wij tegelijkertijd niet erkennen, dat hij de toen geheel nieuwe aspiraties van het Italiaansche volk, dat zich langzamerhand zijne nationaliteit bewust werd, niet begreep? Wie ziet niet in, dat hij bovenmenschelijke, doch van te voren tot mislukken gedoemde pogingen aanwendde, om een onweerstaanbare stroom te keeren? Dit is één der zijden van zijne gedachte, welke ten duidelijkste zijn blinde, onwrikbare verknochtheid aan het verleden aantoont. Dante is slechts de voorlooper van het Italiaansche nationaliteits-gevoel door de teedere en roerende bewoordingen, waarin hij van Italië en Florence gesproken heeft — zoo al niet over hen die haar regeerden, dan toch over de stad zelve. Het is dan ook een verheuging, na zijn houding tegenover Hendrik VII en zijn landgenooten in herinnering te hebben gebracht, te kunnen konstateeren, dat in de Florentijnsche dokumenten, die de naam-lijst bevatten van hen, die in 1312 de wapenen opnamen tegen Florence, Dante's naam niet voorkomt.

Hendrik VII had zich, na Lombardije den rug te hebben toegekeerd, naar Rome begeven, waar hij den 29sten Juni 1312 in Sint Jan van Lateraan gekroond werd (Sint Pieter was toen in handen van den koning van Napels). Hij kwam over Arezzo te Florence terug, waarvan het beleg in September begon. Daar de belegering echter niet afdoende was, konden de inwoners zich gemakkelijk van levensmiddelen voorzien en de keizer, tot werkeloosheid en onmacht gedoemd, trok zich te Pisa terug. Na lang aarzelen besloot hij, van daar uit den koning van Napels aan te vallen, om aldus de verovering van Italië met het Zuiden te beginnen. Gedurende zijn, zeer langzamen, tocht naar Rome bezweek hij echter den 24sten Augustus 1313, te Buonconvento, bij Sienna, waarschijnlijk ten gevolge van koortsen. Deze plotselinge dood werd door sommigen ook aan vergiftiging toegeschreven en het is mogelijk, dat Dante zinspeelt op dit geloof als hij, over de nederlaag van Hendrik VII sprekend, deze toeschrijft aan den verblinden tegenstand der menschen en de slinksche handelwijze van Clemens V, die aanvankelijk de verkiezing van den

keizer gesteund had; doch de straf van den trouweloozen paus zou niet uitblijven: hij stierf acht maanden na Hendrik VII (3, XXX, v. 139-148).

Het valt gemakkelijker zich de teleurstelling, welke deze ramp Dante veroorzaakte, voor te stellen dan haar te beschrijven. Hij zelf schijnt er van te hebben afgezien op dit smartelijk verleden terug te komen. In de aangehaalde passage zinspeelt hij er slechts èven op, naar aanleiding van het gezicht, in de hoogst gelegen streek van het Empyreum, van den voor den grooten Hendrik bestemden zetel. Na de opwinding der dagen van afwachting en vertrouwen die hij had doorleefd, begreep Dante, dat de verwezenlijking der beloften, die hij had durven uitspreken, voor onbepaalden tijd verschoven was. Italië was „nog niet bereid" om zijn redder te ontvangen (3, XXX, 137-138). Geen enkel oogenblik twijfelde hij echter aan de goddelijke genade: hij bleef verkonden dat het heil zou komen en wel spoedig (3, XXV, 142-148); doch in welke gedaante? Dante was genoodzaakt zich te houden aan nog algemeenere termen dan in zijn „Veltro"-profetie, in den aanvang van zijn gedicht. Zijn blik wendde zich toen van den kleinzieligen, der menschen krachten verteerenden strijd, om in adelaarsvlucht te stijgen naar de hoogten vanwaar men de verhevenste mysteriën aanschouwt. Aan deze nieuwe faze zijner gedachte beantwoordt de schepping van het Paradijs.

Intusschen bleven de poorten van Florence strenger dan ooit voor hem gesloten. Tegen het einde van 1315 werden hij, en zijn zonen, als opstandelingen door een nieuw banvonnis getroffen. [1]) Wij zijn slechts zeer onvolledig bekend met de omstandigheden waaronder, vóór dien datum, ongetwijfeld onderhandelingen werden aangeknoopt teneinde hem in staat te stellen in zijn vaderstad terug te keeren, doch de gestelde voorwaarden waren vernederend en de dichter verwierp ze dan ook minachtend, zoo men geloof mag schenken aan een brief dien hij aan „een zijner Flo-

[1]) B S D XI, blz. 21.

rentijnsche vrienden" schreef (*Ep.* IX). Zóó wilde hij niet onder zijne medeburgers wederkeeren; tegen alle waarschijnlijkheid in hoopte hij hen nog te bekoren en te roeren door zijn genie, door dat éénig dichtwerk „aan hetwelk èn hemel èn aarde de handen hebben gelegd" en dat „gedurende meerdere jaren hem mager maakte;" hij meende dat dit een gelegenheid was om „de wreedheid te verwinnen van hen die hem tot ballingschap hadden gedoemd," om zich op te maken ten einde „boven de vont van zijnen doop den lauwerhoed aan te nemen." Dit verlangen, door Dante op zoo geheel onverwachte wijze geuit, te midden der schitteringen van den sterre-hemel, is een roerende getuigenis, hoe deze zoogenaamde „wereldburger," deze naar goddelijke vizioenen hakende mystikus, den blik voortdurend pijnlijk gericht hield op dat stukje land, waar zich zijn „schoone Sint-Jan" verhief, op „de lieve schaapskooi, waar hij als lam geslapen had". . . .

Wij zijn eveneens onvoldoende bekend met de verschillende plaatsen, waar zich de banneling achtereenvolgens ophield gedurende de acht jaren, welke hem nog restten te leven na den dood van Hendrik VII. Waarschijnlijk week hij eerst naar Boven-Italië uit. Het bolwerk der van toen af aan tegen Robert van Napels gekeerde Gibellijnsche politiek was Verona, waar Can Grande della Scala heerschte, dien Dante verheerlijkt heeft wegens zijn moed en zijne belangloosheid (3, XVII, 76-90) en aan wien hij zijn Paradijs opdroeg in een brief, welks echtheid ook weer tot levendige besprekingen aanleiding geeft.

Uit een ander Latijnsch werk, waarvan langen tijd betwijfeld werd of het aan Dante moest worden toegeschreven en dat onlangs warme verdedigers heeft gevonden, [1]) — een natuurkundige verhandeling, getiteld *Quaestio de aqua et terra*, — zouden wij kunnen leeren, dat de dichter in Januari 1320 nog te Verona vertoefde, indien wij hierin

[1]) Edward Moore, *Studies in Dante*, second series; Oxford 1899; en Vincenzo Biagi *La Quaestio de aque et terra di Dante*, Modena, 1907, vgl. BSD, deel XV, blz. 161.

inderdaad een beknopt overzicht bezitten van de toentertijd door Dante in een openbare bespreking verdedigde stellingen, doch dit chronologische gegeven mag slechts onder voorbehoud worden aanvaard. Niets dwingt ons er trouwens toe te veronderstellen, dat Dante zich toen voorgoed te Verona had gevestigd; mag men Boccaccio, die vrij goed op de hoogte was van dit gedeelte van 's dichters leven, gelooven, dan zou deze niet tot het jaar 1320 gewacht hebben om Ravenna te kiezen en zich daar met verscheidene zijner kinderen te vestigen; doch van Ravenna uit kon hij meermalen de steden van Romagna en het Venetische bezoeken, zoodat deze verschillende gegevens niet onvereenigbaar zijn.

De oude hoofdstad van het exarchaat, zoo rijk aan monumenten, die getuige waren van de laatste worsteling van het Romeinsche keizerrijk, der eenzame overpeinzing, zoo uitermate gunstig met hare trieste en grootsche horizonten, het mooie, thans verdwenen, pijnboomen-bosch, dat haar van den zeekant insloot, en waar Dante den wind op zulk een eigenaardige wijze had hooren suizen (2, XXVIII, 19-21), was een toevluchtsoord, dat dezen naar rust en vrede smachtenden banneling kon behagen. Toch werd hij er stellig vooral heengelokt door de bescherming en de vriendschap van een letterlievend vorst, Guido Novello da Polenta, die in de politiek een minder belangrijke rol speelde dan Can Grande, maar bij wien Dante juist om die reden een rustige wijkplaats vond. Aan den anderen kant is het mogelijk, dat de welwillendheid, den schrijver der Hel door den tyran-dichter betoond, haren oorsprong vindt in de verheven episode, die zijn eigen tante, Francesca, dochter van Guido den Oude, vereeuwigde, welke ten gevolge van politieke machinaties de vrouw was geworden van een Malatesta uit Rimini. Het is zoo goed als zeker, dat Guido Novello zang V van de Hel had gelezen, want hij heeft een versregel daaruit letterlijk in een zijner gedichten overgenomen. [1]) De toegevendheid waarmede Dante over den misstap van

[1]) Si che giammai da te son fia diviso (zoodat hij nooit van u gescheiden mag worden); vgl. 1, V, 135.

Francesca gesproken had, — hierop is dikwijls gewezen — kon den erfgenamen der familie da Polenta slechts aangenaam zijn.

Zooveel is zeker, dat de banneling te Ravenna enkele maanden of enkele jaren van kalmte en huiselijke vreugde kende, te midden van zijne zoons Pietro en Jacopo, zijne dochter Beatrice en enkele vrienden, een notaris, een dokter, beide Florentijnen, in wier gezelschap wij hem ons gaarne voorstellen, in de uren van verpoozing die hem zijn grootsch werk, dat eindelijk voltooid was, liet. Zijn roem had zich intusschen in de geheele streek verbreid: een Boloneesche humanist, Giovanni del Virgilio, richtte tot hem een brief in Latijnsche verzen, waarin hij betreurde, dat Dante zijn gedicht niet in het Latijn geschreven had en dezen aanspoorde een echt heldendicht in de taal van Virgilius te schrijven; dat zou hem zeker de hoogste eer, die der bekroning, verschaffen. Dante wees deze uitnoodiging van de hand, doch erkende, dat hij bereid was de landelijke poëzie te doen herleven; de twee gedichten, die hij Giovanni del Virgilio als antwoord zond, zijn inderdaad allegorische herdersdichten. Het is hoogst interessant aldus te konstateeren, dat Dante, als hij ouder wordt, langzamerhand tot de Latijnsche poëzie en de klassieke inspiratie neigde, door een evolutie, die ongeveer dertig of veertig jaar later nog duidelijker zou uitkomen bij Petrarca.

Dit nieuwe ondernemen zette Dante niet verder dan de twee egloog voort: den 14en September 1321, na van een haastige reis naar Venetië te zijn teruggekeerd, stierf de dichter onverwacht. Guido da Novello, met weerwraak bedreigd zijnde in den loop van een geschil met de machtige republiek, had zich moeten haasten, zijne verontschuldigingen aan te bieden door gezanten, onder wie de schrijver der Divina Commedia. Dat was in de maand Augustus, wanneer de moerassige streken, waardoor zij heen moesten trekken, het ongezondst zijn. Waarschijnlijk deed Dante er een koorts op, die in enkele dagen zijn krachtig lichaam sloopte, in vollen levens-bloei, op zesenvijftigjarigen leeftijd.

Guido Novello rekende het zich tot een eer, den dichter, die zijn roemloos gebied befaamd had gemaakt een begrafenis, zijner waardig, te bereiden. Hij sprak zelf een lofrede op hem uit en liet zijn stoffelijk overschot bijzetten in een kapel, in de nabijheid der kerk van San Francesco; het mausoleum dat hij van plan was voor hem op te laten richten, werd eerst in 1483 uitgevoerd door Pietro Lombardi, op bevel van Bernardo Bembo. Sedert dien tijd is Dante's graf een voorwerp van onafgebroken vereering voor de Italianen, van een met bewondering vermengden eerbied voor de gansche beschaafde wereld gebleven.

Een tiental jaren na den dood des dichters kwamen de Florentijnen op het denkbeeld, het stoffelijk overschot van den grooten burger, die zij miskend hadden, op te eischen en vooral in de XIVe eeuw hebben zij herhaalde malen met klem daarop aangedrongen. Steeds luidde het antwoord der lieden van Ravenna: „Gij hebt den levende niet weten te behouden, wij zullen U den doode niet hergeven." En Dante rust zacht, héél zacht, te Ravenna, in die stad, die zelf een graf is, waar zooveel roemzuchtigen hun laatsten slaap slapen. Trouwens, Dante's overschot kan, volgens de zeer juiste opmerking, welke een eind gemaakt heeft aan den strijd tusschen de twee steden, niet meer beschouwd worden in ballingschap te zijn, sedert Italië zijn van eeuwenher dateerend ideaal van vrijheid en nationale eenheid verwezenlijkt heeft. Wij kunnen hieraan toevoegen, dat het zelfs niet meer in ballingschap zou verkeeren, indien het noodlot gewild had, dat het buiten Italië zou rusten, want, heden ten dage, beschouwt de gansche menschheid den dichter als haar eigendom, als een der machtigste vertolkers van de gevoelens, de droomen en de verwachtingen die immer heur hart doen kloppen en heur gedachte bekoren, door het zoeken der Waarheid en door de aanschouwing van het eeuwig Schoone.

DERDE GEDEELTE
DE DIVINA COMMEDIA

I ALGEMEENE KARAKTERTREKKEN VAN HET GEDICHT

1

REEDS de eerste verzen, in den aanvang der Divina Commedia, doen sterk het persoonlijk karakter van het gedicht uitkomen: „Op het midden van den weg onzes levens, hervond ik mij in een donker woud, omdat de Rechte Weg verloren was.... Ik weet niet wel te herzeggen, hoe ik er binnen gekomen ben; zóó vol was ik van slaap op dat tijds-punt, toen ik den Waarachtigen Weg verliet...." In de drie gedeelten der Divina Commedia kan men van begin tot eind den draad der zuiver persoonlijke handeling volgen, die hier een aanvang neemt en waarvan de ontknooping bestaat in de aanschouwing van God, het begrijpen van het Drieëenheidsmysterie door den dichter. „Mijn eigene vleugelen waren daartoe niet voldoende; en ik had 't niet gezien, zoo niet mijn geest ware getroffen door een bliksem, in welken hem zijn verlangen gewerd" (3, XXXIII, 139-141).

Zoo is dus het onderwerp van het gedicht, van zijn meest uitwendigen kant beschouwd, de geschiedenis der bekeering en der inwijding in de geheimenissen des Christendoms van Dante, die zich langzamerhand, door boete en zoen, uit den zonde-staat, tot het begrip der verborgenste mysteriën opheft, en, zoo de Divina Commedia al veel meer zaken bevat dan deze stijging eener ziel naar het heil, zijn wij desniettemin gerechtigd aan te nemen, dat dit het hoofd-

motief, de ondergrond van het gansche gebouw is, de inslag, waardoor Dante's geniale fantazie episodes van een overweldigenden rijkdom heeft geweven. In dit persoonlijk element moeten wel degelijk de oorsprong en de eerste kiem van die grootsche opvatting gezocht worden.

Slechts zelden is het ons vergund, het mysterie te doordringen, dat de wording van een kunstwerk omhult. Wat Dante betreft, wiens geschriften zoo getrouw zijn nimmer rustende gedachte vertolken, kunnen wij enkele kostbare aanwijzingen opteekenen, die ons helpen de verschillende stadia van den scheppings-arbeid, waaruit het volledige plan van het gedicht ontwikkeld werd, vast te stellen. De *Vita Nuova* is in dit opzicht een dokument van het allerhoogste belang. Sommigen hebben, zeer onvoorzichtig, de laatste verzen der tweede strofe van de canzone „Vrouwen, die weet wat minnen is" (zie de noot op blz. 91) willen verklaren als een onmiskenbare aankondiging van de Hel. Op het tijdstip, waarheen dit mooie gedicht ons voert, d. w. z. vóór 1290, kon Dante, die nog den leeftijd had, waarop de gevoelens van liefde en ridderlijkheid, de illusies van geluk en het vertrouwen in de toekomst het sterkst zijn onmogelijk het denkbeeld van een Hel, d. w. z. volgens de letterkundige tradities zijner eeuw, van een zuiver asketisch werk, hebben ontworpen. Trouwens, de bedoelde tekst behoeft geenszins eene dusdanige uitlegging en wij dienen beslist de gedachte aan een toespeling — bij voorbaat — op het gedicht, dat hij later schreef, op te geven. Dit neemt niet weg, dat deze strofe, die ons midden in den hemel voert, voor den troon van God, waar wij de uitverkorenen van het Paradijs vurig hooren smeeken om het bezit van Beatrice, opdat niets meer aan hun geluk ontbreke, waar God laat voorzien, dat de lof dier in-reine ziel zal weerklinken tot in de Hel, is reeds een vizioen, waarin de dichter de gansche wereld, van het verblijf der verdoemden tot het Empyreum toe, in de verheerlijking zijner vrouwe betrekt. Deze passage is dus een eerste ontwerp van de machtige, bovennatuurlijke schildering, waarvan Beatrice het middelpunt is.

Men heeft dikwijls gewezen op het groote aantal wezenlijke of verdichte vizioenen, die het verhaal der *Vita Nuova* bevat: Dit was ongetwijfeld een der meest geliefde en spontaanste vormen van Dante's verbeelding; de dichter was een ziener. Wij hebben hier niet, één voor één, de min of meer fantastische schilderingen na te gaan, welke zijn jeugd-werk bevat, doch wij dienen stil te staan bij de tooneelen, waar zich de een of andere aanwijzing voordoet van een opvatting, gelijk aan die van zijn groot gedicht. In dit opzicht is het laatste, tegen 1292, na den dood van Beatrice geschreven sonnet, het herlezen waard. Dante toont er ons zijn vrouwe, die het verblijf der gelukzaligen, waar men haar komst met zooveel ongeduld verbeidde, bereikt heeft en de verzuchting des dichters stijgt tot haar op: een „nieuw verstand dat de Liefde hem verleent" komt hem dan te hulp en „trekt hem" naar die ontoegankelijke hoogten; aan het einde van zijn bovennatuurlijken pelgrimstocht gekomen, aanschouwt zijn geest haar, die hij herkent onder duizenden, aan het „eerbetoon dat haar omgeeft" en aan „de schittering die van haar afstraalt" (V. N. hoofdstuk 42). Deze opstijging van een „dolenden geest" tot de hoogten van het Empyreum, onder de geleide van een „verstand" dat hem nieuwe krachten verleent, is reeds het denkbeeld van het Paradijs.

In het hoofdstuk, dat onmiddellijk daarop volgt, heeft Dante deze gedenkwaardige regelen geschreven, die, door hun plechtigen toon, ten zeerste onze aandacht trekken: „Na dit sonnet had ik een wonder vizioen; wat ik toen zag deed mij besluiten niet meer over die gebenedijde vrouwe te spreken tot den dag, dat ik zulks op waardiger wijze zou kunnen doen. Daaraan werk ik zooveel ik vermag, zooals zij wel weet; en zoo het Hem, door wien alle wezens leven, behaagt, mijn leven nog enkele jaren te verlengen, dan hoop ik van haar te kunnen zeggen, wat nimmer van eenige vrouwe gezegd werd" (V. N. zang 43).

Dat die woorden, waarmede de *Vita Nuova* besluit, de formeele belofte van de Divina Commedia bevatten, daaraan heeft geen nadenkend lezer ooit getwijfeld, en reeds nu

mogen wij beweren, dat de eerste kiem van het grootere dichtwerk besloten is in die opvatting der liefde, welke er toe neigde Beatrice te vergoddelijken. Doch welke was de nauwkeurige beteekenis van dit „wondere vizioen?" Aangezien Dante het niet gezegd heeft, zou het verstandiger zijn het raden op te geven. Toch noodt de overtuiging die wij hebben, dat het ten nauwste verbonden is met een ons bekend werk en dat Beatrice er het middelpunt van was, ons, langs hypothetischen weg te onderzoeken, welk het tooneel uit de Divina Commedia kan zijn, waar zich het wondere gezicht weerkaatst, of, wat op hetzelfde neerkomt, dat de vruchtbare kern geweest is, waarom zich het geheele organisme ontwikkeld heeft.

Beatrice is niet alleen de hoofdfiguur van het Paradijs, zooals een oppervlakkig oordeel zou kunnen doen denken: haar rol begint reeds met den aanvang der Hel, wanneer zij in de Limben afdaalt om Virgilius uit te noodigen, haren verdoolden vriend te hulp te komen (1, II, 52-114). Zij zelve kan hem niet tot geleidster dienen in de vervloekte streek der zonde, maar toch is zìj het, of liever, de gedachte haar spoedig terug te zullen zien, die den dichter tot steun is in de uren van moedeloosheid en twijfel, die hij niet van zich af kan zetten gedurende zijn fantastische reis. [1]) Als Virgilius' zending eindigt, op den top van den Louteringsberg, komt zij zelve het verlossings-werk, onder haar hoede begonnen, voltooien, door haren dichter met de macht van haar blik van sfeer tot sfeer op te heffen. In het Empyreum gekomen, vertrouwt zij Dante aan een nieuwen gids, St. Bernard toe, en begeeft zich weder naar haar plaats onder de zielen, die het dichtst bij God tronen. De dichter wordt haar dan gewaar en richt tot haar een vurig gebed om haar dank te zeggen voor alle weldaden, waarmede zij hem overladen heeft en haar te smeeken, hem niet te verlaten, wanneer voor hem de ure van scheiden van het aardsche gekomen zal zijn. Dan wendt zij zich tot hem, haar glimlach straalt

---

[1]) 1, II, 127-133 en X,125-132; 2, VI, 43-49, en XVII, 36.

een laatste maal te midden der schitteringen van de Hemelroos, en hij verdiept zich weer in de aanschouwing der „eeuwige lichtbron" (3, XXXI, 93).

Er zijn in de rol van Beatrice drie momenten, welke men kan trachten te vereenzelvigen met het „wondere gezicht," dat het uitgangspunt van het dichtwerk vormt: de eerste hulp, den dichter geboden door de tusschenkomst van Beatrice bij Virgilius, haar verschijnen op den top van den Louteringsberg en haar laatste glimlach bij den aanblik van God, dien het Dante, dank zij haar voorspraak, gegeven zal zijn te aanschouwen; doch het is duidelijk, dat het tweede dier momenten het beste van alle aan de gegevens van het probleem beantwoordt. Het eerste is het minst waarschijnlijk: in 1292 blijft de opvatting van de Hel onbegrijpelijk; zij zal de vrucht zijn der beproevingen van de ballingschap en der overtuiging, waartoe de dichter toen pas kwam, dat het kwaad de wereld beheerscht. Welke beteekenis zou immers, zonder die overtuiging, het vizioen van een tooneel hebben, dat eindigt met de zending van Virgilius? Trouwens, wanneer men alles nauwkeurig nagaat, is die eerste hulp slechts de „splitsing," om zoo te zeggen, van de hulp, die Beatrice zelve haren dichter zegevierend brengt in een bekoorlijk, tusschen hemel en aarde gelegen, verblijf; eerst hièr was het vruchtbare denkbeeld, waaruit dat van een voorafgaande, aan Virgilius toevertrouwde zending is voortgesproten. Wat betreft het gezicht van Beatrice, zetelend aan den top van de opklimmende rijen der gelukzaligen, dit is reeds meèr dan in kiem aanwezig in sonnet XXV der *Vita Nuova* (zang 42); hoe zou het dus het „wondere gezicht" gevormd hebben, dat plotseling den gedachten-gang des dichters wijzigt en waaromtrent hij het stilzwijgen bewaart?

Het belang, dat Dante heeft toegekend aan de verschijning van Beatrice en aan alle tooneelen, die zich om haar in het aardsche Paradijs afspelen (2, XXIX-XXXIII) versterkt deze veronderstelling: het grootsche dekor, de plechtigheid der zinnebeeldige processie, die haar komst verbeidt, de schitterende

beelden die de schoonheid vertolken van heur afdalen onder een regen van bloemen, te midden van een engelen-koor, zijn bijzonderheden, die den minst vooringenomen lezer treffen. Hierbij dient opgemerkt, dat de zuiver menschelijke, in het biografisch gedeelte reeds uitvoerig besproken scène, die zich eerst tusschen Beatrice en Dante ontvouwt, de natuurlijke voortzetting is van de *Vita Nuova.* Aan den anderen kant wordt de tegenwoordigheid van Beatrice in het aardsche Paradijs het uitgangspunt van een reeks apokalyptische tafereelen, waar de persoon een zuiver symbolische beteekenis krijgt; uit dit oogpunt kan dus werkelijk gezegd worden, dat allegorie zich op de werkelijkheid grift en dat de zoete Florentijnsche, vroeger door den jongen dichter bezongen, een strenge abstraktie wordt. Daàr eindigt, om kort te gaan, het verhaal der *Vita Nuova* en wordt een nieuwe dichterlijke opvatting geboren.

Men kan natuurlijk niet beweren, dat het „wondere gezicht" van 1292 getrouw is weergegeven in de verschijning van Beatrice, gelijk wij die lezen aan het einde van den Louteringsberg, d. w. z. in een twintig jaar later te boek gestelden vorm. Het komt er voor ons slechts op aan te onderscheiden, welk motief de opvatting deed ontstaan en, wat dit betreft, kunnen wij aannemen, dat de glorie-rijke aanschouwing van Beatrice, uit het Empyreum afdalend om den dichter de hulpvaardige hand te bieden, dewijl hij zich uit eigen kracht niet tot haar vermocht op te heffen, was het vruchtbaar thema waarop Dante's verbeelding van toen af aan begon te werken.

Doch bijna onmiddellijk werd hij, voor lange jaren, afgebracht van de verwezenlijking van dit plan: de tijd van „wereldschgezindheid," gedurende welken zijn geest zich van Beatrice afwendde, zijn drukke deelname aan openbare aangelegenheden, de ballingschap en de door de Witten in het werk gestelde pogingen om Florence aan de Zwarten te ontrukken, maakten hem van alle andere gedachten los (vgl. IIe Gedeelte, hoofdst. II), tot den dag dat hij ontwaakte uit dien benauwden droom en, verontwaardigd over

de kleinzielige passies, waardoor zijne genooten beheerscht werden, botweg met hen brak (blz. 141 en vlg.) Zijn fiere aard kwam toen weer boven, en, gelijk de schipbreukeling, die zich aan de oeverrotsen vastklampt en zich met ontzetting omkeert om de gevaren te aanblikken, waaraan hij nauw ontkomen is (1, I, 22-24), hechtte zich zijne gedachte aan de herinneringen van de ernstige jaren zijner jeugd, op die Beatrice, wier „jeugdige oogen hem leidden, zoodat hij was op het goede doel gericht" (2, XXX, 122-123) en aan wie hij — hij had het zichzelven plechtig beloofd — een monument zou oprichten als men nog nimmer gezien had. Toen dit denkbeeld zich andermaal aan hem opdrong, toog hij — wellicht in het bezit van een of ander reeds door hem ontworpen fragment (blz. 161 en vlg.), — weder aan het werk.

Doch de tijden waren wèl veranderd: de jaren van dwaling en strijd, die hij achter den rug had, hadden hem het kwaad alom op aarde zegevierend getoond; nù kon hij tot de opvatting van de Hel geraken. Om weer bij de reine Beatrice te komen, moest hij leeren, de zonde te verfoeien en zich daarvan los te maken, en daarom was „geen middel meer geschikt behalve de verdoemden te zien" (2, XXX, 136-138) en vervolgens den heiligen berg der loutering te bestijgen; eerst dàn, als hij het aardsche Paradijs bereikt en dien staat van onschuld weer heroverd heeft, waarin God Adam geplaatst had, kan hij Beatrice door de hemelsche sferen volgen en haar goddelijke leeringen begrijpen.

Aldus schijnt, in hoofdtrekken, doch geheel langs hypothetischen en ideëelen weg gerekonstrueerd, het werk van verbeelding en samenschikking, waaruit het plan van het gedicht zou zijn voortgekomen; dat is wat men gewoon is het „inwendig ontstaan" der Divina Commedia te noemen, omdat de gedachte die haar deed geboren worden uit Dante's leven zelf is opgeweld, uit de reine genegenheid zijner jeugd, zijn droeve ervaring, de voortdurende gedachte aan zijn heil; op deze wijze treedt het persoonlijk karakter zijner ingeving op zijn duidelijkst naar voren.

Toch zou, indien Dante aan zijn werk slechts deze eng-

individueele beteekenis had gegeven, de volmaaktheid zijner kunst gemakkelijk daarin hebben kunnen uitkomen, en de warmte zijner lyriek zou het menschdom niet minder bekoord hebben dan b.v. de poëzie van Petrarca, doch hij zou niet het breede werk van zoo diep-menschelijke, edele en belanglooze strekking gewrocht hebben, dat de Divina Commedia is. In werkelijkheid wordt Dante, door een zeer eenvoudige allegorische interpretatie, in zijn dicht, het symbool der zondigende menschheid, die dwaalt en lijdt, berouw heeft en boete doet, dank zij de goddelijke waakzaamheid en de goddelijke genade. Zijn opvatting krijgt een bewonderenswaardige algemeenheid; zij verheft en verbreedt zich naar alle zijden en het werk doet zich aan ons voor als een ware gids van leering, herstel, verzoening en inkeer.

2

De leeringen der Divina Commedia zijn ongetwijfeld dat, wat ons in dit gedicht het minst aantrekt en wij lachen onwillekeurig om de kortzichtigheid der oudere kommentatoren, der XIVe en der XVe eeuw, die voortdurend in Dante een diepzinnigen wijsgeer en in zijn werk een soort wetenschappelijke encyklopedie hebben willen zien. Doch wij mogen, in onze aanmatiging, niet al te snel het oordeel der tijdgenooten wraken, die in zoo vele opzichten beter dan wij in staat waren, in de ware gevoelens van den dichter door te dringen. Zijn vriend en korrespondent, Giovanni del Virgilio, wijdde hem een grafschrift, waarvan de twee eerste verzen in hem den godgeleerde loven, aan wien, zoo hij beweert, ,,geen enkele der wetenschappen, die de Wijsbegeerte in haren schoot koestert, vreemd is gebleven":

Theologus Dantes nullius dogmatis expers
Quod foveat claro Philosophia sinu.

Giovanni Villani noemt de Commedia een gedicht ,,waarin in schoone rijmen, wijdsche en teere vraagstukken op het gebied der moraal, der natuurkunde, der sterrekunde, der wijsbegeerte en der godgeleerdheid, behandeld worden;

zoo hij Dante iets te verwijten had, dan was het dat hij zich „soms te veel uitweidingen en schimpscheuten veroorloofde, naar den trant der dichters, meer wellicht dan betamelijk was.... (*Cron*, IX, 136). Eindelijk komt Boccaccio, die den nadruk legt op Dante's veelzijdige kennis, aan met een uit-de-lucht-gegrepen etymologie voor dien voornaam, Dante, „hij die geeft," en hij voegt er, bij wijze van kommentaar, aan toe: „dat hij bereid was te geven, bewijzen de feiten, want hij heeft voor allen, die er uit wenschen te putten, zijn kostbare schatten ten toon gespreid, die den mensch evenveel oorbaar genoegen als heil en voordeel verschaffen....[1])

Alles wel beschouwd, was deze uitlegging van Dante's gedachte niet zoo geheel mis. Men herinnere zich de edele geestdrift, waarmede hij hèn, die geen geletterden van beroep waren, noodde, met hem de kruimels te deelen, die hij vlijtig had bijeengegaard onder de tafel, waar de geleerden zich voeden met „het brood der engelen" (blz. 151); trouwens, de spijzen die hij zich voornam bij dit banket aan te bieden, bestonden uit canzoni, die zonder twijfel niet alle voorbedachtelijk waren gedicht met het oog op het dogmatische kommentaar, dat er aan zou worden toegevoegd. Er schijnt niet aan getwijfeld te mogen worden, in Dante's oog viel uit de poëzie, zelfs de meest gevoelige of de meest fantastische, een leering te trekken, voor wie haar wist te verklaren en het is duidelijk, dat hij zich beijverd heeft, in de Divina Commedia de grootst-mogelijke som van nuttige gegevens en profijtelijke leeringen vast te leggen. Het *Banket*, dat hij onvoltooid had gelaten, zette hij in werkelijkheid op een breeder plan voort, en om in nijpender behoeften te voorzien. Laten wij dus toegeven, dat de veertiende-eeuwers te angstvallig hebben vastgehouden aan de in de Divina Commedia vervatte leeringen, doch tevens erkennen, dat wij de gedachte des dichters niet minder geweld aandoen, wanneer wij dezen slechts artistieke genietingen vragen.

Wat Dante zijnen tijdgenooten vooral heeft willen leeren,

---

[1]) G. Boccaccio, *Comento*, lezione I (Ed. Le Monnier, I, blz. 89).

is niet meer, gelijk in het *Convivio*, de wetenschap beschouwd van den bespiegelenden kant, tot bevrediging der leergierigen, die ook gaarne het voorzienigheids-mechanisme der wereld begrepen, doch wel hare praktische toepassingen op het geordend maatschappelijk leven en het heil van elke ziel afzonderlijk, opdat Gods bedoelingen ten opzichte der menschheid in vervulling gaan. De dichter blijft, zeer zeker, belang stellen in zuiver natuur-wetenschappelijke vraagstukken; zijn Paradijs bevat een volledig astronomisch systeem; hij blijft daar o. a. stilstaan om de een of andere meening betreffende de natuur en de oorzaak der vlekken op de maan (3, II) te weerleggen; elders zet hij de theorie van de voortbrenging der levende wezens uiteen (2, XXV) of wel geeft hij zijne meening ten beste over den oorsprong der taal (3, XXVI, einde) en verklaart hoe karakter en natuurlijke aanleg niet erfelijk zijn (3, VIII). Deze uitweidingen mogen echter niet beschouwd worden als loutere merkwaardigheden. Wanneer zij niet, op de een of andere wijze, met het dogma, de moraal of de politiek in verband staan, hebben zij tot doel sommige door hem in andere werken neergelegde begrippen, waarvan hij later het onjuiste had ingezien, [1]) te verbeteren. Deze schroom toont ons met welk een nauwgezetheid Dante er naar streefde, de verbreiding van verkeerde begrippen te vermijden.

Deze en dergelijke vraagstukken namen echter zijne gedachte nog slechts in het voorbijgaan in beslag. Hij wist maar al te goed, hoe ijdel de wijsgeerige vertoogen waren, welke de mode zelfs op den kansel had doen overgaan, zoodat men er vergat het evangelie te prediken! (3, XXIX, 85 en vlg.) De verslapping van het geloof was ongetwijfeld de oorzaak van alle kwalen, die de menschheid teisterden, doch de slechtheid der menschen, hun opstandigheid tegen God, hadden er niet minder schuld aan dan hunne onwetendheid. Het kon dus niet voldoende zijn, de leer te onderwijzen: men diende op gemoed en verbeelding te werken, de nobele,

[1]) Deze opmerking slaat op de kwestie der maan-vlekken (*Cnv* II, 14) en de door Adam gesproken taal (DVE, I, 6).

door de gewoonte der zonde verdoofde gevoelens weer te doen ontwaken, aan te toonen waar het wèrkelijke belang gelegen was. Aan die heilige taak nu wijdde Dante zich met de onstuimigheid zijner hartstochtelijke natuur, de taaiheid van een onwrikbaar geloof, met de steeds hernieuwde hulpmiddelen van zijn dichterlijk genie. Voor hem hield àlles verband. De mensch was van Gods wegen afgedwaald omdat hij behagen schepte in het kwaad en omdat de geest van verzet in hem woonde. Bezwijkend onder dien drang tot zonde gaf hij zich in zijn particulier leven over aan allerlei buitensporigheden en, in het openbare, aan allerhande gewelddadigheden. Dezen onweerstaanbaren stroom te keeren, vereischte nu een buitengewone krachtsinspanning: de mensch was niet meer bij machte, het kwaad tot den wortel uit te roeien door in allen eenvoud en deemoed tot het geloof der primitieve kerk terug te keeren; hoe kon de Christen, te midden der tuchteloosheid van een maatschappij, waar de goddelijke wil elken dag miskend werd, weer in eigen bestaan de harmonie en de reinheid brengen, die, op haar beurt, weer de voorwaarden waren van een oprecht geloof, een volkomen naasten-liefde, en, dientengevolge, van het eeuwig heil?

Zoo konden dus in Dante's geest, evenals in zijn dicht, de gedachten van politieken aard nimmer gescheiden van de moreele onderwijzing, zoo min als van de eigenlijke leer. Inderdaad dekken de drie gezichtspunten elkander voortdurend. De waarschuwingen van politieken en moreelen aard nemen zelfs, op een in het oog loopende wijze, de grootste plaats in de geheele Divina Commedia in; op een heftigeren, satirischen toon, in de Hel, in den vorm van een zakelijker en stichtelijker leering, in den Louteringsberg, terwijl in het Paradijs zuiver theologische verhandelingen voorkomen. Deze moesten noodzakelijkerwijze in de laatste plaats komen, wanneer de ziel, bevrijd uit de duisternis, waarin zij op aarde ronddoolt, in staat is de eeuwige waarheid van aangezicht tot aangezicht te aanschouwen.

De leerpunten, waarbij Dante stilstaat, zijn niet zeer talrijk,

maar zij vormen klaarblijkelijk, in zijn oog, het voornaamste van het christelijk dogma: in de eerste plaats dient de ondervraging vermeld, die de dichter ondergaat omtrent het geloof, de hoop en de liefde, voor de apostelen Petrus, Jacobus en Johannes, in tegenwoordigheid van Beatrice, en welke niet minder dan drie zangen van het Paradijs beslaat (XXIV-XXVI), de uiteenzetting der dogma's van de verlossing en de onsterfelijkheid der ziel (VII), verklaringen betreffende de noodzakelijkheid van het geloof, de goddelijke rechtvaardigheid en de voorbeschikking (XIX-XX), de heiligheid der geloften (V); doch Dante blijft met bijzonder welgevallen stilstaan bij de theorie van den vrijen wil en tracht aan te toonen, dat deze niet onvereenigbaar is met de gewelddadigheden, waaraan men van de zijde der menschen bloot staat (IV), nòch met de liefde (2, XVIII), noch met den invloed der hemelsche sferen (2, XVI). Deze erkenning der vrijheid van den mensch was natuurlijk bij hèm, die zich er op beroemd heeft, „zich wèl vierkant te voelen voor de slagen van het lot" (3, XVII, 24); zij was noodzakelijk als basis van een leering, die een beroep deed op de persoonlijke inspanning om de tyrannie der zonden te bevechten. Vandaar de schoone figuur, die den wil bij de vlam vergelijkt: men kan hem wel geweld aandoen, doen buigen of neerslaan — steeds verheft hij zich weer (3, IV, 76-78).

De moreele leering van Dante is veel vollediger; de dichter treedt hier zelfs in zoo talrijke bijzonderheden, dat het moeilijk wordt er een overzicht van te geven. Toch dient opgemerkt, dat in den Louteringsberg, de aanmoedigingen tot de beoefening der deugd, de traditioneele klassifikatie der zeven hoofdzonden volgen, terwijl, in de Hel, de hekeling der ondeugden en de vervloeking der misdaden geschieden in een onverwachter volgorde, waarop wij later zullen terugkomen (hoofdst. II, 3). Wanneer men, aan den anderen kant de gezamenlijke, van begin tot eind in het gedicht zoo kwistig gestrooide lessen en schimpscheuten van een hooger standpunt beschouwt, blijkt duidelijk, dat van alle ondeugden, die hij gegeeseld heeft, die welke hij als het noodlottigst

beschouwde, de hebzucht was; door hàar hebben de herders der kerk van Christus alle leeringen van den Meester miskend, terwijl de grootschheid van het apostolaat van den heiligen Franciskus gelegen is in de ridderlijke vereering, die deze zijne „Vrouwe," de Armoede, toedroeg (3, III, 185). De deugd, die hem het roerendst en het kostbaarst toescheen, is de nederigheid; — zìj is, met den ziele-adel (*gentilezza*) de hoedanigheid die Dante, toen hij nog heel jong was, het meest in Beatrice loofde; zìj is het ook die hij, gepaard aan macht, bij de maagd Maria bewondert (3, XXIII, 2). Ten slotte is het ideaal van christelijke volmaaktheid, dat de mensch zich voortdurend voor oogen diende te stellen, de algeheele overeenstemming tusschen zijn wenschen en Gods wil: Zijn wil is onze vrede!"[1]) (3, III, 85).

De biografische studie heeft voldoende de houding van den dichter tegenover de politieke twisten zijner eeuw in het licht gesteld. Wij weten reeds, waarin de politieke leering der Divina Commedia bestaat: bederf der op rijkdom en heerschen belustte kerk en daardoor overweldigster van het keizerlijk gezag; noodzakelijkheid haar te reinigen door haar elk binnendringen op wereldlijk gebied te verbieden en het keizerlijk gezag in volle macht te herstellen; vervloeking der slechte burgers van Florence, die de pauselijke aanspraken steunen en zich verzetten tegen de zege van de rechtvaardigheid, den vrede en den goddelijken wil — dit zijn de thema's waarop Dante herhaalde malen met hartstochtelijke overtuiging is teruggekomen, terwijl de voor het keizerschap weggelegde rol van bevrijder meer in het bijzonder in den Louteringsberg ontwikkeld wordt. Op menige bladzijde der Divina Commedia neemt de politieke uitval zulk een belangrijke plaats in, dat zij plotseling den loop van het verhaal onderbreekt (2, VI, V 76 en vlg.): de dichter vergeet zijn personen en slingert zulke hartstochtelijke vervloekingen en verwijten rond, dat het moeilijk zou vallen te zeggen of het lyrische element het niet wint van de belangrijkheid der eigenlijke didaktiek.

[1]) Ed. Moore, *Studies in Dante*, Oxford 1899, (*Dante as a religious teacher*).

3

Als een werk van zuiver persoonlijke inspiratie en didaktische bedoelingen, vertoont de Divina Commedia, wat de omgeving betreft, waarin het verhaal zich ontvouwt, enkele bijzonderheden, welke rechtstreeks ontleend zijn aan de overleveringen der middeleeuwsche letterkunde. Het is een totaal nuttelooze, rhetorische oefening, na te gaan, in welke mate het gedicht het klassieke genre van het heldendicht nabijkomt en in welke mate het daarvan afwijkt, aangezien Dante er zonder twijfel, nimmer aan gedacht heeft, een epische handeling volgens de regelen te scheppen. Wij hebben gezien, hoe het denkbeeld van zijn werk rijpte in zijn dichterlijke verbeelding en in zijn hart van mensch, burger en christen. Er rest ons nog te zeggen, welke voorbeelden hij volgde in de uitvoering van zijn plan, want, — dit valt niet te ontkennen — hij had voorbeelden. Het machtigste genie schept, zoomin als de natuur, niets uit niets. Wat wij dichterlijke schepping noemen, is slechts het gebruik maken, door een krachtige, artistieke persoonlijkheid, van een stof, die tot ons aller beschikking is. Deze stof, welke Dante met krachtige hand gekneed heeft om er de Divina Commedia van te vormen, is een vizioen uit de andere wereld of, zoo men wil, een reis door de den zielen na hunnen dood aangewezen verblijven. Niets was afgezaagder dan dit onderwerp, waaraan nog slechts één ding ontbrak: opnieuw behandeld te worden door een genialen mensch. Zonder in een nuttelooze opsomming te vervallen van de, dikwerf onvolkomen proeven, die aan het kunstwerk voorafgingen, willen wij toch aanstippen, welke elementen Dante's verbeelding daaraan te danken kan hebben.

De klassieke Oudheid heeft ons, in dit opzicht, twee hoogst belangrijke teksten nagelaten: het fragment van het zesde boek der *de Republica* van Cicero, dat bewaard en van een kommentaar voorzien werd door den grammatikus Macrobius onder den titel „De Droom van Scipio," en het zesde boek der *Aeneïde*, beide aan alle middeleeuwsche geletterden

welbekend. De droom, waarin Scipio, de tweede Afrikaan, de overwinnaar van Numantia, zich in het verblijf der helden ophoudt met den grooten Scipio, den overwinnaar van Hannibal te Zama, levert op zichzelf reeds de algeheele omlijsting van het Paradijs. Wij hebben hier de negen hemelstreken — De Maan — Mercurius, — Venus, — de Zon, — Mars, — Jupiter, — Saturnus, de sterren-hemel, en bovendien nog den kring, die alle anderen omsluit en hun zijne beweging meedeelt; ook de door de wenteling der sferen voortgebrachte harmonie, en zelfs de vage aanduiding van een verdeeling der zielen in die onderscheidene verblijven, daar de Melkweg, volgens Cicero, bestemd is voor de helden, die hun vaderland trouw gediend hebben. Slechts het Empyreum ontbreekt.

De beschrijving der onderaardsche werelden, door Virgilius vluchtig geschetst in de afdaling van Aeneas naar de Hel, bevatte nog meer belangrijke elementen, waarmee de Italiaansche dichter zijn voordeel zou doen. De zoon van Venus onderneemt dezen tocht niet in een droom, niet in verbeelding, doch met zijn sterfelijk lichaam, krachtens een bijzonder besluit der goden; hij wordt verzelschapt door een daartoe aangewezen gids, de Sibylle van Cumes, en, voorzien van een talisman, die hem in staat stelt alle hinderpalen te overkomen, is zijn doel, zijn vader Anchises terug te vinden in het verblijf der gelukzaligen en uit diens mond te ondernemen, wat lot is weggelegd voor zijn nakomelingen, d. w. z. voor het Romeinsche volk. De verschillende gedeelten van deze reis zijn, in groote trekken, vrij bekend. Na een voorportaal, gevuld met sombere schimmen — Rouw, Wroeging, Ziekte, Vrees, Honger — en fabelachtige monsters — Centauren, Gorgonen, Harpijen, Geryon, Briarea — begeeft Aeneas zich op weg naar den Acheron, den Helle-stroom, wiens wateren bij Virgilius niet duidelijk gescheiden zijn van die van den Cocytus of het „moeras van den Styx." Gelijk de aan den oever vereenigde zielen, vaart de held over het noodlottige water in de schuit van Caron, ontwijkt hij den toorn van Cerberus, ziet hij Minos,

den Helle-richter, op zijn rechter-stoel zetelend, schrijdt hij door de verblijven der jonggestorven kinderen, der onschuldige slachtoffers van lasterlijke aantijgingen, der zelfmoorders en der krijgers, niet zonder vrij lange gesprekken te voeren met verscheidene zielen, die hij ontmoet. Hier komen enkele beroemde episodes voor als het onderhoud met Palinurius, Dido en den door afschuwelijke wonden verminkten Deiphobos. Eindelijk brengt de Sibylle Aeneas naar een punt, waar de weg zich splitst: links bevindt zich de Tartarus, het verblijf der boozen, rechts de weg die naar de Elyseesche Velden voert, waarheen het hoofd der Trojanen zich moet begeven; wij behoeven hem niet zoo ver te volgen, want Dante heeft slechts zeer onbelangrijke bijzonderheden voor zijn Louteringsberg aan dit gelukzalig verblijf ontleend.

Aeneas dringt niet tot den Tartarus door. Hij bepaalt er zich toe, de grootsche door ijzeren zuilen geschraagde poort te aanschouwen, boven welke zich een toren verheft, waarin Tisifone, in een bloedig kleed gehuld, voortdurend waakt; aan weerszijden wordt een driedubbele omheining van wallen omspoeld door den woesten Flegeton, die rotsen en vlammen in wilden stroom dooreen met zich meevoert. Aeneas hoort met ontzetting uit den afgrond zuchten en kreten opstijgen, zweepgeklap en gerinkel van ketenen. Hij ondervraagt de Sibylle en deze zegt hem slechts, dat de Tartarus een afgrond is, tweemaal zoo diep als de afstand tusschen hemel en aarde, waarin de Titans gestort zijn, die Jupiter wilden onttronen, en mèt hen alle goddeloozen, verraders, vrekken, vadermoordenaars, zaaiers van scheuring en onmin, en bloedschenners. Na eenigen daarvan genoemd te hebben, vestigt zij de aandacht van Aeneas op andere zaken en haast zich, hem naar Anchises te voeren.

Hoe onvolledig, en soms ook verward, de gegevens van Virgilius betreffende de Hel waren, zij hebben een kapitalen invloed op Dante's verbeelding gehad; de dichter heeft dit luide verkondigd en het zich tot een eer gerekend, wanneer hij spreekt van de „groote liefde en de lange studie" waarmede

hij had gepeinsd over het werk van Virgilius, „zijn meester en zijn leidsman" (1, I, 82—87). Vóór alle kleine herinneringen, die men kan opmerken bij een naast elkaar plaatsen van het VIe boek der *Aeneïde* en de Hel, dringt deze belangrijke gelijkenis naar voren, die onthouden verdient te worden: in beide gevallen is de reiziger een levende; te midden der schimmen, die hij in het gelaat ziet, herkent hij vrienden, tijdgenooten, met wie hij zich onderhoudt over zijn gestaâg denken als mensch en dichter. Zoo dringt dus een menschelijk belang door in het verblijf der dooden; het aardsche leven bezielt twee tooneelen in de onderwereld en verleent hun een onverwachte bekoring. Men kan gerust zeggen, dat Dante het denkbeeld van deze bron van poëzie aan Virgilius dankt, en niet aan de vizioenen der monniken, die deniddeneeuwers een gansch ander tafereel ophingen van het lot dat de verdoemden, de boetvaardigen en de uitverkorenen wachtte.

Deze vizioenen-litteratuur is buitengewoon rijk geweest: Er zijn genoeg voorbeelden van overgebleven, opdat wij ons rekenschap kunnen geven van haar groote verbreiding en haar geringe kunst-waarde. Het is dan ook niet de hoedanigheid der werken, waar het hier op aan komt, doch op het gebruik dat er van gemaakt is, de voortdurende zinspelingen op den toestand der zielen na den dood, die men in de sermoenen der predikers, in de stichtelijke werken en de zedekundige verhandelingen, om de geschilderde of gebeeldhouwde voorstellingen niet te vergeten, die even zooveel tot de ongeletterden gerichte waarschuwingen en bedreigingen vormden. Het gold, de kwaden af te schrikken door de straffen, die hen wachtten, en de goeden aan te moedigen door het schouwspel van de voor de uitverkorenen weggelegde vreugden. De middeleeuwsche verbeelding is geheel en al vervuld geweest met door het zuiverste asketisme geïnspireerde vizioenen, waaraan trouwens elke zuiver esthetische bedoeling vreemd was, doch dit wil niet zeggen, dat een scheppend genie als Dante geen enkele ingeving kon te danken hebben aan die vrome fantasmagorieën.

Deze bovennatuurlijke tafereelen zijn afkomstig van enkele passages der heilige teksten: het geloof aan een afdaling van Christus in den Limbus, welke geheimzinnig wordt aangeduid in den eersten brief van Petrus (III, 18—20 en IV, 6), en die in den breede verhaald wordt in het tweede gedeelte van het evangelie van Nicodemus, is een der thema's, die de mystische aangelegde kloosterlingen in de middeleeuwen het meest hebben bezig gehouden.[1]) Van een tekst van Paulus (2e Brief aan de Korinthen, XII, 1—4), die zijn ontrooving aan den derden hemel verhaalt, waar „hij onzeggelijke woorden hoorde, die het niet geoorloofd is uit te spreken," is niet minder gebruik gemaakt. Eindelijk vergunde de Apokalyps een afschrikwekkenden blik in den afgrond, waar Satan is vastgeketend (hoofdst. XX), en op den „ziedenden poel van vuur en zwavel, bestemd voor de lafaards, de ongeloovigen, de walgelijken, de moordenaars, de onreinen, de toovenaars, de afgodendienaars en alle leugenaars.... dat is de tweede dood"[2]) (XXI, 8), terwijl „de heilige stad, Jerusalem, stralend van Gods glorie," verblijf der uitverkorenen, beschreven wordt in al haar schitterende pracht, fonkelend van edelsteenen, kostbare metalen, die de stof vormen, waaruit zij is opgebouwd. Op deze, voortdurend uitgebreide gegevens, waaraan steeds nieuwe bijzonderheden werden toegevoegd, werkte de volksverbeelding, — hetzij geleid, hetzij slechts weergegeven door onbedreven monniken — zonder oponthoud. Het vizioen van St. Paulus, in het bijzonder, schijnt in de IVe eeuw reeds het uitgangspunt te zijn geweest van stichtelijke verhalen, waarvan wij verscheidene kennen.

Het zwakste gedeelte is altijd de beschrijving van het verblijf, waar de reine zielen het einde der wereld afwachten om zich tot de hoogste hemel-streken te verheffen, tot vlak bij God. Het zijn slechts kleurlooze variaties op het hemelsch Jeruzalem van de Apokalyps, glanzend van safieren en

---

[1]) Jean Monnier, *La descente aux Enfers*, Paris, 1905.

[2]) Hier zij opgemerkt, dat de uitdrukking „tweede dood" ter aanduiding van de „verdoemenis" door Dante gebezigd wordt, 1, I, 117.

chrysoprasen, met enkele herinneringen aan de Elyseesche velden van Virgilius. De uitverkorenen, bijeengeschaard in met bloemen getooide weiden, of onder een koel lommer, spreken en zingen liefelijk. Dit alles is kinderachtig en onbeduidend. Alléén de legende van den „Tocht van St. Brandaan" voegt aan deze traditioneele omlijsting een allegorischen bouw toe, die niet van belang ontbloot is, nl. een brug, waarop zijn weergegeven de maanden, de teekenen van den dierenriem en verscheidene tafereelen uit het Oude en het Nieuwe Testament. De boog daarvan rust op steunbeelden, die den paus en den keizer voorstellen, en in het midden van de brug is God op zijn troon gezeten, in de houding, die hij op den dag des oordeels moet hebben. Ten Zuiden verheft zich een hooge zuil, welke een onmetelijk groot wiel draagt, dat de rangorden in het Paradijs verzinnelijkt, terwijl ten Noorden een dergelijk afbeeldsel de Hel voorstelt. In een nog zeer ruwen vorm hebben wij hier een eigenaardige, synthetische voorstelling van de bestemming der wereld en als de kiem van enkele der voornaamste, later door Dante verwerkte denkbeelden.

De schilderingen der Hel zijn in het algemeen uitvoeriger en meer verscheiden, zoo niet werkelijk rijker. De menschelijke verbeelding schept er behagen in, verfijnde kwellingen te bedenken, doch zij slaagt daar slechts in door de samenvoeging van een uiterst beperkt aantal elementen; nu eens zijn het verscheurende monsters of kwel-duivels, dan weer een hevige koude of een onuitstaanbare hitte. Wanneer van deze laatste, die het meest in den smaak schijnt te zijn gevallen, gebruik gemaakt wordt, heeft men slechts de keuze tusschen de gewone vlam, het bad in een poel van gloeiende zwavel of kokend pek, of de gloeiend-heete rooster, waarop de zielen smelten als vet, uiteenvloeien, vervolgens weer heel worden om dan weer te beginnen met smelten. Dante zal aan die beperkte keuze der martelingen slechts ontkomen door in de straffen van zijn Hel een moreel element te brengen, dat bij zijn voorgangers bijna geheel ontbroken had. Bij dezen geen rangschikking der vergrijpen: de ver-

doemden schijnen bestemd, om alle reeksen van kwellingen door te maken; trouwens, er bestaat geen enkele onderscheiding, wat hun aard betreft, tusschen de tijdelijke straffen van den Louteringsberg en de eeuwige straffen der Hel. Meestentijds moeten de zielen over een zeer lange, zeer smalle en zeer lastige brug trekken, die over schrikwekkende afgronden gespannen is, waar afschuwelijke monsters ze afloeren, gereed om ze te verslinden. Om haar volmaakt over te trekken, moet men voor de onmiddellijke zaligheid bestemd zijn. Alle overigen vallen, en de schifting geschiedt, om zoo te zeggen, automatisch.

Deze verschillende tooneelen spelen zich af in onbepaalde ruimten, die men geneigd is te vereenzelvigen met het voorportaal van Virgilius. De put van Lucifer — de „afgrond" van de Apokalyps, de „Tartarus" van den Latijnschen dichter — vormt een duidelijker gekenmerkte streek. Het is het verblijf der groote misdadigers: Lucifer, de opstandige engel, is de beruchtste der verdoemden; hij wordt noodzakelijkerwijze de beul der anderen. De verbeelding van den Ierschen monnik, aan wien wij het vizioen van Tugdal (of Tundal) danken, heeft dezen vorst van het kwaad beschreven met een mengeling van afschuwelijke en potsierlijke bijzonderheden, welke iets grootsch heeft. De schoonste der engelen is een vormeloos, onmetelijk monster, zoo zwart als een raaf, met een grooten bek, een langen staart en duizend, van ijzeren klauwen voorziene handen; vastgeketend aan een gloeiend-heet rooster, grijpt hij met zijn duizend handen de in den afgrond gevallen verdoemden, verplettert en vermorzelt ze, en blaast ze dan met zijn krachtigen adem naar duizelingwekkende hoogten. Op dat oogenblik kan men uit den afgrond een wolk van tallooze vonken zien opstijgen: dat zijn de zielen der verdoemden, die vergruizeld en in een vuurgloed gezet worden door den heeten adem van het monster. Na die inspanning schept Lucifer diep adem, en alles keert weer in zijn lichaam terug, om er bij een volgende uitademing weer uit te komen, en zoo gaat het maar steeds voort, tot in der eeuwigheid.

Ondanks deze belangrijke verschillen, vertoonen sommige bijzondere eigenaardigheden in deze vizioenen een merkwaardige gelijkenis met het gedicht van Dante. Zoo draagt het monster, dat met de bestraffing der gierigaards belast is, in hetzelfde verhaal den naam Acheron — de „gierigaard Acheron" — een eerste voorbeeld van de aanpassing van een mythologischen persoon aan sommige moreele funkties, min of meer in overeenstemming met zijn rol in de fabelleer. Wij worden ook getroffen door het antiklerikale karakter der in de kloosters ontstane werken, waarvan de vrome schrijvers, die zich beijverden een zeker ideaal van christelijke volmaaktheid te prediken — vooral dat, hetwelk bestaat in het geven van veel aalmoezen aan de orden, waartoe zij behoorden, niet aarzelen de leden der wereldlijke geestelijkheid te verdoemen. Wanneer Dante, om andere redenen, kardinalen en pausen in de Hel plaatst, zet hij slechts een oude en eerwaardige katholieke traditie voort. De gelijkenissen van ondergeschikten aard worden talrijker en treffender, wanneer wij een vizioen beschouwen, dat, in de XIIe eeuw, op Italiaanschen bodem te boek werd gesteld, — in tegenstelling tot de werken van Ierschen oorsprong, die wij zooeven genoemd hebben en waaraan wij de beroemde „Loutering van Patrick" moeten toevoegen — het „Vizioen van Alberic," in het Latijn geschreven door een Benediktijner monnik van den Monte Cassino. Wij vinden daarin menschelijker bladzijden, meer doordacht, met meer uitgewerkte en bijna dramatische episoden, als de strijd tusschen den duivel en den engel, die met elkander om een ziel vechten, welken wij bij Dante terug zullen vinden (I, XXVII, 112—129); men herkent daarin een zichtbaar streven om een zekere evenredigheid tusschen vergrijp en straf te brengen; eindelijk volmaken de ligging van het aardsche Paradijs, op een hoog, ontoegankelijk berg-plateau, en die van het voor de uitverkorenen bestemde verblijf, de treffende gelijkenis tusschen het gezicht van Alberic en Dante's verbeelding.

Toen deze tekst voor het eerst gepubliceerd werd, in 1814,

scheen de oorspronkelijkheid der Divina Commedia er ernstig door bedreigd; men gaf zich er toen nog geen rekenschap van, dat broeder Alberic zelf ongetwijfeld weinig geschapen had, en dat zijn verdienste voornamelijk geweest was, meer orde en regelmaat te hebben gebracht in den warboel van fantastische bedenksels, die de gedachte zijner gelijken voortdurend verontrustten. Dante had op zijn beurt, doch in veel hooger mate, dezelfde verdienste. Heeft hij wel eens den tekst van het den Benediktijn verschenen gezicht gekend? Dit is meer dan twijfelachtig en kan ons bovendien weinig schelen. Hij was, hier valt niet aan te twijfelen, bekend met dien rijken schat van beelden, fikties en overtuigingen, waaruit, behalve broeder Alberic, de Lombardijsche dichters, Bonvesino da Riva en Giacomino van Verona, de kunstenaars, die de kerken en kerkhoven versierden, en zelfs de vroolijke Florentijnsche genooten, die den 1sten Mei 1304 aan de oevers van de Arno een voorstelling gaven van wat zich in de hel afspeelt [1]), geput hadden. Die stof, waarop Dante begon te werken, was inderdaad de meest alledaagsche die men bedenken kan, de meest afgezaagde, en tevens bitter schraal. Te beweren, zooals men onlangs — trouwens met onmiskenbaar talent [2]) — gedaan heeft, dat Dante geen voorloopers heeft gehad, is een schitterende paradoks, welke tot een gewone woordkwestie teruggebracht kan worden: wat moet men onder een voorlooper verstaan? Hij, die vóór den genialen dichter gedeeltelijk de poëzie van een onderwerp gevoeld en uitgedacht heeft? In die beteekenis heeft Goethe, de schrijver van *Faust*, Marlowe tot voorlooper gehad. Doch kan die naam ook toegepast worden op de onbeteekenende voorloopers, die, bij het ontbreken van elke dichterlijke verdienste, desniettemin de meeste elementen verwerkt hebben, waarvan voor de samenstelling van het blijvende kunstwerk gebruik

---

1) Giov. Villani, VIII, 70.

2) F. Torraca, *I precursori di Dante*, in het werk *Le opere minori di D. Alighieri*, Florence 1906.

zal worden gemaakt? In dit geval hebben weinig genieën méér voorloopers gehad dan Dante.

Zelfs de zoo algemeen verkondigde oorspronkelijkheid van zijn Louteringsberg geeft aanleiding tot precies dezelfde opmerkingen. Zeker, het is buiten twijfel, dat geen enkele der monniken-vizioenen, die wij tot nu toe noemden, een' bouw bevat, welke maar eenigszins gelijkt op Dante's opvatting van den berg der loutering. Toch is de aandacht der kritiek onlangs getrokken door goddelijke openbaringen, welke een Duitsche non, Mathilde von Hackeborn, die tegen het einde der XIIIe eeuw in het Saksische klooster Helfta leefde, meende haren tijdgenooten niet te mogen onthouden. [1]) Wij lezen daarin bv., dat Jezus Mathilde op zekeren dag uitnoodigde, veertig dagen met hem door te brengen op een wonder-hooge rots, verdeeld in zeven verdiepingen. Op elk daarvan ontspringt een fontein, waar men de liefde tot een bepaalde deugd kan putten. Die deugden zijn, in opklimmende volgorde: nederigheid, zachtheid, weldadigheid, gehoorzaamheid, ingetogenheid en vrijgevigheid, kuischheid en ziele-grootheid. Stellen wij tegenover deze indeeling, die van Dante: in den eersten kring van den Louteringsberg kweeken de hoogmoedigen de nederigheid in zich aan, in den tweeden leeren de afgunstigen hunnen naaste liefhebben en helpen; in den derden worden geduld en goedheid tegenover gramschap gesteld; in den vierden, de nalatigen tot arbeidzaamheid aangespoord. Opwaarts gaand, volgen de vrekken, de gulzigaards en de wellustelingen, die achtereenvolgens nadenken over de tegenovergestelde deugden: mildheid, soberheid en kuischheid. De gelijkenis is treffend. Behalve een omschikking van het tweede en het derde terras, bestaat het eenige werkelijke verschil hierin, dat Dante de vrekken, zooals natuurlijk was, gescheiden heeft van de gulzigaards, zonder echter een tegenhangster te geven aan Mathilde's ziele-grootheid.

[1]) Men zie vooral het artikel van M. Scherillo in B S D, deel X (1903), blz. 370-383, en het boek van F. d'Ovidio, *Il Purgatorio e il suo preludio*, Milaan 1906, blz. 488-503.

Elders wordt dezelfde zieneres naar een in de lucht hangenden lusttuin, vlak bij den hemel, gevoerd, en al dadelijk denken wij aan de ligging van het aardsche Paradijs bij Dante, op den top van den heiligen berg, vlak beneden den Maan-hemel.

Op deze overeenkomsten mag niet al te veel nadruk gelegd worden. Bij Mathilde von Hackeborn is de lusttuin geheel verschillend en afgescheiden van den berg, die geenszins een louteringsberg is. Voor de Saksische zieneres blijft het oponthoud der tijdelijke straffen, evenals de Hel, onder de aarde gelegen; deze vizioenen hebben een zuiver symbolische beteekenis. Trouwens, de vraag rijst of de openbaringen van Mathilde von Hackeborn tot Dante's kennis kunnen zijn gekomen. Deze vraag dienen wij ons voor elke andere te stellen. Zij schijnt, jammer genoeg, niet spoedig op een afdoende wijze te zullen worden opgelost. Indien zij, gelijk sommige geleerden beweerd hebben, in 1310 gestorven is, en indien hare vizioenen eerst twee of drie jaren na haar dood uitgegeven zijn, is de zaak uitgemaakt. Andere kritici beweren, weliswaar, dat zij tien jaar vroeger is gestorven. Laten wij aannemen, dat dit zoo is. Dan rest nog te onderzoeken, op welk tijdstip die vizioenen zijn te boek gesteld, en vervolgens in het Latijn vertaald, en wanneer kopieën daarvan in Italië zijn doorgedrongen. Een skeptische houding is hier alleszins gewettigd. Men heeft getracht, in een uitdrukking van Boccaccio [1]) het bewijs te vinden, dat sommige liederen van Mathilde populair waren in Toskane, maar Boccaccio schreef vijftig jaar later en zijn uitdrukking kan op tal van andere Malhilde's slaan, te beginnen met Mathilde van Maagdenburg (gest. 1277), wier mystische werken, wat enkele punten betreft, eveneens met de Divina Commedia zijn vergeleken. [2])

Uit dit alles blijkt eenvoudig, dat, in de verbeelding der asketen van het einde der XIIIe eeuw, een allegorische konstruktie, gelijk die waarvan hij voor zijn Louteringsberg

1) *La lauda di Donna Matelda* (Decam., VII, 1).
2) F. d'Ovidio, *Il Purgatorio*, blz. 503-514.

gebruik heeft gemaakt, niet geheel nieuw was. Wij hebben hier andermaal een element, dat de dichter ontleende aan het scheppend vermogen der verbeelding van zijn tijd, en dat hij versmolt, hernieuwde en bevruchtte door dat hij het door het prisma van zijn genie beschouwde. Dante heeft werkelijk geen verplichtingen teegenover de arme zieneres van Helfta; zij zèlve eigende zich vermoedelijk slechts symbolen en vormen toe, die niet geheel en al van haar vinding waren.

4

Wat den dichter eigen is, dat is de ordenende gedachte, het scheppend vermogen, dat hem in staat gesteld heeft, deze logge en verwarde massa te vervormen en haar te vergeestelijken, haar met een tot toen verborgen beteekenis, ziel, en schoonheid te begiftigen.

Het in zijn ingewikkeldheid wonder-klare plan van het gedicht en de allegorische uitlegging, dank zij welke de schikking van alle onderdeelen, zoowel de grootste als de kleinste, een onverwachte strekking krijgen, zullen in de volgende hoofdstukken onderzocht worden. Reeds hier dient gewezen op nog een ander, zuiver vormelijk karakter van het gedicht, de symmetrie, zooals een meetkundige die kan opvatten, een geest, die voortdurend naar wiskunstige formules zoekt, en die niets overlaat aan het toeval in de rangschikking der onderdeelen van zijn werk. Deze geheel nieuwe, tot in het angstvallige doorgedreven zorgvuldigheid, wat de samenstelling betreft, dienen wij, in enkele van haar uitwendige openbaringen te beschouwen, alvorens dieper in het intieme leven van den dichter door te dringen.

Dante geeft aan zijn verhaal den vorm van een vizioen, zonder overigens noch in het begin, noch aan het eind, te blijven stilstaan bij de omstandigheden, waarin zijne verbeelding boven de grenzen dezer wereld uitstijgt en daar wederkeert: de tafereelen ontrollen zich *ex abrupto*, als een

wezenlijk voorgevallen avontuur, met een nauwkeurige opgave van den datum — heilige week en Paaschweek van het jaar 1300, — en het verhaal krijgt bijna onmiddellijk geheel het karakter van een reis, met haar rustplaatsen, haar hinderpalen en haar merkwaardige voorvallen. Het vizioen of de reis bestaat uit drie gedeelten, in drie „cantiche" vervat. Wij hebben reeds gezien (blz. 91), welke rol het getal 3, het getal 9 (produkt van 3 × 3) en ook het getal 10 — het volmaakte getal — in de *Vita Nuova* speelden. Elk der in de Divina Commedia beschreven gebieden bestaat op zijn beurt weer uit negen zones, waarbij nog een tiende komt, in de Hel en op den Louteringsberg vooraan en, in het Paradijs, op het einde. Elke „cantica" zou moeten bestaan uit 33 zangen — wat een totaal van 99 zangen zou geven, doch, om het getal 100 (10 × 10, volmaaktheid der volmaaktheden) te bereiken, heeft de eerste er 34, nl. een begin-zang bij wijze van algemeene inleiding. Vandaar de formule: 1 + 33 + 33 + 33 = 100. De gekozen strofe is die van drie verzen — *terza rima* — met zùlk een kunstige en nauwkeurige ineenvlechting der rijmen, dat de moderne metrici er niets in hebben kunnen verbeteren. [1]) Eindelijk besluit elk der drie „cantiche" niet met hetzelfde rijm, maar met hetzelfde woord, *stelle* — de sterren.

Een nauwkeuriger onderzoek doet nog andere getallenkombinaties ontdekken. Slechts een enkel voorbeeld moge hier volgen. Het vers, waar Beatrice, die in het aardsche Paradijs verschenen is, zich aan Dante bekend maakt: „Aanschouw mij wèl: wèl ben, wèl ben ik Beatrice," dat het motief schijnt te bevatten, waaruit het gansche visioen geboren is, en dat er, zooals wij gezien hebben, het ideale centrum van vormt (blz. 181 en vlg.) is het drie en zeventigste vers van zang XXX van den Louteringsberg. Aangezien deze zang 145 verzen telt, bevindt zich vers 73 juist in het midden (72 + 1 + 72 = 145), een hoogst eervolle plaats; en het getal 30 is op zìjn beurt een der edelste die men

[1]) Het schema ervan is: a b a, b c b, c d c, d e d, etc.... x ij z, ij z ij, z

bedenken kan, daar het immers het produkt van 10 × 3 is. [1]) Doch dit is nog niet alles. Zang XXX van den Louteringsberg, zoo hij al niet het wiskunstige midden van het gedicht beslaat, gelijk de episode van Roelands waanzin in den *Orlando Furioso*, bevindt zich dan toch op een plaats, welke door een eigenaardige getal-formule kan worden uitgedrukt: hij wordt voorafgegaan docr 63 zangen (34 der Hel en 29 van den Louteringsberg) en gevolgd door 36 (3 van den Louteringsberg en 33 van het Paradijs); 63 en 36 hebben nu dit gemeen, dat zij beide bestaan uit getallen, die bij elkander opgeteld, een totaal 9 opleveren. Is dit te beschouwen als een louter toeval? Wij kunnen dit moeilijk aannemen, wanneer wij zien met welk een in onze oogen ietwat kinderachtige angstvalligheid, Dante zich op dergelijke samentreffingen heeft gespitst. [2]) De neiging tot het kabbalistische lag wel in zijn aard.

Een gedicht, samengesteld uit onderling zoozeer afwijkende bestanddeelen als die welke wij in het kort hebben aangegeven, is voor geen eenvoudige definitie vatbaar, tart alle gebruikelijke klassifikaties. Is het een heldendicht? Stellig niet. Men zou met evenveel recht kunnen beweren, dat het tot de tooneel-letterkunde behoort, omdat het „Commedia" [3]) getiteld is en enkele bepaald dramatische episodes bevat. De persoonlijke inspiratie, d. w. z. de lyrische, is er overheerschend; desniettegenstaande is dit gedicht nòch een ode, nòch een reeks van oden. De didaktische strekking, in Dante's oog stellig van het allerhoogste belang, geeft nochtans geen

[1]) De lezer herinnert zich, dat in een zeker gedicht op de zestig schoonste vrouwen van Florence, Dante in het midden, onder het getal 30, haàr geplaatst had, aan wie hij eer wilde bewijzen.

[2]) Wij zijn het hier niet geheel eens met den geachten schrijver. Men denke slechts aan de belangrijkheid van het getal bij de Pythagoreërs en het weer zoeken van getallen en evenredigheden in de nieuwere bouwkunst. Dante moge die geometrische harmonie dan al kunstmatig aangebracht hebben — kon het anders? — hij wilde, hier viel niet aan te twijfelen, de door getallen geregeerde wereld-orde ons in zijn werk weergeven. Het lijkt ons dus geheel en al onjuist van „kinderachtige angstvalligheid" te spreken. [Noot van den Vertaler].

[3]) Vgl. blz. 157.

rekenschap van de verhevenste schoonheden van zijn werk. Vandaar, dat sommige kritici, die geen kans zagen om met een enkel woord het genre te bestempelen, waartoe de Divina Commedia behoorde, dat, wel ietwat naïef, het „danteske genre" genoemd hebben. Dit truïsme heeft ten minste het voordeel goed de algeheele oorspronkelijkheid van een werkelijk éénig werk te doen uitkomen.

Van de verschillende voorgeslagen bepalingen verdient deze onthouden te worden: „De Divina Commedia is een grootsche profetie in den vorm van een droom, het woord „profetie" in zijne beteekenis van „waarschuwing" nemend, d. i. in zijne oorspronkelijke beteekenis." [1]) Gaan wij een stap verder en nemen wij dit woord in zijn nauwkeurigste en meest gebruikelijke beteekenis. Aangezien hij tusschen 1307 en 1321 een werk heeft geschreven, dat in 1300 heet te zijn ontstaan, heeft Dante daarin tal van gebeurtenissen, nadat zij waren voorgevallen, voorspeld; minder vaak, en in raadselachtiger termen, heeft hij het ook gewaagd, sommige feiten aan te kondigen, die hij meende dat spoedig zouden plaats hebben of waarvan hij, vol vertrouwen, de verwezenlijking in een min of meer vage toekomst verwachtte. In beide gevallen zijn die voorspellingen, verzeld van gloedvolle aanmaningen, geformuleerd op een toon van vurig geloof en met een meestentijds apokalyptische plechtigheid, welke uitstekend passen bij het profetische genre. Misschien is, alles wel beschouwd, dit het wel, dat zulk een bijzonder karakter verleent aan de lyrische ontboezemingen van den dichter, aan zijn klemmende moreele en politieke vermaningen en aan zijn hartstochtelijke interpretaties der tooneelen van het aardsche leven.

[1]) V. Cian, *Sulle orme del Veltro*, 1897, blz. 14-15.

II HET PLAN DER DIVINA COMMEDIA

1

DE leeringen, de allegorieën en de voorspellingen, die de rechtvaardiging van het bestaan en het allerhoogste doel zijn van het grootsche, door Dante ondernomen werk, zijn geënt op een handeling van zuiver persoonlijken aard: een verkenning der streken aan gene zijde van het graf, en waarop de dichter de verkenner is.

Deze handeling grijpt plaats in een duidelijk aangegeven, zeldzaam-konkrete omgeving, zoodat wij met een bewondering afdwingende nauwkeurigheid de ligging kunnen bepalen der door Dante bezochte plaatsen en waarvan hij de verschillende aanzichten, men zou kunnen zeggen de „landschappen," met een helderheid, die de illuzie der werkelijkheid schept, heeft geschetst.

Deze heldere aanduiding van het schouwtooneel, waar zich de handelende personen bewegen, is van groot belang, zoowel omdat zij kenmerkend is voor Dante's scheppende verbeelding, als met het oog op de dichterlijke bekoring, welke zij bovendien aan zijn verhaal verleent. Doch zij biedt ook nog een ander voordeel aan: alle onderdeelen van het decor dezer bovennatuurlijke reis beantwoordden nauwkeurig aan de in het werk vervatte symbolische bedoelingen; des dichters gedachte wordt er staâg vertolkt in plastische vormen. Het plan der Divina Commedia wordt

dus als het ware aangegeven door de materiëele rangschikking der oorden, door welke Dante ons met zijn tooverstaf voert. Zijn reisweg en de ligging der door hem bezochte streken bestudeeren, is niet alleen nuttig om de verschillende plaatsen, waar hij zich ophield, na te gaan, doch tevens om duidelijk de grootsche allegorie te bespeuren, die de Divina Commedia leven verleent.

Aan den anderen kant houdt alles nauw verband in deze wondere kompositie; er komt niet één onderdeel, hoe onbelangrijk ook, in voor, dat niet aansluit bij het totale plan en niet iets van zijne beteekenis verliest, zoodra men het niet meer beschouwt in samenhang met al het overige. Het is dan ook noodzakelijk te beginnen met het algemeene plan van het gedicht in oogenschouw te nemen en de ligging der drie groote regionen, waarin het verdeeld is, ten opzichte van elkander te bepalen, alvorens elk harer afzonderlijk te bestudeeren.

De plaats van handeling is niets meer of minder dan het heelal, — van de onpeilbaarste afgronds-diepten af tot aan de eindelooze ruimten, die zich roerloos uitstrekken voorbij de verste hemel-sferen. En de verbeelding des dichters schiet, blij en vastberaden, door al die mysteriën, al die schitteringen heen, zonder dat deze hem ook maar een oogenblik verblinden of doen duizelen: men gevoelt, dat zij in haar element is. Zij gewent er onzen blik aan en leert ons er den weg vinden; zij beschrijft ons er de verschillende aanzichten van, noemt er de verschillende deelen van op en wijst hun een plaats aan in de ruimte, zoodat de op zichzelf onbegrijpelijken overgang van één passage tot de andere licht bevattelijk en als natuurlijk wordt. Men zegge niet, dat Dante, door ons vertrouwd te maken met het oneindige en ons het onbegrijpelijke voor oogen te schilderen, de wereld verkleint en verengt, zoodat deze gaat gelijken op een nietig stuk speelgoed, net geschikt om de kinderachtigheid van de toenmaals gangbare kosmografische kennis aan te toonen. Deze indruk, die noodzakelijkerwijze ontstaat door de teekeningen, figuren en andere pogingen tot plastische interpre-

tatie van het gedicht, wordt nu niet gewekt door den tekst zelf der Divina Commedia. De mystieke denker in Dante is er, integendeel, steeds op bedacht, te midden van verrassend nauwkeurige bijzonderheden, een vrij groote onzekerheid te laten bestaan, om ons des te duidelijker doen voelen wat er geheimzinnigs is in de aaneensluiting van dit schijnbaar zoo klare, goddelijke organisme. En dan dienden vele der vormen, welke het stift van overigens met goede bedoelingen bezielde kommentatoren, zwaar en onbevallig vertolkt, in werkelijkheid nauwelijks zichtbaar te zijn. In de Hel zijn alle trekken verdoezeld in een „eeuwig-sombere" atmosfeer (I, III, 29), en het zijn eenvoudige profielen, die zich vertoonen en zich afteekenen tegen een vuurgloed in den Hemel; te midden van een zee van licht, trillingen en bewegingen, onderscheidt de blik des dichters niet altijd duidelijk de door zijn geest vaag bespeurde samenhangen. Het is dan ook van belang, goed de scheidings-grens te trekken tusschen Dante's intellektueele opvattingen en zijn artistiek scheppen. Deze eersten alleen verdienen in de eerste plaats besproken te worden, en de verklaringen welke voorafgaan, hebben slechts tot doel, alle nauwkeurige bijzonderheden, die bezwaarlijk kunnen worden weggelaten, tot hunne wezenlijke, d. w. z. ondergeschikte beteekenis, terug te brengen.

Volgens de antieke traditie, beschouwt Dante de aarde als het centrum der wereld, een vast punt, waaromheen de onderscheidene hemelen draaien; de aardbol is verdeeld in twee halfronden, dat der bewoonde kontinenten (het noordelijke) en dat der ontoegankelijke oceanen (het zuidelijke). Jeruzalem is gelegen op den top en in het centrum van het noordelijk halfrond (*Ezechiël*, V, 5), op gelijken afstand van den Ganges — uiterste grens der kontinenten ten Oosten en van Cadix — de westelijke grens, halverwege waarvan Italië zich uitstrekt.

Beneden het noordelijk halfrond is de aarde uitgehold, waardoor een groote cirkel-vormige ruimte ontstaat, wier rotsige wanden den vorm van een trechter hebben, waarvan de punt samenvalt met het centrum der aarde, d. i. de Hel;

en de opstandige Engel, Lucifer, „beheerscher van het smartelijke rijk" (I, XXXIV, 28) geworden, houdt daar zijn verblijf; zijn monsterachtig lichaam zit tusschen de rots- en ijsblokken beklemd. Slechts zijn opperste ledematen steken boven den laatsten helle-kring uit (fig. 1),

Bij wijze van een zeker tegenwicht, heeft de aarde aan den top van het zuidelijk halfrond, vlàk tegenover Jerusalem, een sterk uitwas, dat een zeer hoogen berg vormt, welke

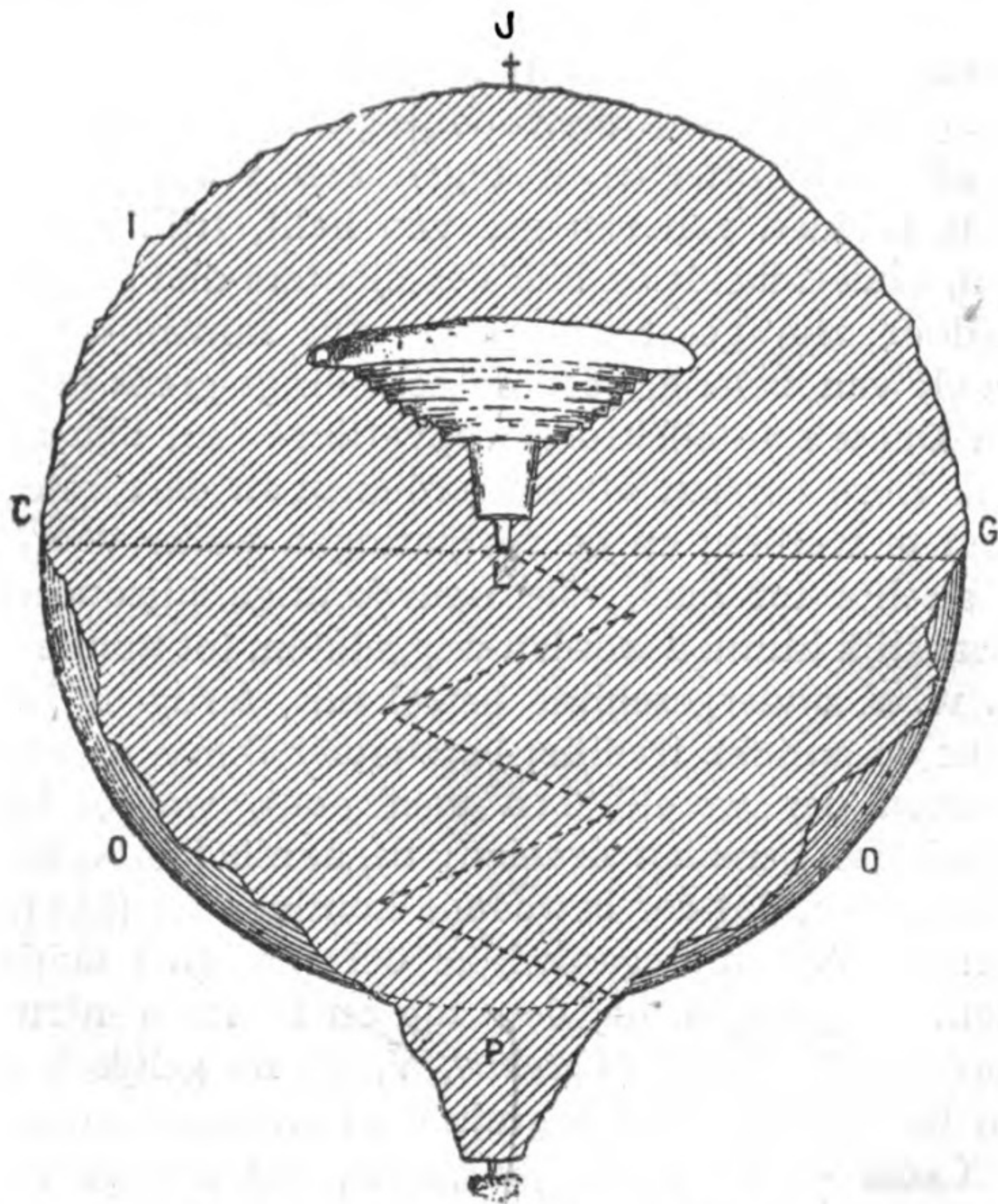

FIG. 1. DOORSNEÊ DER AARDE VOLGENS EEN VLAK GAANDE DOOR: haar middelpunt L (plaats van Lucifer), Cadix (C), Jeruzalem (J), de monding van den Ganges (G), en Italië (I) doorsnijdend. C I J G: halfrond der bewoonde vastelanden; C O P O G: zeeën-halfrond, met den Louteringsberg (P), aan den tegenovergestelden kant van Jeruzalem.

zich eenzaam te midden van den Oceaan verheft: dat is de Louteringsberg. De kommentatoren nemen gewoonlijk aan, dat zijn volume beantwoordt aan de leegte, door de Hel in het midden der aarde gelaten. Deze veronderstelling berust op geen enkelen formeelen tekst van Dante, die zich er toe bepaalt, te verklaren, hoe de berg uit de wateren is opgerezen.

Doch alvorens tot deze bijzonderheden te komen, diene men zich de aarde voor te stellen als omgekeerd in het normale wereldevenwicht — het noordelijke halfrond beneden en het zuidelijke halfrond boven, beheerscht door den „heiligen berg." Om dien middelpunts-kern sluiten de verschillende hemelstreken, uitgestrekte ontastbare bollen, die men slechts onderkent aan hunne bijzondere bewegingen, precies in elkander tot aan het Empyreum, de oneindige, onbewegelijke ruimte, die het heelal omsluit (*Cnv*, II, 4). Het Empyreum is uiteraard het verblijf van God, maar, ondanks zijn alomtegenwoordigheid verschijnt de goddelijke persoonlijkheid aan Dante op een bepaalde plek, als een lichtpunt, dat het allerhoogste gezicht van den dichter zal zijn en wiens flonkering alle Paradijs-schitteringen doet verbleeken. God troont daar, omringd door de negen, eeuwig om cirkelende engelen-rijen en zijn gelukzaligmakende blik zweeft over het onmetelijke, duizend-trappige amfitheater, de „Hemelroos, waar zich de uitverkorenen bijeen bevinden (fig. 2). Deze grootsche verschijningen doemen op te midden van een schittering van licht, in de verlenging der as, welke door het centrum der aarde naar den top van den Louteringsberg gaat.

Van deze glorie-rijke hoogten is het, dat God, in den beginne, den opstandigen engel stortte en hem in het diepst der stoffe en der duisternis stiet. De aarde, die bestemd was om door menschen bewoond te worden op de naar God gekeerde zijde, onderging toen een algeheele verandering, die Dante in samengedrongen en krachtige bewoordingen heeft geschetst (I, XXXIV, 121—126). Bij het naderen van den oproerling, die uit het Empyreum viel, voer als een rilling van ontzetten door de levenlooze stof: de Aarde zakte

ineen over de gansche uitgestrektheid van het zuidelijk halfrond en werd, als door een sluier, door een watervlakte overdekt; bij wijze van tegenwicht verschenen de kontinenten op het tegenovergestelde halfrond. De oproerige engel, de afschuwelijkste der duivels geworden, drong tot het middelpunt der aarde door en zette zich daar, het hoofd benedenwaarts gekeerd, als een paal vast. Doch de stof bleef hem steeds vlieden: zij ontweek door de kloof, die hij gemaakt had, veroorzaakte aldus de vorming, te midden der zeeën, van een hoogen berg, en liet een nauwen gang tusschen het centrum der aarde en het uit de golven verrezen eiland.[1]) Vervolgens plaatste God, op den top van den berg, het aardsche Paradijs om het zijn uitverkoren schepsel, den mensch, aan te wijzen, zoover mogelijk van den opstandeling, in de onmiddellijke nabijheid der hemel-sferen.

De gedachte, die met zulk een breedheid, de schouwplaats van het grootsche goddelijke en menschelijke drama heeft opgevat, was van een wonderlijke rijkdom en als aangewezen om een plastischen vorm te geven aan denkbeelden, welke tot toen vooral de theologen hadden beziggehouden. De tegenstelling tusschen de flitsende schitteringen, van waar het beginsel van alle leven en alle goedheid tot in het oneindige uitstraalt, en de nauwe kerker van den afgrond, de ijskoude nacht, waar de geest van het kwaad, de doodsengel, zich een somber rijk heeft geschapen, is slechts het treffendste aanzicht der schildering; er zijn nog tal van andere, even sprekende, mits men zich een weinig inspanning getrooste. De door Dante aangenomen ordening doet nl. op treffende wijze uitkomen, hoe de bewoonde aarde, on-

---

[1]) Het valt eenigszins moeilijk, niet aan te nemen, dat de naar den top van het zuidelijk halfrond opgeworpen stoffen moeten beantwoorden aan die, welke oorspronkelijk de helle-holte vulden. Toch zegt de tekst (I, XXIV, 124-126) zulks niet met beslistheid; daar is slechts sprake van den gang. Maar had God wellicht, in zijne voorzienigheid, de Hel bij voorbaat geschapen om er Lucifer en alle opstandigen heen te bannen? Dit is de meening, welke wordt voorgestaan door F. Flanizi in *I significati reconditi della Commedia di Dante*, deel I, 1903, blz. 96-100.

danks Gods liefde tot den mensch, het verblijf der zonde is geworden; want, het is de mensch die de gelukzaligheid van het aardsche Paradijs verstooten heeft, en zich daardoor aan de tegenovergestelde zijde verbannen bevindt, zoover mogelijk buiten het bereik van den blik zijns scheppers. Tevergeefs werd, om Adam's ongehoorzaamheid te boeten, het kruis geplant in het midden van het halfrond, dat de menschen door hunne misdaden onteeren: het schijnt, als kunnen zij niet het oor sluiten voor de noodlottige inblazingen van het beginsel des kwaads, dat den grond onder hunne voeten weggraaft, als de in het binnenste van een vrucht verborgen worm (1, XXXIV, 108). Om de menschheid aan dien greep van den Booze te ontrukken, zou men de harten moeten verontrusten en buitengewone krachten dienen te wekken. Dante heeft dien alarm-kreet willen slaken en die klachten doen ontwaken.

Wat de indeeling der zielen en hun verblijf na den dood betreft, was er niets oorspronkelijks in het denkbeeld, de zielen der verdoemden in de ingewanden der aarde te plaatsen; het scheppend vermogen van den dichter zal uit de inrichting van zijn Hel blijken. Ook zijn Paradijs zal van een groot vernuft getuigen, ten minste wat betreft het gebruik maken van de negen hemel-sferen, met eerbiediging der noodwendige groepeering van alle uitverkorenen onder den blik van God in het Empyreum. De geniale vinding van den dichter is echter de stoffelijke opvatting van den Louteringsberg geweest. Niet alleen was er, in de voorafgaande vizies geen verschil tusschen de tijdelijke straffen en de eeuwige, nòch wat de plaats waar zij werden opgelegd, nòch wat hunnen aard betreft, doch daardoor juist werd het onmogelijk hun een algemeen-moreele beteekenis toe te kennen en te onderscheiden, hoe zij op de zielen werken en deze reinigen. Dante heeft aan den Louteringsberg een overeenkomstige atmosfeer gegeven en aan de stijgende beweging der uitverkorenen een bepaalde richting waarvan de symbolische beteekenis absoluut helder is.

Tusschen de duisternis der verdoeming en de licht-zee

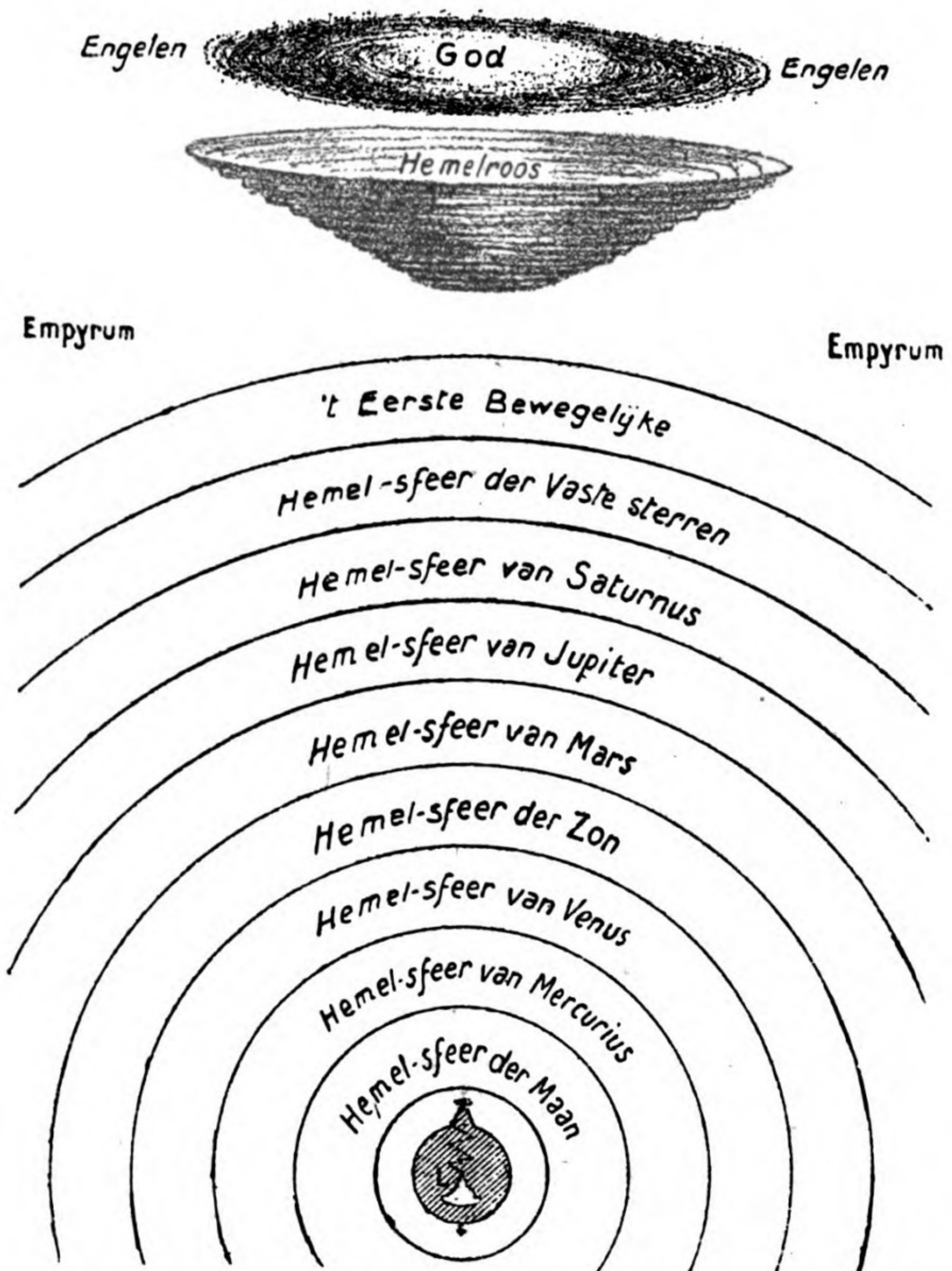

FIG. 2. DE HEMEL-SFEREN, DE AARDE, HET EMPYREUM.
Fout in de bijgeteekende verklaring: Empyrum moet zijn: Empyreum.

der gelukzaligheid, bewonen de zielen der boetvaardigen een tusschengelegen verblijf, dat sterk herinnert aan de gesteldheid op aarde, met de afwisseling van dagen en nachten, alsook het lijden en het berouw, welke het deel der menschheid zijn; doch het is reeds een van zonden vrije menschheid, en twee, den levenden onbekende weldaden brengen verlichting in den aardschen staat dier schaduwen: aan den eenen kant kunnen zij niet meer zondigen, daar zij bevrijd zijn van de heerschappij van Satan, van wien zij zich evenzeer door hun stoffelijk bevinden als door de opwelling huns harten afwenden: zij haken slechts naar de schitteringen van het Empyreum. Aan den anderen kant, veroorloven de smartelijke, soms wreede reinigingen, die zij ondergaan, hun, langzamerhand den staat van volmaakte onschuld te heroveren, waarin God den eersten mensch geplaatst had, en die hier zoo gelukkig wordt verbeeld door het aardsche Paradijs. Zoo zijn de hellingen van den heiligen berg als de ladder geworden, die de aarde met den hemel verbindt; door haar kan de lijdende en van zonden bevrijde menschheid herwinnen, wat zij verloren heeft, en wordt zij weer „gelouterd en bekwaam tot stijgen tot de sterren" (2, XXXIII, 145).

2

Om zich rekenschap te geven van den bouw van Dante's Hel, is het eenvoudigste, den dichter stap voor stap op zijn reis te volgen, en de afzonderlijke studie der allegorieën, die hij zoo kwistig in zijn werk heeft gestrooid, evenals de dichterlijke ontleding der karakteristieke episoden, tot later uit te stellen.

Waar bevindt zich, op aarde, de toegang tot de Hel? Dante zegt hieromtrent niets. De eerste verzen laten ons den dichter zien, verdwaald in een somber woud, zonder dat hij vermag te zeggen, hoe hij er is aanbeland. Het dekor van dit eerste tafereel — een vallei, of liever een afgrond, waar geen enkele zonne-straal doordringt, en een hooge heuvel, door de dageraad bescheiden verlicht aan den top, doch welks bestijging den

dichter belet wordt door drie verscheurende dieren — heeft klaarblijkelijk een allegorisch karakter. Dante, afgeschrikt door de zinnebeeldige dieren en vooral door de wolvin, deinst terug; hij ziet zich, met ontzetting, weer teruggeworpen in den duisteren afgrond, waaruit hij gehoopt had door eigen kracht te ontkomen. Op dat oogenblik ontwaart hij plotseling, naast zich, een schaduw, Virgilius, die hem tot gids zal dienen en uit zijn hachelijken toestand bevrijden, maar langs een oneindig langeren weg. Dan bereiken beiden, door een snelle daling, de wagenwijd geopende Helle-poort, waarboven een beroemd opschrift staat te lezen (zang III, 1—9).

Terwijl wij omtrent de wegen, die naar de Hel leiden in een dichterlijke onzekerheid worden gelaten, heeft Dante met een buitengewone nauwkeurigheid tijd en uur van zijn reis aangegeven. Hij brengt een gansche dag, van zonsopgang tot zonsondergang, door in de in den eersten zang beschreven angsten (I, 16—17, II, 1); wij zijn in het voorjaar (I, 38, 44) en verderop vernemen wij, met nog grooter nauwkeurigheid (maar dan is reeds de derde dag begonnen), dat de vorige dag de 1266e verjaardag was van Christus' dood (XXI, 112—114), de handeling is dus op een Goeden Vrijdag begonnen. Volgens een algemeen verbreid geloof, dat door Dante gedeeld werd (*Cnv.* IV, 23), was Christus gestorven in het jaar 34 van onze tijdrekening. Men was dus in de heilige week van het jaar 1300.

Deze nauwkeurigheid is groot. Toch zou een nog grooter nauwkeurigheid wenschelijk kunnen voorkomen, want welken datum neemt Dante aan voor den verjaardag der Kruisiging? Den 25sten Maart, den toenmaals als historisch beschouwden datum van Christus' dood, of wel de viering der herinnering daaraan op den 8sten April, daar Paschen, in 1300, op den 10en der maand viel? De kommentatoren zijn het hieromtrent niet eens en het is moeilijk in deze ernstige kwestie partij te kiezen. [1]) Doch er bestaat nog een

[1]) Tenzij het bewijs van het tegenovergestelde beslist geleverd wordt, lijkt het mij verstandiger toe, zich te houden aan den datum 25 Maart, en wel met het oog op het gebruik der Florentijnen, het jaar steeds *ab incarnatione*

ernstiger twijfel: tegenover de aanneming van het jaar 1300, dat bevestigd schijnt door tal van overeenstemmende berekeningen [1]), hebben zich de astronomen zeer skeptisch betoond. Volgens hen pleiten de zeer nauwkeurige, door Dante betreffende den stand van sommige sterren gegeven aanwijzingen, vooı het jaar 1301. Het moet wel erkend, dat de dichter op enkele punten, zelfs op die, welke niet tot het gebied der sterrekunde behooren, in tegenspraak met zichzelven is, [2]) en dat hij ten slotte het slachtoffer is geworden van de buitengewone nauwkeurigheid, waarop hij zich in het algemeen beroemde. Heeft men zelfs niet geschreven, dat hij zich in zijn berekeningen, geen uur — zelfs geen half uur — heeft kunnen vergissen? [3]) Aldus redeneerend, met het

---

te rekenen, d. w. z. het met den 25sten Maart te laten beginnen. Deze datum was voor hen bijzonder plechtig en belangrijk en is ook dichter bij het begin der lente. Men vergelijke bovendien het argument ontleend aan de afkondiging van het jubeljaar 1300 (volgende noot).

[1]) Ik bepaal mij er toe, de drie of vier bekendste gegevens te vermelden: het eerste vers der Hel zegt, dat het avontuur den dichter „op het midden van den weg zijns levens overkwam;" voor hem is het hoogte-punt van het leven 35 jaar (*Cnv* IV, 23); indien Dante, gelijk wij hebben aangenomen, geboren is in 1265, waarschijnlijk in Mei, zou hij in Mei 1300 den vollen vijf en dertigjarigen leeftijd bereiken. Beatrice stierf in 1290; in het aardsche Paradijs zal Dante zeggen, dat het tien jaar geleden is sinds hij haar zag (2, XXXII, 2). — De musikus Casella zinspeelt, in de eerste zangen van den Louteringsberg, op een groote zonden-vergiffenis, welke drie maanden te voren voor de geheele christenheid was afgekondigd. Dat is het jubileum van het jaar 1300, den 25sten December 1299 door Bonifacius VIII vastgesteld, drie maanden voor de laatste dagen van Maart. — Het loopende jaar wordt aangeduid (3, IX, 40) met de woorden *questo centesim' anno*, een uitdrukking, welke beslist op een honderdtal en niet op een tiental of een eenheid Daarbij komt nog de zeer nauwkeurige berekening der duivels (1, XXI) betreffende de verjaring van Christus' sterfdag en het feit, dat Guido Cavalcanti (geboren den 29sten Augustus 1300) gezegd wordt nog te leven (1, X, 110-111).

[2]) De vriend, door Dante op het zesde terras van den Louteringsberg ontmoet, Forese Donati, is den 27sten Juli 1296 gestorven. Het is niet aannemelijk, dat de dichter dit niet wist. Waarom zegt hij dan tot hem, dat sedert dien datum minder dan vijf jaren verloopen zijn? Hij had dienen te zeggen: minder dan vier jaren; nauwkeurig: drie jaren en acht maanden (2, XXXIII, 76-78).

[3]) Vgl. BSD, deel VIII, blz. 215; deel X, blz. 303; deel XIII, blz. 161-162, enz. — De astronomische gegevens, welke slaan op 1301 en niet op 1300

vooropgezette denkbeeld van Dante's onfeilbaarheid van Dante als astronoom, komt men er toe te vergeten, dat wij met een dichter en nièt met een mathematikus te doen hebben. De aanzichten des hemels, die hij in zijn werken beschrijft, zijn niet die, welke hij, naarmate hij daarmede vorderde, vermocht te bewonderen —; indien dit zoo geweest ware, dan zou een vergissing zijnerzijds geheel en al onbegrijpelijk zijn —; doch de datum 1300, of 1301, voor de handeling der Divina Commedia aangenomen, is echter een loutere fiktie. In werkelijkheid zijn de Hel en de Louteringsberg eerst tusschen 1307 en 1313 geschreven. Bij een dusdanig tijdsverloop mogen enkele kleine tegensprekingen niet te zwaar wegen. Hoezeer zij ook verwondering mogen baren, zij kunnen niet beletten, dat het overgroote getal der aanwijzingen en wel die, welke het gemakkelijkst verklaarbaar zijn, ons er toe leiden, bij Dante de bedoeling waar te nemen, het jaar 1300 als datum van zijn mystieken pelgrimstocht aan te duiden.

Keeren wij thans tot de nauwelijks aangevangen reis terug. Na door de gevreesde poort te zijn getogen, die sedert de schepping der wereld bestemd is voor den doortocht der verdoemden (1, III, 7—8) schrijden de dichter en zijn gids voort te midden van een duistere streek, waar klachten en toornige kreten weerklinken (III, 49—51). Dat is het verblijf der zielen, die zonder roem en smaad leefden, der lafaards en der karakterlooze egoïsten, discipelen van diè engelen, die slechts onzijdig bleven bij de groote opstandigheid van Lucifer. De hemel jaagt ze uit, opdat zijn glans niet door hen verbleeke en ook de Hel neemt ze niet op, omdat zij zelfs niet de *virtù* der groote misdadigers bezitten. Virgilius eindigt zijn verklaringen met een woord van minachting: „De wereld laat geen roep van hen zijn ....; spreken wij niet van hen, maar schouw en ga voorbij" (III, 49—51). Dante noemt dan ook inderdaad geen enkelen, doch hij

---

zijn: de volle maan (1, XX, 127; vgl. ook 2, XXIII, 119-120), en de stand van Venus (I, v. 19). Vgl. ook Boffito en Melzi d'Eril, Almarache Dante Alighieri 1908.

kijkt en wordt dan een groote menigte gewaar, die achter een soort banier aanloopt, en onder die zielen herkent hij er één, die, ondanks de ontkenningen van sommige kritici, slechts die van paus Celestinus V kan zijn (v. 59—60).

Iets verder is Dante zeer verwonderd, een menigte schimmen te zien, die zich aan den oever van een rivier verdringen. Hij verneemt, dat zich daar de zielen, van de geheele wereld, vereenigen, om den Acheron over te steken op de boot, welke bestuurd wordt door een Demon met den klassieken naam van Caron. Dante en Virgilius hebben dus nog niet de eigenlijke hel betreden. Deze duistere, dorre streek, waar de besluiteloozen en de lafaards als buiten de goddelijke gerechtigheid gehouden worden, is een soort voorportaal. Men moet zich dit voorstellen als den geheelen cirkel-vormigen loop van den Acheron omringend, die de werkelijke grens der eigenlijke Hel vormt.[1]) Caron wil zich tegen den overtocht van een levende verzetten, doch Virgilius doet zijn machteloozen toorn bedaren, door hem te onthullen, dat deze levende hier komt op Gods uitdrukkelijken wil. Toch zien wij Dante niet, als Aeneas, in de boot van den helle-schipper stappen. Hij bevindt zich nog aan den oever als een aardbeving plaats vindt, vergezeld door bliksemschichten, en de dichter valt in zwijm (III, 130—136). Als een donderslag hem kort daarna wekt (IV, 1), is hij aan gene zijde van den Acheron. Men kan zich gerust de moeite besparen, na te gaan, hoe die overtocht geschied is, en de nieuwsgierigheid der kommentatoren op dit punt is, op zijn minst genomen, kluchtig te noemen. Dante alléén zou bevoegd zijn geweest om ons in te lichten en hoogstens zou de vraag kunnen opkomen, waarom hij het niet gedaan heeft. Men zou kunnen volstaan met

[1]) Het valt moeilijk, de overdenking te onderdrukken, dat de zielen reeds in het voorportaal een straf ondergaan, waarvan de wreedheid wonderwel zou passen voor de onderste kringen der Hel. Groote muggen en wespen steken hen; hun gelaat druipt van bloed, dat, met tranen vermengd, aan hunne voeten een modderhoop vormt, waarin walgelijke wormen zich mesten (III, 64-69); hier valt, met betrekking tot wat volgt, een kleine proportie-fout te bespeuren, welke ongetwijfeld hieraan moet worden geweten, dat het een der eerste stukken is, die de dichter geschreven heeft.

hierop te antwoorden, dat hij het niet gewild heeft; aangezien wij hem echter verder in de Hel en in de twee andere „cantiche" steeds met groote zorgvuldigheid zijne meest fantastische stijgingen en afdalingen zien verklaren, hebben wij het recht te veronderstellen, dat zijn methode nog niet goed vaststond, toen hij zijn dichtwerk begon.

Dit feit staat niet op zichzelf, want de afdaling naar den eersten kring en, vervolgens, naar den tweeden, wordt in het geheel niet beschreven (IV, 23, 24, en V, 1—2); na een bezwijming bevindt de dichter zich in den derden kring (VI, 1—6), zonder te verklaren, hoe hij daar aangeland is. Om in den vierden kring te komen, spreekt Dante van „de plek, waar men afdaalt" (VI, 114); is er dus, evenals op den Louteringsberg, een reeks van trappen tusschen de verschillende terrassen? Deze toespeling is echter ééénig in de Hel [1]) en de meeste andere overgangen van kring tot kring zijn in strijd met deze veronderstelling. In zang VII (v. 100 en vlg.) komt een iets nauwkeuriger beschrijving voor van den door de twee dichters gevolgden weg, maar eerst in het vervolg krijgt het verhaal zijn volle relief en zijn topografisch realisme en wij mogen dan ook in die onzekerheid enkele sporen zien van Dante's aarzelen bij den aanvang van zijn arbeid. Zelfs de machtigste verbeelding vindt niet ineens àlle middelen, die zij noodig heeft om een zoo samengesteld werk te wrochten. [2])

---

[1]) Moeten wij de „ruina" van rang V (v. 34) in verband brengen met deze uitdrukking? Doch ook dit is een duistere passage, waarvan niet veel, dat tot opheldering dienen kan, te verwachten is.

[2]) Men zou dit denkbeeld door verscheidene opmerkingen kunnen bevestigen, b.v. deze: in de eerste zangen bereikt de beschrijving der hellekringen niet de wijdschheid, die haar later zal kenmerken; zoo worden het portaal en de vier eerste kringen doorloopen, èlk in nauwelijks één zang (zangen III-VII); de vijfde echter begint met het tweede derde gedeelte van zang VII. Dit is een geheel ander plan dan hetwelk verder gevolgd is. Bekend is de legende der zeven eerste zangen, die Dante voor zijn ballingschap zou hebben geschreven (vgl. blz. 161). Wij kunnen moeilijk aannemen, dat de allegorieën der zangen I en II vóór de konceptie van het geheel ontstaan zijn, maar het zou mogelijk zijn, dat de zangen III-IV de overblijfselen bevatten van een eerste, na 1306 herziene ontwerp. Vgl. blz. 217 en 220, aant.

Zoo zien wij dan de reizigers „in den eersten ommegang, die den afgrond omgordt" (IV, 24), en reeds terstond wordt Dante verschrikt door het donderend geraas, dat tallooze kreten vormen en dat uit den afgrond opstijgt, waarin zijn blik niets vermag te onderkennen. Deze eerste ommegang is de Limbus, het verblijf der reine zielen, die niet in Christus geloofd hebben, hetzij omdat zij te vroeg geboren werden, hetzij omdat ze zijn wet niet gekend hebben. Daar bevinden zich de kinderen, die stierven zonder den doop te hebben ontvangen, en, afgezonderd, in een „schoone burcht," de helden en wijzen der Oudheid met enkele buiten het Christendom staande beroemde mannen, als Saladijn, Avicenna en Averroës. Zij ondergaan slechts een moreele kwelling: nimmer zullen zij God aanschouwen. Zij beklagen zich dan ook, doch slaken geen kreten. Zij zijn ernstig en schoon, spreken zacht met elkander en het hun aangewezen verblijf gelijkt eenigszins op de Elyseesche velden in de Aeneïde, Daar vindt Virgilius hen, die hem gewoonlijk vergezellen, Homerus, Horatius, Ovidius en Lucanus terug, terwijl Dante een oogenblik te midden van dezen plaats neemt.

Bij den ingang van den tweeden kring, „die minder ruimte omgordt," staat Minos, de Helle-richter. Hij is in een duivel veranderd, wiens staart, door het aantal zijner kronkelingen, de streek aangeeft, waarheen elk der verdoemden, die voor hem verschijnt, gebannen zal worden. Evenals Caron, wil Minos Dante tegenhouden; Virgilius herhaalt echter de gebruikelijke woorden en zoo zien wij den dichter in den ommegang der vleeschelijke zondaren, waar een eeuwige wervelwind de zielen wentelt en voortstoot als een hoop doode blâren. Dit is de omgeving, waarin zich de onsterfelijke episode van Francesca de Rimini afspeelt, waarna Dante ten tweeden male in zwijm valt. Hij ontwaakt op den ondergelegen ommegang, onder een voortdurenden, met hagel en sneeuw vermengden regen. De gulzigaards wentelen zich dikwijls en huilen als honden, onder het wakend oog van Cerberus, wiens toorn Virgilius bezweert. Een vluchtig onderhoud met den Florentijn Ciacco verleent een bijzondere

politieke — en dichterlijke — beteekenis aan dezen zang der gulzigheid (VI). De ommegang der hebzuchtigen is minder belangrijk. De demon, die dezen bewaakt: „Pluto" — en niet Plutus, ofschoon het Dante min of meer helder voor den geest heeft kunnen staan, dat de wortel van dit woord in verband stond met het begrip „rijkdom" — verzet zich weder tevergeefs tegen de binnentredenden. De vrekken en de verkwisters, verdeeld in groepen, die elkander het hoofd bieden, wentelen lasten voor zich uit, botsen tegen elkaar aan en schelden elkander de huid vol, om daarna weer terug te keeren, tot zij elkander opnieuw ontmoeten. [1]) Hier, geen enkel onderhoud met geen enkelen verdoemde, maar, daarentegen, een eigenaardige uitweiding over de Fortuin.

Om naar den volgenden ommegang, dien van den toorn, af te dalen, volgen de twee reizigers het ravijn, dat in de rots gegraven is door een stroom, wiens zwarte wateren verderop een diep moeras, den Styx (VII, 100-108) vormen. De zielen van degenen, welke op aarde de toorn overwon, worden in dien modderpoel gedompeld, en Dante is getuige van een buitengewoon heftig tooneel, veroorzaakt door den Florentijn Filoppo Argenti, dien hij herkend heeft (zang VIII).

Te beginnen met den vijfden helle-ommegang worden de „voorvallen" van den tocht nauwkeuriger, schilderachtiger en fantastischer. Virgilius en zijn reisgezel wandelen eerst langs de Helle-rivier, aan den voet der glooiïngen die aan de éène zijde den Styx omzoomen, terwijl zich aan de andere zijde wallen en torens verheffen: geheimzinnige teekens worden tusschen de beide oevers gewisseld en kondigen de

---

[1]) Dante geeft duidelijk aan (VII, 31—35 en 55), dat er slechts twee tegenovergestelde groepen zijn, die voortdurend aan de twee uiteinden van den ommegang tegen elkaar botsen, d. w. z. dat zij telkens de helft van den omtrek doorloopen. Deze bijzonderheid toovert ons een veel te kleinen ommegang voor den geest, niet alleen met het oog op het aantal menschen, die geldzucht in de verdoemenis doet storten, doch vooral wanneer wij denken aan al wat de lager gelegen en nauwere ommegangen zullen bevatten.

komst der twee reizigers aan [1]) en een boot komt ze afhalen. Zij stappen daarin, ondanks den tegenstand van den schipper Flegias, en beschrijven een grooten cirkel-boog op de wateren van den Styx om aan de poort der Helle-stad te komen, welker muren een eeuwig vuur van binnen doet gloeien. Voor het eerst neemt hier het verzet der duivelen tegen Dante's doortocht een ernstig karakter aan. De door Virgilius aangewende pogingen blijven vruchteloos: de poorten zijn gesloten en duizenden duivelen (VIII, 82), waarbij zich al ras Furiën voegen (IX, 37-45) vervullen Dante's hart met ontzetting. Niet minder dan de tusschenkomst van een hemel-bode is noodig om dien helschen weerstand te breken: de poort gaat open en de twee pelgrims bevinden zich onmiddellijk in een soort kerkhof, waarvan de graven, welke een vuurgloed eveneens doet gloeien van boven geheel open zijn en klachten en kreten van smart doorlaten (IX, 112-123). Dit is de zesde ommegang, het verblijf der helden, doch de dichter noemt slechts de godloochenaars, de „epikuristen," zooals men in zijn tijd zeide, onder welken opstaan, om het woord tot hem te richten, de Gibellijnsche held van Florence, Farinata degli Uberti, en Cavalcante Cavalcanti, de vader van den dichter Guido, Dante's vriend.

Als zij aan het uiteinde van die zesde zone, aan den rand van den afgrond genaderd zijn, worden de beide reizigers weerhouden door den walgelijken stank, die uit de klove opstijgt. Zij zoeken een schutplaats achter het opstaande deksel van een groot graf en praten met elkander, totdat hun reukorgaan in staat zal zijn de beproevingen, die hen wachten, te doorstaan. Virgilius maakt van deze verpoozing gebruik om zijn discipel eenige bijzonderheden mee te deelen betreffende de groepeering der zonden en de helle-straffen. Deze

[1]) Hier doen de uitdrukkingen van den dichter (VIII, 4—6) aan een grooter afstand denken, wat ons noopt, den omtrek van dien vijfden cirkel zeer groot te veronderstellen (vgl. de vorige noot). De grootte van een der onder-verdeelingen van den zevenden ommegang (XV, 13—15) schijnt evenmin in verhouding te zijn tot de vijf bovengelegen kringen.

verklaringen zijn van het grootste gewicht (zang XI). Zij dienen aangehoord en onthouden te worden, alvorens met de ontleding van het gedicht wordt voortgegaan.

3

Een vluchtige beschouwing der zes eerste helle-ommegangen toont genoegzaam aan, dat Dante, zoo hij al nu en dan geïnspireerd wordt door de traditioneele definitie der hoofdzonden, niet slaafs daaraan vasthoudt, want hij spreekt wel over vraatzucht, gierigheid, toorn en wellust, doch hij voegt aan die opsomming het begrip van ketterij toe, dat van geheel anderen aard is en wij begrijpen eerst niet al te best de verdeeling in de Hel gemaakt door dien gloeienden ringmuur, waarachter duivels een wanhopigen tegenstand bieden en, verderop, treffen wij geen enkelen ommegang aan, bestemd voor de luiheid, noch voor de afgunst of den hoogmoed.

De hier door den dichter voor zijne klassifikatie aangenomen basis is inderdaad niet die der hoofdzonden, maar wel, gelijk hijzelf aanduidt, een aan de Ethika van Aristoteles ontleende onderscheiding (XI, v. 79 en vlg.), die der drie verkeerde neigingen der ziel: onmatigheid, beestachtige ruwheid en de eigenlijke slechtheid. Van deze drie is de onmatigheid de minst verfoeilijke, aangezien zij voortspruit uit een onvoldoenden wil om aan de verkeerde, der menschelijke natuur eigen neigingen te weerstaan, terwijl de twee andere neigingen het bewust zoeken van het kwaad veronderstellen. De beestachtige ruwheid, die, evenals bij de dieren, de rede uitsluit, is minder verfijnd dan de voorbedachte boosaardigheid, waarbij de mensch het verstand gebruikt, dat zijn schoonste voorrecht diende te zijn. Volgens deze theorie heeft Dante een Hel opgevat, verdeeld in twee groote streken: de bovenste zone, welke de vijf minste ommegangen bevat, is bestemd voor hen, die zondigden door onmatigheid — wellust, vraatzucht, vrekkigheid en toorn — terwijl dient opgemerkt dat deze ondeugd: luiheid — kleinzieligheid of besluiteloosheid — die den mensch er toe brengt, nièt, ver-

keerd te handelen, doch in het gehèel niet, buiten de Hel geplaatst wordt, in het voorportaal vóór den Acheron. Vervolgens komt „de lagere Hel" (VIII, 75), of wel de „stad van Lucifer" (*Città di Dite*), [1]) waar tusschen drie kringen van kleiner doorsnede (*cerchietti* XI, 17) alle soorten van verdoemden verdeeld zijn, die het kwaad hebben liefgehad en gezocht (fig. 3).

Doch hier worden de onder-verdeelingen talrijker en het bezoek der drie *cerchietti* beslaat meer dan twee derden van de Hel. De zevende kring is die der geweldenaren, welke in drie kategorieën verdeeld worden: zij die geweld bedreven tegen hunne naaste, zichzelve of God. De eigenlijke boosaardigheid doet zich in tweeërlei gedaante voor: de eenvoudige list en bedrog, waarvan de achtste ommegang niet minder dan tien verscheidenheden toont, en verraad — tegenover bloedverwanten, het vaderland, vrienden of weldoeners — dat geboet wordt in den negenden kring, de diepste, waarboven de afzichtelijke figuur van den geest van het kwaad zweeft.

Ofschôon deze indeeling niet samenvalt met die der hoofdzonden, is zij daarmede niet in strijd, want het is duidelijk, dat afgunst en hoogmoed, zoo deze al niet uitdrukkelijk vermeld worden in bijzondere ommegangen, voor een groot deel schuld zijn aan woest geweld, bedrog en verraad. Aan den anderen kant heeft Dante op zeer vernuftige wijze een nieuw element aan de schildering toegevoegd: het verstoken-zijn van het geloof, buiten eigen schuld, kenmerkt de bewoners van den Limbus, die Dante onmiddellijk na den overtocht van den Acheron aantreft, terwijl het verzet tegen het geloof, d. w. z. een daad van oproer en ondankbaarheid, die kettersch is, in den zesden kring wordt gestraft, binnen de muren der stad van Satan. Zoo vormen dus deze twee verschillende reeksen van ongeloovige verdoemden elk de eerste trede der twee groote helle-streken.

---

[1]) De „lagere Hel" schijnt, als topografisch begrip, ook een herinnering te zijn aan Virgilius (vgl. hierboven blz. 192) en aan den afgrond in de Apokalyps (blz. 194), waar Satan is vastgeketend.

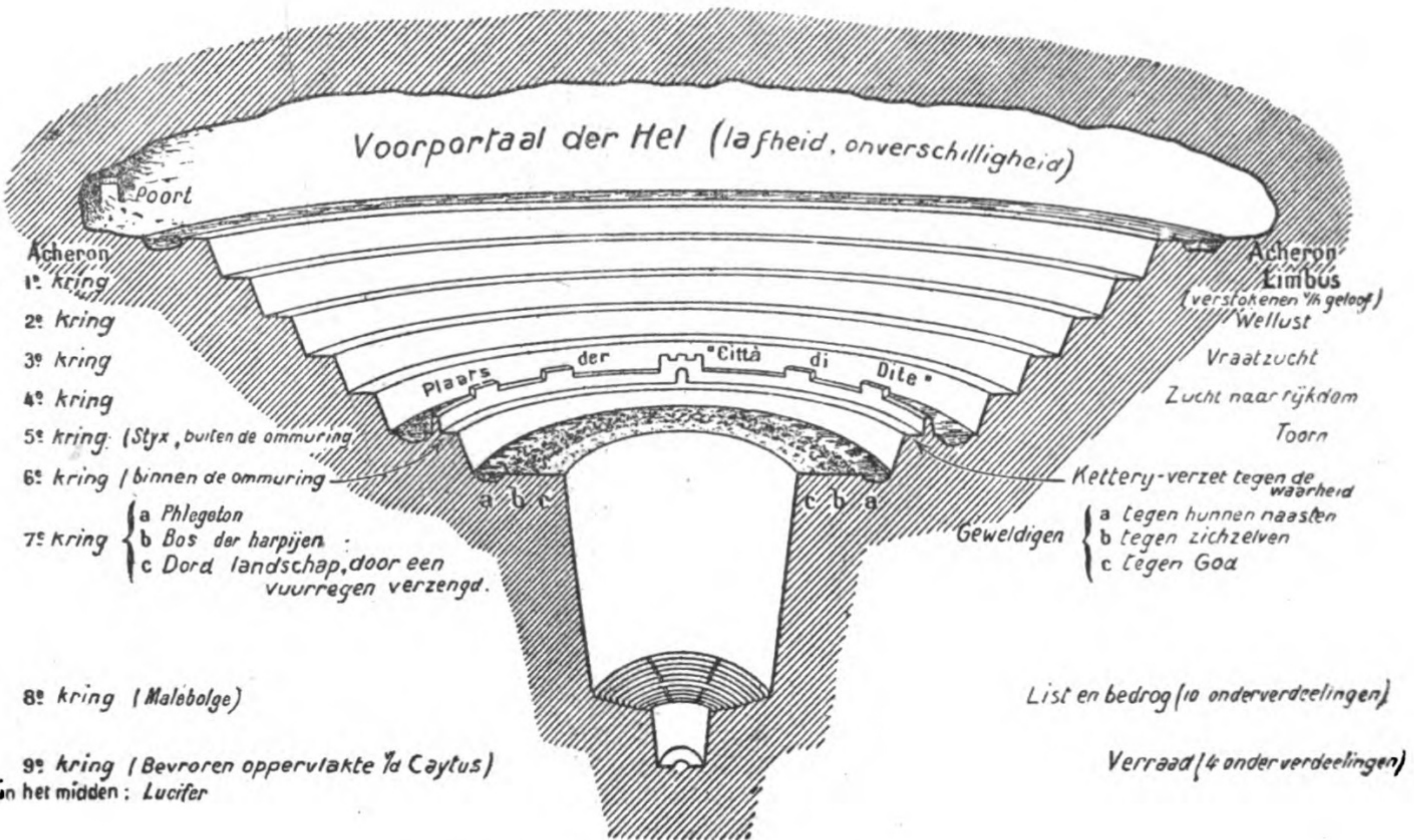

Fig. 3.

FIG. 3. ALGEMEENE DOORSNEDE DER HEL VAN DANTE EN INDEELING DER ZONDEN

N.B. Fouten in de bijgeteekende verklaringen: Bos moet zijn: Bosch, Dord landschap moet zijn: Dor landschap, Caytus moet zijn: Cocytus.

Zoowel uit een artistiek als uit een moreel oogpunt, biedt deze indeeling een groot voordeel aan: zij is rijker en konkreter. Rijker, wegens de talrijke onder-verdeelingen, die zij toelaat, en konkreter in díen zin, dat zij den lezer een tafereel van het kwaad in aktie aanbiedt, in de tallooze vormen, die de zonde kan aannemen, in plaats van een dorre opsomming der abstrakte neigingen, waaruit de zonde geboren wordt. Van de Helle-stad af valt een onmiskenbare stijging waar te nemen in het relief der tooneelen, die zich voor onze oogen afspelen in hun dramatische belangrijkheid, tot aan de episode van Ugolino, die deze tragische reeks besluit.

Over de verhouding der zonde en straffen kan nog deze opmerking gemaakt. De dichter heeft zooveel mogelijk gewild, dat de opgelegde kwelling, behalve een gevoel van afschuw en ontzetting, een moreelen indruk zou wekken. In het algemeen wordt uitgegaan van het recht der wedervergelding, doch in de praktijk komt de toepassing van dit denkbeeld — gestraft te worden met dat waarmede gezondigd werd — neer, hetzij op het verrichten door de verdoemden juist van het tegenovergestelde van wat zij tijdens hun leven deden, — dit is het lot der nietelingen, die gedwongen zijn eeuwig te loopen en gekweld worden door insekten-beten — hetzij op een behandeling, die hunne geliefkoosde houding vereeuwigt en de zonde verzinlijkt, waardoor deze zielen omkwamen —; de stormwind der vleeschelijke zondaren, in den tweeden kring, is een der treffendste voorbeelden van deze andere uitlegging der wedervergelding. Ook hier heeft de dichter zich weer een zekere vrijheid veroorloofd, dank zij welke hij de grootst mogelijke afwisseling in zijn effekten heeft weten te bereiken.

Deze opmerkingen van algemeenen aard waren noodzakelijk. Bij de voortzetting der reis door de drie laatste kringen, welke thans volgt, zullen wij op geen werkelijke moeilijkheden stuiten.

De overgang van den zesden tot den zevenden kring wordt begunstigd door de instorting van den rots-wand,

een herinnering aan en tevens een getuigenis van de aardbeving, die Christus' dood en zijn afdaling naar den Limbus — waaruit hij de aartsvaders verloste [1]) — verzelde; daarentegen verspert de Minotaurus den reizigers den weg en Dante moet gebruik maken van het oogenblik, waarop het monster, in woede ontstoken door de woorden van Virgilius, zijn machteloozen toorn in grillige sprongen uit, om door de nauwe spleet te kruipen (I, XII, 1-30). Beneden aan de helling staan weer andere wachters: de Centauren loopen onophoudelijk langs den oever van een rivier van kokend bloed, den Phlegeton, en schieten hunne pijlen af op de verdoemden, die hooger uit den stroom willen opstijgen dan hun veroorloofd is. Virgilius verstaat zich thans, zonder de geringste moeite, met hunnen leider, Chiron; hij krijgt zelfs van dezen gedaan dat een der Centauren, Nessus, de twee reizigers achter zich op het paard neemt en hun de rivier laat doorwaden, hun tevens alle verklaringen gevend, die zij verlangen (hoofdst. XII).

De Flegeton is de eerste kring van het brute geweld; daar bevinden zich de verdoemden, die moord en roof pleegden; het is het verblijf der roovers, der moordenaars en vooral der dwingelanden. Zij zijn allen, meer of minder diep, naar gelang zij zondigden, in den stroom gedompeld, de eenen tot de enkels, de anderen tot op de helft van het lichaam of tot de oogen; velen verdwijnen zelfs geheel en al en Nessus alleen verraadt hunne aanwezigheid.

De geweldigen tegen zichzelf of tegen hun bezit bewonen een zonderling woud van zwarte, als vergiftige, misvormde en knoestige boomen. Dante leert, door ondervinding, dat deze vreemde struiken de zielen der zelfmoordenaars bevatten. Hij plukt er namelijk een takje van af en bloed ontwelt er aan, met klachten. Deze zielen, die van hun lichaam gescheiden wilden zijn, zullen daarin zelfs niet na den dag des oordeels wederkeeren, maar hun stoffelijk overschot zal opgehangen worden aan de takken van den boom,

---

[1]) In den achtsten ommegang vindt men nog een andere herinnering aan dezelfde gebeurtenis.

die elk hunner bewoont. In afwachting daarvan, kwellen hen de afzichtelijke harpijen, die zich op hun gebladerte nederzetten en daarin nestelen, door voortdurend takken af te breken. Bovendien nog trachten andere verdoemden uit die streek, de verkwisters van hun goed, die achtervolgd worden door zwarte teeven, welke hen stuk-bijten, zich te verschuilen tusschen het struikgewas en zich vast te klemmen aan de takken die zij breken. Deze passage (hoofdst. XIII) is beroemd door Dante's onderhoud met Pier della Vigna.

Als zij dit benauwende bosch verlaten hebben, komen de dichter en zijn leidsman aan een brandend-heete zandvlakte, waarover in langzaam nedervallen linten van vuur regenen (XIV, 29); nimmer zouden Virgilius, en vooral niet een levende als Dante zich aan dien vuur-regen kunnen blootstellen, indien een van den Flegeton vertakte beek niet dwars onder dezen doorliep tusschen twee vrij hooge dijken en de eigenschap bezat de vlammen op zijn oppervlak uit te blusschen (XIV, 90); de door de beide reizigers te volgen weg is nauwkeurig aangegeven. Dante merkt op de zandvlakte tallooze verdoemden op, de één liggend, de anderen bij groepjes wandelend en sommigen eindelijk neergehurkt. Dat zijn zij, die geweld bedreven tegen God; zij zijn in verschillende klassen verdeeld: zij wier machtelooze hoogmoed de godheid zelve heeft durven trotseeren en beleedigen (Capaneus, zang XIV), alsook zij die haar hoonden, hetzij door de wetten der natuur te treden (de Sodomieten, Brunetto Latini, zang XIV, en tal van andere beroemde Florentijnen, hoofdst. XVI), hetzij de goddelijke wet, die verbood met iets anders geld te winnen dan met arbeid (de woekeraars, hoofdst. XVII).

De twee dichters zijn aldus de drie zones van den ommegang der geweldigen doorgeschreden en aan den rand van een afgrond gekomen, dieper dan eenige van die, welke zij tot toen ontmoet hadden (de *alto burrato*, XVI, 114). Virgilius werpt, bij wijze van teeken, een koord, dat Dante om de lendenen droeg, in den afgrond, en dan komt, stijgend in dien dikken somberen dampkring, een monster aange-

zwommen. Het is Geryon, „dat leelijke beeld van bedrog" (XVII, 7), dat overigens hoegenaamd geen gelijkenis vertoont met den mythologischen persoon van dien naam. Door Virgilius getemd, voert de bewaker van den achtsten kring er de twee pelgrims heen, voorzichtig breede kringen beschrijvend om neder te dalen.

De achtste ommegang, waar Dante zich met zijn gids op zulk een wonderbaarlijke wijze ziet nedergezet, is de meest samengestelde streek der Hel. De cirkel-vormige oppervlakte van deze, die men zich vrij groot moet voorstellen, is doorgroefd door tien concentrische valleitjes of buidels (Dante zegt *bolgia*, d. w. z. „zak" en het geheel heet *Malebolge*, XVIII, 1); doch deze oppervlakte helt zeer duidelijk naar het middelpunt, waar zich een gapende opening, een „put," vertoont (XVIII, 18), op welks bodem zich de negende kring uitstrekt. Deze ordening heeft ten gevolge, dat de tusschen elken buidel geplaatste afscheidingen of „dijken," één aan de loodlijn grenzenden wand hebben, terwijl hun andere zijde een merkbare helling vertoont. Bovendien loopen over alle buidels verscheidene rots-bruggen, (*scogli*, XVIII, 16) van den voet van den rotswand tot aan den in het midden gelegen put; doch Dante en Virgilius zullen tot hun nadeel ondervinden, dat een dier bruggen sedert Christus' geboorte bij de zesde „bolgia" is gebroken. Dank zij deze gesteldheid, geeft de dichter zich gemakkelijk rekenschap van wat in elke vallei geschiedt: hij kan het van de brug af zien, nog nàder bij komen door de dijk, die twee buidels scheidt, te volgen, of zelfs met den steun van Virgilius tot de verdoemden afdalen langs de zijde, waar de dijk een helling, die hem begaanbaar maakt, aanbiedt (fig. 4).

De verleiders en koppelaars der eerste „bolgia" worden gegeeseld door gehoornde duivels, die hen voor zich uit laten draven, terwijl de vleiers (tweede „bolgia") zich in een walgelijke mestvaalt wentelen. De derde buidel, die der ambten-versjacheraars, wekt veel levendiger Dante's belangstelling en ook die van den lezer; de dichter daalt er in af om de verdoemden van nabij te zien en zich met een hunner

te onderhouden. De rots is er doorboord met een menigte nauwe gaten, waarin de gemartelden met het hoofd naar beneden zijn gestoken; alléén hunne beenen en voeten steken van onderen èven uit en vlammen als toortsen (XIX, 22-27). Het onderhoud van Dante met Paus Nikolaas III is een der wrangste schimpen die, in de Hel, de verdorven Kerk treffen. Zooals de dichter het uitdrukt, worden de „clerken," die er van hielden geld in den buidel te steken, op hun beurt in de derde „bolgia" „gestoken" (v. 72). Door een gelijksoortigen redeneertrant, doch van machtiger uitwerking, naderen de valsche profeten en de wichelaars van den volgen-

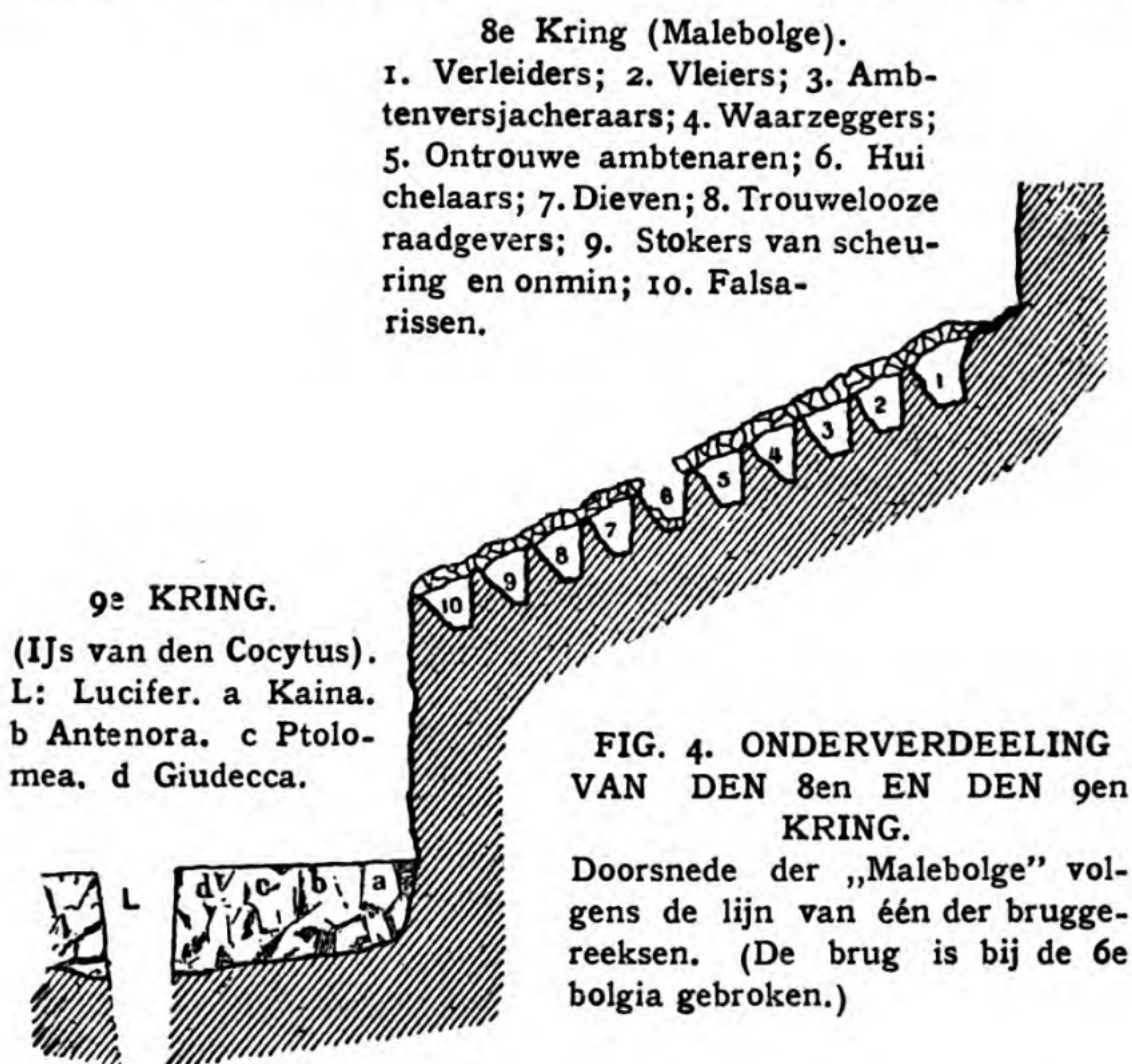

FIG. 4. ONDERVERDEELING VAN DEN 8en EN DEN 9en KRING.
Doorsnede der „Malebolge" volgens de lijn van één der bruggereeksen. (De brug is bij de 6e bolgia gebroken.)

den buidel, die er schuldig aan zijn de toekomst te hebben willen kennen, met het hoofd op de schouders omgedraaid, achter zich ziend, en hun rug met hunne tranen besproeiend.

Diabolisch-kluchtige tooneelen kenmerken de „bolgia"

der knevelaars, plichtverzakers, van allen die openbare ambten veil boden (*i barattieri*, hoofdstuk XXI-XXII): deze verdoemden worden in kokende pek gedompeld, onder toezicht van duivelen, de „Malebranche," die hen harpoenen, als ze hen betrappen terwijl ze, gelijk kikkers, aan de oppervlakte adem scheppen, soms ook houden de verdoemden hunne bewakers voor het lapje, wat aanleiding geeft tot komische tooneeltjes met grimassen-makerijen, in het volks-genre, die een eigenaardige tegenstelling vormen tot den gewoonlijk ernstigen toon van het gedicht. Ondanks de scherpe berispingen van Virgilius, trachten de duivels de beide pelgrims te bedriegen, door hun wijs te maken, dat de zesde boog slechts op één der bruggen-rijen is onderbroken en door ze naar de volgende brug te begeleiden; doch Virgilius en Dante maken gebruik van het oogenblik dat een der duivels in het pek is gevallen, waaruit de anderen bezig zijn, hem op te visschen, om zich in den volgenden buidel te laten afglijden, buiten het bereik van hunne al zeer verdachte gidsen.

Deze zesde „bolgia" is die van stilte, loomheid en in-zichzelf gekeerdheid. De huichelaars schuifelen haast onmerkbaar voorwaarts, schier bezwijkend onder hun looden van buiten vergulde kappen, en hun matte stoet gaat over de lijken van Kajaphas, Anias en der andere leden van het Sanhedrin, die dwars over den weg uitgestrekt liggen (zang XXIII). Niets dan geweld en godslastering treffen wij daarentegen aan in den buidel der dieven, waar zich de laaghartige figuur van Vanni Fucci afteekent (zang XXIV). Deze verdoemden worden gebeten en doorboord door slangen, vergaan tot assche en nemen weer de menschelijke gedaante aan of wel zij worden zelven slangen, door een reeks fantastische gedaante-verwisselingen, in welker beschrijving Dante een ongeloofelijke virtuositeit heeft ontplooid (zang XXV).

De trouwelooze raadgevers zijn gehuld in op vuur-linten gelijkende vlammen. Virgilius en Dante onderhouden zich met twee hunner, die aanleiding geven tot onvergelijkelijk-schoone episoden, Ulysses (zang XXIV) en Guido da Montefeltro (zang XXVII). Van den over den negenden buidel gespannen

brug zijn de beide dichters getuigen van een der aangrijpendste vormen van de straf der wedervergelding: deze verdoemden worden verminkt en in stukken getrokken door duivels, ter herinnering aan de scheuringen, die zij zelven veroorzaakten. Zoo draagt de minnezanger Bertrand de Born, die er van verdacht werd den oorlog tusschen den koning van Engeland, Hendrik II, en diens zoon, te hebben aangestookt, zijn afgehouwen hoofd, dat hem tot lantaarn dient, in de hand (zang XXVIII). De tiende „bolgia" bevat eindelijk alle soorten van bedriegers; zij worden gekweld door lepra, vallende ziekte, waterzucht of koortsen, bijten elkander kwaadaardig en slingeren elkander de gemeenste scheldwoorden naar het hoofd (zangen XXIX—XXX).

Zoo komen de dichters dan ten slotte bij den put, in het midden der Malebolge, aan. De reuzen, die rechtop staan in den negenden ommegang, doch met hun gansche bovenlijf over den rand uitsteken, verschijnen aan Dante als de hooge torens eener citadel; zij zijn niet bijster vrees-aanjagend en één hunner, Anteus, neemt de beide bezoekers in zijn hand en zet ze zachtkens beneden in den afgrond neer. De grond van den negenden ommegang wordt gevormd door de bevroren wateren van den Cocytus en in die ijs-vlakte worden, naar gelang van den ernst van hun misdrijf, de in vier klassen verdeelde verraders min of meer diep ondergedompeld: de dichtst bij den put-wand gelegen streek, de „Kaina" is bestemd voor de verraders tegenover hun bloed; meer naar het middelpunt gelegen, doch zonder nauwkeurige afgrenzing, bevat de „Antenora" de zielen der verraders van hun vaderland — volgens de Middeleeuwsche legenden zou de Trojaan Antenor Troje aan de Grieken overgeleverd hebben; — dan volgt de „Ptolomea" met hen, die hunne gasten verrieden — een herinnering aan den koning van Egypte, Ptolomaeus, die den naar zijn hof gevluchten overwonnen Pompejus liet vermoorden of liever aan den Ptolomaeus, die Simon den Makkabeeër ter gelegenheid van een feestmaal ombracht; — eindelijk bevat de Giudecca, of ommegang van Judas, de verraders tegenover hunne

weldoeners. Deze streek der Hel is die, waar de gevoelens van haat zich het vrijst uiten, niet alleen tusschen de verdoemden onderling (men herinnere zich slechts de gebroeders Alberti di Mangona, zang XXXII, 40—60, en vooral Ugolino, den schedel van den aartsbisschop van Pisa bebijtend, v. 55 en vlg.), doch in de houding van Dante tegenover de verraders (Bocca degli Abati, XXXII, 76—111; frate Alberigo, XXXIII, 149—150).

Het middelpunt van den kring — d. w. z. van de Hel, de aarde en zelfs van de wereld — wordt ingenomen door Lucifer, een afzichtelijk, reusachtig monster, met drie aangezichten, het eene rood, het andere zwart en het derde geelachtig-bruin, met drie paren vleugels als die van vleermuizen en wier eeuwig bewegen een ijskouden wind voortbrengt, die de wateren van den Cocytus bevriest. Tot aan de borst in de ijs-blokken beklemd, vermaalt hij, in zijn drie muilen, die verdoemden, die het verraad in zijn verfoeilijksten vorm verpersoonlijken, Judas, Brutus en Cassius (vgl. blz. 4).

Om met zijn discipel uit dit schrikwekkend verblijf te ontsnappen, verricht Virgilius, aan wiens hals Dante hangt (XXXIV, 70 en vlg.), eenige zeer moeilijke gymnastische toeren. Hij laat zich langs Lucifer's lichaam afglijden, zich aan diens haren vasthoudend als aan de sporten van een ladder; als hij zoover als de heupen van het monster geraakt is, d.z.w. tot het middenpunt der aarde, keert Virgilius zich om en zet zich tot de beklimming van het andere halfrond, steeds de behaarde ledematen van Lucifer als steunpunt gebruikend. Zoo gelukt het hem Dante in een soort spelonk neer te zetten; na een korte rust-poos bestijgen beiden het spiraalswijze kronkelende pad, waarlangs hen het murmelen van een beek begeleidt, die hen tot den voet van den Louteringsberg brengt, aan de tegenovergestelde zijde van Jeruzalem.

De zon gaat onder op ons halfrond op het oogenblik dat de beide reizigers door het middelpunt der aarde trekken (XXXIV, 93), precies vierentwintig uur nadat zij de Hel zijn binnengetreden (II, 1); het afleggen van den weg, die van het middelpunt van onzen aardbol tot den voet van den

heiligen berg leidt, eischt op zijn beurt hetzelfde tijdsverloop, want Dante en Virgilius zien den sterren-hemel weder op het oogenblik, dat de zon aan onzen horizont ondergaat, d.w.z. op het punt staat, aan den horizont van den Louterings-berg te verschijnen: de dag die opkomt is de herdenkingsdag van Christus' Verrijzenis.

De buitengewone nauwkeurigheid der bijzonderheden, door Dante vermeld, betreffende zijn reis naar de Hel, is een der opvallendste kenmerken van de eerste „cantica." Dit bevreemding-wekkend streven naar een overigens bewonderenswaardig realisme in een zuiver fantastische konceptie, zal langzamerhand minder worden in de volgende gedeelten. Doch reeds naar aanleiding der Hel dient opgemerkt, dat, zoo de dichter ons de geringste bijzonderheden van zijnen tocht met krachtige lijnen schildert, en het algemeene plan daarvan met een niets te wenschen overlatende duidelijkheid schetst, geeft hij ons niet altijd het middel aan de hand om aan elke bijzonderheid de juiste plaats en beteekenis toe te kennen, die zij in het geheel moet innemen. Die moeilijkheid komt vooral dan uit, wanneer men, met het potlood in de hand, zijn best doet om zijne beschrijvingen nauwkeurig na te gaan [1]) en wordt nog grooter in de volgende gedeelten, waar een nog ruimer plaats is toegekend aan het onbegrijpelijke.

4

Reeds met de eerste woorden der Hel, geven de verschrikking van het sombere woud en de benauwing eener onvermijdelijke afdaling onmiddellijk den toon van het gedicht aan. Minstens èven gelukkig wordt de Louteringsberg geopend met een vreugde-kreet bij het aanschouwen van

[1]) Zoo is b. v. een der hoofd-voorwaarden voor de onwrikbaarheid der rotsmuren in de Hel, dat alle vertikale lijnen samenvallen met de aard-as, d. w. z. uiteenloopend en niet parallel zijn. Dante schijnt hieraan gedacht te hebben, doch wanneer men hiermede streng rekening houdt, komt men tot een buitensporig uitstaande, of liever, zich uitbreidende figuur, waarin met geen mogelijkheid meer de put der Reuzen te herkennen valt met zijn door de waarschijnlijkheid geboden afmetingen (vgl. fig. 3).

den met schitterende sterren bezaaiden hemel — Venus, het Zuiderkruis (I, 13—24) — en van het eindeloos trillen van het zeevlak, dat schittert en popelt bij het eerste ochtendlichten: die heldere, lichte lucht, die bewonderende aanschouwing van den sterren-hemel, die zucht van verlichting, dat snakken naar licht, zijn de grondtonen der symfonie, die de Louteringsberg is. De berg die, vlug en blij, uit het midden der zeeën recht naar den Maanhemel omhoog schiet, geeft prachtig de opwelling der ziel weer, die er naar haakt de aarde te verlaten en al hare laagheden te vergeten (fig. 5).

Ongelukkigerwijze zien wij dien berg in zijn geheel niet zòo duidelijk als de helle-afgrond en kost het ons moeite, ons dien anders voor te stellen dan als een afgeknot suikerbrood, een even onnatuurlijk als onooglijk voorwerp.[1]) De pogingen der kunstenaars, die getracht hebben het algemeene aanzicht van den Louteringsberg weer te geven, van de oudsten, met Botticelli, tot de allerjongsten, zijn alle op een erbarmelijke mislukking uitgeloopen. Het is dan ook inderdaad verstandig, den lezer slechts een nuttig schema, bij het kommentaar, te geven en geenszins een kunstwerk. Trouwens, om een ongeveer juist denkbeeld van de door Dante uitgedachte konstruktie te verkrijgen, komt het er vooral op aan, daarin twee gansch verschillende deelen te onderscheiden. Eerst heeft men een zeer hooge, rotsachtige zone, welke zeer goed kan gelijken op een werkelijken, steilen en kalen berg, zooals Dante er dikwijls gezien had in de streek van Carrara, waar hij zich tegen 1306 bevond en waaraan hij in de Hel herinnert (XX, 47—48), hetzij in andere streken der Apennijnen, die hij in herinnering brengt naar aanleiding zijner

---

[1]) Dante noemt de bazis, die den berg draagt, een „eilandje" (*isoletta*, I, 100), doch hoe, zoo men streng aan dit gegeven vasthoudt, een berg te verkrijgen, wiens aan den Maanhemel grenzenden top, ruim genoeg is om het aardsche Paradijs te dragen? Zou dat niet eerder op een reusachtige zuil-schacht dan op een berg gelijken? Het is duidelijk, dat wij het woord „isoletta" in een zeer ruime beteekenis moeten nemen, wat ook het geval is met de andere door den dichter hieromtrent vermelde bijzonderheden.

bestijging van den Louteringsberg (IV, 25—27); de achtergronden der schilderingen van de Toskaansche primitieven vertoonen ons er menig naïevelijk weergegeven beeld van en wij kunnen ons vrij goed die steilten voorstellen, te midden waarvan zich een geiten-paadje opwaarts kronkelt, en ook de uitsteeksels — een soort van voorgebergten of terrassen, — waar men gaarne rust om den horizon te bewonderen, en de onverwachte hollingen, die den alpen-beklimmer een schuilplaats schijnen aan te bieden en hem tot een langer stilstaan te nooden. Dit alles biedt de in sobere, doch vrij duidelijke trekken, door den dichter geschetsten berg.

Dit waarschijnlijke en natuurlijke gedeelte van den berg houdt plotseling op bij een door Dante tamelijk nauwkeurig aangegeven punt, nl. dat waar de poort van den Louterings-

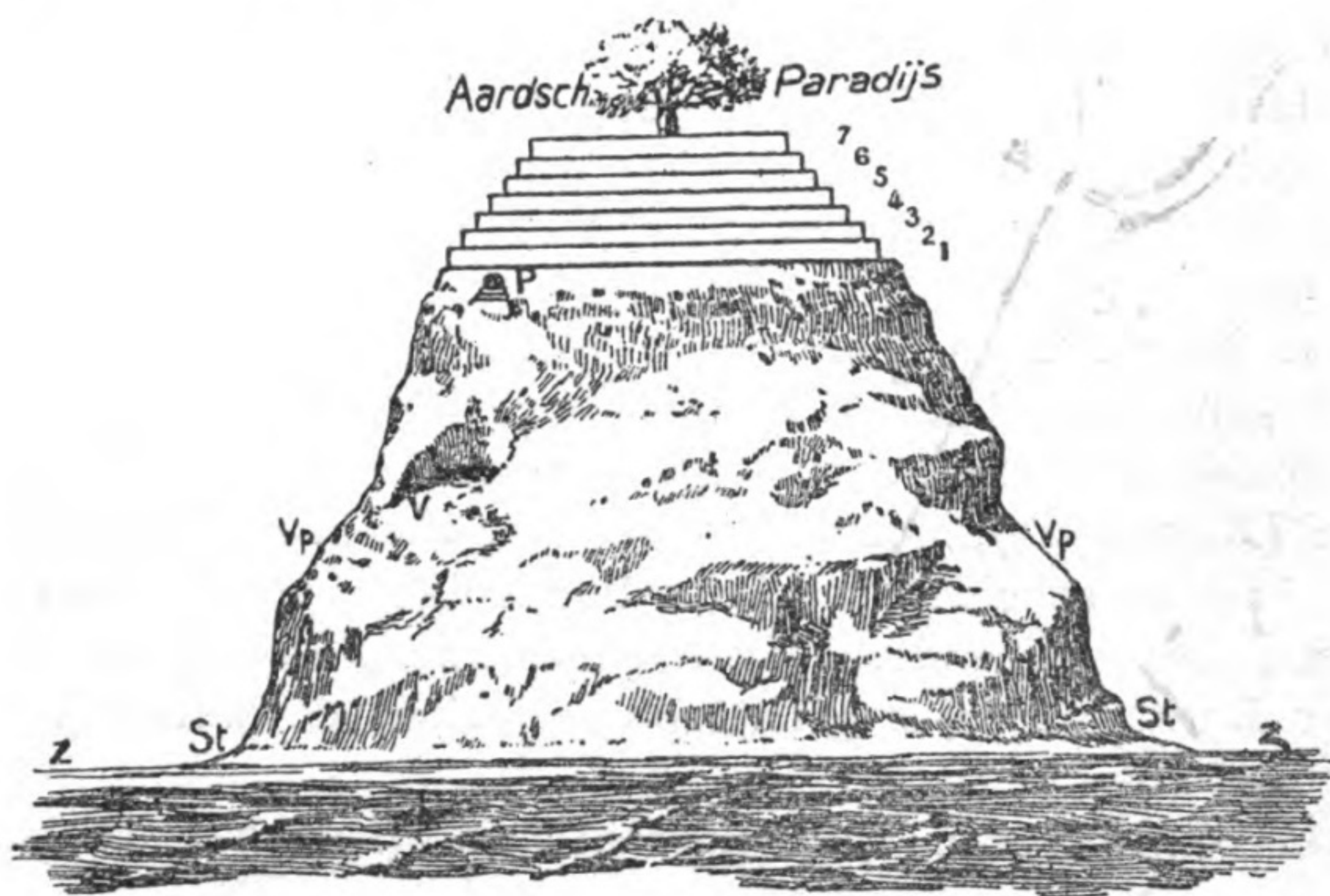

FIG. 5. DE LOUTERINGSBERG.

Z: De zee. St: Ringvormig strand. Vp: Voorportaal van den Louteringsberg. V: Vallei der vorsten; P: Poort van St. Pieter; 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7: de zeven terrassen van den Louteringsberg (hoogmoed, afgunst, toorn, nalatigheid, weelde-zucht, vraatzucht en wellust.)

berg zich ontsluit, boven een cylindervormige, ontoeganke-lijke loodrecht zich verheffende berg, welke grens niet wordt overschreden door de aan de aarde eigen weersgesteldheden als wind, regen, hagel, sneeuw, rijp en wolken; de bazis van den berg zelve kan, ten gevolge van een den Italianen maar al te goed bekend natuurlijk verschijnsel, beven, zonder dat het bovenste gedeelte hier iets van merkt; hooger op hebben de eenige schokken, die men gevoelt, een mystische oorzaak, de bevrijding eener ziel wier reiniging is volbracht (XXI, 43—60). De overgang van het natuurlijke tot het bovennatuurlijke kon kwalijk duidelijker worden aangegeven; van dit oogenblik af biedt de Louteringsberg niet dan konventioneele vormen aan, alléén gerechtvaardigd door hunne allegorische beteekenis, met uitzondering echter van het liefelijke, natuurlijke decor van het aardsche Paradijs, aan welks top de boom der kennis van goed en kwaad prijkt; dit is een der zoetste idyllische schilderingen in de geheele Italiaansche poëzie. Wat de kringen van den Louteringsberg zelve betreft — ten getale van zeven en beantwoordend aan de zeven hoofdzonden — dit zijn ringvormige terrassen, welke geleidelijk in doorsnede afnemen en met elkaar verbonden zijn door in de rots gehouwen trappen. De dichter heeft zorg gedragen, ons mede te deelen, dat deze iets meer dan vijf meter breed zijn (X, 22—24), doch hij zegt niet, hoe hoog de wanden zijn, die ze scheiden, noch in hoedanige mate die wanden hellen. Deze bijzonderheden doen trouwens weinig ter zake, daar Dante ons hier geheel en al buiten de werkelijkheid voert.[1])

De opening van het onderaardsche pad, dat de beide

---

[1]) Eén passage (IV, 88—90) heeft verscheidene kommentatoren doen veronderstellen, dat die wanden de horizontale lijn naderden, naarmate men steeg; doch dit, volgens alle waarschijnlijkheid zuiver allegorische denkbeeld, wordt weersproken door deze bijzonderheid: in den voorlaatsten kring klateren watervallen neer op de boomen, die zich op den top daarvan bevinden, wat ons er toe noopt een hoogen, loodrechten, steilen rotsmuur aan te nemen (XXII, 136—138)

dichters toegang verschaft, bevindt zich aan den voet der hellingen, op een kringvormig strand, dat den ganschen berg omgeeft. Het is een verboden doorgang, een soort geheime trap; de bewaker van dit verblijf, Cato van Utica, die de nieuw-aangekomenen verrast als zij daar uit komen, onderwerpt hen dan ook aan eene gestrenge ondervraging (I, 40—48). Gerustgesteld door Virgilius, schrijft Cato aan Dante zekere reinigingen voor, en deze verneemt spoedig langs welken weg de voor de gelukzaligheid bestemde zielen komen; zij verzamelen zich, na hunnen dood, aan de monding van den Tiber, alwaar een engel hen in een vaartuig komt halen en ze door den oceaan tot aan den voor de stervelingen ontoegankelijken oever voert. De dichter woont de aankomst van een dier „scharen" bij en dan verschijnt voor het eerst een dier schitterende engelen, die in den Louteringsberg de mythologische duivels vervangen; staande aan den achtersteven van het teere hulkje, houdt hij zijn vleugels in den wind uitgespreid en het is als vliegt het vaartuigje over de golven. Zoodra de zielen geland zijn — Dante herkent, onder haar, een vriend, den musikus Casella — vertrekt de engel zonder een oogenblik te verliezen, zonder zelfs de geringste aandacht te schenken aan de tooneelen, die zich aan den oeverrand afspelen.

Dit strand is niet alleen de plaats, waar de nieuw-aangekomenen doortrekken, die door Cato worden aangespoord zich naar het voor hen bestemde verblijf te haasten (II, 120-123); enkele zielen worden er een geruimen tijd gehouden, alvorens haar toegestaan wordt, hare reiniging op den eigenlijken Louteringsberg aan te vangen: dat zijn de kerkbannelingen die, *in extremis* bekeerd, geen tijd gehad hebben om zich met de kerk te verzoenen. Dante verneemt van één hunner, den „blonden Manfred" (zie blz. 19) dat zij daar dertig maal zoo lang moeten blijven als hun uitsluiting buiten de Kerk geduurd heeft. Alléén de gebeden der levenden vermogen hun wachten te verkorten (III, 136-145).

Intusschen begint de bestijging, langzaam en moeilijk, en de beide dichters ontmoeten, verspreid over de verschillende rotsuitsteeksels, schaduwen van „nalatigen," die tot het laatste oogenblik uitstelden voor hun heil te zorgen, dèzen uit luiheid (Belacqua, zang IV) en ànderen omdat een gewelddadige dood hen verraste (Buonconte da Montefeltro, la Pia, zang V), en wèer anderen, b. v. de koningen en de vorsten, omdat hunne gedachte slechts gericht was op het verwerven van aardsche macht en roem (zang VII-VIII). Het den prinsen aangewezen verblijf wordt met een voor den Louteringsberg ongewone duidelijkheid beschreven: zij zijn verborgen in een plooiïng van het terrein, een „vallei" zegt Dante, d. w. z. tegelijkertijd een inzinking van den bodem en een terugwijking van den bergwand; de toegang daartoe is gemakkelijk en de randen verheffen zich snel aan weerskanten; een groote rijkdom van bloemen met schitterende kleuren-pracht en heerlijke geuren verspreidend, geven den bewoners van dit rustig oord als een voorsmaak van het aardsch Paradijs (VII, 46-84). Doch als de nacht genaakt, worden deze zingende en biddende zielen opgeschrikt door de verschijning van een slang, die naar den ingang der vallei komt aangekropen, waarvan twee met vlammende zwaarden gewapende engelen haar trachten af te houden (VIII, 22-23 en 94-168). Dante en zijn gids worden in dit rustig verblijf binnengeleid door den troubadour Sordello van Mantua (blz. 72), wiens ontmoeting met Virgilius aanleiding geeft tot een der beroemdste lyrische ontboezemingen in het poeëm (VI, 76-151). Het heeft allen schijn, dat Sordello zich door eigen toedoen in deze streek bevindt, doch, als de gelegenheid zich daartoe aanbiedt, vervult hij ook de rol van voorlichter der beide dichters. Hij toch weet de namen der vorsten, die in de fleurige vallei vertoeven en brandmerkt ze zonder meêlij. Dan noodt hij zijn metgezellen, den nacht in dit gastvrij verblijf door te brengen, daar de wet van den Louteringsberg verbiedt, ook maar een enkelen stap voorwaarts te doen tusschen het onder- en het opgaan der zon (VII,

43-60).[1]) Dante, die de gansche Hel doorloopen had zonder te rusten, hervindt dus de slaap weer in de nachten van den Louteringsberg. De beklimming is, dien eersten dag, moeizaam geweest; hij slaapt en hij droomt; het is hem als komt een adelaar uit den hemel geschoten, die hem grijpt en medevoert naar de sfeer van het vuur; de gewaarwording van schroeiing is zoo groot, dat hij wakker wordt. De droom heeft inderdaad aan de waarheid beantwoord: Sordello, de fleurige vallei en hare bewoners, àlles is verdwenen. Dante bevindt zich alleen met Virgilius, voor de poort van den Louteringsberg, aan den top der steilten, waar de heilige Lucie, daartoe expresselijk uit den hemel neergedaald, hem heeft heengevoerd. Virgilius, materie-looze schaduw, heeft er natuurlijk gemakkelijk over kunnen komen.

Zoo is deze bergstreek dus nog niet het verblijf der reiniging; het is een oord van afwachting en voorafgaande boetedoening, waaraan de kommentatoren van Dante den naam van „Voorportaal van den Louteringsberg" hebben gegeven en dat zèlf het zacht-glooiende strand, dat zich van de zee naar den rotsmuur uitstrekt, tot voorportaal heeft. Al deze zielen zullen eens de volkomen gelukzaligheid deelachtig worden; zij zijn gelukkig omdat niets hun meer die zekerheid vermag te ontnemen, doch tevens lijden zij, omdat dit wachten hen drukt. Die mengeling van weemoed, hoop en ongeduld komt goed overeen met het vrij reëele aanzicht van den berg om van het Voorportaal een soort verlenging van het aardsche leven te maken.

Wij betreden het gebied van het bovennatuurlijke en het mystieke met den eigenlijken Louteringsberg en, in de eerste plaats, met de poort daarvan. Deze poort stelt ongetwijfeld, in Dante's gedachte, de Paradijspoort voor, want zij die onder haar door schrijden, zijn van dat oogenblik af verzekerd van een plaats in het Empyreum. Dat is de „poort van St. Pieter" (1, I, 134), de „*coeli janua*" (3

---

[1]) De allegorische beteekenis dier wet is zeer duidelijk; het is een toepassing van het Evangelie-woord: „Wandelt terwijl gij het licht hebt.... Wie in de duisternis wandelt, weet niet waar hij heen gaat" (Johannes, XII, 35). Vgl. verder op blz. 289.

XV, 30), en de engel die haar bewaakt is „de stadhouder van Petrus" (2, XXI, 54), die hem er de sleutelen van heeft ter hand gesteld (2, IX, 127). Gegeven de zuiver onstoffelijke opvatting van zijn Paradijs, kon Dante er geen plaats vinden voor een poort; aan den anderen kant zou het onrechtvaardig geweest zijn, den heiligen Petrus aan de gelukzaligheid van den Hemelroos te ontrukken en hem naar den Louteringsberg te voeren om hem zijn door de traditie bekrachtigde rol te laten. Voor deze moeilijkheden geplaatst, heeft de dichter ten slotte een oplossing gekozen, waarop men zeer zeker aanmerkingen kan maken, doch welker bedoeling vrij duidelijk is. In allen gevalle vormt deze nauwe, ontoegankelijke, streng bewaakte poort (IX, 73-111), een sprekende tegenstelling tot de steeds openstaande deur der Hel, welke men langs een noodlottige helling nadert. Dante zet zijn weg eerst voort, na op het voorhoofd, met de punt van het zwaard, dat de engel in de hand houdt, het merk der zeven P's te hebben ontvangen, welke één voor één zullen worden uitgewischt, bij het verlaten van elk terras, door den voor de reiniging van elke hoofdzonde aangewezen engel — een in zijn eenvoud ietwat naïeve symboliek.

Zoo zijn dan de beide reizigers het eerste terras genaderd. Doch hier dienen, om de door Dante aangenomen indeeling, als ook de beteekenis der aan de berouwhebbende zielen opgelegde boetedoeningen, goed te begrijpen, eenige algemeene, zeer duidelijke beginselen, in herinnering gebracht.

Het spreekt natuurlijk van zelf, dat aan al deze zielen vergiffenis wordt geschonken: eenmaal weer bij God in genade aangenomen, hebben zij geen laakbare daden meer te boeten. De hoofdzonden, van welke hier sprake is, zijn slechts de neigingen tot verkeerd handelen, die wij allen in ons hebben; de heiligheid zelve bestaat niet in er van bevrijd te zijn, doch in hen glansrijk te bestrijden; zij zijn niet de eigenlijke zonde, doch wèl de wortel der zonde, steeds levend in 's menschen hart, en die voor eeuwig dient uitgeroeid, wil men toegelaten worden tot de goddelijke gelukzaligheid van het Empyreum. Deze beschouwingen verklaren

de verschillen, die men bespeurt tusschen de Hel en den Louteringsberg, wat de indeeling der zonden en hunne boetedoening betreft. Een verrader mag de slaaf zijn geweest van gulzigheid, hebzucht, wellust of toorn, hij zal desniettemin geen enkel oogenblik verwijlen in de voor deze zonden bestemde ommegangen, doch onmiddellijk, voor eeuwig, een plaats innemen onder de verraders, omdat de verdoemde voor bepaalde handelingen boet en niet voor abstrakte neigingen tot verkeerd handelen (blz. 223); zijn ergste misdrijf vat al zijn overige verkeerde handelingen samen, die daarin besloten zijn. Op den Louteringsberg daarentegen blijven enkel nog de neigingen tot het kwade over, en niet de handelingen, die door vergiffenis zijn kwijtgescholden. Dit is dan ook de reden waarom de dichter zich houdt aan de traditioneele klassifikatie der zeven hoofdzonden, te beginnen met de zwaarsten: hoogmoed, afgunst, toorn, nalatigheid, overgroote zucht naar rijkdom, gulzigheid en wellust. [1]) Bovendien maken de zielen even zooveel reinigingen door als zij neigingen tot zondigen hebben gehad en vertoeven zij op elk terras gedurende een tijdsverloop, geëvenredigd aan het voorbestaan hunner kwade begeerten.

Doch het voornaamste verschil tusschen de Helle-straffen en de kastijdingen van den Louteringsberg bestaat in de moreele beteekenis der oefeningen, waaraan de zielen onderworpen zijn. De kloosterlingen hadden hier, in hunne vizioenen, grofweg slechts een verschil in duur — eeuwig of beperkt — aangegeven. Dante echter gevoelde duidelijk, dat de reiniging der zielen een tè teere verrichting was om te worden overgelaten aan kwelduivels: hoofd en hart mogen hier niet buitengesloten worden. De straffen aan den lijve zijn niet voldoende; een genezende behandeling is tevens noodzakelijk. Tuchtigingen — en zeer harde — blijven zeer zeker nog bestaan, ingegeven als zij worden, gelijk in de Hel, door het recht der wedervergelding (blz. 225); de

[1]) Hier dient opgemerkt, dat de drie hoogste terrassen van den Louteringsberg (de smalsten) beantwoorden aan de drie bovenste ommegangen (de uitgestrektsten) der Hel, na den Limbus.

hoovaardigen schrijden gebukt voorwaarts, als bezwijkend onder ontzettend zware vrachten; de afgunstigen, wier oogleden met een ijzerdraad zijn toegenaaid, steunen broederlijk op elkander; de zielen der toornigen bewegen zich te midden van een zwaren en verstikkenden rook; de vraten lijden honger en dorst, terwijl zich vóór hen, doch buiten hun bereik, met vruchten beladen boomen en frissche beekjes bevinden; de wellustigen eindelijk zijn in vlammen gehuld. Dante heeft sommige dier kwellingen met een aangrijpende plastiek weergegeven, in het bijzonder die der hoovaardigen (X, 130-139); zoo ook die der gierigaards en der verkwisters (XIX, 70-75 en 115-126). Doch dit is klaarblijkelijk niet de hoofdzaak: deze zielen worden vooral tot een onafgebroken nadenken aangespoord. Zij denken, aan den eenen kant, na over de ondeugden, welke uit de slechte neigingen die zij bezaten, geboren worden — om ze slechts des te meer te verfoeien — en tevens over de deugden, die daarvan het tegenovergestelde zijn — om dezen des te meer te beminnen. Eindelijk ook bidden zij, en de engelen, die hen bij het afscheid nemen van elk terras doorlaten, bezingen op hun beurt één der zaligheden, welke min of meer in overeenstemming zijn met de in die streek bij voorkeur beoefende deugd. [1])

Dante's artistiek pogen, om dit overpeinzen, door de zielen, der deugden en ondeugden, waarneembaar te maken, is bijzonder eigenaardig en, in sommige gevallen, zeer gelukkig. Voornamelijk op het eerste terras zijn de voorbeelden van nederigheid door de goddelijke almacht in den bergwand

[1]) De engel van den eersten kring (hoogmoed-nederigheid) zingt: *Beati pauperes spiritu;* die van den tweeden (afgunst-mededoogen): *Beati misericordes;* die van den derden (toorn-vrede): *Beati pacifici;* die van den vierden (nalatigheid-werkzaamheid): *Beati qui lugent*; die van den vijfden (zucht naar rijkdom-rechtvaardigheid): *Beati qui sitiunt justitiam;* die van den zevenden (wellust-kuischheid): *Beati mundo corde.* Een achtste engel wijst naar den ingang van het aardsche Paradijs, en spreekt deze woorden· *Venite benedicti patris mei.* Wat de gebeden betreft, de hoovaardigen zeggen het *Pater noster* op; de wangunstigen, *Maria ora pro nobis;* de toornigen, *Agnus Dei;* de hebzuchtigen, *Gloria in excelsis Deo;* de veelvraten, *Labia mea Domine;* de wellustelingen *Summae Deus clementiae.* Slechts de nalatigen spreken geen enkel gebed uit.

gehouwen: men ziet er de maagd Maria, David, Trojanus, in zóó sprekende gelijkenis, als waren zij daar in levenden lijve (X, 41 en vlg.); de voorbeelden van gestraften hoogmoed (Lucifer, de reuzen, Niobe, Saul, enz.), zijn in den bodem zelven, waarop die hoovaardigen loopen, gegrift (XII, 25-63); de wangunstigen hooren zeer zachte stemmen aan vermaarde voorbeelden van goedheid herinneren (Maria wordt steeds in de eerste plaats genoemd), terwijl afschrikwekkende stemmen de namen van Kain en Aglaurus noemen (XIII, 28—36 en XIV, 130—139); in den damp, waarin de zielen der toornigen zijn gehuld, verschijnen extatische of fantastische vizioenen (XV, 85 en XVII, 19); de nalatigen — eerst de vorsten en dan de laatsten hunner schare — schreeuwen zelven voorbeelden uit van ijver en luiheid (XVIII, 99—133); de vrekken herinneren, bij dag, luidkeels aan de voorbeelden van nobele armoede en belangloosheid, terwijl zij des nachts de beruchte gierigaards noemen: Pygmalion, Midas, Ananias en Safira, enz .... (XX, 97 en vlg.). Zoo wisselen ook de wellustigen voorbeelden van kuischheid af met die van zinnelijkheid (XXV, 127 en XXVI, 37 en vlg.); de gulzigaards daarentegen vernemen geheimzinnige stemmen, die uit de op hunnen ommegang geplante boomen schijnen te komen, en die de matigheid van Maria, Daniël en Johannes den Dooper verheerlijken (XXII, 142—154), of de onmatigheid der Centauren of der Hebreërs te Madian (XXIV, 121—126).

Weinig voorvallen kenmerken Dante's tocht door die verschillende kringen; het belangrijkst zijn, hier, zijn verschillende gesprekken met verschillende zielen, vooral met Oderisi da Gubbio (XI), de Sienneesche Sapia (XIII), Guido del Duca (XIV), Marco Lombardo (XVI), de abt van San Zeno (XVIII), Adriaan V (XIX), Hugo Capet (XX), Forese Donati (XXIII), Bonagiunta da Lucca (XXIV), Guido Guinizelli en Arnoldo Daniello (XXVI). Een afzonderlijke vermelding verdient de Latijnsche dichter Statius, dien Dante voor een Christen heeft gehouden. Uit den vijfden kring bevrijd, vergezelt hij, daar zijne reiniging

volbracht is, den Florentijn tot het einde van den Louteringsberg. Als zoodanig verdient hij gerangschikt te worden onder de gidsen van den dichter op diens reis (vgl. verderop, blz. 272).

Dante brengt drie nachten op den heiligen berg door en telkenmale heeft hij een droom (wij zagen hem reeds te voren in de vallei der vorsten slapen); den volgenden nacht bevindt hij zich op het vierde terras; eindelijk slaapt hij in op de treden van de trap, welke naar het aardsche Paradijs voert. De dageraad breekt dus door — het is de Woensdag van Paschen — op het oogenblik dat de reizigers het goddelijk woud betreden, dat zich op den bergtop verheft; daar ontmoeten zij de zoete Matelda, die al bloemen plukkende zingt; zij wandelen langs de Lethe, waarin Matelda Dante dompelt om hem het verleden te doen vergeten; Virgilius is verdwenen, doch Dante en Statius wonen den mystieken optocht, den triomf van Beatrice en de apokalyptische visioenen betrekkelijk het lot der Kerk bij; eindelijk drinkt Dante water uit de Eunoë-rivier, dat hem in staat stelt het moeilijkste gedeelte van zijn reis te ondernemen. Het is twaalf uren 's middags. De dichter is gereed om, met Beatrice zijn vlucht te nemen naar de sferen van het Paradijs.

5

De wijze van Dante's opstijging door de verschillende hemelregionen, getuigt van den bewonderenswaardigen aanleg des dichters om de meest fantastische voorvallen eenvoudig, en bijna zelfs als iets geheel natuurlijks, op te vatten. Door gansch zijn gevoelsleven en zijn mystisch leven heen had Dante een zeer voorname rol toegekend aan den blik van Beatrice (2, XXX 121—123): het is dezelfde blik, die hier de hefboom wordt, welke in staat is dezen levende aan het aardrijk te ontrukken. Beatrice richt haar adelaarsblik op de zon, die op dat oogenblik het zenith bereikt heeft. Dante's blik doordringt dien van Beatrice met dezelfde hevigheid, en ziet, het wonder geschiedt: zonder er anders van bewust te worden dan door de plots verdubbelde schittering van het daglicht, verheft hij zich pijlsnel naar den

Maan-hemel (3, 1, 46—66); het is een duizelingwekkende opstijging, waarvan hij zich geen rekenschap zou geven zonder de verklaringen van Beatrice. Bij dit wonder vraagt Dante, die, tot op dat oogenblik, dikwerf den nadruk legde op de hindernis die hem de last van zijn stoffelijk lichaam veroorzaakte, zich, gelijk de H. Paulus, af, of zijn ziel alleen de reize volbrengt dan wel of zijn lichaam hem verzelt. God alleen weet dat (I, 73—75),[1]) zegt hij, doch slechts luttele oogenblikken daarna, bewijst Beatrice hem, niet zonder spitsvondigheid, dat zijn opstijging na de door hem volbrachte reinigingen iets even natuurlijks is als „de rivier die van den hoogen berg naar omlaag daalt," of het opstijgen, hemelwaarts, van het „levend vuur" (v. 103—142).

Nog een ander wonder geschiedt. Beatrice en Dante komen in de Maan. Dit dient aldus opgevat, dat zij doordringen in de stof zelve van dit hemellichaam, dat de dichter als ontastbaar en doorschijnend voorstelt: „Binnen in zich nam de eeuwige parel ons op, gelijk water een lichtstraal in zich opneemt, toch aaneengesloten blijvende" (II, 34—36). Het is Dante als bevindt hij zich te midden van een „lichte, dichte, ondoordringbare en gepolijste wolk, als diamant dat de zonne trof" (v. 31—33). Het is in deze stof, welker doorschijnendheid lichtelijk gematigd wordt door een menigte van weerkaatsingen, dat de dichter de eerste zielen die hij in het Paradijs ontmoet, ziet verschijnen.

Het denkbeeld van deze verschijningen der uitverkorenen in de verschillende hemellichamen is een der merkwaardigste vindingen van den weergaloozen schepper van véél-uitdrukkende vormen, die Dante was; het is de sluitsteen van zijn Paradijs. Het behoeft immers zeker geen betoog, dat de gelukzaligen slechts in het Empyreum kunnen vertoeven, van aangezicht tot aangezicht met God, wiens aanblik de voorwaarde is van hunne gelukzaligheid, doch, zoo de dichter streng aan dit gegeven had vastgehouden, zou het Paradijs, eenvoudig teruggebracht tot het *zien* van de „Hemelroos," slechts een soort van epiloog gevormd hebben, een schitterende apotheose,

[1]) Vgl. den 2en Brief aan de Korinthen, XII, 2—4.

geheel en al buiten verhouding ter opzichte der voorafgaande deelen, zonder die indeelingen, die voortschrijding, die symmetrie, welke de grond-wet van zijn gansche werk uitmaakt. Doch hoe, aan den anderen kant, graden aan te nemen in de zaligheid, welke onbeperkt dient te zijn, zoo zij niet een onthouding wil meebrengen, strijdig met haar begrip zelve? Dante heeft bij den H. Thomas de spitsvondige onderscheiding gevonden, die hij hier noodig had. Gegeven de ongelijkheid van de deugden en de barmhartigheid der gelukzaligen, moeten dezen ook in verschillende graden voor de zaligheid ontvankelijk zijn, [1]) doch elk hunner geniet ten volle van de gelukzaligheid, die hij gevoelen kan en is niet in staat meerdere gelukzaligheid te verlangen of zich daarvan zelfs een voorstelling te maken. Een ziel, tot welke de dichter de vraag richt, of zij er niet naar haakt naar een hoogeren rang in de paradijs-hiërarchie op te stijgen, antwoordt hem: „Zoo wij begeerden iets hoogers te zijn, zouden onze begeerten in tweedracht zijn met het willen van Dengene, die ons hier beschikt" (III, 70—87).

Steunende op deze theorie, heeft Dante verondersteld, dat de zielen, welke de onderste trappen van de Hemelroos innemen — d. w. z. de verst-van-God-verwijderden — een mindere gelukzaligheid deelachtig kunnen zijn: dat zijn, gelijk wij zullen zien, de op jeugdigen leeftijd gestorven kinderen. Doch deze onderscheiding zou op zich zelve niet veroorloofd hebben een voldoende artistiek en leerend effekt te bereiken, want de vergelding der deugden dient een zuiver persoonlijk karakter te hebben: zij beantwoordt aan den graad van barmhartigheid, waartoe elke ziel in staat is en leert zich dientengevolge niet tot die zeer algemeene en zeer eenvoudige indeelingen, die de geest zonder moeite in zich opneemt en die onmisbaar waren voor Dante's konceptie. Toèn is de dichter op het denkbeeld gekomen aan de zielen het vermogen toe te kennen, in de verschillende sferen te verschijnen, van de laagsten, tot de hoogsten, zonder dat zij daarom hun verblijf van glorie en gelukzalig-

[1]) *Summa theol.* I, XII, 6. Vgl. III, 93, 2 en 3.

heid behoeven te verlaten. „Aldus te spreken komt overeen met uwen aanleg, omdat die alleen van het zinnelijk waargenomene leert, dat wat hij later waardig wordt met het verstand te begrijpen" (IV, 40—48). Beatrice geeft aldus den grooten regel aan, waaraan de kunstenaar Dante zich gehouden heeft om in het Paradijs een ononderbroken reeks van denkbeelden uit te drukken, die elke plastische weergave tarten.

Wil dit nu zeggen, dat de dichter twee geheel en al van elkander onafhankelijke paradijzen naast of boven elkaar geplaatst heeft, wat al even kettersch zou zijn uit een dogmatisch als uit een artistiek oogpunt? Dante was te zeer op beide bedacht om zulk een grove fout te begaan: de theologie deed hem het denkbeeld aan de hand, dat het geloof versterkt wordt door bovennatuurlijke vizioenen, die men onderscheidde in „lichamelijke, denkbeeldige en geestelijke vizioenen," een klassifikatie welke ongetwijfeld in nauw verband staat met de verschillende gedeelten van Dante's reis door het Paradijs. Dank zij dit gebruik van het vizioen, dat hem zoo gemeenzaam was, heeft de dichter een beredeneerde hiërarchie van verdiensten kunnen opbouwen, beantwoordend aan de zeven planeten en geschikt om ons beperkt verstand te bevredigen; doch deze reeks van vizioenen kan in geenen deele in de plaats gesteld worden van de werkelijke rangschikking der gelukzaligen in het Empyreum en is daarmede trouwens ook niet in strijd. [1])

De Maan-hemel, die welks middellijn het kleinst is (1, II, 78) en waarvan de omwenteling het langzaamst is (3, III, 51), vormt de omgeving, waarin de zielen verschijnen, die een dwang, sterker dan hun' wil, belet heeft heilige geloften te volbrengen; zij hebben dus niet de volle heiligheid bereikt, waarnaar zij streefden, bij gebrek aan voldoende wilskracht (3, IV, 82—87), en het verband, door den dichter bespeurd tusschen deze lijdende zielen, wier volmaakt-

[1]) Over deze zeer teere kwesties zijn in de laatste jaren zeer goede studies verschenen; men vgl. vooral die van E. G. Parodi (B S D, deel XV, blz 182 en vgl.) en E. Proto (*Giorn. Dantesco*, anno XVIII).

heid werd aangetast door anderer geweld en het hemellichaam dat, ten gevolge van den tusschenstand der aarde, gestadig aan verduisteringen onderhevig is, valt gemakkelijk te begrijpen. Van allen, die zich op deze planeten vertoonen, behouden alleen die gelukzaligen nog een, trouwens zeer zwakken, menschelijken aanschijn. — Dante vergelijkt ze bij het beeld, dat een plaat glas, aan welker doorschijnendheid door niets afbreuk wordt gedaan, kan weerkaatsen (III, 10—15)— waarschijnlijk omdat hun glans niet verblindend genoeg is om de omtrekken van hun sterfelijk aanschijn geheel en al te doen verdwijnen. Onder deze voor het kloosterleven bestemde zielen, welke de snoodheid der menschen dwong in de wereld te leven, herkent Dante een Florentijnsche, Piccardo, de zuster van Forese en van Corso Donati, met wie hij een roerend onderhoud heeft (zang III).

Een pijl vliegt niet sneller dan Beatrice, van den Maanhemel naar die van Mercurius ijlend, den dichter met zich meêvoerend. Daar vertoonen zich in de gedaante van rythmisch-bewogen en zacht-sprekende vlammen, de zielen van hen die, door aardschen roem gedreven, groote dingen tot stand brachten (zang V); Dante luistert er naar de verklaringen, die hij heeft uitgelokt door een dier schimmen te ondervragen, die zich bekend maakt als keizer Justinianus (zang VI). De gedurende hun aardsche leven vooral tot liefde geneigde zielen, ware het ook de meest wereldsche liefde, worden, mits zij berouw hebben betoond, in den hemel van Venus geplaatst, waar zij nog slechts van een goddelijk vuur branden. Op dat oogenblik bespeurt Dante, dat Beatrices schoonheid, naarmate zij stijgt, in schittering toeneemt (VIII, 14—15). In deze sfeer komen gedenkwaardige gesprekken voor met Karel Martel (zang VIII, vgl. blz. 140), Cunizza da Romano (zang IX), en den troubadour Folquet van Marseille (zie blz. 71).

De Zonne-hemel is bestemd voor de verschijning der „wijze vernuften," d. w. z. de wijsgeeren en de theologen, en onder hen merkt Dante voornamelijk op St. Thomas en St. Bonaventura (zang XII), die, om beurten, het apostel-

schap van St. Franciskus en dat van St. Domenikus verheerlijken. De zielen dezer groote ,,doktoren" scharen zich om den dichter en Beatrice in schitterende kringen, die zich in kadans bewegen en zangen vol harmonie doen hooren; er is hier gansch een scenische toestel, ingewikkelder en meèr-zeggend dan in de lagere sferen. De ,,strijdende geesten," d. w. z. die de wapenen gevoerd hebben voor de verdediging van het ware geloof, vormen, in den hemel van Mars, nog kunstiger samenschikkingen, waarvan de dichter niet eens waagt de steeds toenemende, verblindende pracht te beschrijven; de vlammen, waarin deze krijgshaftige zielen besloten zijn, bewegen gestadiglijk en teekenen in den vorm van een kruis, twee lange stralen af, aan welker snijpunt de goddelijke trekken van den Christus wonderbaarlijk schitteren (XIV, 97—105). Wij weten reeds, dat de dichter in dezen hemel zijn betovergrootvader Cacciaguida ontmoet (blz. 79 en vlg.); het onderhoud, dat uit deze ontmoeting voortvloeit, beslaat niet minder dan drie zangen van het hoogste geschiedkundige en biografische belang (zangen XV—XVII). De wijze en rechtvaardige vorsten — David, Trojanus, Ezechias, Konstantijn, enz..... die zich in den hemel van Jupiter vertoonen — zijn zóó geplaatst, dat zij een keizerlijken adelaar vormen, en deze adelaar neemt het woord in naam der duizenden zielen, fonkelende robijnen, wier dicht-aaneengesloten menigte het lichaam, de vleugelen en den kop van den heiligen vogel vormt (zang XIX—XX). De ,,bespiegelende" geesten — de heilige Petrus Damianus, de heilige Benediktus (zang XXII) — verschijnen in den hemel van Saturnus. Hier neemt het visioen den vorm van een gouden ladder aan, welker top zich in de oneindigheid verliest en waarlangs tallooze schijnsels onafgebroken op- en nederwaarts gaan.

Aldus volbrengt Dante zijn reis door de zeven planeten; de twee volgende sferen, die der vaste sterren en die van Kristal, vertoonen een aanmerkelijk verschillend karakter. Als alle gesprekken met zielen, die hun aardsch bestaan heiligden, geëindigd zijn, is Dante getuige van en neemt hij

deel aan tooneelen van een zuiver mystisch en leerstellig karakter. De sterrenhemel, waarheen Beatrice haren dichter voert, door hem in het teeken der Tweelingen te plaatsen, waaronder hij geboren was (XXII—112—117), laat flitsende vizioenen aan ons oog voorbijschieten; Dante heeft hier gansch een vernuftig samenstel van lichtspelingen geschapen, verzeld van overzoeten zang, en dat eerst de zege van Christus en daarna de verheerlijking van Maria voorstelt (zang XXIII); eindelijk ondervragen, op Beatrice's bede, de schijnsels welke de zielen van den H. Petrus, den H. Jacobus en den H. Johannes bevatten, den dichter, om beurten, over het geloof, de hoop en de liefde (zang XXXIV—XXXVI). Doch te midden van dit opgaan in het goddelijke verliest Dante, tot onze vreugde, de aarde niet geheel en al uit het oog. Van het sterrebeeld der Tweelingen uit heeft hij het grootsche schouwspel der zich in den hemel bewegende planeten bewonderd, en met verrassing den kleinen aardbol ontdekt, welks bezit de menschen elkaar met zoo fellen haat bestrijden (XXII, 133—154); dan verplaatst hij zich, in gedachte, naar Florence en spreekt de in hem steeds levende hoop uit, dat zijn kunstwerk eenmaal den toorn van onrechtvaardige medeburgers moge verwinnen en hem, in zijn „schoone Sint-Jan" zakelijker eerbewijzen deelachtig moge doen worden, dan die waarmede de uit de drie groote apostelen bestaande jury (XXV, 1—9) hem in den hemel overladen heeft; ten slotte weerklinkt de laatste en schrikkelijkste van alle beschimpingen, die welke de H. Petrus tegen het bederf der Kerk en zijn ontaarde opvolgers slingert (XXVII).

De overtocht des dichters naar den Kristal-hemel is meer in het bijzonder gewijd aan leeringen van astronomischen en theologischen aard. Deze sfeer, welke voor de zintuigen slechts waarneembaar is door haar ronddraaiing, omsluit alle lager gelegen sferen en raakt onmiddellijk aan het onbeweeglijke Empyreum. Volgens het stelsel van Ptolemeus is het de begeerte, zich met het Empyreum, het verblijf van God, te vereenigen, die den hemel van Kristal bezielt met een duizelingwekkende vaart, waarvan de snelheid

ons verstand te boven gaat (*Cnv.* II, 4); die beweging deelt zich mede aan lager-gelegen sferen en daarom wordt de Kristal-hemel ook het Eerste Beweeglijke (*Primum Mobile*) genoemd. Hij regelt de omwenteling der verschillende planeten en is dus de oorsprong en tevens de maat des tijds (3, XXVIII, 106—120).

Reeds op dit gedeelte van zijn hemel-tocht bemerkt Dante de schitteringen van het Empyreum, met het verblindende punt, dat de goddelijke Eenheid omsluit en waarvan de dichter voor het eerst de weerkaatsing bespeurd heeft in den steeds meer flitsenden blik van Beatrice (XXVIII, 1—21); hij onderscheidt een op een halo gelijkenden lichtkring, die met ongeloofelijke snelheid om het goddelijke punt cirkelt, daarna een breederen tweeden, een derden, nog wijder en zoo voort tot het getal negen bereikt is: hunne middellijnen nemen geleidelijk toe, doch hun snelheid en tevens hun schittering nemen af (XXVIII, 22—39). Dat zijn de negen engelen-rijen, verdeeld in drie groepen van drie [1]) en deze reeksen van goddelijke vernuften regelen de wenteling der negen hemel-sferen in een aan hun grootte tegenovergestelde volgorde, doch in overeenstemming met hunne schittering en hunne snelheid: de Serafiem beantwoorden aan den Kristal-hemel, de Engelen aan den Maanhemel (vgl. 40—78). [2])

[1]) Men treft, met de laagste, d. i. de schitterendste en snelst-wentelende sfeer aanvangend, de Serafiem, de Cherubiem en de Tronen aan, vervolgens de Heerschappijen, de Deugden en de Mogendheden, en eindelijk de Vorstendommen, de Aartsengelen en de Engelen. Deze, aan Dante zoo dierbare verdeeling in 3 × 3 stamt van Dionysius den Areopagiet, op wiens gezag de dichter zich in zang XXVIII, 130, beroept. Hier dient gewezen te worden op een spoor van Dante's veranderingen-van-gedachte gedurende de samenstelling van zijn dichtwerk. In overeenstemming met de leer van Dionysius, beantwoorden de Vorstendommen aan den hemel van Venus (3, XXVIII, 124—126), terwijl te voren (3, IX, 61) de Tronen de heerschappij over dezen hemel voeren, overeenkomstig de reeds in het *Convivio*, II, 6, volgens Brunetto Latini, (Trésor, I, 12), neergelegde leering.

[2]) Ook dient nog opgemerkt, dat volgens het *Convivio* (II, 14—15), doch niet in de Divina Commedia, de negen hemel-sferen door Dante gelijk gesteld worden met de drie wetenschappen van het *Trivium* en de vier van het *Quadrivium*, waarbij nog de natuur- en de zedekundige wijsbegeerte komen.

Zoo zien wij dan den dichter in het Empyreum, buiten beweging en tijd geplaatst: de warreling der engelen-rijen trekt zijn blik niet meer en Beatrice deelt hem mede dat hij weldra de gelukzaligen zal zien, niet meer besloten in de schijnsels, die hem tot op dat oogenblik hun aanschijn aan het oog ontrukten, doch „in die gedaante, waarin (men) ze zal zien op den oordeelsdag" (XXX, 44—45).[1]) Dante bevindt zich te midden der Hemelroos (zie blz. 210) en, in 't eerst, of tenminste zoodra zijn blik krachtig genoeg is geworden om den verblindenden schijn der stralen, die hem van alle kanten omringen, te doorstaan, onderscheidt hij slechts een rivier van licht, tusschen twee rijkelijk met bloemen getooide oevers, en waaruit vonken opspringen, naar alle zijden, die zich nederzetten op de bloemen, om zich weder „in den wonderen kolk te verdiepen, als dronken gemaakt door de geuren" (XXX, 61—69). Hij verneemt alras, dat die vonken engelen zijn; de bloemen zijn de uitverkorenen, in witte gewaden gehuld, en gezeten op de ontelbare treden der mystische Roos; de rivier van licht is de straling van den goddelijken glans (XXXI, 1—25). De onderste helft der Roos wordt ingenomen door de uitverkorenen, die overigens op geen persoonlijke verdiensten kunnen bogen, d. w. z. door de kinderen die stierven, alvorens het kwaad te hebben gekend; de opperste treden zijn, in de lengte, in twee helften verdeeld: aan den eenen kant zetelen de uitverkorenen van het oude verbond — hier zijn alle plaatsen bezet — en aan den anderen kant die van het nieuwe verbond, onder welke slechts weinig plaatsen aan te vullen overblijven. Aan de ééne zijde wordt de scheidingslijn gevormd door een reeks beneden elkander zittende Joodsche vrouwen: bovenaan Maria — rechts van haar de H. Petrus en de evangelist Johannes, links Adam en Mozes, —

[1]) Men moet er zich dan ook niet over verwonderen als Dante spreekt van de oogen en de wangen van St. Bernardus (XXX, 61), wat geen zin zou hebben gehad met betrekking tot de verschijningen in de verschillende sferen na die van de Maan.

vóór haar, en lager, Eva, en vervolgens Rachel, Sara, Rebecca, Ruth.... enz.; tegenover dezen, eveneens trapsgewijze opgesteld, zetelen Johannes de Dooper tusschen de H. Anna, aan zijne linker- en de H. Lucie aan zijne rechterzijde, en, beneden hem, de H. Franciskus, de H. Benediktus, de H. Augustinus, enz..... (zang XXXII). Al deze bijzonderheden worden den dichter geopenbaard door den H. Bernardus, den eerwaardigen stichter der abdij van Clairvaux, die de rol van Beatrice heeft overgenomen na de eerste bewonderende ekstaze van den dichter bij het aanschouwen der mystische Roos: Beatrice heeft haar plaats weder ingenomen, op een der hoogste rangen — den derden — van het onmetelijke amphitheater, en de dichter zegt haar dank in een laatste gebed, dat zij met een hoogsten glimlach beantwoordt (XXXI, 67—93; vgl. blz. 180-181).

Onder geleide van den H. Bernardus, nadert Dante de slot-openbaring. De mystieke abt van Clairvaux roept in een heerlijk-verheven gebed (XXIII, 1—39), de hulp van Maria in, opdat de, dank zij de goddelijke genade, tot deze hoogten gestegen pelgrim, het doel moge bereiken, waarvoor hij zich zoo zeer inspande: God onmiddellijk te aanschouwen. Maria bepleit zijn zaak bij haren zoon en Dante voelt zijn blik in scherpte toenemen. Hij vermag strak in het lichtpunt te zien, waarin hij de eenheid der drie goddelijke personen bespeurt, alsook het dubbele — goddelijke en menschelijke — wezen van Christus; en terwijl hij poogt te begrijpen, hoe zoo raadselachtige verbonden mogelijk zijn, komt plots een bliksemstraal zijn geest verhelderen en zijn visioen eindigt onverwachts en eenvoudig na het schitterende crescendo der laatste zangen.

De verbeeldingskracht begeeft Dante geen enkel oogenblik en steeds staan deze de wonderrijke middelen van een nimmer falend uitdrukkingsvermogen ten dienste. De overtuiging des dichters en zijn geestdrift zijn inderdaad zóó aanstekelijk, zij verleenen aan zijn stijl zulk een suggestief vermogen, dat spontaan in den geest des lezers het beeld oprijst, waarvan de omschrijving nutteloos zou zijn.

III ALLEGORIE

1

DAAR de leerende bedoelingen die den dichter voor oogen stonden, toen hij de Divina Commedia schreef, bekend zijn (blz. 184) zou men zich kunnen zetten tot een afzonderlijke studie van Dante's leer op zichzelf beschouwd, en wel van een drieledig — theologisch, wetenschappelijk en moreel— standpunt, met terzijdelating zijner politieke theorieën, welke voldoende in het licht gesteld werden in het beknopt overzicht der twisten, waarin hij persoonlijk betrokken was. Doch een dusdanig onderzoek zou, hoewel alleszins gerechtvaardigd, niets dan teleurstelling baren. Hièr is voor ons de levende schoonheid van het wijdsch poëem niet meer gelegen, als Dante's oorspronkelijkheid hier gezocht wordt. Zijn rechtzinnigheid is van dien aard, dat hij, op theologisch terrein, er een eer in stelt, zich zoo gestreng mogelijk aan de letter der Schrift vast te houden, daar, in de mate die hij noodzakelijk acht, de verklaringen der meest bevoegde verklaarders aan toevoegend, d. w. z. die der Kerkvaders, en vooral van den H. Thomas. Niets is kenmerkender, in dit opzicht, dan de ondervraging van den dichter, betrekkelijk het geloof, de hoop en de liefde, die hij ondergaat in tegenwoordigheid van den H. Petrus, den H. Jacobus en den H. Johannes: de kandidaat stelt er alleenlijk een verdienste in, met onverstoorbare kalmte en zonder de minste aarzeling, zijn godsdienstig

credo op te zeggen. Dante toont alom in zijn dichtwerk, dat hij de *Summa* en de overige geschriften van St. Thomas op zijn duimpje kent.

Dezelfde opmerking geldt voor zijne astronomische kennis, die hoofdzakelijk ontleend is aan Alfraganus' verhandeling, *Elementa astronomica* [1]); de door hem ontvouwde zedekundige theorieën, zijn die welke hij gevonden heeft in de *Ethica* van Aristoteles, met kommentaar van St. Thomas, in de onderscheidene verhandelingen van Cicero en Seneca, en in de *Consolatio* van Boëtius; [2]) wat de zeldzame punten betreft, waarop zijn waardeschatting der zonden, ons oordeel kwetst — zoo b. v. wanneer hij den woekeraars dezelfde straf toebedenkt als hun die door tegen-natuurlijke liefde zondigden, — bestaat volkomen overeenstemming tusschen zijne gevolgtrekkingen en de leer van St. Thomas, als ook die der Kerk. [3]) Dante heeft dus, op een in het oog vallende wijze, niet de minste oorspronkelijkheid nagestreefd in de richting van zijn onderwijs; hij heeft, in geen enkel opzicht, een baanbreker voor nieuwe denkbeelden willen zijn en behoorde, geestelijk, tot degenen wier overtuiging is, dat de waarheid den menschen eens en vooral geopenbaard is geworden. Van zijne groote liefde tot de wetenschap getuigt alleen de onverdroten ijver, waarmede hij de boeken, die deze waarheid bevatten, heeft geraadpleegd. Hij is zóó stelselloos — in den gunstigen zin des woords — dat hij van meening verandert, wanneer wat hij later las, in strijd is met vroeger door hem verworven kennis. [4]) De

[1]) Zie Paget Toynbee in *Romania*, deel XXIV, blz. 413—432.

[2]) Edward Moore, studies in Dante, 1ste serie, Oxford 1896; Rocco Muzari, *Dante e Boezio*, Bolonga, 1905.

[3]) G. Arias, *Le istituzioni giuridiche medievali nella Divina Commedia*, Florence 1901.

[4]) Wij zagen reeds voorbeelden hiervan naar aanleiding van de door Adam gesproken taal, (blz. 186, noot) en ook wat betreft de ordening der engelenrijen en der sferen (blz. 251, noot 1). Aan den anderen kant is de *ultima ratio*, waartoe Dante dikwerf zijn toevlucht neemt, dat God het aldus wil en dat het nutteloos zou zijn méér te willen begrijpen (bv. 2, III, 37; 3, XIX, 40—57, en XX, 130—138), wat wel zeer orthodoks, doch al zeer onwijsgeerig geredeneerd is.

bestudeering der door Dante in de Divina Commedia en vroeger in het *Convivio* ontvouwde leeringen, kan dus teruggebracht worden tot een bronnen-studie, waarvoor het hier niet de plaats is.

Doch zoo de stof van zijn onderwijs al weinig oorspronkelijks aanbiedt, de wijze waarop hij dit geeft en de stempel, dien hij er op drukt, zijn hem geheel en al eigen. Hier verlaten wij het gebied der wetenschap, om dat der kunst te betreden, waar de dichter ruimschoots zijn schade inhaalt. Zoo zal hij, bijvoorbeeld in den zevenden helle-kring, tegenover de Sodomieten, Brunetto Latini (XV, 34 en vlg.) en anderen (XVI, 14—18, 46—51), een bijzonderen eerbied betoonen, dien hij Virgilius doet deelen. De vraag die hier rijst is niet meer van moreelen, doch van psychologischen aard; het komt er hier op aan, de bijzondere redenen te ontdekken, welke Dante had om deze verdoemden te eerbiedigen, ondanks hunne zonden, terwijl hij tegenover andere ellendigen, als Filippo Argenti, een buitengewoon fellen haat betoont. Slechts in dezelfde gedachten-sfeer blijvend en niet door het onderzoek van het dogma, kan ook de bijzondere nadruk gerechtvaardigd worden, waarmede Dante er op wijst dat de veroordeeling of de kwijtschelding door een priester, al ware hij de hoogst geplaatste van allen, van nul en geener waarde is, wanneer zij tegen de goddelijke kwijtschelding of veroordeeling indruischt (1, XXVII, 100—123; 2, III, 121—134; 2, V, 100—108). Zoo moeten eveneens de diepte van overtuiging en gevoel, welke Dante in sommige zijner van de strengste ortodoksie doortrokken geloofsbelijdenissen heeft gelegd, toegeschreven worden aan zijn ziele-gloed en aan de kracht van zijn verbeelding en zijn stijl.

Aldus komt men er noodzakelijkerwijze toe, Dante's groote kunst op zichzelve te beschouwen. Dèze is het ten slotte, die alles doordringt en aan alles zijn waarde verleent. Veel meer dan de hoedanigheid zijner denkbeelden, maken de geestdriftige ontboezemingen des dichters en de opwellingen van zijn nobel hart de kracht en de schoonheid uit van

zijn werk. Wij mogen niet vergeten, dat deze angstvallig-geloovige, beter dan ooit een moderne gedaan heeft, in enkele goddelijk-verheven verzen der episode van Ulysses (I, XXVI, 118—120), die liefde tot de wetenschap verheerlijkt, welke maakt dat de mensch blijmoedig zijn leven opoffert om haren horizon uit te breiden. Men vindt Dante gansch terug in deze tegenstelling tusschen zijn vastgegroeid geloof en de spontane vlucht van zijn geest naar nieuwe veroveringen van het menschelijk vernuft.

Doch alvorens een begin te maken met de studie van Dante's dichtkunst, beschouwd als een weerspiegeling van een persoonlijkheid en als een artistieke schepping van zijn genie, is het noodzakelijk te spreken over die sedert eeuwen zoozeer verwaarloosde taal, die hij nimmer moede werd te gebruiken: de allegorie. Het is vóór alles beslist noodzakelijk zich een juist denkbeeld te vormen van het wezen dier bijzondere allegorische interpretatie-methode, die hij van begin tot eind in zijn werk heeft toegepast.

St. Thomas, tot wien wij steeds moeten terugkeeren om Dante's gedachte goed te begrijpen,[1]) legt op zeer duidelijke wijze uit, dat de boeken van het Oude Testament op vier verschillende wijzen verklaard moeten worden: in de eerste plaats, wat hun geschiedkundige of letterlijke beteekenis betreft, die het overbodig ware nog nader aan te geven; dan de „allegorische" voor zooverre de onder het oude verbond geschiedde feiten figuurlijk diè aankondigden, welke onder het nieuwe in vervulling zouden gaan; vervolgens de „moreele," want uit die feiten valt een les te trekken, waarin wij onzen plicht aangegeven kunnen zien; eindelijk de „anagogische" in zoover deze feiten

[1]) Voor al wat thans volgt, zal de lezer, die deze besprekingen nauwkeuriger mocht wenschen na te gaan, veel voordeel kunnen trekken uit de lezing van het werk van Francesco Flamini, *I significati reconditi della Divina Commedia e il sur fine supremo*, I. I, Livorno, 1903, blz. 33—68. Het komt mij voor, dat deze kritikus, op uitstekende wijze, nauwkeurig de zoo samengestelde vraagstukken heeft geformuleerd, waartoe de allegorische interpretatie van het gedicht aanleiding geeft.

ons het een of ander mysterie der eeuwige glorie vermogen te openbaren. Dat Dante deze bepalingen van den leidsman, dien hij gewoon was te volgen, gekend heeft en daarvan gebruik heeft gemaakt, hieraan valt geen oogenblik te twijfelen, wanneer men in boek II (hoofdst. I) van het *Convivio*, op het oogenblik, dat de dichter met het kommentaar zijner eerste canzone zal beginnen, leest, dat een tekst minstens tot vier verklaringen aanleiding dient te geven: een letterlijke, een moreele, een allegorische en een anagogische, welke laatste door hem *sovrasenso* (boven-geplaatste beteekenis) genoemd wordt —; dan geeft hij dit voorbeeld van allegorische interpretatie: de geschiedenis van Orfeus, die de wilde dieren tot bedaren bracht en de boomen en steenen op de tonen van zijn lier deed bewegen, leert ons, dat de wijze, die Orfeus was, door zijn welsprekendheid de woede der geweldigen en der wreedaardigen wist te doen bedaren en hèn te doen ontwaken, die door hunne gevoelloosheid en hunne onwetendheid gelijk stonden met levenlooze voorwerpen —; en uit deze allegorische beteekenis vloeien de twee andere voort.

Dante bespeurt echter wel, dat de allegorische interpretatie der poëzie wezenlijk verschilt van die van het Oude Testament; want de gewijde schrijvers verhaalden geschiedkundige feiten en de poëzie is slechts verdichting. Voor de gansche middeleeuwen vonden deze dichterlijke verzinsels slechts hunne rechtvaardiging in de diepe waarheden, die zij geacht werden aan den blik van niet-ingewijden te onttrekken; dit is wat Dante noemt „de waarheid, verborgen achter een schoonen leugen," „verholen in den schijn van een verzinsel." Het denkbeeld, dat de poëzie nuttig, en de lezer er steeds op bedacht dient te zijn er een leering uit te trekken (I, IX, 61—63 en XX, 19—20), stond Dante altijd voor den geest; dit gegeven zijnde, drukt de letterlijke beteekenis der poëzie noodzakelijkerwijze steeds zuivere verzinsels uit, doch uit die denkbeeldige feiten vloeit, door een allegorische interpretatie, de uiteenzetting eener werkelijke handeling voort, — des te werkelijker, voor een mystisch-

aangelegden geest, daar zij, in het algemeen, van geestelijken aard is.

Van deze onmisbare allegorische beteekenis, zonder welke de poëzie slechts een kinderachtig en verachtelijk spel zou zijn, en ook omdat zij de voorwaarde is voor alle andere, komen wij gemakkelijk tot de moreele — die, welke ons voorschriften om goed te leven geeft — en zelfs tot de anagogische. Jammer genoeg, heeft Dante ons in het kommentaar der drie canzoni van het *Convivio*, die zich er ongetwijfeld niet toe leenden, geen enkel voorbeeld nagelaten van een anagogische verklaring, op de poëzie toegepast. Wil dit misschien zeggen, dat de poëzie een zoodanige niet toelaat? Deze gevolgtrekking zou geheel en al in strijd zijn met de hierboven ontleede passage uit het *Convivio* en met de geestesgewoonte van Dante, die klaarblijkelijk de allegoriën op elkander stapelde. Zoo verbeeldt Virgilius, voor vele kommentatoren, beurtelings de menschelijke rede en het Keizerrijk, Beatrice de theologie en de herboren Kerk, en wie zou het wagen te ontkennen, dat deze uitleggingen evenzeer met Dante's leering strooken, of liever met twee verschillende, doch steeds ten nauwste verbonden aanzichten daarvan. Het is de verdienste van Flamini er met klem aan te hebben herinnerd, dat de politieke interpretatie der Divina Commedia beantwoorden moest aan de „anagogische" uitlegging der H. Schrift.[1]) Doch hoe? Indien de anagogische beteekenis uiteraard betrekking heeft op de eeuwige heerlijkheid, dan begrijpt men aanvankelijk niet goed, hoe het mogelijk is haar te vereenzelvigen met de leeringen van politieken aard. De scheiding tusschen beide is in werkelijkheid minder groot dan zij lijkt. Aangezien het keizerlijk en het pauselijk gezag, in hunne oorspronkelijke zuiverheid hersteld, uitgeoefend met een volkomen onderwerping aan Gods wil en geëerbiedigd door de volkeren, de twee eenige bevoegde gidsen zijn, om de menschheid op den weg des heils te leiden, is de politieke reorganisatie

[1]) *Op. cit.* I, 4, 63 en vlg.

der aan de anarchie overgeleverde maatschappij de eerste voorwaarde voor dit heil der menschen en dit is van zeer direct belang voor wat Dante noemt de „eeuwige heerlijkheid."

Deze verklaring getuigt van veel vernuft. Eerlijk gezegd, zou er een ongemeene moed toe behooren, er borg voor te staan, dat Dante's gedachte zich nauwkeurig aldus ontwikkeld heeft, doch zelfs indien men zich met een, voorzichtig, te dezen opzichte geuiten twijfel kan vereenigen, behoudt de veronderstelling haar waarde onverminderd als methode van uiteenzetting der danteske allegorieën en als zoodanig verdient zij met de grootste dankbaarheid aanvaard te worden. Wat de moreele uitlegging betreft, behoeft het geen betoog, dat deze spontaan, zonder dat de kommentator er zelfs bij behoort stil te staan, voortvloeit uit de in de allegorische beteekenis besloten beteekenis, en meer nog uit de algemeene overzichten, die betrekking hebben op de bestemming der menschheid.

Uit deze voorafgaande opmerkingen blijkt, logisch, dat in de Divina Commedia niet alles voor een allegorische interpretatie vatbaar is, daar alleen de verdichtingen, de „schoone leugens" der poëzie een „verborgen waarheid" aan het oog onttrekken. Het gedicht nu bevat niet alleen schoone leugens — verre van dat. Zoo worden daarin bv. tal van zedekundige, theologische, politieke of wetenschappelijke leerstelsels rechtstreeks uiteengezet door Virgilius, Statius, Beatrice, den H. Bernardus en nog vele anderen; geen enkele sluier omhult hier de waarheid. Aan den anderen kant herinneren tal van historische personen, in hunne gesprekken met den dichter, of herinnert deze voor hen aan werkelijke gebeurtenissen of die hij als zoodanig beschouwde. Ook hier weer behoeft men geen andere waarheid te zoeken dan die welke de letterlijke beteekenis uitdrukt. Hetzelfde geldt voor de lyrische gemoeds-uitstortingen, toespraken en beschimpingen, waarin de dichter zijn smart en zijn verontwaardiging vrijelijk lucht. Eindelijk hebben nog talrijke toespelingen op gebeurtenissen uit Dante's leven een zeer beslist historisch karakter. Hoogstens zou men

kunnen opmerken, dat die persoonlijke herinneringen de fiktie tot uitgangs- en steunpunt dienen; zich daarmede versmelten doen zij niet.

Deze dichterlijke fiktie verdient in de eerste plaats onze aandacht, wat de interpretatie der voornaamste allegorieën betreft, die zij bevat.

2

De grond-fiktie van het dichtwerk, d. w. z. die welke er het volledige geraamte van uitmaakt, kan in weinig woorden worden samengevat, wat de letterlijke beteekenis aangaat. Dante, in een donker bosch verdwaald, tracht tevergeefs zijn weg terug te vinden; monsters versperren hem den weg op het oogenblik, dat hij zich gereed maakt een door de zon beschenen heuvel te bestijgen en dringen hem terug naar de sombere vallei. Dan komt iemand hem te hulp. Het is Virgilius, die hem, langs een grooten omweg, tot het doel zal voeren. Hij laat hem de vallei der dooden bezoeken en beklimt met hem den Louteringsberg tot aan het aardsche Paradijs. Dààr voert hem een nieuwe gids, Beatrice, van hemel tot hemel op, tot het verblijf der volkomen gelukzaligheid, tot de aanschouwing van God.

Het zuiver persoonlijke karakter van deze fiktie is van dien aard, dat het bepaald verkeerd zou zijn te meenen, zooals men aanvankelijk geneigd is, dat de allegorische beteekenis de bekeering der zondige menschheid is, die weder op den weg naar het heil wordt teruggebracht Het is stellig juister, met Flamini [1]) te zeggen, dat de denkbeeldige feiten werkelijke feiten moeten voorstellen, doch van geestelijken aard, en dat zij hier dus de bekeering des dichters beduiden: uit den zonde-staat (het woud, de vallei) verheft zich zijn ziel eerst, dank zij het licht der rede en der menschelijke wijsheid (Virgilius) tot den staat van schuldelooze en volmaakte werkzaamheid die het aardsch geluk uitmaakt (aardsche Paradijs), en van daar, dank zij de geopenbaarde

[1]) F. Flamini, *op, cit*, deel I, blz. 52.

goddelijke kennis (Beatrice) tot de gelukzaligheid, door het volkomen begrip van het wezen Gods (Empyreum).

Er zal wel geen enkel lezer zijn, die gelooft dat Dante's bekeering precies in het jaar 1300 plaats had, en stellig niet inéénS, in het tijdsbestek van een week, tusschen Witten Donderdag en den Donderdag van Paschen. Dante's bedoeling verliest echter niets aan duidelijkheid door aldus, in een verkorten vorm, de eenige die voor de schepping van een kunstwerk betaamt, te worden weergegeven. De keuze zelve van het jaar 1300 is veelbeteekenend. Deze datum blonk uit door voornaamheid van haren vorm — het getal 100, produkt van 10 × 10, het honderdtal 3, beeld der Drieëenheid [1]) —; het was bovendien een bijzonder dankjaar voor de christenheid, die voor de eerste maal, tot viering van een plechtig jubileum, te Rome werd saâmgeroepen door paus Bonifatius VIII; en ofschoon Dante de wereldlijke politiek van dezen eerzuchtigen kerkvorst haatte, miskende hij de geestelijke weldaden van dit jubileum niet, waaraan hij herhaalde malen herinnerd heeft (I, XVIII, 28—33; 2, II, 98—99). Doch behalve deze redenen van algemeenen aard, die ten gunste van het jaar 1300 pleitten, zijn er nog andere van zuiver persoonlijken aard: op dit oogenblik volbrengt Dante juist zijn vijfendertigste levensjaar, is hij „aan het midden van den weg zijns levens gekomen," bereikt hij „den vollen leeftijd" (I, XV, 50—51); in de maand Juni wordt hij bekleed met de funktie van prior, en beter dan wie ook wist hij, dat dit ambt voor hem de oorzaak van al het over hem gekomen onheil was geweest. Het was dus het tijdperk, waarin hij zich had laten in beslag nemen door duizenderlei beslommeringen, die hem van de eenige noodzakelijke gedachte hadden afgebracht — die van zijn heil — en juist op dien datum bevond hij zich, zonder te begrijpen hoe hij er gekomen was, „in het donkere woud, ver van den rechten weg."

Doch zoo men al, om recht te laten wedervaren aan

---

1) Vlg. hierboven. blz. 202 en vlg.

een billijke methode van tekstverklaring, deze persoonlijke uitlegging der bijzondere allegorie van het dichtwerk toelaat, dient echter erkend, dat het belang daarvan belangrijk onderdoet voor de moreele en de anagogische interpretatie, die er uit voortvloeit. En inderdaad, wat zou ons Dante's persoonlijke ervaring kunnen schelen, indien zij ons niet leerde hoe, zoo men den dichter mag gelooven, een ziel van de dwaling en de zonde tot de volmaakte reinheid en gelukzaligheid kan opstijgen door het onmiddellijk begrijpen der goddelijke mysterieën en zoo zij niet, bovendien, een politiek programma in zich sloot, bestemd om het heil der gansche menschheid voor te bereiden.[1]) Aldus beschouwd, beduidt de allegorie van het woud ook de op aarde heerschende anarchie, en de beide gidsen, die de verdoolde menschheid weer tot orde en vrede terugvoeren, verpersoonlijken, behalve de rede en de openbaring, het keizerlijk en het geestelijk gezag. Deze opeengestapelde allegorieën zijn dus niet onderling strijdig: zij vullen elkander aan.

Na dit algemeene overzicht, dienen wij de allegorische handeling in bijzonderheden na te gaan. De eerste schreden der reis bevatten een zeer gemakkelijk te begrijpen fictie: de vallei der duisternis, waaraan de dichter slechts met groote moeite ontkomt, en de door de eerste stralen van de rijzende zon verlichten heuvel, (v. 16—18), zijn als een figuurlijke voorstelling, bij voorbaat, — van den helle-afgrond — den staat van verdoemenis — en den Louteringsberg, met aan den top het Paradijs — den staat van volkomen geluk, bereikt door een werkzaamheid in overeenstemming met de onschuld des harten en de beoefening der deugden. Dante onderneemt de bestijging van dien heuvel — hij tracht, door eigen krachten, zich van de zonde te bevrijden om het ideaal van heiligheid te bereiken, dat hij vaag bespeurt —; doch, reeds bij de eerste schreden (v. 31—60), versperren onverwachte hinderpalen hem den weg en dringen hem

[1]) De verklaringen van den dichter betreffende de zending waartoe hij zich geroepen voelt onder de zondige menschheid, kunnen niet duidelijker zijn; vgl. 2, XXXII, 103—105, 3, XVII, 127—142 en XXVII, 64—66, enz. . . . .

zelfs in de schaduw der vallei terug, aan welker verschrikkingen hij tè vroeg waande te zijn ontkomen —, hij heeft zijn krachten overschat en vervalt weer tot de zonde.

De moeilijkheid wordt zeer ernstig, wanneer het geldt, den aard der hinderpalen te onderscheiden. De fiktie des dichters is welbekend. Aldra vertoont zich dreigend een vlugge lynks [1]) met gespikkeld vel; toch wanhoopt Dante er niet aan, den door dezen geboden weerstand te overwinnen (v. 31—43); vervolgens verschijnt een leeuw, nog schrikwekkender, „met hoogen kop en dollen honger" (44—48); eindelijk snelt een hongerige wolvin den dichter tegemoet, die nu geheel verslagen is (49—60). Dė allegorie der „drie beesten" is de steeds opnieuw terugkeerende marteling van de Dante-verklaring. De oudste kommentatoren herkennen in den lynks het symbool van den wellust, in den leeuw den hoogmoed en in de wolvin de gierigheid, doch hun bijna algemeene overeenstemming zegt niet veel, want meestentijds schrijven zij elkander over zonder kritiek te oefenen en de oorsprong van deze uitlegging is gemakkelijk terug te vinden: de fiere houding van den koning der dieren doet onmiddellijk aan den hoogmoed denken; de schildering van de wolvin, vooral gelijk Virgilius haar afmaalt (1, I, 94—99) beantwoordt uitstekend aan de verpersoonlijking der hebzucht, en bovendien wordt, in den Louteringsberg (XX, 10—12), „de oude wolvin" vervloekt in den ommegang der vrekken; wat den vluggen en bevalligen lynks betreft, heeft men gedacht aan een gemeenlijk aan Dante toegeschreven zonde, de wellust; iets verder (1, XVI, 106—108) zegt de dichter, dat hij de lendenen met een koord omgord had, waarvan hij zich soms bediende om „den lynks met het gespikkelde vel" te vangen en hierin heeft men een toespeling op het behooren van den dichter tot de derde orde der Franciskanen, alsmede op de geeselingen, die hij zichzelven toediende om zijn vleeschelijke aanvechtingen te overwinnen.

[1]) Het is lang niet zeker, dat Dante duidelijk het onderscheid maakte tusschen den lynks, de panter en den luipaard. Vgl. J. Cassus, in het *Giorn Stor. della lett. ital*, deel 53 (1909).

Van deze drie verklaringen schijnt de meest bevredigende reeds dadelijk die van die hebzucht, op de wolvin toegepast, des te meer daar Dante niet aflaat in zijn gedicht deze ondeugd als de meest te vreezen oorzaak van moreele en politieke ontwrichting in de menschelijke maatschappij aan te wijzen: hij gispt haar bij vorsten en volkeren, vooral bij de Florentijnen, de monniken en de priesters, te beginnen met de pausen. De meest bevoegde moderne kommentatoren aarzelen meer wat den lynks en den leeuw betreft: de éène wil in den lynks het symbool van de afgunst[1]) zien, de andere denkt dat de leeuw de gulzigheid[2]) voorstelt, doch het voordeel dat deze verklaringen zouden aanbieden is moeilijk in te zien.

De waarheid is, dat het symbool der wolvin, ofschoon zelfs algemeen aanvaard, zeer slecht beantwoordt aan de strenge voorwaarden van allegorische interpretatie, gelijk Dante daarvan een bepaling heeft gegeven. Het komt er in de allereerste plaats op aan te weten, nièt of de menschheid de slavin is van de zucht naar rijkdom, doch of deze de voornaamste zonde van den dichter was; een dergelijk vermoeden nu kan met geen ènkel feit, geen ènkelen tekst geschraagd worden. Dante bekent, dat hij door hoogmoed zondigde (2, XIII, 136—138) en er bestaat alle reden om aan te nemen, dat zijn geweten niet al te gerust was, wat den wellust betreft,[3]) doch de zonde der schraapzucht was hem al even vreemd als die der vraatzucht of die der afgunst.[4]) En nu is het wèl toevallig dat juist de wolvin, naar de letter-

[1]) Fr. D'Ovidio, *Le tre fiere*, in zijn *Studi sulla Div. Comm.* (1901), blz. 302 en vlg.

[2]) *La Divina Commedia nuovamente commentata da F. Torraca*, Rome-Milaan, 1905), blz. 4, noot bij de verzen 52—54.

[3]) Behalve zijn beroemde belijdenis aan Beatrice, in het aardsche Paradijs (2, XXX—XXXI), zien wij Dante door de vlam schrijden, die de wellustigen in den Louteringsberg omsluit (XXVII, 46—53) en dit nu is de eerste maal, dat hij, aan den lijve, de kwellingen, waaraan deze zielen zijn blootgesteld, ondergaat.

[4]) Uit de aangehaalde passage, 2, XIII, 136—138, blijkt duidelijk, dat Dante zich van deze zonde vrij gevoelde.

lijke beteekenis, de onoverkomelijke hindernis vormt, die het den bekeerden zondaar ondanks al zijn pogen niet gelukken mag te overwinnen!

Deze overweging schijnt wel beslissend en hier weer aanvaardt men gaarne de spitsvondige verklaringen — in dergelijke kwesties sluit dit adjektief geen kritiek in — van Flamini.[1]) Indien de verdeeling der zonden, in de Hel, volgens de Ethika van Aristoteles, op de drie verkeerde neigingen der ziel is gegrond, en volgens een logische veronderstelling, de drie aangezichten en de drie vleugelenparen van Lucifer aan deze „drie neigingen, welke de Hemel niet wil" (1, XI, 81),[2]) mag men gerust veronderstellen, dat er verband bestaat tusschen de drie in den eersten zang ontmoete hindernissen en deze klassifikatie. Wij zouden hier dus niet te doen hebben met eigenlijke zonden, doch met de der menschelijke natuur aangeboren neigingen tot zondigen. De geduchtste, de boosaardigheid, de voorliefde voor het kwaad, gepaard met nadenken en list, zou worden voorgesteld door den lenigen en sluwen[3]) losch, dien de dichter gemakkelijk hoopt te zullen kunnen overwinnen, want een naar zedelijke volmaaktheid hunkerende ziel, en die reeds op den weg tot inkeer is, gevoelt zich sterk tegenover elk denkbeeld van verraad, diefstal of leugen. De dierlijke boosaardigheid, d. w. z. de neiging tot het kwade, zooals die bij de wilde dieren aanwezig is, zonder dat de rede ingrijpt, slaat zeer goed op den leeuw; de wolvin zou dus de „onmatigheid" voorstellen, d. w. z. het bedrijven-

---

[1]) *Op. cit.*, deel II, blz. 127 en vlg.

[2]) *Ibid*, deel II, blz. 108 en vlg.

[3]) Het is zeer opvallend, dat het koord, naar aanleiding waarvan Dante aan den lynx herinnert, in hoofdstuk XVI der Hel (106—108), dient om een bevel te geven aan het monster, dat een bijzonderen vorm van boosaardigheid verpersoonlijkt. Geryon „dat leelijke beeld van bedrog" (XVII, 7) wiens vel gespikkeld is als die van den losch (v. 14—15); indien Dante dit koord droeg om den lynks te vangen, was het inderdaad uitstekend geschikt om Geryon gedwee te maken. Flamini meent de allegorische beteekenis van dit koord nader te kunnen aangeven: de macht van den wil (*op. cit.*, deel II, blz. 76—77).

van-het-kwaad ènkelijk uit zwakheid, uit onmacht, de verleiding te weerstaan. Deze neiging, welke geen bewusten wil, God ongehoorzaam te zijn, in zich sluit, is de minst verfoeilijke, doch zij is de meest onweerstaanbare, die welke het noodlottigst is voor het menschdom — de ommegangen waar de onmatigheids-zonden geboet worden zijn de grootste —; de zondaar, die den weg der bekeering wil betreden kan zich machteloos gevoelen tegenover sommige, steeds wederkeerende verleidingen; hij kan die op den duur niet met eigen krachten overwinnen en heeft daartoe de goddelijke genade van noode.

De schildering der wolvin, „die met alle begeerten scheen belast in hare magerheid, en vele menschen reeds in verdriet deed leven" (1, I, 49—51), die „zich met vele dieren paart" en „zoo slechten en schuldigen aard heeft dat (zij) nooit (haar) begeerig willen verzaakt, en na de voedering meer honger heeft dan te voren" (v. 97—99), strookt niet minder met de neiging tot onmatigheid als met de zonde der gierigheid en Flamini schijnt gewonnen zaak te hebben, [1]) wanneer hij aantoont dat de in zang XX van den Louteringsberg vervloekte „oude wolvin," niet noodzakelijkerwijze uitsluitend op de zonde der vrekken sloeg, doch evengoed op de neiging, waaruit de drie hoofdzonden voortkomen, waarvan de zielen zich in de drie laatste kringen reinigen: gierigheid, gulzigheid en wellust, d. w. z. de drie zonden der onmatigheid.

Dit betoog is in hooge mate overtuigend, doch het is minstens èven zeker, dat, zoo wij van de eigenlijke allegorische beteekenis tot de moreele en anagogische komen, het symbool der wolvin een nauwkeuriger omlijning behoeft: in de moreele beteekenis dient elk lezer van Dante, door de „onder den sluier van deze vreemde verzen" verborgen les op zich toe te passen, meer in het bijzonder te denken aan de hem eigen vorm van onmatigheid; wat de anagogische beteekenis betreft, is de dichter nimmer moede geworden, te herhalen, dat, van alle zonden van onmatigheid de hebzucht, „het

[1]) *Op. cit.*, deel II, blz. 134 en vlg.

kwaad dat de gansche wereld bezet" (2, XX, 8), dàt is hetwelk alles verdorven en misvormd heeft, de menschheid prijsgevend aan anarchie en opstandigheid tegen Gods raadsbesluiten. Nergens nu was deze kanker dieper en op schandelijker wijze ingewoekerd dan in die Kerk van Christus, wier voornaamste deugd liefde tot de armoede had behooren te zijn. Hoe zou men zich dan niet herinneren, dat de wolvin het zinnebeeld van Rome is. [1]) Dit is dus een nieuwe symbolische beteekenis, die met het volste recht aan de anderen kan worden toegevoegd; zij is noodzakelijk en beantwoordt aan één der punten, waarop des dichters gedachte voortdurend gericht was. [2])

Ten nauwste in verband met de opsomming van de wandaden der wolvin staat de aankondiging van den verlosser, den hazewind, of liever den snelvoetigen molos (*Veltro*) „die (haar) zal doen sterven van pijn en terugbrengen in de Hel, van waar de Eerste Nijd haar heeft uitgezonden (1, 102, 110—111). Dit geloof in de komst van een bevrijder, die de orde op aarde zou herstellen en de menschheid weer op den weg des heils zou terugbrengen, wordt in elk der drie gedeelten van het gedicht uitgedrukt, doch met een verschil van nauwkeurigheid. Hier geschiedt de profetie in zeer vage, zelfs orakel-achtige termen (v. 103—105), zooals dit betaamt voor een verwachting welker vervulling in een ver verschiet ligt, terwijl ook de grootste duisternis heerscht omtrent de wijze of wijzen waarop deze zal plaats hebben. Uitvoeriger is Dante, waar hij, op den fiktieven datum 1300 gebeurtenissen beschrijft, waarvan hij getuige was geweest of die hij voor zich zag afspelen. Wanneer men de allegorische beteekenis der wolvin nagaat — de

[1]) De vraatzucht van den wolf wordt den pausen nadrukkelijk verweten door Folquet de Marseille (3, IX, 132) en door den H. Petrus (3, XXVII, 55), telkenmale met de allegorische beteekenis van hebzucht en gelddorst; het woord *lupi*, op de Florentijnen toegepast (3, XXV, 6 en 2, XIV, 50 en 59) wijst, in het algemeen, op de beestachtigheid dier geld-haaien.

[2]) Sommige moderne kritici willen ook in den leeuw het symbool van het Fransche koningshuis — of liever van dat van Anjou — zien, en in den gespikkelden lynks dat der Witten en Zwarten van Florence.

zwakheid van den menschelijken wil om aan de zonden der onmatigheid te weerstaan — dan kon de hazewind, die haar zal opjagen, slechts Christus zijn, wanneer hij ten tweeden male op aarde zal verschijnen, want een mensch is niet bij machte onzen aard te verbeteren. Doch, uit een politiek oogpunt moet hij die de Romeinsche wolvin zal bestrijden en voor altijd haar zucht naar wereldlijke macht zal dooden, noodzakelijkerwijze een keizer zijn. [1]) Doch wie? Dit zou Dante, voor 1308, kwalijk hebben kunnen zeggen. Zooveel is zeker dat hij hem wachtte. Meer wist hij echter niet en vandaar de vaagheid zijner voorspelling.

Keeren wij terug tot den zondaar, dien de wolvin, reeds bij zijn eerste schreden op den weg der bekeering heeft teruggedreven. Verhinderd, door eigen krachten dien staat van deugdzame werkzaamheid te veroveren die het aardsch geluk uitmaakt, heeft hij een goddelijke hulp noodig; dat is Virgilius (I, 61 en vlg.), die hem leert, dat, aangezien de weerstand der wolvin onverwinnelijk is, hem slechts overblijft een anderen weg te volgen: het verblijf der verdoemden te bezoeken (v. 112—117), ten einde alle vormen der zonde te leeren kennen en verfoeien, om dan den Louteringsberg te beklimmen, op welks top een bevoegder gids den bekeeringsarbeid zal voltooien (v. 110—123). Een dergelijke tocht kan niet zonder een bijzondere genade ondernomen worden, en deze wordt voor den dichter verkregen door de tusschenkomst van „drie gebenedijde vrouwen" (1, II, 124), die te zamen de goddelijke bezorgdheid voor den nood des berouwhebbenden zondaars verzinnelijken: de maagd Maria, het beeld der barmhartigheid, heeft de klacht van Dante, die naar het woud der zonde teruggedreven is, vernomen; onmiddellijk roept zij de H. Lucie, die den dichter andermaal op den Louteringsberg weerziet en die een vorm der genade voorstelt; zij haast zich, Beatrice voor te lichten omtrent het gevaar, waarin haar getrouwe dienaar verkeert. Beatrice verlaat voor een oogenblik haar plaats in de Hemelroos, zoekt

---

[1]) V. Cian, *Sulle orme del Veltro*, 1897

Virgilius op in den Limbus, en zendt hem Dante te hulp. Wat Beatrice verzinnelijkt, hierbij zullen wij stilstaan, wanneer haar rol in de handeling van meer belang zal worden; zij bepaalt zich er toe, den dichter een gids te bezorgen, die de verpersoonlijking is der nog van het licht der openbaring verstoken, doch reeds tot den hoogsten graad van ziele-adel, rechtvaardigheid en weten opgevoerde menschelijke rede.

Het symbool van Virgilius is een van die, waaromtrent de kommentatoren reeds terstond eenparig in hun oordeel waren; geen enkel is inderdaad duidelijker en, tevens, dichterlijker, zonder zelfs die van Beatrice uit te zonderen. Virgilius stelt het „licht" van Dante voor (2, VI, 29), de „zon" die alle schaduwen verdrijft (1, XI, 91), de hoogste den mensch toegekende deugd (*virtù suprema*); in hèm woont alle wijsheid (1, VIII, 7) en alle wetenschap (1, VII, 3), versterkt door een overtuigende welsprekendheid — kortom, hij is het model van den volmaakten mensch aleer God zich dezen had geopenbaard, en zóó stelde men zich ook in de geleerde wereld der middeleeuwen, met terzijdestelling van onmogelijke legenden, [1]) den dichter der *Aene de* voor. De moreele allegorie der aan deze persoon toevertrouwde rol moet dus strekken tot het bewijs, dat de ziel van den bekeerden zondaar, alvorens ingewijd te worden in de goddelijke geheimenissen, ten volle de op de menschelijke wetenschap steunende zuivere rede moet hebben verkregen. Hierdoor is hij in staat het ideaal van aardsch geluk te verwezenlijken, dat Adam's zonde ons heeft doen verzaken. Uit een politiek oogpunt stelt Virgilius — die Rome's roem en grootheid verkondigd heeft, die onder „den goeden Augustus" leefde (1, I, 71), op het oogenblik dat het wereldrijk, in vrede, den staat van volmaaktheid bereikt had, door God afgewacht, om zijn zoon op aarde te

[1]) De volksverbeelding ging, vooral te Napels, zelfs zòò ver, dat zij van Virgilius een toovenaar maakte. Vgl. D. Comparetti, *Virgilio nel medio evo*, 2e ed. 1896. Dante komt zijdelings, bij monde van den Latijnschen dichter, in zang XX der Hel tegen deze fabels op.

zenden — de keizerlijke macht voor, dat meesterwerk van menschelijke rede en wijsheid, gehoorzaam arbeidend aan de verwezenlijking van de onwrikbare plannen der Voorzienigheid.

Wat aan dit véél-zeggende symbool een bijzondere dichterlijke waarde verleent, is, dat hier de fiktie — Virgilius Dante liefderijk te hulp snellend — aan een historische en, om zoo te zeggen, aan een gevoels-waarheid beantwoordt. De Florentijnsche dichter had steeds in Virgilius een meester en een voorbeeld liefgehad; aan de voortdurende bestudeering van zìjn werk dankt hij den „schoonen stijl," die hemzelven „eere gemaakt heeft." Deze kinderlijke genegenheid, welke Virgilius met een echt vaderlijke teerhartigheid beantwoordt, verleent een bijzondere bekoring aan deze allegorie, van de uitbarsting van vreugde af, die Dante's groet aan „zijn gids, zijn heer en zijn meester" (1, II, 140) verzelt, tot aan de teleurstelling en de tranen die volgen op Virgilius' plotseling verdwijnen, zonder dat Dante, al was het maar een ènkel woord tot dank en afscheid heeft kunnen richten tot dezen „zoetsten vader." Uit hoeveel hachelijke toestanden had Virgilius hem inderdaad niet bevrijd met de teedere zorg eener moeder voor haar kind (1, XXIII, 37—42)!

De door de wetenschap verlichte rede voert den bekeerden zondaar dus terug tot een staat van aardsch geluk, die vernuftig wordt voorgesteld door het Paradijs, waar Adam geschapen was. Eerlijk gezegd, is het niet meer dan natuurlijk zich er over te verwonderen, dat het menschelijk verstand, verstoken van het licht der openbaring, zich zoo hoog kan verheffen en wij staan wel eenigszins verbaasd, dat een heiden zoo goed op de hoogte is van al wat den val van Lucifer betreft en den terugslag daarvan op den vorm van de aarde, de Hel en den Louteringsberg (1, XXXIV; zie blz. 209). Dante heeft ernstiger tegenwerpingen voorkomen door, van zang XXI van den Louteringsberg af, een persoon ten tooneele te brengen, die als een dubbelganger van Virgilius is, wiens taak hij voortzet: den Latijnschen dichter Statius. Of de bekeering van Statius tot de christelijke leer, zooals

het schijnt, een uitvinding van Dante is, dan wel of zij voortspruit uit de een of andere middeleeuwsche traditie, doet er betrekkelijk weinig toe; [1]) het voornaamste is, dat Statius, in het gedicht, juist Christen is geworden door zijn orakel, Virgilius, te bestudeeren, van wien enkele beroemde verzen (Egloya IV, v. 5—7) den dageraad van een nieuwen godsdienst schenen te voorspellen. Wat den dichter der Aeneïde ontbroken heeft, nl. die christelijke waarheid welke zijn werk, door een goddelijke, hoewel onbewuste ingeving, voorspelt, heeft zijn beste leerling bezeten en aan hem te danken. Statius nu heeft juist op het oogenblik, dat Dante en zijn gids den vijfden kring — dien der vrekken en verkwisters — doorschrijden, de hem opgelegde, langdurige, reiniging volbracht. Eindelijk vrij om den berg tot den top te bestijgen, verzelt hij de twee nieuw aangekomenen en staat Dante bij gedurende de laatste tooneelen, die zich in het aardsche Paradijs afspelen, làng nadat Virgilius verdwenen is. Indien Virgilius dus de menschelijke rede en de menschelijke wetenschap, verstoken van de hulp der openbaring, voorstelt, zet Statius hetzelfde symbool voort, verrijkt met de kennis van enkele geopenbaarde waarheden; zijn onderwijs heeft betrekking op verschillende zeer belangrijke punten, die Virgilius met behulp der rede alléén niet zou hebben kunnen oplossen. [2])

3

Aan den voet van den Louteringsberg bevindt zich een persoon, blijkbaar belast met de bewaking van den toegang tot dit verblijf. Hij ondervraagt, vrij lomp, Dante en Virgilius,

---

[1]) Zie D. Comparetti, *op. cit.* I, blz. 303—304, en en B S D, deel VIII, blz. 258—260. De kritici Michele Scherillo en Giuseppe Albini zijn het in *Atene e Roma*, deel V, 1902, blz. 497 en 516, eens, dat de Christen Statius als een fiktie van Dante is te beschouwen. Fr. d'Ovidio ontzegt elke symbolische beteekenis aan de figuur van Statius bij Dante (*H. Purgatorio e il suo Preludio*, 1906, blz. 560). Deze meening kan kwalijk aanvaard worden.

[2]) Bv. de theorie der voortbrenging (XXV) en die betreffende den aard der „ijle lichamen," waarin de zielen van den Louteringsberg gehuld zijn, (*Ibid.*).

die door een verboden doorgang zijn binnengetreden en beknort de zielen, die naar liederen blijven luisteren inplaats van zich naar de hun aangewezen plaatsen te spoeden (1—11). Zijn rol is schijnbaar ondergeschikt: hij is belast met het toezicht op den oever. Doch zoo wij letten op de onheilspellende majesteit van zijn gelaat en den edelen naam, dien deze persoon draagt — Cato van Utica — krijgen wij onmiddellijk den indruk, dat deze grijsaard een onze aandacht waardige allegorie moet uitdrukken. Dante heeft deze dan ook duidelijk aangegeven in deze schoone verzen, die Virgilius uitspreekt om zijn discipel de welwillendheid te verzekeren van den achterdochtigen bewaker: „Hij gaat, zoekende de vrijheid, die zoo dierbaar is, zooals hij weet die voor haar het leven weigert" (2, I, 7—72). Dit is een argument *ad hominem*, daar Cato den dood verkoos liever dan de dienstbaarheid te verduren. Hij moet hèn doorlaten, die, teneinde zich van de slavernij der zonde te bevrijden, bereid zijn alle aanhankelijkheid aan het aardsche in zich uit te roeien. Hij stelt dus de vrije wil voor, die naar de eindelijke bevrijding der ziel streeft.

Men staat er echter wel een weinig over verwonderd — en terecht — dezen beroemden heiden elders aan te treffen dan in de „edele veste" van den Limbus, dezen zelfmoorder elders dan in het klagelijke woud waar Pier della Vigna zucht, dezen onverzoenlijken tegenstander van Caesar elders dan in gezelschap van Brutus en Cassius. Het is duidelijk dat, ten gevolge van den roep die omtrent den grooten stoïcijn ging, van de loftuitingen op zijn deugd, die men bij Cicero lezen kan, Dante slechts zijn karaktervastheid en zijn vrijheidsliefde gezien heeft. Doch hieruit wordt een scheeve toestand geboren. Wat Virgilius betreft, weten wij dat zijn duurzaam verblijf de Limbus is, waar hij, na zijne zending volbracht te hebben, zal terugkeeren. Beatrice verlaat haren zetel, op een der hoogste treden van de Hemelroos slechts om dezen, zoodra zij kan, weer in bezit te nemen (3, XXXI). Doch welke is de Cato aangewezen plaats? Het is stellig niet door eigen verdienste,

dat hij geroepen zal worden den berg te bestijgen, waarvan hij de bewaker is. Alléén door een verkeerde uitlegging van enkele verzen (2, I, 88—90) heeft het geloof wortel kunnen vatten, dat hij door Christus, met de patriarchen, uit den Limbus werd gehaald. Dit zou gelijk staan met Dante, op losse gronden, van een grooten flater, uit een theologisch oogpunt, te betichten.[1]) Bij de herleving van alle vleesch zal Cato weer met zijn glorierijk lichaam omhuld worden (v. 75), d. w. z. dat hij de zaligheid van het Paradijs deelachtig zal worden. Dit alles is een weinig duister. En is het wel noodig er op te wijzen, dat het verband tusschen het haken naar politieke vrijheid, dat den overwonnen Cato tot zelfmoord dreef, al heel weinig uit te staan heeft met de bevrijding van alle zonde, het hoogste doel der uitverkorenen. Trotsch verheft zich Cato's figuur bij Dante, aan den ingang van den Louteringsberg, doch laten wij eerlijk erkennen, dat de aanpassing van den historischen persoon aan een allegorische rol, niet in alle opzichten voldoet. Het is meer dan waarschijnlijk, dat de vaststelling van zijn identiteit tot heel wat gewrijf en geschrijf aanleiding zou geven, indien Dante hem niet uitdrukkelijk genoemd had.

Aan de tegenovergestelde zijde van den Louteringsberg ontmoeten de dichter en zijn beide gidsen een andere persoon, belast met de bewaking van het Paradijs. Dat is Matelda. In de tooverachtige omgeving van het goddelijke, welriekende woud, vol bloemen en vooglen en waardoor tal van heldere beekjes stroomen en als gehuld in de harmonie der hemelsferen, zingt Matelda al bloemen plukkend (2, XXVIII, 37—42); van Dante gescheiden door een waterstroompje, antwoordt zij welwillend op zijn vragen en leidt hem naar de open plek, waar Beatrice hem verschijnen zal; zij is het ook die hem de Lethe doet oversteken door hem er in

---

[1]) Het kommentaar van Fr. Torraca (*Div. Comm. nuovamente commentata*, Rome—Milaan, 1905, blz. 312) schijnt het redelijkst op dit punt. Toch blijft dus nog de uit de uitdrukking „*per quella legge che fatta fu* . . . ., v. 90, voortvloeiende dubbelzinnigheid over. Vgl. P. Proto in het *Giorn Stor.*, deel LIX, blz. 194.

te dompelen (XXI, 91—102), en die hem, in gezelschap van Statius naar den oever der Eunoë leidt, waar beiden een paar teugen water drinken, die hen in staat stellen zich van ster tot ster te verheffen. Geen enkele andere schepping van Dante, in het idyllische genre, bereikt de poëtische bekoring van deze vrouwe-figuur, vooral in het gedeelte van haar rol, dat aan Beatrice's verschijnen voorafgaat (XXVIII en XXIX, 1—15); haar allegorische beteekenis levert niet de minste moeilijkheid op, aangezien Dante er zorg voor heeft gedragen, deze nader aan te geven door een droom, welke aan haar betreden van het aardsche Paradijs voorafgaat en waarin Lea, die van oudsher het bedrijvige leven verbeeldt, als een verschijning, welke wijst op de komst van Matelda (2, XXVII, 97—108): de nymf van het aardsche Paradijs stelt dus die deugdzame bedrijvigheid voor, die het hoogste geluk van den mensch op aarde uitmaakt en hem tot een hoogere gelukzaligheid voorbereidt.

Moeilijker is het, de historische persoon, door Dante met den naam van Matelda aangeduid, vast te stellen. De oudere kommentatoren hebben niet geaarzeld, hier Matelda van Canossa, „de groote hertogin van Toskane" (blz. 29) te noemen, doch de meeste modernen willen van deze vereenzelviging niets weten. Hertogin Matelda was op negen-en-zestig-jarigen leeftijd gestorven, na een leven van strijd en oorlog, dat ons haar doet zien als een forsche, krachtige vrouwspersoon, wier trekken in de verste verte niet herinneren aan die van de kinderlijke Proserpina, toen Pluto haar schaakte (2, XXVIII, 49—51); bovendien bestreed Matelda steeds heftig, aan de zijde der Kerk, het keizerlijk gezag en vermaakte zij, bij testament, haar uitgebreide goederen aan den Heiligen Stoel, waardoor èn de bezittingen èn de zucht naar wereldlijke macht der pausen nog grooter werden; haar bedrijvigheid scheen hun van dièn aard, dat zij Dante geenszins vermocht te behagen en daarom meenden zij een andere oplossing te moeten zoeken. En men begon — tevergeefs — te zoeken onder de gezellinnen van Beatrice, die ternauwernood worden aangeduid in de

Vita Nuova; men zocht in Duitschland, waar men zooveel Matelda's vond als men maar hebben wilde, en, in het bijzonder, twee zonnen uit de XIIIe eeuw: Mathilda von Hackeborn en Mathilda van Maagdenburg, die beide door een krachtig mystiek gevoel ingegeven stichtelijke verhandelingen schreven (blz. 199), wat haar veeleer geschikt maakte om het bespiegelende dan het bedrijvige leven te verbeelden. En dan is het nog de vraag of Dante deze werken kende? Niets wijst daarop en het is zelfs de vraag of eèn der beide nonnen, die, welke het best in aanmerking zou kunnen komen, niet nà 1300 gestorven is! Strijdens-moede, nemen sommige kritici aan, dat Matelda een „zuiver symbolische figuur" is, doch deze oplossing is allerminst aannemelijk, want Dante verwerkt steeds, in zijne fiktie, elementen die ontleend zijn, hetzij aan de geschiedenis, hetzij aan de letterkundige traditie; onder de „werkdadige" personen in de Divina Commedia maken hierop alleen de „Malebranche" in de vijfde „bolgia" een zeer groote uitzondering en niemand zal wel durven beweren, dat Matelda gelijk mag worden gesteld met deze duivels! Hare persoon, haar naam ten minste, moet kunnen worden gevonden in de letterkunde, in den Bijbel of in de geschiedenis, en, aangezien zij in de rij der gidsen die Dante hulp bieden op zijn mystische reis, een plaats inneemt tusschen Virgilius, Statius, Cato, Beatrice en St. Bernard, moeten wij haar bij voorkeur in de geschiedenis zoeken.

Zoo zijn wij dus gedwongen terug te keeren tot de oude gravin van Toskane, de helpster van den geweldigen Gregorius VII in diens pogen om het keizerrijk te knakken, de soevereine die het beruchte slot van Canossa bewoonde, in welks toren zich, in haàr tegenwoordigheid, de meest tragische episode van dien verwoeden strijd afspeelde, tot haar, die hare bezittingen aan den Heiligen Stoel vermaakte. Verscheidene bevoegde kritici[1]) zijn op het denkbeeld gekomen, dat zij,

[1]) Onder de kommentatoren, die onlangs ten gunste van gravin Matelda gepleit hebben, dienen in de eerste plaats Luigi Rocca (in zijn werk *Con Dante e per Dante*, Milaan 1898) en Giuseppe Picciola, *Matelda*, Bologna, 1902 vermeld te worden.

ofschoon ze op bijna zeventigjarigen leeftijd stierf, toch ook eens jong moet zijn geweest — en mooi, voegt een tijdgenoot hier aan toe — en dat zij, in het drama van Canossa de rol van verzoenster vervulde. Zij alleen slaagde erin, den toorn van den onverzoenlijken paus te doen bedaren en te bewerken, dat hij Hendrik IV, die haar voldoende vernederd toescheen, ontving. Doch waarom nog langer hierbij stilgestaan? Evenmin als de allegorie van Cato heeft die van Matelda noodzakelijkerwijs een politieke beteekenis — of, zoo men haar er absoluut een wil toeschrijven, slaat deze veel beter op de gravin van Toskane dan op den zelfmoorder van Utica, want Matelda heeft niets uit te stáan met Virgilius' symbool van het keizerrijk — die verdwijnt zonder een enkel woord met haar te hebben gewisseld, terwijl zij Dante tot Beatrice voert. Zij is met den dichter getuige van de symbolische zege der Kerk en van de figuurlijke voorstelling harer beproevingen. Beatrice spreekt haar gemeenzaam toe en geeft haar bevelen als aan een trouwe helpster (2, XXXIII, 118—119 en 128—129). Indien dus de moreele beteekenis der allegorie van Matelda de met de deugd strookende bedrijvigheid is, dan kon de politieke zin hier wel van zijn de bedrijvigheid in dienst der herboren Kerk en, voor wat deze rol betreft dient erkend, dat geen betere keuze gedaan kon worden dan die van Mathilda van Canossa.[1])

Maar hoe stond het met de schenking harer goederen, door de gravin, aan den paus? Kon Dante zulks goedkeuren, juist op het oogenblik dat hij de zoogenaamde schenking van Konstantijn vervloekt (XXXII, 124—129)? Hij keurde deze stelling evenmin goed als de vorige, maar kon hij, die Konstantijn een plaats gaf in het Paradijs (XX, 55—60), evenals aan Karel de Groote, ook een wereldlijk weldoener der Kerk (XVIII, 43), Mathilda niet een ondergeschikte

[1]) Men zegt gewoonlijk: „De Cato van Lucanus vinden wij onveranderd bij Dante terug" — doch weten wij „welke Mathilda" Dante gekend heeft, d. w. z. door welke in de XIIIe eeuw nog levende traditie of door welken, verloren geraakten tekst, deze in een Welfsch millieu opgevoede Florentijn zich de Groote Gravin had leeren voorstellen?

rol in het aardsche Paradijs toedenken? Want, zoowel wat haar als wat Cato betreft, hebben wij te doen met een blijvenden dienst.[1]) Zij bevindt zich daar niet door eigen verdiensten en hare gelijkstelling met Cato is voldoende om ons te doen raden, dat zij op den dag der herrijzenis van alle vleesch, wanneer haar rol geen doel meer zal hebben, met haar roemrijk lichaam omhuld en onder de uitverkorenen opgenomen zal worden. Zou zij dit minder waardig zijn dan die tegenstander van het keizerrijk, wiens stoïcisme zijn eenige godsdienst was geweest?

Te midden van het aardsche Paradijs, aan de oevers van de Lethe, aan den voet van den boom der kennis des goeds en des kwaads, spelen zich de voornaamste tooneelen af waarin de historische en de allegorische persoonlijkheid van Beatrice tegelijkertijd sterker uitkomen en gekenteekend worden. Op een gegeven oogenblik vinden wij, tegenover elkander — tot onze vreugde — de beide gelieven der *Vita Nuova* (blz. 122 en vlg.), en het is waarlijk een verlichting te denken, dat zich achter dit diep-menschelijk tooneel, van zulk een edele en roerende oprechtheid, geen enkel symbool verbergt. Laten wij van die ons gegunde zoete rust gebruik maken: zij is slechts kort. De omstandigheden, waarin Beatrice's verschijning plaats heeft en de wondere vizioenen, die daarop volgen, veroorloven ons niet er lang bij te blijven stilstaan.

Een grootsche stoet schrijdt langs den oever der rivier: zeven kandelaren, die „de zeven geesten Gods" der Apokalypse of de zeven gaven van den Heiligen Geest voorstellen, openen dezen optocht, een glanzend afschijnsel als van een regenboog achter zich latend. Onder een schoonen hemel naderen vierentwintig ouderlingen, met leliën bekranst. Dat zijn de vierentwintig boeken van het Oude Testament, volgens de verdeeling van den heiligen Hieronymus. Zij worden gevolgd door vier dieren, welke de vier

---

[1]) Onder de verzen, waarnaar reeds verwezen werd, dient deze uitdrukking van Beatrice tot Matelda opgemerkt: „*Ménalo .... come tu se' usa* (2, XXXIII, 128).

evangelies verzinnelijken, de vier hoeken eener vierzijdige figuur vormend, waarin een nog ledige wagen besloten is, die getrokken wordt door een griffioen, welks dubbele natuur van leeuw en adelaar, de dubbele natuur van den God-mensch voorstelt. De kar wordt aan beide zijden door jonge vrouwen geëskorteerd, rechts de groep der drie goddelijke deugden, links die der voornaamste deugden. De stoet wordt besloten door zeven nieuwe personen, die ditmaal met rozen en roode bloemen getooid zijn en die de laatste boeken van het Nieuwe Testament, de Handelingen der Apostelen, de Brieven van verschillende schrijvers voorstellen, en in de laatste plaats eindelijk, voorgesteld door een in den slaap loopenden grijsaard, het boek der Apokalyps, het voornaamste model van deze geheele episode (hoofdst. XXIX). Als Beatrice uit den hemel afdaalt, door allen met ongeduld verbeid en onder een regen van bloemen, als zij haar plaats komt innemen op den zegewagen, valt in haar gemakkelijk de kennis der goddelijke dingen te herkennen, de eenige die in staat is alle gedeelten der Heilige Schrift te verklaren. Symbool der geopenbaarde waarheid, stelt Beatrice ook het gezag voor dat God aan zijn geestelijke Kerk verleend heeft om de menschen te onderrichten.

De zangen XXXII en XXXIII van den Louteringsberg zijn een ware apokalypse, die de verleden, tegenwoordige en toekomstige bestemmingen der Kerk met betrekking tot het Keizerrijk beschrijft. Door een letterlijk kommentaar moet hier elke bijzonderheid verklaard of liever besproken worden, want er zijn daaronder zeer duistere en netelige. Ziehier in algemeene trekken, het beeld dat wij te aanschouwen krijgen. Beatrice daalt van haar wagen, aan den voet van den boom, die gansch het goddelijke woud beheerscht, en de griffioen bindt zelf het lemoen daarvan aan den stam; de boom, waaraan tot nu toe geen groei te bekennen was, wordt plotseling met bladeren overdekt; een gezang stijgt op, zóó zoet, dat Dante het niet hooren kan en inslaapt (XXXII, 49—69), — vermoedelijk het symbool van de overeenstemming tusschen de goddelijke rechtvaardigheid (de

boom) en de godsdienstige macht (de wagen), waaruit het volmaakte geluk der menschheid voortvloeit. — Doch onverwachte beproevingen bestormen alras den wagen. Eerst is het een adelaar — een keizer, Konstantijn, volgens de legende — die op dezen al zijn vederen laat vallen — die den Heiligen Stoel zijne rechten op een gedeelte van het Keizerrijk overlaat —, en een stem, uit den hoogen, betreurt deze verderfelijke gift. Intusschen is een vos — de Arische ketterij — op den wagen gesprongen, maar Beatrice verjaagt hem; daarna komt een draak uit de aarde opgedoken en slaat den bodem uit het ongelukkige voertuig — sommige kommentatoren willen hierin een toespeling op Mohamet zien —; wat van den wagen overblijft wordt geheel met veeren bedekt, — de wereldlijke Kerk wordt steeds rijker —, dan verschijnen plots gehoornde koppen aan de vier hoeken en op het lemoen: dat is het beest van de Apokalyps. Een deerne, met losgemaakten gordel en lokkenden blik neemt er op plaats — d. i. het ontaarde pausdom — en naast haar zet zich een reus neder — Philippe le Bel —; beiden kussen elkander, maar niet al te zeker van den trouw zijner gezellin, rost hij haar af en sleept haar, met den monsterachtigen wagen, het bosch in, wat een vrij duidelijk beeld is van de gevangenschap van den heiligen vader te Avignon (XXXII, 109—160).

De lezer is niet minder verbluft en verbijsterd dan Dante en Statius — stomme getuigen van dit tooneel — door deze fantasmagorie; de voornaamste dichterlijke verdienste ervan is de snelle opeenvolging der beelden, als in een nachtmerrie, en hunne buitengewone helderheid. Thans zal Beatrice spreken en de aanstaande verlossing aankondigen: zij herhaalt het woord van Christus tot zijne discipelen: „Een korte wijle, en gij zult mij niet zien (de ballingschap in Provence) en andermaal een korte wijle en gij zult mij zien" (de terugkeer naar Rome), en zet „nauwelijks tien treden" op den grond — die redelijkerwijze tien jaren schijnen voor te stellen. De pauselijke zetel nu werd naar de boorden der Rhône overgebracht in 1305; waarom dacht

Dante dat aan die ballingschap uiterlijk in 1315 een einde zou komen. Ongetwijfeld omdat hij, op het oogenblik dat hij dit schreef, d. w. z. in 1312—1313, meende dat keizer Hendrik VII op het punt stond de orde in de wereld te herstellen (blz. 165). Deze profetie wordt nauwkeuriger aangegeven in de volgende woorden, waarin Beatrice met een getal, DXV, den verwachten verlosser aanduidt. Dit getal 515, kan, hoe men het ook verkrijge, [1]) slechts slaan op keizer Hendrik VII; hij is de „hazewind" in den eersten zang van de Hel aangekondigd en eindelijk uit de nevelen van een onzekere toekomst te voorschijn tredend; ditmaal is hij aanwezig en vervult hij langzaam, doch zeker, zijn taak en bijna heeft hij zijn doel bereikt. Het hartstochtelijk vertrouwen van den dichter was zoo groot, dat hij zijn welslagen op een bepaald oogenblik durfde voorspellen.

Na de opzettelijk duistere rede (XXXIII, 82—84) door Beatrice gehouden over de onschendbaarheid van den boom — de goddelijke rechtvaardigheid — omschrijft zij nauwkeuriger, in eenvoudiger bewoordingen, de voornaamste en van dat oogenblik af uitsluitende beteekenis van de haar te beurt gevallen rol: „Ik sprak die raadselachtige taal alléén," zegt zij, „opdat gij kennet die leerschool, die gij hebt gevolgd en opdat gij inziet hoe weinig haar leer mijn rede volgen kan" (85—90). Dante verlaat zich dus geheel en al op de uit God voortgekomen wetenschap en verheft zich met deze tot het Empyreum. Dáár is een nieuwe gids noodzakelijk; de kennis der geopenbaarde waarheden verlicht het verstand, doch de onmiddellijke aanschouwing van God en het diep doordringen der mysterieën, vereischen een der wetenschap geheel vreemden zielstoestand. Dante dankt haar aan de tusschenkomst van den H. Bernardus, symbool van het bespiegelende leven, die, van het hemelsch Paradijs uit,

---

[1]) De aardigste verklaring is die, welke door Parodi van den historicus Davidssohn werd overgenomen, en die wij reeds op blz. 166 uiteenzetten Men is gewoon dit DXV (*cinque cento dieci e cinque*) als *dux* te verklaren, wat minder juist is, want daardoor wordt deze profetie even vaag als die van den Veltro (blz. 268).

een volkomen symmetrische tegenstelling vormt tot het door Matelda in het aardsche Paradijs verpersoonlijkte bedrijvige leven.

Het valt gemakkelijk in te zien waarom de persoon van Beatrice, wier rol van het allerhoogste belang is uit het oogpunt der allegorische behandeling, ondanks het diepe gevoel, dat het uitgangspunt van hare konceptie was, een minder gelukkige artistieke schepping is dan die van Virgilius. Niet alleen houdt Beatrice te lange zuiver leerstellige betoogen, maar bovendien ontbreekt het der fiktie, waarmede zij onder voorwendsel van symbolen, in het aardsche Paradijs verbonden is, maar al te zeer aan onmiddellijke belangrijkheid en zelfs aan letterlijke beteekenis. Het spreekt vanzelf, dat een uitzondering dient gemaakt voor de mooie scène der verwijten, welke de vrouw tot haren trouweloozen minnaar richt; doch met deze wezenlijke, zoo levende Beatrice, levender zelfs dan in de *Vita Nuova*, heeft de Beatrice van het Paradijs slechts nog maar één trek gemeen: de weldadige schittering van haar blik. Reeds in zijn jeugdboek had Dante gezegd, dat de lach dier oogen „hem de uiterste grenzen der gelukzaligheid openbaarde" (V. N. zang III); zìj zijn het ook, die — ditmaal letterlijk — den dichter tot het Empyreum voeren, steeds schitterender en steeds liever lachend, zoodat Dante, door ze te bewonderen, zich er geleidelijk in oefent, het steeds feller wordende schijnsel van het goddelijke licht te verdragen.

4

Naast de voornaamste allegorieën, die onafscheidelijk zijn van de handeling der Divina Commedia, is er in het gedicht plaats voor een aantal bijkomstige allegorieën, welke min of meer daarmede in verband staan. Het is niet de bedoeling deze allen één voor één na te gaan, doch wèl slechts de karakteristiekste groepen aan te wijzen en een denkbeeld te geven van de verklarende methode, die op hen dient toegepast.

Voor een weinig met de voortbrengselen van de Italiaansche

letterkunde in de XIVe eeuw vertrouwde lezers, bevat deze een bijzonder verrassenden trek, n. l. de gestadige dooreenmenging der heidensche mythologie en van het christendom: Dante roept voortdurend de Muzen aan (1, II 7 en XXXII, 10; 2, I, 8 en XXIX, 37; 3, II, 9) of Apollo (3, I, 13) en hij vreest niet, het woord te richten tot den „hoogsten Jupijn" (2, VI, 118). Doch, zoodra men zich er eenmaal goed van heeft rekenschap gegeven, dat de poëzie voor Dante slechts een fiktie is, een reeks van „schoone logenen," welke diepe waarheden verbergen, is men niet meer er over verwonderd, dat deze geloovige er niets onwelvoegelijks in vond, God aan te roepen met den naam van Jupiter of Apollo, de goddelijke wijsheid met die van Minerva (3, II, 8) en de verschillende gaven van het scheppend genie met die der Muzen. Er aan gewend aldus de werken der oude dichters te lezen, kon hij, ofschoon hij een Christen was, volkomen te goeder trouw van deze geijkte symbolen partij trekken.

Om dezelfde reden, heeft hij aan de duivels, die de verschillende helle-kringen bewaken, mythologische namen gegeven, wilde hij dat die duivels, zooveel mogelijk, allegorisch de zonde voorstelden, welke onder hun toezicht wordt geboet, ten minste te beginnen met den derden hellekring, want de schipper Caron en de rechter Minos spelen een rol, vrijwel gelijk aan die welke zij in de Aeneïde vervullen. De aanpassing van Cerberus aan den kring der veelvraten, van Pluto (blz. 220) aan die der vrekken, van den Minotaurus, de vrucht der beest-achtige liefde van Pasifaë, aan den kring der beestachtige ruwheid, der reuzen aan dien van het verraad en de opstandigheid tegen God, van Cacus aan de „bolgia" der dieven, is bepaald vernuftig te noemen. Elders is de beweegreden, die Dante's keus bepaalde, minder duidelijk. Waarom is bijvoorbeeld Flegias belast met het toezicht op den kring der toornigen, de Harpijen op het bosch der zelfmoordenaars? Zijn Geryon ontleent slechts zijn naam aan de mythologie; hij is een zuiver apokalyptische verschijning. Soms daarentegen, schijnt de mythologische persoon Dante's belangstelling te hebben

gewekt, wegens zijn plastische schoonheid op zichzelf en heeft de dichter dezen met zichtbare voorliefde geschetst. Dit is het geval met de Centauren, aan wie een groot gedeelte van zang XII is gewijd; men voelt, dat Dante genoegen schepte in de vlucht dier „vlugge wilden," die „met een boog gewapend" langs den Flegeton hun jagersleven leiden, en het is een loutere fantazie van den artist, die hem Chiron, den schrikkelijksten van alle, doet voorstellen „met het gleufje van een pijl zijn baard naar achter op de kinnebak strijkend" alvoren te spreken, als hij bemerkt, dat een der nieuw aangekomenen een levende is (v. 77—78). Een dergelijk vermaak vinden wij terug in de beschrijving der reuzen van den helle-put: als hij hunne buitensporige ledematen aandachtig bekijkt, zegt Dante tot zichzelven dat de Natuur „wel deed, toen zij afliet van de kunst om zulke levende wezens te maken" (XXXI, 49—51). Zonder ooit de verheven gedachte, die zijn werk beheerscht, uit het oog te verliezen, ontzegt de dichter zich dus niet enkele kleine genoegens. Dit gewicht, aan de fiktie gehecht, alleenlijk omdat zij schoon of vermakelijk is op zichzelf, buiten alle allegorische toepassing om, is iets geheel nieuws.

Toch maakt Dante geen misbruik van deze vrijheid. Hier is het van belang, zich voor overdrijving te hoeden en niet, op grond van deze onaannemelijke verontschuldiging, na te laten, zijn symbolische onderzoekingen nader te onderzoeken. Deze verleiding zou al bijzonder groot zijn wat betreft de verschijning der Furiën op de muren der Hellestad (IX, 37—54); daarvoor te zwichten zou echter onvergeeflijk zijn. Dit tooneel is een meesterstuk van fantastische beschrijving, ofschoon de allegorische beteekenis niet duidelijk is. Hoe zou men echter hier, in gemoede, den voorrang kunnen toekennen aan overwegingen van artistieken aard, zoo Dante er zorg voor heeft gedragen zijne lezers juist naar aanleiding hiervan en met bijzondere plechtigheid te waarschuwen, dat zij zich wèl dienen te doordringen van de in „het hulsel dezer vreemde verzen" besloten leering (v. 61—69)? Het moet, edoch, erkend, dat deze waarschuwing

den kommentatoren niet geholpen heeft, het eens te worden omtrent den aard van die leering.

De bewuste episode verdient iets nader onderzocht te worden. De duivels hebben woest de poort der „Città di Dite" voor Virgilius, die verzocht er te worden toegelaten, gesloten. De beschikking-openbarende woorden, die den weerstand van Caron, van Pluto of van Flegias gebroken hebben, blijven hier zonder uitwerking. Op dàt oogenblik verheffen zich, op den top van een berg, de drie Furiën, Alekto, Megera en Tisifone, de drie dienaressen van Hekate, badend in haar bloed, omgord met groene draken, en met slangen als haartooi. Met de nagels klieft elk zich de borst en slaat zich met de hand-palmen, zóó luid schreeuwend dat het den dichter bang te moede wordt. Hunne woorden zijn inderdaad dreigend. Zij roepen Medusa te hulp, opdat haar blik den onvoorzichtigen, in deze streken verdoolden sterveling, versteene en Virgilius heeft ternauwernood tijd om Dante's oogen met zijne handen te bedekken, teneinde deze helsche list te verijdelen. Doch plotseling komt een onverwachte hulp opdagen. Voorafgegaan door een geluid, gelijk aan dat van den storm in verwoeste bosschen, verschijnt de hemelsche afgezant, kalm, zeker van zijn kracht, — die den Styx overtrekt zonder nat te worden, en met een nobel, ofschoon afkeer verradend gebaar, de dikke Helle-lucht van zijn gelaat afweert; met zijn toovertakje raakt hij de poort aan, die gansch zonder beletsel opengaat; hij beknort de kwade machten en keert zich om zonder een woord noch blik te richten tot hen die hij gered heeft (IX, 37—103.)

De serene verschijning van den hemelgezant — de dichter duidt hem niet anders aan (v. 85) — mag niet gescheiden worden van de dreigende roerigheid der helpers van Satan. Doch wat blijkt uit dit alles? Dante schijnt er heimelijk behagen in te hebben geschept, ons op een dwaalspoor te leiden, want die Hekate-Proserpine van het verblijf der verdoemden, ontmoeten wij nergens in zijn Hel; [1]) de mythologie

[1]) In den volgenden zang (X, 79—81), wordt de koningin der Hel duidelijk vereenzelvigd met de Maan (vgl. Aeneïde, VI, 247).

leert ons niet of de drie Furiën de dienaressen waren der „Domina Dites," zooals Virgilius haar noemt en wat heeft hier het hoofd van Medusa te maken? De verlegenheid der kommentatoren en der eenvoudige lezers wordt er hierdoor stellig niet minder op; want hoe te kiezen tusschen zooveel tegenstrijdige uitleggingen, alle even spitsvondig, subtiel en onverwacht? [1]) De allegorieën van Dante zouden niet meer dan zinlooze raadseltjes zijn, zoo zij èlk één voor één, ontcijferd dienden te worden. Er bestaat dus een zéér sterk vermoeden ten gunste van de oplossing, welke verband houdt met de algemeene allegorie van het gedicht en daarop steunt. Het denkbeeld van een tegenstelling tusschen Maria, „de verloofde van den Heiligen geest" (2, XX, 97—98), en de koningin der Hel is verleidelijk. Tegenover de goddelijke genade (blz. 269) zou dus de duivelsche afgunst staan. De Furiën, hare dienaressen, zouden die soort van waanzin kunnen zijn, welke tot de misdaad drijft, en het gelaat van Medusa, wier blik hen die haar aankijken, versteent, doet ons onwillekeurig denken aan de verstoktheid des harten, die het gevolg is van de gewoonte kwaad te bedrijven, doch het dient erkend, dat deze uitleggingen èn een voldoende nauwkeurigheid èn een voldoende klaarheid missen, dan dat nader ingaan op deze kwestie hier overbodig zou mogen heeten. [2])

De allegorische beteekenis van den hemel-gezant is daarentegen zeer duidelijk. In hem, zoowel als in Lucie (blz. 269) moeten wij een vorm der goddelijke genade erkennen. Doch welke is hier de aard van den uitvoerder der hemelsche wilsbeschikkingen? De dichter onthoudt zich van elke nadere kenschetsing. Zoo hij een engel is, waaraan men geenszins kan twijfelen, dan heeft zijn aanschijn geenszins de ver-

[1]) Een der diepste studiën omtrent dit punt is die van R. Fornaciari (*Studi su Dante*, 2e éd. 1900); vgl. ook E. Proto in *Atene e Roma*, deelen XI—XII.

[2]) De kritikus Flamini heeft omtrent dit punt een zeer volledig verklaringssysteem (*op. cit*, deel II, blz. 50—51), waarvan het uitgangspunt ongetwijfeld juist is. Wat de bijzonderheden betreft, valt het echter moeilijk een vrij groote willekeur te ontkennen.

blindende schittering van zijne gelijken, die wij op den Louteringsberg ontmoeten. Doet hij zich dus eenvoudig in menschelijke gedaante aan ons voor? Dante's zoon Pietro heeft in zijn kommentaar, in hem Merkurius willen herkennen, zeker omdat er eenige overeenkomst bestaat tusschen de afdaling van dien god, in de *Thebaide* van Statius, en de rol van dezen persoon. Doch waarom zou de Florentijnsche dichter hem niet zijne gewone attributen hebben toegekend? Er bestaat geen enkele voldoende reden om aan te nemen, dat Dante in zijn Hel een rol heeft laten spelen door andere godheden dan die der Hel.

Inderdaad is die Fortuna, waaromtrent de dichter enkele verklaringen geeft in zang VII, dan ook geen godin van den Olympus, doch was zij reeds in de klassieke oudheid eenvoudig een allegorische verpersoonlijking. Hij maakt haar tot een goddelijke intelligentie, die ermede belast is de rijkdommen, volgens Gods besluiten, tusschen de menschen te verdeelen. Zij vervult trouwens geen enkele rol in de Hel en is het voorwerp van slechts één uitweiding, zonder innig verband met de groote allegorie van het poëem. [1])

Hetzelfde kan niet gezegd worden van de passage, waar Dante handelt over den oorsprong der Helle-stroomen, in zang XIV (94—120): het standbeeld van den „grijsaard van Kreta," in het binnenste van den berg Ida geplaatst, met zijn gulden hoofd, zijn zilveren borststuk, zijn koperen lendenen, zijn ijzeren beenen en zijn aarden rechtervoet, stamt onmiddellijk van den profeet Daniël (II, 31): de tranen, die gansch zijn lichaam, met uitzondering van zijn hoofd, verteren, dienen, als een overvloedige bron, tot de vorming der Helle-stroomen. De uitlegging in moreele beteekenis van deze fiktie, door den profeet bedacht om de vier groote monarchieën aan te duiden, schijnt niet bijster gelukkig. Zooveel schijnt echter zeker, dat de dichter hier, op syn-

---

[1]) Hier zij nog gewezen op de uitweiding betreffende den oorsprong van Mantua, welke slechts van belang is met betrekking tot den persoon van Virgilius.

thetische wijze, de geschiedenis der menschheid heeft willen symboliseeren, doch beschouwd in hare moreele, niet in hare politieke ontwikkeling. Het gouden hoofd, waaraan geen enkele traan ontrolt, stelt zeer natuurlijk den staat van moreele volmaaktheid voor — het eiland Kreta zelf herinnert aan de gouden eeuw onder de regeering van Saturnus; elk der overige deelen van het lichaam duidt een stadium aan van het steeds toenemend bederf, doch de juiste verklaring van alle bijzonderheden vereischt veel spitsvondigheid en .... goeden wil. [1])

De symbolische fikties van deze soort zijn minder talrijk in den Louteringsberg, waar, zooals wij gezien hebben, de dichter zich soms tevreden stelt met ietwat abstrakte figuurlijke voorstellingen, als de zeven P's op Dante's voorhoofd gegrift, en welke één voor één worden uitgewischt, naarmate hij van den eenen kring naar den anderen overgaat. Toch komen wij er twee of drie tegen, die een vluchtig onderzoek verdienen, want zij geven aanleiding tot subtiel ontledende besprekingen.

Zoodra hij den helle-afgrond verlaat, als hij, verrukt, den sterrenhemel voor het aanbreken van den dag bewondert, wordt Dante's aandacht getrokken door een sterrenbeeld van vier lichten, die boven de Zuidpool schijnen en die, om deze reden, niet meer door den mensch gezien werden, sedert hij uit het aardsche Paradijs verdreven werd (2, I, 22—24). Dit sterrenbeeld nu — het Zuiderkruis — bestaat in werkelijkheid, doch kon Dante er mede bekend zijn? De allegorische beteekenis van deze vier sterren, die op Cato's voorhoofd een glans, zoo helder als die der zon doen stralen, kan niet twijfelachtig zijn. Dante zegt het trouwens zelf verderop: het zijn de vier hoofddeugden. Is deze allegorie echter zuiver denkbeeldig of berust zij op een werkelijk feit? Kan men met beslistheid de mogelijkheid uitsluiten, dat, onder dat volk van Italië, hetwelk het nimmer aan koene zeevaarders en onversaagde ontdekkers ontbroken heeft,

[1]) Vgl. Flamini, deel II, blz. 282, v. G.

een traditie bestaan heeft, welke betrekking had op dit schoone gesternte, dat men alleen bespeurt wanneer men den Ekwator nadert? Het is een feit dat de drie sterren, wier schittering den blik des dichters bij het volgend avondschemeren trekt (2, VIII, 89—90) en welke de goddelijke deugden verbeelden, moeilijk niet aan werkelijke sterren kunnen beantwoorden, die van ons halfrond uit gezien kunnen worden.

De zon, wier stralen „'n ander recht leidt op alle wegen," kan gemakkelijk verklaard worden als de uitdrukking der liefde tot het hoogste goed, dat de menschen naar God voert[1]) en het feit, dat zij den Louteringsberg belicht, vormt een doorzichtige allegorie, vooral in tegenstelling tot de duisternis, die de helle-inzinking vult. Zoo wordt, wederom allegorisch, die „wet van den Louteringsberg" verklaard, krachtens welke het, gedurende den nacht, verboden is, een stap voorwaarts te doen op den weg der heiligheid. Om deze reden brengen Dante en Virgilius, onder geleide van Sordello, den eersten nacht hunner opstijging in de rijkelijk met bloemen gesierde vallei der vorsten door, en daar vertoont zich aan hen een tamelijk verrassend schouwspel. Twee engelen, met vlammende zwaarden gewapend en in het groen — het symbool der hoop — (2, VIII, 25—42) gekleed, komen aan en posteeren zich aan den ingang der vallei om den toegang daartoe te beletten aan de slang, die inderdaad spoedig komt aangekropen en door Dante in krachtig-realistische bewoordingen geschilderd wordt. De beteekenis dezer slang heeft den kommentatoren heel wat hoofdbrekens veroorzaakt. Voor dezen is het de duivel der verzoeking — doch hoe kunnen de voor de eeuwige zaligheid bestemde zielen nog in verzoeking gebracht worden? — volgens genen, zou de vreeze, die de slang hun inboezemt, voor deze zielen een soort kastijding zijn; — doch waarom zouden van àlle bewoners van den Vòorlouteringsberg, alléén de vorsten aan een andere beproeving dan die der afwachting onderworpen worden? Deze vrees kan overigens

---

[1]) F. Flamini, *op cit.* deel II, blz. 136—137.

niet zeer groot zijn onder het wakend oog der engelen! Waarschijnlijker is, dat wij hier te doen hebben met een gewone figuurlijke voorstelling der tegenovergestelde gevoelens, die in deze zielen woelen; aan den éénen kant de afschuw van hunne zonden en hun aardsch leven, des te levendiger gevoeld bij het naderen der weemoedig stemmende avondschemering en, aan den anderen kant, de hoop die onmiddellijk deze angst-siddering verjaagt.

Ten slotte dient de aandacht gevestigd op nog een andere allegorische fiktie, nl. betreffende de poort van den Louteringsberg, welker bewaker, de in een asch-grauw kleed gehulde engel die den H. Petrus vervangt, de twee sleutels in de hand houdt, een gouden en een zilveren (2, IX, 115—129); hij is gezeten aan den top van drie treden, waarvan de eerste van wit, gepolijst marmer is, de tweede van zwarten steen, geheel gespleten, alsof zij verbrand was, de derde van bloedrood porfier (v. 94—102). Dat het eenvoudige, weinig opvallende kleedingstuk van den engel beantwoordt aan den geest van boetedoening, die hij den zielen, die door de poort wenschen te schrijden, moet inprenten, kan gereedelijk worden aangenomen, en dit is wel in overeenstemming met de daad van ootmoedigheid, die hij van hen eischt (v. 129); de beteekenis dezer twee sleutels wordt door den dichter ontvouwd; die van zilver dient om de gebreken en de verdiensten in de harten te onderkennen; de andere, kostbaarder, dient om de absolutie te verleenen — of te weigeren (V. 121—126). Moeilijker valt het een bevredigende verklaring te vinden voor de drie trappen; hier is men op gissingen aangewezen, zonder er ooit zeker van te zijn, het doel bereikt te hebben. De trede van wit marmer, zóó wit dat Dante er zich als in een spiegel ziet, zou gevoegelijk het bewustzijn, dat de berouwhebbende zondaar van zijne fouten heeft, kunnen voorstellen; de trede van rood porfier, moet op de een of andere wijze in verband staan met een vurig geloof. Wijst de zwarte, gespleten steen, die als tusschentrap dienst doet, misschien op de smart, die schuld-bewustzijn den boetvaardige veroorzaakt en die

hem tot een daad van liefde en vertrouwen in God drijft.[1])

Vergeleken bij de helle-duivels, ontbreekt het den met de bewaking van den Louteringsberg belaste engelen aan verscheidenheid. Deze hebben geen duidelijke eigen trekken. Dante heeft hun slechts de van hunne funkties onafscheidelijke attributen verleend, nl. de uitgespreide vleugelen van den engel-schipper (II, 34—36), de zwaarden en de groene gewaden der bewakers van de vallei der vorsten, het aschgrauwe kleed en de sleutels van den „stadhouder van St. Petrus;" alle overige zijn verblindend wit en de schittering van hun gelaat belet, hunne trekken te onderkennen (2, XII, 88—89). Deze betrekkelijke armoede in de artistieke voorstelling der engelen kan slechts voortkomen uit een godsdienstig bezwaar; indien Dante aan enkelen van hen een persoonlijke uitdrukking had willen verleenen misschien ook een naam, dan zou hij het zonder het minste bezwaar gedaan hebben, doch daartoe zou hij ze de menschelijke natuur hebben doen naderen, wat hij ten strengste heeft willen vermijden.

Ten slotte zou nog het een en ander gezegd kunnen worden van de drie droomen, welke Dante gezonden worden gedurende de drie nachten, die hij op den Louteringsberg doorbrengt: elk daarvan openbaart hem, wat bij zijn ontwaken zal geschieden, volgens een oud geloof, dat, bij het naderen van den dageraad, de droomen overeenkomstig de waarheid zijn (1, XXVI, 7, en 2, XXVII, 92—93). Wij weten echter reeds, dat de eerste beantwoordt aan de goddelijke hulp, door Lucie gebracht, om hem aan den top van den steilen muur neer te zetten, die de poort van den Louteringsberg voorafgaat en verdedigt (zie blz. 239); de derde — Lea en Rachel — toovert bij voorbaat voor des dichters geest het beeld van Matelda (blz. 275). De tweede is iets neteliger. Dante ziet een vrouw voor zich oprijzen, misvormd, bleek, stotterend, en met verwrongen voeten en handen; onder den

[1]) Flamini beweert zulks (*op. cit.* II, blz. 101, noot 3), ofschoon hij de beteekenis der roode trede eenigszins anders nader aangeeft. Vgl. E. Moore, *Studies in Dante*, 2e serie (1899), blz. 47.

blik des dichters herkrijgt zij haar schoonheid en het gebruik van haar tong; zij zingt en verklaart dat zij de sirene is, die de zeevaarders doet dwalen; doch een andere vrouw komt plotseling en onthult alle leelijkheid en de geheime schande van deze verleidster (2, XIX, 7—33). Het is duidelijk, dat deze sirene het symbool is, niet van de gierigheid alléén, die gestraft wordt op het terras, waar Dante onmiddellijk daarna aankomt, doch van alle schanden die de onmatigheidszonden — inhaligheid, schrokkerigheid en wellust — welke uitgewischt worden door de boetedoeningen der drie laatste kringen en de droomtoestand heeft den dichter andermaal geleerd, hoe de rechte rede de hulp behoeft der goddelijke genade om den mensch voor deze noodlottige verleiding te behoeden. [1])

Zoo grift zich dus menige bijkomstige allegorie op de hoofdallegorie van het poëem en geeft er de beteekenis nader van aan. Doch deze veelheid van bijzondere bedoelingen leidt de aandacht van den lezer niet af, want alles verkeert in één grond-denkbeeld: de terugkeer eener verdoolde ziel tot God, langs den viervoudigen weg van het opwaarts streven, der reiniging, der verlichting en der overpeinzing.

[1]) F. Flamini, *op. cit.*, II, blz. 15—19.

IV DE SAMENSTELLENDE BESTANDDEELEN VAN DANTE'S POËZIE

1

De vurige ziel van den dichter der Divina Commedia, licht geroerd en door hartstocht ontvlamd, niet in staat zelfs het meest gewone schouwspel onbewogen bij te wonen of zijn weetgierigheid in eenvoud te bevredigen, zonder een vreugde-trillen, of zonder een edelmoedige opwelling, die hem er toe dreef, anderen te doen deelen in zijn glansrijk veroverd weten, deze ziel is die van gansch het grootsche dichtwerk geworden, blaast dit een innig en krachtig leven in en vormt er de machtigste aantrekking van.

Wanneer men tracht Dante's poëzie te kenschetsen, is het bijna onmogelijk, niet in de eerste plaats te denken aan die alles overheerschende en overweldigende persoonlijkheid. Zijn kunst is als een uitdaging, gericht tot de klassieke voorbeelden en formules: de Divina Commedia is lijnrecht tegenovergesteld aan dat nationale, gemeenschappelijke en, bijgevolg, onpersoonlijke epos, waarvan de Ilias het volmaakte type blijft. Indien Dante er desondanks in geslaagd is het nationale gedicht van het middeleeuwsch Italië te scheppen, dan komt dit omdat zijn ontvankelijke ziel alle denkbeelden en alle hartstochten van zijn eeuw heeft weten in zich op te nemen en hij ons die in eigen beeld weergeeft. Zijn artistiek scheppen is trouwens niet minder in tegenstelling tot dat van een Shakespeare, zóó objektief dat zijne persoonlijkheid

schuil gaat achter die zijner helden: de Florentijn laat niet toe, dat wij hem ook maar een enkel oogenblik vergeten. Bij ieder ander zou dit een gebrek zijn; van hèm kan men verzekeren, dat dit grootendeels het geheim van zijn genie is.

Dit uiterste „subjektivisme" van Dante is niet alleen het gevolg van zijn autobiografisch uitgangspunt [1]), noch van de vrijheid, waarmede hij zich overgeeft aan onstuimig-lyrische opwellingen. Dit karakter van zijn werk is niet geheel besloten — verre van daar — in zijn verschijnen voor de vertoornde Beatrice, noch in zijn toespraak tot het knechtelijk Italië. Overal vindt men het terug en vooral in de zeer talrijke episoden, waar de dichter Toskanen en Romagneezen ontmoet, doch vooral Florentijnen, die hij persoonlijk gekend had en die zich met hem onderhouden over de onderwerpen, die hem het nauwst ter harte gaan: de wanorde in Italië, de kansen op een politieke en een zedelijke hergeboorte, vraagstukken van letterkundigen en godsdienstigen aard. In menig dialoog blijft Dante op treffende en leerzame wijze stilstaan bij de vriendschaps-betrekkingen zijner jeugd, zijne droomen, zijne dwalingen, zijne teleurstellingen.

In deze gedachte-sfeer komt de eerste plaats toe aan zijn onderhoud met zijn ouden leermeester Brunetto Latini, wiens goede, „dierbare vaderlijke gelaatstrekken" hij met ontroering oproept en voor wiens schim hij zich steeds met dezelfde vereering buigt, al moge hij nog zoozeer verdoemd zijn. De reden hiervan is, dat Brunetto hem had bezield, met liefde tot de wetenschap en de letteren; tot alle groote dingen dank zij welken „de mensch zijn naam vereeuwigt." En dan was Brunetto ongetwijfeld de eerste geweest, die Dante's genie erkend had; gaarne had hij hem langer nog met zijn aanmoedigingen willen sterken en alle beloften verwezenlijkt gezien, die hij in dien schoonen geest had weten te lezen. De dichter bleef hem daarvoor een teedere dankbaarheid toedragen en het was voor hem, toen hij zijn volle genie bereikt had, een heilige plicht van

---

[1]) Vgl. blz. 177 en vlg.

dankbaarheid, luide te erkennen, al wat hij verschuldigd was aan dezen toegenegen raadgever van zijn jeugd. [1]) Deze geheele scène ademt een ernstige teederheid en wordt omhuld met een lichten sluier van weemoed door de aankondiging van onmiddellijk dreigende gevaren.

Een herinnering aan zijn eerste schreden op het gebied der letteren en de vleiende bewijzen van achting, die hij daardoor verwierf, verleent een heimelijke bekoring aan het onderhoud van Dante met Karel Martel, dien jongen prins uit het huis van Anjou, die op vier en twintigjarigen leeftijd stierf en dien hij te Florence had kunnen leeren kennen. Tusschen hen was een vriendschap ontloken, die beloofde hechter te zullen worden, toen het lot plotseling een einde daaraan maakte. Aan dit alles wordt teer herinnerd en onder de sobere uitdrukking valt een diepe ontroering te bespeuren (3, VIII, 49—57). Doch de belangwekkendste episode, die het jeugd-werk van den dichter betreft, is zijn samenspraak met Bonaguinta van Lucca, aan wien hij omtrent den „dolce stil nuovo", hoogst belangrijke verklaringen aflegt, dank zij welke deze bladzijde van den Louteringsberg een der meest ijverig gelezen en verklaarden der geheele Divina Commedia blijft (2, XXIV, 49—62); zij dient gelegd te worden naast die waar hij, zonder eenige valsche schaamte, in nauwelijks omwonden bewoordingen durft verklaren, dat de roem van den ouderen Guido Cavalcanti, „zijn eersten vriend", spoedig verduisterd zal worden, om dezelfde reden, dat Cavalcanti, Guido Guinizelli, dien „vader" van gansch de nieuwe Florentijnsche school, van den eersten rang, dien hij bekleedde, verstootte [2]). Dit mooie

[1]) *Inf.*, XV, 30—37. Eerlijk gezegd, betuigt Dante op vrij zonderlinge wijze zijn dankbaarheid aan Brunetto door hem onder de Sodomieten te rangschikken, doch wij moeten daarin ongetwijfeld slechts een bewijs van onpartijdigheid zien; hij heeft hem een plaats aangewezen waar hij meende dat het behoorde, zonder dat dit ook maar eenigszins aan zijn genegenheid afbreuk doet.

[2]) *Purg*, XI, 97—99. Het eigenaardigste is, dat Dante deze verklaring aflegde op het oogenblik, dat hij uitweidt over de ijdelheid van den roem!

vertrouwen in zijn genie past wel aan bij den uitzonderingsmensch die Dante was. Men is slechts eerbied verschuldigd aan het zoo duidelijke bewustzijn, dat hij van zijn waarde had.

Herinneringen van gansch anderen aard, ietwat vager, worden gewekt door de schim van Forese Donati, een vroolijken broeder, die klaarblijkelijk des dichters makker was, gedurende een periode van zijn jeugd, waarover hij met schaamte spreekt — zijn periode van wereldschheid; doch welk een waardigheid, welk een oprechtheid en bescheidenheid tegelijkertijd, in de toespelingen op een innige verstandige houding, die deze mannen nog nader tot elkander brengt, hoe „pijnlijk" het ook voor hen is, het verleden op te roepen! [1]) Daarna worden al de bitterheid van zijn politiek leven, al zijne teleurstellingen, alle smarten der ballingschap, al de nobelheid waarmede hij die beproevingen doorstaan heeft, zonder er trouwens ooit in te berusten, samengevat in de hoogst belangrijke episode waar Dante zich, in den hemel van Mars, onderhoudt met zijn bet-overgrootvader Cacciaguida: het is als een menschelijk gedicht in drie zangen (XV—XVII), dat tusschen de vizioenen van het Paradijs wordt ingelascht. Zou men het mogen wagen te beweren, dat in deze tusschenvoeging eenige wanverhouding is, dat daardoor tegelijkertijd èn tegen den smaak èn tegen de samenstelling gezondigd wordt. Doch dit fragment was aangekondigd, verwacht, noodzakelijk, om de gedeeltelijke of duistere toespelingen aan te vullen, die Dante opgevangen had uit den mond van een Ciacco, een Farinata, een Brunetto Latini, en om zijn houding tegenover de verwoesting van al zijn droomen te verklaren. Het is mogelijk, dat het belang van het dichtwerk hierdoor verschoven wordt, doch dan is zulks geheel ten voordeele van episoden als die van Cacciaguida.

Nu eens laten de door den dichter ontmoette schimmen zich berichten uit hun geboorteland geven — dit is het

---

Pascal heeft zeer juist opgemerkt: „En zij die tegen (den roem) schrijven, willen den roem hebben, goed te hebben geschreven...., en ik die dit schrijf enz."

[1]) Zie blz. 116.

geval met de groote Florentijnen, die wij in den zevenden helle-kring ontmoetten (XVI, 64—78), met Guido da Montefeltro, die ingelicht wil zijn omtrent den politieken toestand der Romagna (I, XXVII, 28—54), en van Corrado Malaspina, heer van Lunigiane (2, VIII, 112—139) —; dan weer geven zij zèlf verklaringen van het verderf der wereld, een onderwerp, dat allen vervolgt, van Guido del Duca, die vooral in de door den Arno bespoelde streek belang stelt (2, XIV, 29—66) en Marco Lombardo af, die meer door het verval van Lombardije is aangegrepen (2, XVI, 46—129) tot aan Cunizza da Romano, die groote rampen voorspelt aan de Mark Trevigi, Folquet de Marseille, die verontwaardigd is over het verderf van Rome (*ibid*, 127—142) en zelfs St. Pieter toe, die ten diepte geschokt is door het gedrag zijner onwaardige opvolgers (3, XXVII, 19—66). Het zou echter Dante's dichterlijke opvatting slecht vertolken zijn, hierin niet meer dan een kunstgreep te willen zien, dank zij welken hij, de schimpscheuten (of dichten), — elders tegen Rome, de Florentijnen, de Pisanen, de Luccanen, de Pistojeezen, de Aretijnen, de Sienneezen, de Boloneezen en de Genueezen geslingerd, — aanvullend, alle provincies en de voornaamste steden van Boven-Italië in oogenschouw neemt om in zijn verzen den grooten politieken strijd te hernieuwen, waarin hij in werkelijkheid overwonnen werd. Wij hebben hier geenszins met een procédé noch met een kunstgreep te doen, doch met een natuurlijken vorm van de verbeelding des dichters, die zijn eigen gevoelens terugvindt in al wat hem omringt; hij weèr-spiegelt zich in wat hij bè-spiegelt en deelt aan zijne scheppingen de overvloeiende levenskracht, die hem bezielt, mede.

Een feit, waarop de aandacht dient gevestigd, is, dat men een weinig en soms veel van Dante's moreele persoonlijkheid terugvindt bij verscheidene individuen, die hij aan ons oog laat voorbijgaan. De gelijkenis is bijna treffend in het bewonderenswaardige silhouet van den „grootzieligen" Farinata, dien grooten verwonnene, wiens trots niets vermag te breken, zelfs niet de vlammen der Hel, omdat hij zich bewust is

boven alles zijn vaderland te hebben liefgehad en dit goed te hebben gediend, doch licht ontvlambaar, zoodat de eerste woorden, die hij met Dante wisselt, reeds dadelijk tot den toon van de felste hartstocht stijgen; en ook in staat het razen zijner „geringachtende ziel" te doen zwijgen om slechts een zelfbeheersching vol nobelheid te toonen, zijn medegesprekvoerder ten slotte eerbied en bewondering afdwingend (1, X, 31—51 en 73—93). Dezelfde trots, dezelfde hooghartige blik en dezelfde „geringachting"[1]) kenmerken Sordello, zwijgzaam, eenigszins schuw, in zichzelf gekeerd, „in de houding van een leeuw, die rust." Het is ook dezelfde hartstochtelijke teederheid voor het geboorteland, die Sordello bezielt, wanneer hij zich plots, als een veer die zich onverwachts ontspant, in zijn eenzamen hoek verheft en in de armen van Virgilius valt, alléén op het noemen van den naam Mantua, hun beider vaderland (2, VI, 61—75). Elders wordt de aandacht van den lezer van nog verder tot den persoon van Dante teruggevoerd. Zoo ontmoeten wij bijvoorbeeld Romieu de Villeneuve, een voorbeeldig dienaar van zijn meester, den graaf van Provence, Raymond Berengar IV; toch werd hij het slachtoffer van een snoode ondankbaarheid en trof hem een onrechtvaardige ongenade. Plotseling, in de laatste verzen der episode, zien wij, in de plaats van dezen groothartigen grijsaard, die, arm en tot den bedelstaf gebracht, heen gaat, van dien Romein, de figuur treden van den verbannen dichter, en de waarde der schildering stijgt er slechts door in ons oog. Het is geen paradoks te beweren, dat men, in alle figuren, die ons door een zeker stempel van een ietwat woeste grootheid aantrekken, den een of anderen trek bespeurt van Dante's geestelijk Ìk.

Wil dit zeggen, dat de dichter niet in staat was, gevoelens van hartelijke toewijding uit te drukken? Niets zou onrecht-

---

[1]) Het woord *disdegno* en zijne afleidingen zijn bijna niet in het Fransch te vertalen; die geringachting, die Dante herkent bij den hemelgezant (1, IX, 88) en die Virgilius bij zijn leerling looft, (1, VIII, 44) is het kenmerk der groote zielen; zij kan niet verward worden met de den ijverzuchtigen eigen lastigheid en de minachting.

vaardiger zijn. Voorwaar, het zou wel een bedroevend arm artistiek temperament zijn, dat slechts over zulke beperkte middelen van uitdrukking beschikte. Tallooze episoden doen de roerende genegenheid uitkomen, die Dante aan Virgilius bindt, een genegenheid die bij den eene uit vertrouwen en zwakheid voortspruit, zoodat de vergelijking met een klein kind steeds aan zijn pen ontvloeit, bij den ander, de genegenheid van een grooten broer, redelijker en meer ervaren, doch doordrongen van de verantwoordelijkheid, welke op hem rust, even vol zorg en toewijding als de teederste moeder.

Dante, die, in het algemeen, niet toegeeflijk is voor de vrouwen, en vooral niet voor de Florentijnsche, heeft behoorlijk-zoete bewoordingen gevonden om de dankbare genegenheid van Forese Donati ten opzichte van Nella, „zijn lief klein weeuwtje," uit te drukken; de liefkozende verkleinwoorden volgen elkander hier, talrijk, op in de verzen van den dichter, die anders niet scheutig is met deze vormen, welke den schrijver, zoo hij er misbruik van maakt, licht in een zoetige gekunsteldheid doen vervallen. Verder is ook de figuur van Piccarda, de zuster van Forese, een der liefelijkste profielen, die Dante geschetst heeft — om niet te spreken van Matelda en Beatrice —: Piccarda had, meer dan wie ook, geleden onder de tyrannie van haren door Dante zoo ettelijke malen vervloekten broeder, Corso Donati, want zij was door hem met geweld aan het klooster ontrukt, waar zij zich had teruggetrokken; toch uit zij geene beschuldigingen; zij vergenoegt zich met een bescheiden toespeling op lieden „meer aan kwaad- dan aan goed doen gewend," en glipt snel, uit een gevoel van eerbaarheid, over de droefheid van het echtelijk leven, dat haar werd opgedwongen, heen (3, III, 106—108). Een dergelijke van een bijzonder fijn gevoel getuigende achterhoudendheid, vinden wij bij de geheimzinnige Pia, die Sienneesche, wier echtgenoot alleen zou hebben kunnen zeggen, hoe zij den dood gevonden had in een kasteel, in de Maremma (2, V, 133—136).

Een dergelijk vergeten van het aangedane leed verwacht men eigenlijk allerminst in de Hel. Toch zinspeelt Francesca da Rimini, die geheel in hare liefde opgaat, slechts in het voorbijgaan op haren echtgenoot, den moordenaar van een broeder, op hem „wien de kring van Kaïn" beidt (I, V, 107). Wij hooren, weliswaar, in dit ééne vers een rauwen klank van haat en bijna van kwalijk verborgen zegevieren. Het is als zegt zij: „Hij zal, hàrder nog dan wij, gestraft worden!" Doch dit is niet meer dan een aandoening, die voor een oogenblik haren blik verduistert, een ietwat rauw stemgebruik na de welluidende hymne aan de macht der liefde. Tal van kritici hebben er hunne verwondering over betoond, dat Dante van deze Francesca, deze verdoemde, zulk een diep aangrijpende, meêlijwaardige figuur heeft gemaakt; haar zonde, daar zinspeelt hij geen enkel maal op; hij stelt zich er mede tevreden, te herinneren aan „de zoete gedachten" die aan de tragische ontknooping voorafgingen (V, 112—114). Als dan, vervolgens, de herinnering aan den eersten kus, door snikken het verhaal van Francesca onderbreekt, verliest Dante het bewustzijn, door aandoening overmand (V, 139—142).

Medelijden in de Hel! Zij die in Dante gaarne slechts een theoloog en een moralist willen zien, staan al gereed om dit met verontwaardiging te ontkennen. Zij mogen veilig den dichter naar den achtergrond terugdringen, en den verliefden dichter, die, één voor één alle snaren van zijn lier heeft doen trillen — deze weerlegt het op schitterende wijze, want het geval staat niet op zichzelf. Dante was tè „menschelijk" dan dat hij niet geroerd werd, zoo niet door alle, dan toch door enkele der groote ellenden, waarvan zijn genie het beeld opriep. Als hij de waarzeggers en de valsche profeten bespeurt, die loopen te weenen, met het hoofd op de schouders omgedraaid, is Dante bewogen en toont hij het. Te vergeefs beknort Virgilius hem en herinnert hij hem er aan, dat in de Hel de ware „pietà" [1]) hierin bestaat, er gèen

[1]) *Pietà* beteekent tegelijkertijd „vroomheid" en „medelijden." Dit is een onvertaalbare woordspeling.

te hebben (1, XX, 22—28). In het diepst van den kring der verraders, zal de dichter nog van meêlij sidderen bij het aanhooren van het verhaal van Ugolino; hij zal dientengevolge vergeten, of, ten minste, ons laten vergeten, dat Ugolino zelf verdoemd is wegens verraad (1, XXXIII, 79—90). Zoo gevoelt Dante eveneens, in tegenwoordigheid van Ulysses, een opbruisende geestdrift voor den koenen zeevaarder, die uittoog om het onbekende te ontdekken; hij brengt in het kort de misdaden in herinnering, waardoor deze sluwe Griek een plaats krijgt te midden van de trouwelooze raadgevers, in gezelschap van Diomedes, (1, XXVI, 58—63), en weidt vervolgens in den breede uit over zijn heldenmoed (v. 90—142).

Toch dient erkend, dat in de meeste gevallen Dante's houding tegenover de verdoemden verre van die welwillendheid is. Woede, schimpscheuten, sarkastische en soms geweldige uitlatingen vinden bij hem een gereedelijke vertolking in woord en gebaar, zóó zelfs dat zijn beeld, zooals dit gemeenlijk geschilderd wordt, den ruwen stempel draagt der felle, wrange hartstochten, die enkele bijzonder bekende tooneelen doorgloeien. Tot deze tooneelen behoort bijv. de ontmoeting met Filippo Argenti te midden van de slikkerige wateren van den Styx. Als deze lichtgeraakte Florentijn, in zijn woede, dat hij herkend is, opspringt om het vaartuig van Flegias bij een zijner boorden te vatten, als wilde hij het doen kantelen, duwt Virgilius hem ruw terug en noodt hem, zich bij „de andere honden" te voegen; en Dante spreekt den wensch uit, waaraan dadelijk voldaan wordt, de voorbeeldige bestraffing dier onhandelbare ziel te mogen bijwonen. Al zijne lotgenooten werpen zich op Filippo Argenti die zich, in zijn toorn, met zijn eigen tanden verscheurt — en de dichter dankt God, die zijn bede verhoord heeft (VIII, 31—63).

Als hij paus Nikolaas III in de kuil der ambtenversjacheraars ontmoet, beschimpt hij deze op een wijze waarvan hij zelf erkent, dat zij wel wat „dwaas" en vermetel is (XIX, 88—89). Daarom verwondert het ons des te meer als wij hem onmiddellijk daarna hooren verklaren, dat „hij nog

zwaardere woorden gebruiken zou, „'t en ware zijn ontzag voor de hoogste sleutelen het hem verbood" (v. 100—103). Wat zou hij mèer hebben kunnen zeggen? Bij het aanschouwen van Vanni Fucci, een dief, een heiligschenner en een godslasteraar, door twee slangen omkruld, die hem elke beweging onmogelijk maken en staart en kop door de lendenen steken, roept de dichter met voldoening uit: „Van nu aan werden de slangen mij lief!" (XX v. 4—9). Verderop stoot hij, uit onachtzaamheid, met den voet tegen het hoofd van een verdoemde, die hem uitscheldt: Dante keert zich dan naar den verrader en wil diens naam weten; als alle lieden van zijn slag weigert hij zich bekend te maken; de dichter pakt hem echter als een hond bij het nekvel en schudt hem dusdanig heen en weer, dat een bosje haar hem tusschen de handen blijft steken. De andere brult van pijn, maar geeft geen antwoord. Eindelijk openbaart een zijner geburen zijn' naam: Bocca degli Abbati, aan wiens verraad de Florentijnsche Welfen hun schrikkelijke nederlaag bij Montaperti (blz. 47) toeschreven. Dante's woede is bevredigd: hij zal de gedachtenis van den verrader aan de openbare verachting prijsgeven. (XXXII, 76—111). Een ander, die zich in dezelfde ijs-streek van den Cocytus bevindt, smeekt dat men hem de schellen, die zijn gestolde tranen vormen, van de oogen neme, opdat hij zijn tranen, al is 't maar voor een oogenblik, den vrijen loop moge laten. Dante belooft dit te zullen doen, doch op voorwaarde dat de verdoemde zijn naam zal roemen. Verlokt door het vooruitzicht der verlichting die hij hoopt, antwoordt deze op alle vragen en eischt daarna de vervulling van de gedane belofte, maar Dante weigert zulks te voldoen en voegt aan zijn weigering deze opmerking toe: „En hupschheid was het tegen hem vlegel te zijn" [1]) (XXXIII, 110—150).

---

[1]) Moeten wij hieronder verstaan, dat het een lofwaardige of liever verdienstelijke handeling (*cortesia*) jegens God was, of dat het verraden, van een verrader lofwaardig is? Dante's hoon gaat gepaard met bedrog, want hij had het doen voorkomen alsof hij zelf bestemd was in 't ijs van den Cocytos te worden ingevroren (v. 115—117).

Waarom niet erkend, dat dergelijke tooneelen ons vrij onmenschelijk voorkomen. Deze christen-dichter veroordeelt met een naïeve onbewustheid het beginsel, dat den Galilieër tot richtsnoer diende toen hij de verheven leer van de vergiffenis der zonden predikte. Dante is de tolk van een hardvochtige eeuw, die geen toegevendheid kende en voor wie het woord ontferming niet bestond. Doch wat doet dit er eigenlijk toe? Wij voelen zóózeer dat hij geheel en al te goeder trouw is, hij geeft zich zóó zonder eenige achterhoudendheid, gansch zijn werkelijk wezen, dat zelfs wat ons bij hem een gelukkig verdwenen menschheid openbaart, onze levendige belangstelling wekt. Een waarborg voor zijn oprechtheid is het onlogische, zuiver persoonlijke in zijn afwisselende uitingen van toorn en medelijden, want hij brengt Virgilius' voorschrift, volgens hetwelk het ware medelijden in de Hel hierin bestaat, geheel geen medelijden te hebben, niet letterlijk in toepassing: daartegen komt zijn gevoel in opstanding. Hij laat zich leiden door minder wijsgeerige overwegingen, doch die hij aan zijn levenservaring dankt, en ook aan zijn temperament, d. w. z. van meer poëtischen aard. Wij kunnen over het algemeen de beweegredenen van zijn houding verklaren, b. v. van zijn bewondering voor Farinata en Ulysses, van zijn genegenheid voor Brunetto, van zijn woede tegen de ambten-versjacherende pausen en tegen den verrader van Montaperti. Soms echter voelen wij, dat wij vasten voet verliezen; waarom die heftigheid tegenover Filippo Argenti, terwijl, twee ommegangen hooger, de straf van „het zwijn" Ciacco bij hem een gevoel van medelijden doet opwellen (VI, 58—59, en 91—93)?[1] Waarom toch vooral die aan het verraderlijke grenzende verfijndheid in zijn houding ten opzichte van frate Alberigo, den verdoemde met de bevrozen oogleden? Om deze poëzie in al hare bijzonderheden goed te begrijpen, zou men in Dante's

---

[1]) De door Boccaccio betreffende deze twee personages verhaalde anekdote (*Decam*,, Giorn., IX, nov. 8), geeft geen voldoende verklaring van een zoo in het oog loopend verschil van behandeling.

hart moeten lezen, en dit is juist wat de verklaring van zijn werk zoo aantrekkelijk maakt.

Welke waarde kunnen de oordeelen van zulk een hartstochtelijke ziel over de mannen uit zijn tijd, of van vroegere geslachten, hebben? Zijn zij niet, noodwendig, partijdig gekleurd? Stond Dante niet bloot aan de verleiding, vooral zijn persoonlijke vijanden te verdoemen en aan zijn dichtwerk het karakter te geven van een politiek pamflet, waarin hij zijn wraak zou kunnen koelen? Een dergelijk gevaar zou slechts werkelijk bestaan hebben, indien Dante niet, behalve zijn buitengewone vatbaarheid voor indrukken, een hoogst nobele, rechtgeaarde ziel had bezeten, die te zeer de goddelijke rechtvaardigheid eerbiedigde om deze als een werktuig voor zijne persoonlijke wraaknemingen te gebruiken.

Zeker, de dichter heeft nimmer aanspraak gemaakt op onfeilbaarheid. Wanneer hij zoo omstandig de voor de zielen na-dèn-dood bestemde verblijven beschrijft, is het geenszins zijne bedoeling ons zijn fiktie te geven als de blijvend-ware uitdrukking van een onze bevatting te bovengaande werkelijkheid. Doch, na dit voorbehoud eenmaal gemaakt te hebben, heeft hij er blijkbaar naar gestreefd zijn uitspraken in overeenstemming te brengen met de grootst-mogelijke waarschijnlijkheid, naar hetgeen hij zèlf wist en wat hij om zich heen hoorde zeggen. Kon hij nog meer doen? Hij redt Manfred, den door de Kerk verbannen zoon van Frederik II, wien, op het oogenblik dat hij op het slagveld van Benavente, den laatsten adem uitblaast, de goddelijke genade bestraalt en wien dus vergeven wordt. Wat kon hem hieromtrent bekend zijn? Is dit niet een louter verzinsel van den dichter? Neen, want een Latijnsche tekst, waarop onlangs gewezen is,[1]) wettigt de veronderstelling, dat er, in Dante's tijd, omtrent deze bekeering *in extremis* een overlevering bestond, waarmede Dante bekend heeft kunnen zijn. Hij verdoemt Guido de Montefeltro ondanks de dezen

[1]) F. Novati, *Indagini e postille dantesche*, Bologna, 1899.

door Bonifatius VIII verleende absolutie (1, XXVII, 100—120), en redt den zoon van denzelfden Guido, Buonconte, wien plotseling, onder dezelfde omstandigheden als Manfred de goddelijke genade ten deel valt. Op welke gronden? Wij weten het niet. Uit onze onwetendheid af te leiden, dat Dante hier eenvoudig zijne fantazie den vrijen teugel liet, zou echter van een al zeer weinig wetenschappelijke overijling getuigen.[1]) Doch zelfs indien wij de voor den dichter meest gunstige veronderstelling aannemen, nl. dat hij, in beide gevallen, evenals in dat van Manfred, een lezing had aanvaard, waarvoor hij niet verantwoordelijk kan worden gesteld, is het dan niet duidelijk, dat hij maar al te verheugd is geweest, zich daarvan meester te maken, om, door treffende exempelen, de waardeloosheid te verkonden van de door een plichtvergeten paus verleende kwijtschelding, alsook de nietigheid van een om politieke redenen uitgesproken ban? Heeft hij er niet op plechtige, en tevens schalksche wijze aan herinnerd, dat de vergiffenis, evenals de veroordeeling, van God alleen afhangen? Diens stedehouder op aarde mag al dwalen of trachten de menschen te bedriegen, hij kan daarom echter niet den loop der goddelijke gerechtigheid tegenhouden. Dàt is de beteekenis van zijn „verzinsels" wanneer men deze beslist voor zoodanig houden wil. Zooveel is zeker: men zal moeten erkennen, dat het gevoelen, dat ze heeft kunnen inblazen niet een kleinzielig haken naar persoonlijke wraak is.

Zoo heeft Dante dus ernstig naar onpartijdigheid gestreefd. Alvorens zulks te ontkennen, zou men bewijzen moeten aanvoeren, welke voorloopig nog ontbreken. Hij was echter niet in staat, dièn graad van volmaakte onpartijdigheid te bereiken, waarnaar zijn geweten hem gebood te streven: de gebeurtenissen die hij vermeld heeft, de personen die hij ten tooneele voerde, raakten tè nauw zijn denkbeelden, zijn

[1]) Een kroniekschrijver, Pipinus, verhaalt wel de anekdote van Guido op een wijze, welke sterk overeenkomt met het verhaal van Dante, doch gaarne zouden wij meer zekerheid hebben, dat hem de episode uit de Hel hem bekend heeft kunnen zijn.

genegenheden, zijn vooroordeelen, de belangen die hij het heiligst achtte. Laten wij er ons niet over beklagen, dat het hem aan bezadigdheid ontbroken heeft: juist dank zij dèze neiging van zijn artistiek temperament lezen wij hem zoo gaarne.

Voltaire verwondert zich er, met de hem eigen impertinentie over, dat een „verdienstelijk" dichter als Dante, heeft kunnen meenen, dat alle onbekende personages die hij ons toont, in staat waren de geringste belangstelling op te wekken van lezers, levend in een ander gewest of een ander tijdperk dan hij.[1]) De brave Despréaux verwijt hetzelfde gebrek aan smaak aan den slecht-geïnspireerden epischen dichter die „van zooveel helden juist Childebrand kiest" — alsof de dichterlijke waarde van een persoon afgemeten werd naar hare absolute belangrijkheid en niet naar het belang dat de dichter in haar stelt, het vuur dat hij haar inblaast. In dit opzicht heeft Dante aan zijn personages „geloofd", heeft hij hùn leven geleefd of hun het zijne doen doorleven, met een hevigheid en een overtuiging, die geen enkele moderne klassieke ooit gekend heeft, wanneer hij Agamemnon, Oedipus of Theseus aan het woord laat.

2

Indien de hartstocht het allereerste kenmerk van Dante's schepping is, dat, welke ons tot den kern van het werk zelf voert, is het verkeerd zich zóózeer in zijn beschouwing te verdiepen, dat men er een meer uitwendige, doch daarom niet minder aantrekkelijke zijde dier poëzie verwaarloost, — de levendigheid der voorstelling, de scherpe vizie, kortom het realisme, als wij dit woord in zijn ruimste beteekenis nemen, d. w. z. de kunst, den lezer den indruk van waarheid en van leven te verschaffen.

Die gave, beelden op te roepen, vindt ongetwijfeld haren oorsprong in een buitenmate ontwikkelden psychologischen aanleg. Dante's oog was een prachtig waarnemingsinstrument. Weinig belangrijke bijzonderheden ontgingen

[1]) *Dictionnaire philosophique.*

hem van de dingen die hij zag. Deze mystisch aangelegde dichter was allesbehalve een droomer, door het leven gaand, zonder iets anders te zien dan zijn hersenschimmen: hij stelde belang in het nietigste voorwerp en onderzocht met weetgierige belangstelling al wat hem nieuw scheen, al wat zijn onverzadelijke weet-dorst kon bevredigen; zijn scherp doordringende blik behield met een bewonderenswaardige getrouwheid de eenmaal ontvangen indrukken. Zoo had Dante b.v. opgemerkt, dat een stuk papier dat brandt, begint te schroeien aleer het door de vlam wordt aangetast en dus een plek vertoont, die niet meer wit doch ook nog niet zwart is; ook had hij bemerkt, dat een vochtige hand, die men koud laat droogen, damp uitwasemt; deze en dergelijke bijzonderheden schieten hem te binnen op het oogenblik dat hij ze noodig heeft (1, XXV, 64—66 en XXX, 92). Hij heeft opgemerkt, dat van de raderen van een uurwerk, dat hetwelk de andere in beweging brengt, zèlf onbeweeglijk schijnt, zóó langzaam draait het, terwijl de andere raderen zich allengs meer en meer schijnen te spoeden (3, XXIV, 13—15). De belangstelling, waarmee hij de dieren bestudeerd heeft, is vooral opmerkelijk. Het ware niet mogelijk juister de beving door-alle-leden van een woedenden hond weer te geven (1, VI, 24), of zijn plotselinge bewegingen met den kop of met de pooten om zich van de insekten, die hem kwellen, te bevrijden (1, XVII, 49—51).[1]) Dante is getroffen door de lenigheid, waarmee de slang, al in het gras glijdend, den kop wendt als wilde zij zich den rug lekken (2, VIII, 101—102); de vergelijkingen die hij aan het leven der dieren ontleent zijn legio,[2]) en die waarin bloemen voorkomen

[1]) De vergelijkingen, waarin de hond voorkomt, zijn vrij talrijk in de Hel en alle gelukkig: VI, 19; XIII, 124—126; XXI, 67—69; XXXIII, 78.

[2]) Betreffende den leeuw, 2, VI, 60; het rund dat zich de neusgaten lekt, 1, VII, 75; de schapen, 2, III, 79—84; de mieren, 2, XXVI, 34—36; de visschen, 3, V, 100—102; de kikvorschen, 1, IX, 76—78 en XXXII, 31—32; de slak, 1, XXV, 132; de vogels in 't algemeen, 3, XXIII, 1—9, en de duif in 't bijzonder 1, V, 82—84 en 3, XXV, 19—21; de ooievaar, 2, XXV, 10, 12 en 3, XIX, 91—93; de kraanvogel, 2, XXIV, 64; de leeuwerik, 3, XX, 73—75; den valk, 1, XVII, 127—132 en 3, XIX, 34—36, enz. . . . .

niet minder veelvuldig en niet minder bekoorlijk (1, II, 127—129; 3, XXIII, 79, enz.....). Hij heeft opgemerkt dat een stuk groen hout, waarvan één uiteinde in vlam staat, aan het andere uiteinde sputtert en sist (1, XIII, 40—42); hij kent de arm- en beenbewegingen, die een duiker verricht om weer aan de oppervlakte te komen (1, XVI, 136); hij heeft met vermaak den „verstomden" bergbewoner gadegeslagen, wanneer hij ruw en onbehouwen [voor 't eerst] ter stede komt (2, XXVI, 67—69). Wat heeft hij niet gezien? Wat heeft hij niet onthouden? Men staat verbaasd over de nauwkeurigheid zijner waarnemingen, over de zekerheid waarmede hij, in weinig woorden, den hoofdtrek weet weer te geven.

Aan deze liefde tot de dingen en deze getrouwheid van geheugen paart zich een buitengewoon sterke gezichtsverbeelding. Dante heeft klaarblijkelijk tal van schouwspelen „gezien" in de verhalen, die hij las of die hij hoorde, en zijn geest behield er een niet minder levendigen indruk van, dan van de voorwerpen, die onmiddellijk zijn netvlies getroffen hadden. Op deze wijze heeft hij bv., om haar treffend in een vergelijking te pas te brengen, de houding van den bever „gezien," die zijn staart onder water gedompeld houdt om te visschen, een verschijnsel, zegt hij, dat men kan waarnemen aan de rivieren in Duitschland, (XVII, 21—23) — welke de dichter stellig nimmer bezocht. Nergens, verklaart hij zelf, had hij dusdanig ten gevolge van verlamming mismaakte wezens gezien, dat hun gelaat rugwaarts gekeerd was, en het scheen hem onmogelijk dat zoo iets ooit was voorgekomen (1, XX, 16—18); dit heeft hem echter niet belet met een realisme, dat in onze eigen verbeelding een zeer duidelijke vizie oproept, deze monsterachtige mismaaktheid te teekenen (v. 10—15, 22—24). Deze opmerking is toepasselijk op het meerendeel van Dante's fantastische koncepties, ten minste op die, welke hij bijna natuurlijk heeft weten voor te stellen en waarvan het voldoende is de aangrijpendste te noemen: Bertrand de Born, die zijn hoofd in zijn hand draagt, licht zich daarmede zelven bij en brengt

het dicht bij dengene die het woord tot hem richt, om hem aan te spreken (I, XXVIII, 118—129); hier is het gezicht zóó duidelijk, dat Dante er den nadruk op legt: hij heeft het gezien, meent het nòg te zien (v. 118) en doet het ook ons werkelijk aanschouwen.

De door de gezichtsverbeelding van den dichter teweeggebrachte illuzie heeft soms zonderlinge gevolgen gehad. Dante beschrijft tal van landschappen, aan de meest verscheidene landen ontleend; hij kenschetst ze in weinig woorden, doch zóó nauwkeurig en, bijwijlen, met zulk een relief, dat de kommentatoren gedacht hebben, dat hij ze met eigen oogen had moeten aanschouwen. Het lijdt geen twijfel, of 's dichters blik had onmiddellijk de bekoring of de walging kunnen ondervinden van vele dier natuur-tafereelen, zoo b. v. de beken, die van de groenende heuvelen van het Casentijnsche (I, XXX, 64—66) of het onherbergzaam struikgewas der Maremma, tusschen Cecino en Corneto (I, XIII, 7—9) —; in den indruk van langzaam hellen die de scheeve toren van Bologna, de „Garisenda," op hem maakte toen hij haar eens van beneden af bekeek, naar de zijde waarheen zij overhelde en toen de wolken in tegenovergestelde richting over hem heen dreven, (I, XXXI, 136—138), is de herinnering van iets persoonlijk ondervondens bewaard. Doch had hij ook met eigen oogen de dijken van Vlaanderen, tusschen Witsant en Brugge (I, XV, 4—6) gezien, gelijk hij die had kunnen zien, welke de Brenta, in het Venetische, omzoomen (v. 7—9)? Had hij de graftomben der Aliscans bewonderd, bij de poorten van Arles, en die van Pola en Istrië (I, IX, 112—115)? Men zou hem al deze reizen niet kunnen toedichten zonder zich belachelijk te maken: met deze en andere geografische wetenswaardigheden kon men bekend geraken door het lezen van boeken of door de verhalen der reizigers, waaraan het in Toskane zoomin als in het Venetische ontbrak. Men voert hiertegen aan, dat de uitdrukkingen van den dichter soms zoo kernachtig juist zijn, zoo bv. wat Arles en de Rhône betreft, dat zij tegen alle dokumenten der wereld opwegen om te be-

wijzen, dat Dante zich van sommige kleine bijzonderheden door eigen aanschouwing heeft rekening gegeven, doch deze zoogenaamde bewijzen zouden slechts van gewicht zijn, indien de dichter niet begaafd was met die verbeelding, welke hij, integendeel, in zeer hooge mate bezat. Dichterlijke beschrijvingen van de Aliscans waren in grooten getale aanwezig [1]) en gansch de topografische nauwkeurigheid van deze passage komt neer op de bewering, dat Arles gelegen is op de plek, waar de mond der Rhône met al zijn kreken, [2]) begint; Dante's geheugen had deze bijzonderheid zonder buitengewone inspanning kunnen onthouden; [3]) overigens is het niet ondienstig er op te wijzen, dat men van Arles uit de kreken niet kan zien.

Begaafd met deze helderheid van blik, dit geheugen en deze verbeelding, is Dante er, als weinig dichters, in geslaagd, aan zijne scheppingen een treffend realistisch relief te verleenen. Zoo bv. wanneer hij de gelaatsuitdrukking of liever de grimas wil weergeven van een verdoemde, die, door de duisternis heen, en op grooten afstand de trekken dier

---

[1]) Vgl. R. Weeks, *Etudes sur Aliscans*, in de deelen XXX en XXXIV der *Romania* (1901 en 1905).

[2]) De moeilijkheid is hier, de nauwkeurige beteekenis der woorden *ove Rodano stagna* te vatten. Een geleerd historikus, die buitengewoon goed op de hoogte der Italiaansche letterkunde is, wees mij eens, te Arles zelf, hoe de Rhône onder de muren der stad westwaarts buigt: hij verklaarde mij, hoe zich op deze plek een „dood punt" bevindt, waar niet de minste strooming merkbaar is: *ove Rodano stagna*. Deze nauwkeurigheid zou inderdaad treffend zijn, ten minste wat den stroom aangaat, doch aangezien de Aliscans zeer ver van dit doode punt verwijderd zijn, zou de onnauwkeurigheid tegen de juistheid opwegen. Daarom is het dan ook beter, zich aan een minder gezochte, waarschijnlijker uitlegging te houden.

[3]) Naar aanleiding hiervan wil ik op een andere, even elementaire geografische bijzonderheid wijzen, doch welke, in Dante's geest, aan een zeer duidelijk „beeld" beantwoordde, nl. wat hij zegt van den weg tusschen Lerici en Turbia (2, III, 49), twee punten die op een afstand van ongeveer 280 kilometer van elkaar af liggen. Zoo de dichter dezen weg inderdaad gevolgd was, zou hij er ongetwijfeld beter de moeilijke of gevaarlijke gedeelten van hebben kunnen aanduiden; hij heeft zich er echter mede tevreden gesteld een nauwkeurige, doch zèèr algemeene mededeeling over te nemen; het overige deed zijn verbeelding.

onverwachte bezoekers tracht te onderscheiden. Hij vindt en geeft in twee versregels de best passende vergelijking, die van een ouden kleermaker, wiens vermoeide oogen sterk knippen als hij zijn draad aan de naald wil rijgen (1, XV, 20—21). De houding der hoovaardigen, die gebukt gaan onder vrachten welke hen noodzaken in elkander gedrongen te loopen, doet hem denken aan die verwrongen en bijna groteske figuren, door de middeneeuwsche kunst zoo vaak gebruikt als uitspringende muursteenen en wier knieën tegen de borst of onder de kin schijnen te komen, — beelden in een marteling, waarvan het aanschouwen alleen reeds smartelijk en niet komisch is voor een zoo levendige verbeelding als die van Dante (2, X, 130—134). Een ziel, die snel verdwijnt, — het is of zij na het spreken plots vervluchtigt — geeft hem de vergelijking in met „een ding dat in diep water zinkt" (3, III, 123): men weet zeer goed, dat het niet ver kan zijn; — hoe komt het dan echter dat men het al zoo spoedig niet meer ziet? Een methodische studie van Dante's vergelijkingen zou ons in staat stellen een groot aantal dergelijke opmerkingen te verzamelen, en het terrein der vergelijkingen is niet het eenige, dat zich tot een dergelijk onderzoek leent: overal komt dit zorgvuldig streven naar waarheid ten duidelijkste te voorschijn.

Wanneer hij een bij uitstek bovennatuurlijk avontuur te vertellen heeft, schijnt Dante er voortdurend op bedacht te zijn geweest, ten minste in de Hel en in den Louteringsberg, dit allen schijn der werkelijkheid te geven. Vandaar de nauwkeurige zorgvuldigheid, vooral van den vijfden hellekring af (blz. 217—220), waarmede de dichter de plaatsen beschrijft, alsook de kleine voorvallen van den tocht en de overkomen moeilijkheden. Alles geschiedt als op een werkelijke reis. Vandaar ook die menigte van kleine bijzonderheden, welke Dante slechts heeft kunnen opvatten door zijn verhaal in verbeelding tot in de kleinste bijzonderheden door te leven: de Centauren van den zevenden kring bemerken, dat de gezel van Virgilius niet dood is, daar het gewicht van zijn lichaam de steenen der helle-„afbrokkeling," langs

welke men afwaarts gaat, naar beneden doet vallen (1, XII, 28—30 en 80—81); dezelfde bijzonderheid wordt den zielen op den Louteringsberg geopenbaard door een ander verschijnsel. Alleen Dante's lichaam werpt zijn schaduw op den bodem, terwijl de ijle lichamen der boetvaardigen de zonnestralen niet onderscheppen (2, III, 88—96). De dichter daalt van den zevenden in den achtsten ommegang af, gedragen door Geryon, die, in de dikke lucht van den afgrond vliegend, spiralen beschrijft, doch hoe kan Dante, in deze duisternis, tegelijkertijd het gevoel van een spiraal-beweging en van een afdaling hebben? Het geluid van een waterval, die loodrecht van de rots in den afgrond neerklatert, en dat hem van rechts bereikt, waarschuwt hem dat hij draait. Wat de afdaling betreft, hij wordt zich deze alleen bewust door het feit, dat de lucht, te midden waarvan hij zich beweegt, hem in opwaartsche richting treft; verder onderscheidt hij, beneden zich, vuren die hij snel nadert (1, XVII, 115—126).

Deze materieele nauwkeurigheden gaan gepaard met een buitengewoon streven naar psychologische juistheid. Deze fantastische reis met alle hinderpalen, die overwonnen dienen te worden, de duivelachtige listen, die verijdeld moeten, de geduchte helpers op wie men gedwongen is zich te verlaten, kan in Dante's ziel geen ander gevoel dan van zijn zwakheid en zijn onmacht verwekken; hij bevindt zich dus, reeds bij zijn eerste stappen, (1, II, 10—36), en dat tot het verlaten der Hel (XXXIV, 22—25), bijna voortdurend in een toestand van verschrikking, die het minste voorval hernieuwt en in hevigheid doet toenemen. Virgilius alleèn is daar om hem te helpen, doch somwijlen ondervindt Virgilius zelf, b.v. als hij met geweld door de Helle-poort wil binnendringen, dat hij weerloos is (1, VIII, 118—120), of wel hij is het slachtoffer van de logenen der duivels (XXIII, 139—141), en Dante slaat angstvallig het gelaat van zijn meester gade; welke is niet zijn angst, zoodra hij meent daarop het minste teeken van ongerustheid te bespeuren (1, IV, 16—18; XI, 10—15, enz.....)! Hoe vurig zijn de beden, die hij tot hem

richt om aan het gevaar, waardoor hij zich bedreigd waant, te ontkomen (VIII, 97—102)!

Al deze kleine episoden konden worden weggelaten. Was het niet voldoende voor den dichter, er zeker van te zijn, dat de goddelijke genade hem niet zou begeven? Had hij wel noodig te beven? Zulk een houding zou inderdaad het bewijs van een zeer stichtend geloof zijn geweest, doch wie gevoelt niet, hoe het gedicht daardoor aan duidelijkheid en waarheid verloren zou hebben? Kon Dante, aan den anderen kant, tegenover gevaren van bovennatuurlijken aard, welke de menschelijke wil niet bij machte is te bezweren, een sterkte van ziel voorgeven, die, onder de gegeven omstandigheden zou hebben gelijk gestaan met een snoevend trotseeren en die hem gemaakt zou hebben tot een soort vrijgeest, die onverschillig is voor de helle-folteringen, zooals Farinata of Capaneus (1, XIV, 46—48)? Dit zou inderdaad een zonderlinge houding geweest zijn voor een bekeerd zondaar, wiens reis in de Hel ten doel heeft hem walging van de zonde en vrees voor de goddelijke gerechtigheid in te boezemen! Het is duidelijk, hoezeer Dante's vertolkers dwalen, die in de schrikken van den dichter een bewijs zien van een schroomvallig (!) karakter of er de bedoeling in raden, komische episoden in te lasschen in een handeling, die anders dreigde te eentonig-ernstig te zullen zijn. De houding die hij aannam was de eenige, die aan zijn streven naar waarschijnlijkheid kon beantwoorden.

Juist evenzoo is het gesteld met de leeringen die hij ontvangt. Dante, die een der geleerdste mannen van zijn eeuw was, en zich erop voorstond, betoont zich heel klein en heel nederig als hij de lessen van zijn gidsen aanhoort. Het komt voor, dat deze bij hem zooveel overblijfselen van vooroordeelen en vergissingen bespeuren, dat zij hem duidelijk zijn onwetendheid laten voelen. Virgilius vraagt hem of hij nog steeds „als een van de andere dwazen" (1, XX, 27) is; Beatrice zelf, zacht en meêlij-vol, maar toch nog in staat tot die spotlustigheid, die haar eens deed lachen om de verlegenheid, die haar aanzicht den dichter eens veroorzaakte

(V. N., XIV), Beatrice glimlacht ironisch en beteekenisvol om de ijdelheid, van adellijke afkomst te zijn, die zij bij hem ontdekt (3, XVI, 13—15), en als Dante haar een onjuiste vraag stelt, kan zij een zucht vol meewarigheid niet onderdrukken, lijk een moeder „tot haar verdwaasd zoontje" (3, I, 100—102). Een kind, dat is wel het beeld dat de eerbied voor de waarheid Dante dwong te kiezen om zich zelven voor te stellen als een aandachtig en gedwee discipel van Virgilius (1, XXIII, 40) of van Beatrice (3, XXII, 1—7), in een handeling die hem tegenover bovenmenschelijke aanschouwingen en openbaringen plaatste.[1])

Dit zoeken naar het gevoel, het woord en het gebaar, die den indruk der werkelijkheid geven, vindt men op elke bladzijde der Divina Commedia terug. Toch heeft de dichter niet kunnen nalaten, zuiver bovennatuurlijke tooneelen te beschrijven en, in de Hel, monsterachtige wezens ten tooneele te voeren. Uit een artistiek oogpunt zijn dit niet de bladzijden die ons het meest bekoren. In de persoon van Geryon, dien Dante door zulk een groot aantal eigenaardige realistische bijzonderheden omgeven heeft, is ten minste een trek die ons verbijsterd doet staan; wij kunnen ons niet goed dat beest van de Apocalypse voorstellen: een soort van vliegend reptiel met een luipaardshuid en „het aangezicht eens rechtvaardigen" (1, XVII, 10—11); de drie gelaten en drie vleuglen-paren van Lucifer schijnen ons ook te behooren tot een bijna wilde kunst; de griffioen in het aardsche Paradijs is een niet bijster verheffende voorstelling van Christus en het valt heel moeilijk den wagen met de zeven gehoornde koppen, die de ontaarde kerk moet voorstellen, ernstig op te nemen. In al deze stukken, die het onvermijdelijk-minderwaardige uitmaken, dat aan de veranderingen in den smaak sedert een tijdsverloop van zes eeuwen moet worden toegeschreven, kunnen wij slechts den onuitputtelijken rijkdom van stijl bij dezen dichter en zijn verbazingwekkende virtuoziteit bewonderen.

[1]) Men zie ook 3, XXXIII, 106—108, waar Dante zich vergelijkt bij „een kindje dat nog de tong laaft aan de moederborst."

Toch zijn er minstens twee punten waar Dante voortdurend te kampen heeft gehad met een aan zijn onderwerp eigen onwaarschijnlijkheid: aan den eenen kant de kwestie van het licht in de Hel, aan den anderen kant die van den aard en den vorm der schaduwen, die den dichter verschijnen en zich met hem onderhouden, in den Louteringsberg zoowel als in de Hel.

Het is duidelijk, dat de helle-inzinking, die geen enkele opening naar de zijde van de zon heeft, noch eenig sterrebeeld, dat haar behoort, uiteraard in de diepste duisternis gehuld is; een uitzondering wordt slechts gemaakt voor de streken, welke verlicht worden door een bepaalde lichtbron, door den dichter aangegeven als het bovennatuurlijke licht dat het „edele slot" van den Limbus verblijdt, den vuurregen op het dorre veld in den zevenden ommegang, de vlammen waarin de trouwelooze raadgevers in de achtste bolgia verteren, — en nog enkele andere dergelijke gloeiïngen. Doch de storm der wellustigen, de regen en de modder der gulzigaards, het bosch der zelfmoordenaars, de optocht der huichelaars, het ijs waarin de verraders vastgevroren zijn, om slechts deze voorbeelden te noemen, moesten in een ondoordringbre schaduw gehuld zijn en de dichter schijnt zich naar dit theoretisch gegeven te hebben willen schikken: hij spreekt van die „lucht zonder sterren" (1, III, 23), van die „eeuwige duisternis" (v. 29 en v. 87), van dat „ongure landschap" (v. 130) en van „dat deel waar niets is wat licht geeft" (IV, 151 en V, 28). Dit alles wordt zeer nadrukkelijk vermeld. Doch hoe komt het dan dat Dante duidelijk zooveel bijzonderheden van vorm en kleur onderscheidt, zelfs in kringen van waar elke lichtstraal gebannen is, bv. de verblindende gulden kappen der huichelaars (1, XXXIII, 64), en dat het ijs van den Cocytus hem doorschijnend als glas lijkt (1, XXXIV, 12)? Een dichter, Giuseppe Giacosa, heeft de vernuftige veronderstelling geopperd als zouden de schimmen der verdoemden met een zekere schittering begiftigd zijn,[1])

---

1) *Con Dante e per Dante*, Milaan, 1899, blz. 290.

wat stellig aanleiding zou hebben kunnen geven tot hoogst fantastische tooneelen, doch zoo verschillend van de werkelijkheid, dat Dante niet zou hebben nagelaten dit geheel bijzondere karakter van zijn vizioen aan te geven. Het is duidelijk, dat hij met zijn vleeschelijke oogen, in volmaakt normale omstandigheden, ziet, want, men onderscheidt niet alleen de verdoemden, doch al wat hen omringt, en meer bepaaldelijk de kleur der rots (XVIII, 2) en de schimmen zien ook hèm zeer duidelijk (XXIII, 88).

De duisternis in de Hel is dus niet zoo ondoordringbaar als de dichter aanvankelijk gezegd had: als Francesca van Rimini over de sombere atmosfeer, waarin zij Dante ontmoet, spreekt, bezigt zij het adjektief *perso;* deze schakeering nu verklaart ons, zoo legt de dichter zelf uit, is „een mengsel van purper en zwart, doch waarin het zwart overwegend is" (*Cz. v.* IV, 20) en elders (1, VII, 103; 2, IX, 97) merkt hij op, dat het absolute zwart veel minder donker is dan het „donker-violet." Men dient dus aan te nemen, dat de atmosfeer in de Hel gekenmerkt wordt door een somber-rossigen schijn, welke zonder twijfel veroorzaakt wordt door het schijnsel van alle, over de verschillende gedeelten van den onmetelijken trechter verspreide vuren. [1]) Met den onuitputtelijken schat van middelen ter uitdrukking zijner gedachte, waarover hij beschikt, legt Dante ons uit dat het op den rand van den negenden kring, „daar minder dan nacht en minder dan dag was" (XXXI, 10), wat ook al niet zeer juist is. De waarheid is echter dat, buiten deze vrij zeldzame toespelingen op deze bijzondere omstandigheid van de reis, alles, in de Hel, geschiedt alsof men er duidelijk ieder voorwerp kan onderscheiden. Dit is zeker erg onlogisch, en het heeft Dante zwaar moeten vallen, aldus der waarschijnlijkheid te kort te doen, doch dit was een onvermijdelijke eisch voor artistieke verwezenlijking van zijn arbeid.

Niet anders is het gesteld wat betreft den aard der schimmen. Statius verklaart, in zang XXV van den Louteringsberg,

---

[1]) Dit is geheel en al in overeenstemming met de leer van den heiligen Thomas, *Summa*, III, suppl, XCVII, 4.

wat geschiedt met de ziel op het oogenblik van den dood en hoe zij onmiddellijk een „lichtgestalte" aanneemt, welke nauwkeurig de vormen van het sterfelijke lichaam weergeeft en alle gevoeligheid daarvan behoudt. Deze gestalte spreekt, lacht en weent, doch is ontastbaar, want zij bestaat slechts uit een afstraling der ziel, gelijk aan die der zon, als zij, in de regendruppels, den regenboog te voorschijn roept (v. 88—108). Deze stelling der theologen was geheel in overeenstemming met de dichterlijke overlevering van Virgilius (Aeneïde, VI, v. 700—702), een dubbele rede voor Dante om haar op zijn beurt over te nemen, en hij heeft niet nagelaten, herhaaldelijk de logische gevolgen van dit gegeven te bedenken: als hij over de schimmen der vraten heenschrijdt, in den derden hellekring, merkt Dante op dat het zuivere, materie-looze schijnsels zijn (1, VI, 36); zij wegen inderdaad niets in de hulk van Phlegias (1, VIII, 25—27), noch in die van den engel (2, II, 42); de steenen bewegen niet als zij er overheen loopen (1, XII, 81), en zij werpen geen schaduw op den bodem (2, III, 88—96); tevergeefs tracht Dante Casella te omhelzen: zijn armen grijpen slechts wind (2, II, 79—81); als Statius aan Virgilius' voeten wil neerknielen, herinnert deze laatste hem er aan, dat zij beiden schimmen zijn (2, XXI, 103—132). Doch uitgezonderd deze trekken — het zijn er ten slotte niet veel — geschiedt alles in de Hel en op den Louteringsberg, alsof de verschillende tooneelen zich afspelen tusschen menschen als wij zijn. Zoo grijpt Virgilius Dante herhaaldelijk bij den arm en houdt hem stevig vast (1, XVII, 96, XIX, 34 en 128 en XXIII, 37); hij sluit hem de oogen met zijn handen (1, IX, 58—60) en draagt hem (XXXIV, 70—87); de dichter trapt met den voet tegen Bocca degli Abbati; grijpt hem bij 't nekvel en rukt hem haren uit (XXXII, 76—105); Sordello valt in de armen van Virgilius, en de twee Mantuanen herhalen tot viermaal toe hunne omhelzingen (2, V, 75 en VII, 1—2).

Deze tegenspraken hebben veel werk gegeven aan de kommentatoren, die verwachtten in de Divina Commedia

een volkomen samenhangend leerstelsel te zullen vinden; wie ze echter niet zullen verwonderen, dat zijn zij die dit dichtwerk als een kunstgewrocht beschouwen.[1]) Het zijn gedeeltelijk overwegingen van psychologischen en gedeeltelijk van esthetischen aard, die hier Dante's keus tot richtsnoer gediend hebben. Er konden enkele, ofschoon uiterst beperkte effekten bereikt worden dank zij de onstoffelijkheid der schimmen, zoo de teleurstelling van den dichter als hij een vriend teeder wil omhelzen, een teleurstelling die wij trouwens reeds in de Aeneïde vinden, zoo ook de bescheidenheid van Virgilius, die de hulde van hartstochtelijke bewondering, men zou haast kunnen zeggen de aanbidding van Statius afwijst, met een zacht gebaar, dat herinnert aan dat van den herrezen Christus tot Maria Magdalena: „Raak mij niet aan!" Als Dante zich echter tegenover Bocca degli Abbati bevindt, dan is het niet aan een zuiveren geest, doch aan den verrader van Montaperti in eigen persoon, dat hij behoefte gevoelt zijn toorn te koelen; als Sordello zich in de armen van Virgilius werpt, het beeld der ideale verbroedering van burgers uit een vaderland, aldus een schril contrast vormend met de inwendige verdeeldheid, die Italië, in werkelijkheid, ondermijnde, dan zijn het menschen, en geèn geesten, die Dante ons wil doen zien. Zoo gebood het streven naar een duidelijke, dramatische, menschelijke en tevens tal van leeringen bevattende zeggens-wijze, den dichter, zekere vrijheden te nemen met een al te straffe theorie betreffende de mindere of meerdere stoffelijkheid der schimmen.

In de derde Cantica komen dergelijke tegenspraken niet meer voor, om de eenvoudige reden, dat de dichter het kloek besluit heeft genomen, geheel en al in de sfeer van het bovennatuurlijke te blijven en elke anthropomorfistische herinnering te vermijden, zich daardoor aan moeilijkheden blootstellend die voor ieder ander stellig onoverkomelijk zouden zijn geweest. In dit geestelijk Paradijs, waar alles licht is — symbolische groepeeringen of expressieve licht-

[1]) G. Fraccaroli, *L'irrazionale nella letteratura*, Turijn, 1903.

bewegingen — had Dante, wilde hij logisch zijn, alle menschelijk moeien dienen te vermijden, want geestelijke werkzaamheid der uitverkorenen dient zich op te lossen in de onmiddellijke en voortdurende aanschouwing van God, het hoogste Goed, en het hoogste Weten. Doch een dergelijke dichterlijke zelfmoord mocht men niet verwachten! Het Paradijs biedt, tot onze buitengewone vreugd, zuiver menschelijke episoden aan, ten minste wat de daarin geuite gedachten betreft. Dante heeft reeds een schoon kunststuk volbracht door de middelen ter uitdrukking zijner gedachten te beperken tot een klimmende reeks licht-effekten. Hij heeft daarin een verbazingwekkende virtuoziteit ontplooid. Men mag het zeker betreuren, dat hij zoo dikwerf heeft moeten zeggen, dat de tong niet in staat is de schitteringen, waarvan hij getuige was, te herhalen, noch de pen deze weer te geven, en zelfs dat zijn geheugen daarvan slechts een zeer vage herinnering (XXXIII, 55—57) heeft kunnen bewaren; doch zelfs in zijn bekentenissen van onmacht voelen wij zulk een diepe overtuiging en de rijke schat van bewoordingen waarin hij ze hernieuwt is zoo betooverend, dat hij er de eentonigheid zooveel mogelijk aan weet te ontnemen.[1])

Dante is er echter vooral in geslaagd sommige uiteraard bijna ondenkbare schitteringen weer te geven, dank zij een voortdurend gebruik van passende vergelijkingen, die elkander in onuitputtelijken rijkdom volgen; zijn scherp zien en zijn sterke verbeeldingskracht hebben hem hier op bewonderenswaardige wijze gediend. Zoo men een voor een alle vergelijkingen opteekende, die hij ontleende aan het vuur, de sterren, de schijnsels die van de verschillende ontvlambare stoffen[2]) afstralen, het weerlicht, de luchtsteenen,[3]) ook die hij aan de muziek[4]) of den dans[5]) ont-

[1]) De aangehaalde passage bevat niet minder dan drie vergelijkingen om de onmacht van het geheugen te schilderen v, 58—66.

[2]) Bv. 2, XVIII, 28; 3, IV, 77; IX, 114, v, 133 XIV, 52; XVI, 28; XVII, 123; XIX, 4.

[3]) *Parad.*, 1, 92; XV, 13.

[4]) *Parad.*, XIV, 118; XVII, 43; XX, 142.

[5]) *Purg.*, XXVIII, 52; X, 79; *Parad.*, XXV, 103.

leent, zou men eerst ter dege rekenschap kunnen geven van den wonderen rijkdom zijner waarnemingen. Dank zij dien bruisenden stroom van beelden, en vooral zijn diepe overtuiging, heeft Dante, zonder te wankelen, dit verbazend crescendo tot het einde weten vol te houden. De drie laatste zangen van het Paradijs kunnen, in dit opzicht, als een eenige schepping in de geschiedenis der poëzie beschouwd worden. Zij lezen zeker niet gemakkelijk en het genot dat zij schenken is van een strengen aard, kan slechts bereikt worden door een inspanning waartoe heel weinig lezers zich in staat achten. De vervoering van den dichter is echter zoòdanig, zijn oprechtheid — zoowel van kunstenaar als van geloovige — van dien aard, zijn vernuftigheid om ons, door een opeenstapeling van vergelijkingen, dat te doen aanschouwen wat onze oogen niet vermogen te zien, dat men versteld staat over zulk een krachtig beeldend en woordscheppend vermogen. Dit besluit der gansche licht-symfonie van het Paradijs kan slechts met één woord worden bestempeld: het is verblindend.

3

De meest gelezen bladzijden der Divina Commedia, de beroemdste, waarom sommige zelfs werkelijk populair zijn, zijn die waaraan de dichter personen heeft ten tooneele gevoerd, wien hij, door de toovermacht zijner kunst, een ziel heeft ingeblazen, helden die hij tot blijvende vertolkers maakte, hetzij van den zeer bijzonderen geestes- en zielstoestand van hun tijd, hetzij, integendeel, van een zeer breed menschelijk gevoel, in staat die lezers te roeren, die er het minst op voorbereid zijn Dante en diens tijd te begrijpen. Deze episodes zijn van zeer ongelijken omvang; sommige strekken zich over verscheidene zangen uit; het grootste aantal is betrekkelijk kort; sommige tellen slechts vier of vijf versregels, bv. de vluchtige verschijning van Pia (2, V, 133–136), wier gesmoorde klacht nog steeds voortzingt in het geheugen van het volk van Toskane. Het is een gewoonte geworden ze uit hun verband te lichten om ze afzonderlijk te beschouwen en dat mag zeker betreurd worden, doch is het niet iets zeer natuurlijks? Deze bladzijden hebben

hun eigen poëzie, onafhankelijk van elke allegorische, moreele of politieke bedoeling. Het is heel begrijpelijk, dat men, alvorens zich in de Dante-verklaring te verdiepen, het gedicht aan zijn meest toegankelijke zijden genaakt, en wanneer men dan, zoo goed en zoo kwaad als mogelijk, getracht heeft, de geheimzinnigste punten der Divina Commedia op te helderen, komt men steeds tot deze episodes terug, ter ontspanning en misschien ook om in eigen oogen den ondankbaren arbeid te rechtvaardigen, waartoe men zich dwong in de hoop de geringste bedoelingen van den dichter te vatten.

Dante's onderhoud met zijn bet-overgrootvader Cocciaguida is het uitvoerigste van al die, waartoe de ontmoetingen met zielen uit de andere wereld aanleiding geven: het strekt zich over drie opeenvolgende zangen uit, en zelfs verder, in meer dan vierhonderd verzen, zonder een enkele onderbreking (3, XV—XVII). Èn door het aantal èn door de beteekenis der historische en biografische toespelingen, de politieke en moreele denkbeelden die zij bevat, is deze episode van het allerhoogste gewicht. Zoo men echter den zuiveren leerstelligen en historischen inhoud van dit stuk buiten beschouwing laat, om slechts zijn aandacht aan de dichterlijke waarde daarvan te schenken, behoudt zij haar belangrijkheid nog onverminderd. De persoon van Cacciaguida is een forsche schepping — men kan moeilijk zeggen een sympathieke figuur of persoonlijkheid, aangezien zijn trekken verdwijnen in den lichtenden glans zijner ziel — doch zij is een karakter. Het spreekt vanzelf dat Dante, zooals zijn gewoonte was, veel van zichzelven in deze teekening heeft gelegd, méer misschien dan in eenige andere. De kleinzoon kon, zonder een al te groote onwaarschijnlijkheid, zijn eigen beeld weervinden in den uitverkoren voorvader. Cacciaguida is het type van den Florentijn van den ouden stempel; hij behoort tot dat stoere geslacht van grootburgers, die, gedurende de eerste helft der XIIe eeuw, met den adel van feodalen oorsprong gestreden hadden voor de verdediging van het geloof en voor de welvaart van Florence. Welk een eenvoud van zeden, doch tevens welke deugden vond men

niet in de opkomende gemeente, niet meer dan een binnen engen kring besloten vlek.[1]) Cacciaguida zingt natuurlijk den lof van het verleden en in het welbehagen waarmede hij voortdurend daarvan spreekt, voelt men de verontwaardiging trillen, welke verfoeilijke nieuwigheden in hem opwekken. Hij gaat alle Florentijnsche families na, als om Dante te waarschuwen, zich op een afstand te houden van de nieuwe aankomelingen, van de indringers die alles bedorven hebben. Want, de voorvader is één-en-ál teederheid voor dezen telg, wien hij kwistig zijn op ondervinding berustende raadgevingen toebedeelt: hij treedt op hem toe, gedreven door dezelfde onstuimige genegenheid, die Anchises Aeneas, in de Elyseesche velden, te gemoet deed snellen. Het is Cacciaguida — niet de dichter — die het onderhoud uitlokt; met ongeduld beidde hij de komst van zijn kleinzoon in wien hij, gelijk hem, sedert lang bekend was, wist, het meest van zichzelven te moeten terugvinden. Zijn vreugde is dan ook groot als Dante hem vraagt, welke houding hij tegenover zijn tijdgenooten dient aan te nemen in de beproevingen die hem wachten en na de openbaringen die hem gedaan zijn. Cacciaguida's laatste, klemmende raadgeving is, dat hij den moed zijner overtuiging moet bezitten; men behoort alles te zeggen, zonder zich te bekommeren om den toorn, die men mogelijk verwekt — en deze edele gedachte wordt vertolkt op een eenigszins ruwe wijze, die wèl betaamt aan een krijger uit een helden-tijdperk: „Laat ze maar krabben waar de schurft zit!" Dante was waardig zijn raadgevingen aan te hooren, hij die dikwijls verklaard heeft — hier en elders — dat alle aanvallen der Florentijnen niet zouden vermogen hem te doen wankelen (3, XVII, 23—24 en 129).

Een ander geschiedkundig portret, ook weer van een Florentijn, is met meesterhand geteekend in het onderhoud van Dante met Farinata degli Uberti (1, X), doch het verplaatst ons een eeuw later, te midden der verwoede twisten van

[1]) Zie blz. 32 en vlg.

Welfen en Gibellijnen, en Dante's kunst vertoont zich hier aan ons geheel anders, meer plastisch en meer gekoncentreerd. De episode telt, zoo wij het intermezzo, dat haar in tweeën verdeelt, en de gevolgtrekking betreffende de voor-wetenschap der verdoemden niet meerekenen, nauwelijks vijftig versregels, doch dit is den dichter voldoende om in krachtige termen de trekken dier figuur, waaruit gansch de ziel van het Gibellijnen-hoofd spreekt, uit te doen komen. Farinata is vóór alles Florentijn. Hij heft zich uit zijn vuurgraf op, als hij, bij het hooren der door Virgilius tot Dante gerichte woorden, de eigenaardige uitspraak van zijn geboortestad herkend heeft, doch zijn eerste woorden verraden hoezeer hij geheel beheerscht wordt door kaste- en partij-gedachten: „Wie waren uwe voorouders?" vraagt hij den dichter op een toon, die reeds zijn minachting verraadt. Dante's antwoord stemt hem nog wantrouwiger; hij trekt een gezicht alsof hij zeggen wil, dat hij zich die menschen ternauwernood herinnert; toch voegt hij er aan toe, dat zij fel zijn huis bestreden hebben en dadelijk doet het gesprek tusschen den levende en de schim alle veeten en de verwoede wraakzucht, die de twee onverzoenlijke partijen bezielde, oplaaien.

De grenzelooze hoogmoed der Uberti's, die hen zóó impopulair maakte, dat hun naam voor altijd uitgesloten werd van de amnesties, deze legendarische hoogmoed wordt uitgedrukt, door het als in massief marmer uitgehouwen, het standbeeld van Farinata, die zich uit zijn graf opricht „van den gordel opwaart" en de dichter heeft deze grootsche figuur belicht door de uitdrukking van den blik die zag „alsof hij de Hel in groote minachting had." Maar deze hoogmoedige is tevens een „grootmoedige" en een overwonnene. Zijn ongeluk was niet verdiend, meent hij, want al zijn handelingen waren ingegeven door de liefde tot zijn vaderstad, en hoeveel anderen, gelukkiger dan hij, konden zich er met evenveel recht op beroemen Florence voor een dreigenden ondergang te hebben behoed?[1]) Had dat ondankbre volk hem niet anders dienen te

---

[1]) Daags na de vernietiging der Welfen bij Montaperti in 1260; zie blz. 49

bejegenen, hèm en zijn afstammelingen? Zoo wordt dan de schuwe, trotsche Farinata de typische vertegenwoordiger dier slachtoffers van onophoudelijke burgertwisten, dier tallooze bannelingen — Dante was één daarvan — die nimmer in hun nederlaag berustten, zich schrap zetten tegen het onvermijdelijke en het vaderland hardnekkig een vereering bleven toedragen, waarin haat en liefde zich in gelijke mate mengden.

Hij die toen de hoop der Gibellijnen geweest was en hun hechtste steun, de zoon van Frederik, Manfred, maakt in de Divina Commedia een geheel anderen indruk door zijn verschijning, waaruit een harmonie-volle, zachte en diepe weemoed spreekt. Deze jonge prins van ruim twintig jaar, die zijns vaders arbeid wilde voortzetten en, door Karel van Anjou verslagen, in 1266 bezweek, is een mooie helden-figuur. Dante aanvaardt, zooals wij gezien hebben, de traditie der bekeering *in extremis* van Manfred, en hij verleent aan diens persoon een geheel romantische gratie (2, III): hij is „blond, schoon en van edelen aanblik," de twee wonden, waaraan hij stierf, de eene aan de wenkbrauw, de andere aan de borst, verhoogen nog de belangstelling, die zijn aanzien alleen reeds levendig maakt. Hij glimlacht ondanks zijne verwondingen, want het eeuwig heil is voor hem weggelegd, en uit tegen niemand beschuldigingen; hij bepaalt zich er slechts toe, in zeer gematigde bewoordingen te herinneren aan de nutteloosheid der door de geestelijkheid aan zijn stoffelijk overschot geoefende wraak. Er is één gedachte die in hem alle andere overheerscht: hij draagt den dichter op aan zijne dochter, aan zijne „goede Constantia," de vrouw van Pedro van Aragon, het gelukkig nieuws van zijn heil te brengen. Hoe groot zal haar vreugde zijn en haar kinderlijke liefde zal haar stellig de tallooze gebeden ingeven, die alleen vermogen den tijd, dien haar ongelukkige vader nog wachten moet, te bekorten.

De aanhankelijkheid aan Frederik II, de onwrikbare gehechtheid aan een soms tyrannieken, doch altijd bewondering verdienenden meester, geven een warmen, droefgeestig-

gelaten toon aan het verhaal, dat een verdoemde, Pier della Vigna, van zijn tragisch uiteinde doet. Deze Capuaan, uit een zeer eenvoudige familie gesproten doch begaafd met een vlug verstand, had te Bologna het harde bestaan van een armen student geleid en zich daar een groote vaardigheid in het sierlijk gebruik van dien „fraaien stijl" (Latijnschen) eigen gemaakt, waarop toen ter tijd in de kanselarijen zoo zeer prijs werd gesteld. Aan dit talent, en stellig ook aan zijn levendigen en fijnen geest, waarvan verschillende Italiaansche gedichten ons nog veroorlooven de liefelijkheid te waardeeren, dankte hij het spoedig de gunst te winnen van Frederik II, zelfs dermate, dat hij diens minister, raadgever en vertrouweling werd. Hoe werd hij plotseling, van dit hoogste geluk, in het diepste ongeluk gestort, in een kerker geworpen, waar hij zich, uit wanhoop, het hoofd tegen een muur te pletter liep? Dit is een geheim, hetwelk de geschiedenis nog niet vermocht te doorgronden. Door middel van Dante's pen, verklaart Pier della Vigna (I, XIII), dat de nijd, die geesel der hoven, hem bij den keizer van verraad betichtte. Zijn verkeerde handelwijze bestond ongetwijfeld daarin, dat hij van de gunst die hij genoot misbruik maakte, „dat hij uit zijn heimelijk vertrouwen bijna alle man wegnam;" hij verloor dit op zijn beurt op een oogenblik dat Frederik, in een zwaren strijd met de Lombardijsche gemeenten gewikkeld, die hem gevoelige nederlagen hadden toegebracht (blz. 18), voor argwaan toegankelijk en tot het nemen van krasse besluiten in staat moest zijn; doch de ziel van den zelfmoordenaar betuigde, dat hij steeds „het roemrijk ambt trouw toedroeg."

De treffendste bijzonderheid van deze episode, waar geenerlei plaats is voor gelaats-spel, daar de ziel van den verdoemde een der boomen in het bosch der harpijen bewoont, is het vernuft waarmede Dante de taal- en stijl-gewoonten heeft weergegeven van dezen dichter, een navolger der troubadours, van dezen keizerlijken notaris, bedreven in alle kunstigheden eener geleerde en bloemrijke opstelkunst: zijn verhaal begint met een Provençaalsch

„sirventés" [1]) (XIII, 55—56); zijn taal vloeit over van spitsvondige of gezochtige metafers (v. 58—60, 63 en vooral 64—66), tegenstellingen, woord-herhalingen of alliteraties (67—68, 70—71, 72, enz.....). Pier della Vigna behoorde, in zijn eeuw, tot wat wij zouden noemen „de intellektueelen" en Dante heeft op een zeer merkwaardige, verfijnd-kunstige wijze dezen bijzonderen vorm van intellektualiteit weergegeven.

Een laatste geschiedkundig portret verdient nog een afzonderlijke vermelding in deze lange galerij, nl. dat van Guido da Montefeltro, den trouweloozen raadgever zijns ondanks, de slimme vogel wien geen list onbekend was, maar eindelijk toch door een nog listiger mensch, Bonifatius VIII (I, XXVII), werd beetgenomen. Guido vertegenwoordigt een karakteristieke zijde van een tijdperk van burgeroorlogen en mystische vrees. Deze condottiere was beroemd geworden door zijn werken „niet die van een leeuw maar van een vos," door zijn bekendheid met alle „knepen en bedekte wegen," doch hij besloot, als een verstandig man, zich uit het wereldsche leven terug te trekken en boete te doen, toen hij oordeelde dat zijn taak spoedig geëindigd zou zijn. Daar geen beschermheilige hem zoozeer scheen geschikt om hem te helpen, zijn ziel te redden, als St. Franciscus, werd hij Franciskaner monnik en was er nog slechts op bedacht zijne misdaden te boeten, toen de verleider, in de persoon van een technische voorlichting behoevend paus, hem in zijn klooster kwam opzoeken. Guido, gerustgesteld door de kwijtschelding, die hij te voren ontving, ried een verraad aan (blz. 127). Kort daarop ondervond hij tot zijn schade en schande, hoeveel deze door Bonifatius zoo mild verleende vergiffenis waard was: toen hij stierf leerde de duivel, die zijn ziel aan St. Franciskus ontrukte, het hem door een overtuigende redeneering, en sedert dien is Guido in een lang niet vriendelijk gepeins verzonken over de houding

---

[1]) De Provençaalsche poëzie kende verscheidene dichtvormen: b.v. het *sirventés*, dat van moreelen, politieken of persoonlijken aard kon zijn, het *tençon* [vgl. Fr. *tancer*] of strijddicht, enz. [Noot v. d. Vertaler.]

van dezen „vorst der nieuwe Farizeërs, een oorlog hebbend.... en dat niet tegen de Saracenen noch tegen de Joden, want elk van zijne vijanden was Christen," van dien „Hooge Priester, die hem in zijne schuldigheden terugwierp...." Uit deze geheele episode spreekt een buitengewoon sarkastische toon, wel geschikt om Voltaire te bekoren, die haar zelfs in versmaat heeft durven vertalen.[1])

Minder talrijk zijn de schilderingen en de dramatische handelingen van een diepe menschelijkheid, onafhankelijk van de zeden en hartstochten van het tijdperk, waarin Dante leefde, doch zij nemen een plaats in onder de meest volmaakt schoone van het geheele dichtwerk. Men is al te zeer geneigd, de episode van Ulysses te verwaarloozen, waarin het geestdriftig gevoel, waarmede de hartstocht, het veld van zijn arbeid en van zijn weten uit te breiden, den mensch bezielt. Toch verdiende ze, zoo dunkt mij, wel een grootere populariteit in een tijd, waarin ontdekkers, niet alleen ter zee, doch zelfs in de lucht, elken dag met blijmoedige verhevenheid hun leven ten offer brengen. Dante heeft geen enkele der bijzonderheden verwaarloosd, die er toe kunnen bijdragen het bijna bovennatuurlijke karakter te doen uitkomen van deze geestdrift, welke bij een ieder, die er door wordt aangegrepen, elke andere aandoening schijnt te verdooven: de gevoelens van een vader, een echtgenoot, een zoon, vermogen niets tegen dezen hartstocht (1, XXVI, 94 en vlg.). Vergezeld van een troepje getrouwe matrozen, stevent Ulysses, op een wrak scheepje, voorbij de zuilen van Hercules het Onbekende tegemoet. Dan spreekt hij zijn reisgezellen toe, gehard door lange vaarten, om hun er op te wijzen hoe schoon het zal zijn hunne laatste pogingen, de kracht die op het punt staat hen te begeven, aan te wenden, om door de onbekende wereld heen te varen: „Beschouwt uw afkomst, zegt hij tot hen; gij waart niet gemaakt om te leven als redelooze beesten, maar om deugd en kennis na

---

[1]) *Dictionn. philosophique;* de vertaling van dit fragment getuigt van een totale ongevoeligheid voor Dante's strenge en hartstochtelijke kunst.

te jagen." [1]) Die toespraak wekt zulk een edelen naijver onder deze stoere zeevaarders op, dat zij zich, ondanks den ouderdom, die hunne leden verstijfd heeft, over de riemen heenkrommen met jeugdige geestdrift. Dan begint de „dwaze vlucht," eerst naar het Westen, dan steeds verder naar het Zuiden. Zóó stevenen zij vijf maanden voort, wanneer eindelijk aan de kim een verbazingwekkend hooge berg oprijst — eindelijk weer land. [2]) Plotseling steekt dan echter een storm op en doet driemaal het schip rondtollen, dat zinkt. De gewroken golven sluiten zich boven deze voorloopers van Christoffel Columbus. Dante heeft Ulysses een der schoonste epische verhalen, die ooit een dichter bedacht, in den mond gelegd, en de waarde ervan wordt nog verhoogd doordat de klassieke gegevens, waarop het gebouwd is, haast van geen beteekenis zijn: [3]) de vindingrijkheid heeft hieraan het grootste aandeel en onwillekeurig bedenkt men, dat de pogingen, die reeds van de middeleeuwen af gedaan werden om de Afrikaansche kusten van den Oceaan te verkennen, Dante's verbeelding hebben kunnen prikkelen. [4])

Na het heldendicht, is de beurt aan de lyriek. Deze vloeit rijkelijk en bereikt een éénige ontroeringskracht in de beroemde episode van Francesca da Rimini (I, V). De lyriek vertoont zich hier niet alleen in den vorm van een lofzang op de liefde, waarvan Francesca's eerste antwoord het karakter draagt (100—106), doch ook, om zoo te zeggen, in de negatieve eigenschappen van het lyrische genre. Het verhalende element is hier bijna geheel en al afwezig en

---

[1]) *Virtute*, d. w. z. de in volle werking zijnde vermogens, die den volmaakten mensch vormen.

[2]) In Dante's gedachte kan dat land slechts de Louteringsberg zijn, waarvan de toegang den levenden verboden is.

[3]) Ovidius, *Metam.* I, XIV, v, 436—440. Vgl. R. Fornaciari, *Studi su Dante* (1901), blz. 102 en vlg. G. Finali, *Cv. Colombo e il viaggio d'Ulisse nel poema di Dante* (città di Castello, 1895); A. Chiapelli, *Dalea trilogia di Dante* (1905), blz. 58 en vlg.

[4]) P. Amat di San Filippo maakt melding van de „koene doch ongelukkige poging der Vivaldi's, die het in de XIIIe eeuw, twee eeuwen vóór Vasco da Gama, beproefden om Kaap de Goede Hoop heen te zeilen" (*Bibliogr. dei Viaggiatori Italiani;* 1874, blz. VI).

het dramatische ontbreekt totaal. Francesca zegt slechts dat het land waar zij geboren is „ligt op de zeekust waar de Po afzakt om vrede te hebben met zijne volgelingen," welke verklaring de kommentatoren, wel te pas, als volgt aanvullen: te Ravenna, een stad bekend voor hare vreedzaamheid —; zij verhaalt dan verder hoe zij en haar metgezel door de liefde ten val werden gebracht en geeft in zeer bedekte termen te verstaan, dat beider beul een broedermoorder is. Dante zal ons rechtstreeks, doch eerst iets later, er van op de hoogte stellen, dat deze twee gelieven schoonbroeder en schoonzuster waren (VI, 2). Op een vraag van den dichter, verhaalt Francesca het beroemde tooneel, waarin zij elkaar, toen zij samen den roman van Lanseloet lazen, den noodlottigen kus gaven, doch zij legt alléén den nadruk op de stijgende vervoering, die zich van hen meester maakt naarmate de vertelling van het avontuur van koningin Ginevra vordert, tot op het oogenblik, dat het boek hun uit de handen valt — anders niet. Wie is deze vrouw, door Dante Francesca[1]) genoemd. Wie was haar man? Hoe won deze zwager, wiens naam de dichter nergens vermeldt, de liefde zijner schoonzuster? Was hunne verhouding van langen duur? En hoe kwam de droevige ontknooping? Dit zijn vragen, waarop niets in Dante's tekst ons in staat stelt te antwoorden. Indien de kommentatoren niet uitvoeriger waren geweest, zouden wij zonder twijfel uiterst verlegen staan, doch de verheven poëzie van dit fragment zou daardoor niets voor ons van hare schoonheid verliezen, integendeel, want het verhaal van Boccaccio, het uitvoerigste en het beroemdste van alle, ontkomt nòch aan de realistische alledaagschheid, nòch aan de romaneske banaliteit, die zelfs de meest tragische novellen der Decamerone kenmerken.

Misschien viel het hun ook moeilijk, anders te handelen, want Dante bood hun geen dier konflikten van passies aan, die de ziel van het drama zijn. Had die liefde, in het hart van Francesca, moeten strijden tegen andere genegen-

[1]) Zij noemt zichzelve niet; het is de dichter, die haar herkend heeft, die haar bij den naam noemt (v. 116).

heden of tegen het plichtsgevoel? Werd de schuldige daad vergezeld of gevolgd door kwellingen en berouw? Indien men maar eenigszins poogt de geschiedenis en het psychologisch bevinden der twee gelieven op te bouwen en nauwkeuriger te omlijnen, hetzij met behulp van den roman, welken Boccaccio stellig niet bedacht heeft, hetzij met de weinige historische gegevens, die het moderne litteraire onderzoek heeft teruggevonden, [1]) dan stuit men, hoe gaarne men ook hun wedervaren roerend en waarschijnlijk zou voorstellen, op sommige betreurenswaardige of onaangename bijzonderheden, welke de hoofdlijnen van Dante's edele schepping verstoren. De Francesca van den dichter ontbreekt het ten eenen male aan dramatische samengesteldheid. Zij kent en gevoelt slechts één ding, — haar liefde; al het overige schijnt niet voor haar te bestaan, doch juist hierdoor is Dante's opvatting zoo oorspronkelijk en zoo krachtig. Hij heeft zijn heldin ontrukt aan de onvermijdelijke platheid van een avontuur, dat zeker niet meer dan een tragische gebeurtenis uit vele was, om haar voor te stellen als het absolute, blijvende beeld van de liefde — en van het leed. Hij heeft haar roerloos uitgebeeld, geheel in een gebaar, in een kreet van hartstocht, welke een eeuwig snikken verzelt. „Liefde," zegt zij, „die geenen beminden het minnen kwijtscheldt, had, doordat ik hem behaagde, zoo sterken vat op mij, dat, zooals gij ziet, zij mij nog niet verlaat" (1, V, 100—103), en in deze woorden ligt ongetwijfeld een triomfantelijke uittarting, gericht tot den beul wien de „Kaïna wacht" (v. 107) en die gehoopt had twee door liefde vereenden van elkander te rukken; doch tevens bespeurt men er de bitterheid en de wanhoop der verdoemden, wier misstap haar foltering wordt, [2]) een foltering die des te wreeder is voor deze ijle schimmen, daar hunne louter zinnelijke liefde thans geheel doelloos is. Paolo verliefde zich in de „schoone gestaltenis" die Francesca

[1]) N. Zingarelli, *Dante*, blz. 689,

[2]) Kenmerkend voor het psychisch bevinden der verdoemden is o. a. deze trek, dat zij vurig naar de kwelling, die hen wacht, verlangen; zie 1, III, 124—126.

was (v. 101), en het was ook Paolo's fyzieke bekoring die haar deed bezwijken (v. 104); hun gemeenschappelijke ontroering, onder het lezen van den roman van Lanseloet, is zuiver zinnelijk en bereikt haar hoogste punt in den brandenden kus, dien zij elkander geven in een hartstochtelijke, innige omarming, door Dante weergegeven in een vers van een hijgend rythme en meesleependen klank (v. 136), — waarna zij, gebroken, „niet verder lazen" (v. 138).

Toch heeft deze felheid in de hartstocht niets grofs; als een vurig aanhanger der school van den „dolce stil nuovo" heeft Dante gewild dat hier alles zacht en vriendelijk was, tenminste tot den misstap; als dan legt hij de pen neer. Zoodra hij deze twee gelieven uit de verte gewaar wordt onder de menigte der door den wind voortgejaagde verdoemden, treft Dante hun lichte vlucht. Als hij hen liefelijk aanroept, komen zij aangevlogen „gelijk duiven.... stil naar het zoete nest (het symbool van hun teederheid) vliegend" (v. 82—83). Francesca's eerste woorden zijn een uiting van dankbaarheid voor het medegevoel, hun door den dichter betoond, en zoo zij al, een oogenblik, somberder tonen doet hooren (v. 107), spoedig keert zij terug tot het eenige onderwerp waarover zij kan spreken. Blijkbaar ook weer om aan deze episode meerdere zachtheid en bekoring te verleenen, heeft Dante het woord aan Francesca alleen gegeven: haar lotgenoot bepaalt zich er toe, al snikkend haar zeggen te beamen.

Men behoeft zich trouwens niet te verwonderen over de hevige ontroering die Dante in tegenwoordigheid der twee gelieven van Rimini toont, wanneer men bedenkt dat hij nauwelijks twintig jaar oud was, toen deze tragische gebeurtenis plaats vond. De Florentijnen konden er des te minder ongevoelig voor zijn, aangezien Paolo Malatesta, drie jaar eerder, in 1282, in hun stad het ambt van „capitano del popolo" had bekleed. Het was voor Dante de leeftijd der „zoete gedachten" en der brandende „begeerten;" hoe zou zijn vurige verbeelding niet diep ontroerd zijn geworden door het bloedig einde, waarop dus een zoodanige door edele

en teere gevoelens bezielde minnehandel, kon uitloopen? En zoo de daardoor bij hem gewekte ontroering bijna onverminderd in de Divina Commedia is terug te vinden, dan komt dat omdat dit fragment, naar alle waarschijnlijkheid, tot de oudste ontwerpen van het gedicht behoort (blz. 239, noot).

Met Ugolino wordt de lezer naar het diepst der Hel gevoerd en naar de somberste uren van Dante's ballingschap. In dien tusschentijd is de kunst van den dichter scherper, meer samengestelder, zoo niet van diepere ontroering, geworden. Hij bepaalt zich er niet toe, een zielstoestand of een hartstocht in blijvende trekken te verbeelden. Wat hij ons hier geeft, is een volledig drama, met die krachtige voor zijn stijl kenmerkende saâmgedrongenheid, ditmaal echter zonder een enkele wederwaardigheid te verzwijgen. Inderdaad is de episode van Ugolino de eenige eigenlijke „dramatische" in de Divina Commedia.

De afgrijselijke dood van graaf Ugolino della Gherardesca, die van twee zijner zoons en twee zijner kleinzoons, door de Pisaren uitgehongerd in een toren, waarin zij meer dan acht maanden hadden gevangen gezeten, had plaats in 1289. Deze barbaarsche dood had, vooral te Florence, tegen Pisa een kreet van verontwaardiging doen opgaan, waarvan wij de echo nog met onverminderde kracht terugvinden in zang XXXIII der Hel (v. 79—90). Het is dus weer de herinnering aan een in zijn jeugd ondervonden ontroering, die Dante, in sterke natrilling, in zijn werk heeft opgenomen. Het valt echter gemakkelijk, zich er rekenschap van te geven, dat de dichter, gedurende de langzame voorbereiding die aan de redaktie der episode vooraf ging, eindelijk in deze persoon iets anders is gaan zien dan een handelend persoon en een slachtoffer van het afschuwelijk geweld, dat uit de burgertwisten geboren werd. Zeker, Ugolino doet zich, als hij in den nek van zijn beul, aartsbisschop Ruggieri, knaagt en zijn mond afveegt aan de haren van het hoofd dat hij verslindt, aan ons voor in een ècht beestachtige houding, die wel geschikt is om de woeste wreedheid van die

hongerstraf, waaronder hij bezweek, weer te geven. Spoedig echter houdt hij op ons walging in te boezemen, zoo groot is het medelijden dat zijn aanschijn bij ons wekt, want hij beschrijft ons, in hartverscheurende bewoordingen, de folteringen van een vader, die machteloos van het langzaam afnemen en den dood van zijn kinderen getuige moest zijn. Met de machtige verbeeldingskracht, waarmede hij begaafd was, heeft Dante die angstige dagen en nachten opnieuw doorleefd. Hij veronderstelt, dat Ugolino langer aan den hongerdood had weerstaan dan zijn zonen, [1]) en door de stijgende, felle smart van dezen vader volgen wij, met benepen hart, dit zoo gruwelijk wreede tooneel. Op deze wijze heeft de dichter niet alleen een personage van een diepe menschelijke ontroering geschapen, doch de geheele episode neemt het karakter aan van een drama, waarvan elke faze nauwkeurig tot het slot wordt aangegeven.

Als in elk goed treurspel, vangt de handeling met een droom aan, waaruit Ugolino de voorspelling van zijnen aanstaanden dood en dien zijner zoons opmaakt. Hij wordt wakker en bemerkt, dat ook zijn kinderen droomen. Zij schreien slapend en vragen om brood. Zoo verwezenlijken zich dus de sombere verwachtingen van Ugolino en, in een eerste toespraak tot zijn bezoeker, doet hij een beroep op diens medelijden. Het uur van den maaltijd nadert, en een angstige stilte hangt over hun onrustig wachten, want elk hunner is ontsteld door zijn droom. Plotseling kondigt een onheilspellend geluid aan, dat men den toegang „beneden tot den gruwelijken toren" sluit. De zonen weenen; de vader houdt zich in, maar hij ziet hen aan met zulk een blik, dat „de kleine Anselmus," de jongste, er door verschrikt wordt. Gedurende dien dag en den ganschen volgenden nacht slaagt Ugolino erin te beletten, dat een enkele traan aan zijne oogen ontvalt, of een woord aan zijn lippen ontvliedt. Als de dageraad weer aanbreekt wordt hij „aan vier gezichten

---

[1]) Dante maakt geen onderscheid tusschen de zonen en de kleinzonen van Ugolino.

zijn eigen aanblik gewaar" [1]) en, van woede en smart, bijt hij zich in zijn polsen. Zijn kinderen begrijpen de bedoeling daarvan echter niet en zeggen tot hem: „Vader, veel minder wierd onze smart als gij van ons at!" En Ugolino bedwingt zich nog om hun angst niet grooter te doen worden. Twee dagen gaan voorbij zonder dat zij een woord wisselen. „Wee harde aarde, waarom opendet ge U niet?" roept Ugolino dan uit, als om aan een zoo lang en zoo heldhaftig ingehouden smart lucht te geven. Het einde nadert; en spoedig. Den vierden dag valt Gaddo aan de voeten van zijn vader neer en de klacht van den stervenden jonkman klinkt als een verwijt: „Mijn vader, waarom helpt gij mij niet?" Zij is Ugolino als een dolksteek in het hart; de drie anderen sterven, voor zijn oogen, op den vijfden en den zesden dag. Als hij er niet meer angstig voor behoeft te zijn, zijne kinderen te bedroeven, kan Ugolino zijn wanhoop vrijelijk luchten; hij geeft zich er met krankzinnige woestheid aan over; twee dagen lang kruipt hij over hunne lichamen; hij ziet niets meer, doch roept ze nog steeds en doet de muren van zijn afzichtelijken kerker door zijn jammerkreten dreunen. Eindelijk stierf deze vader, welke de smart niet had kunnen vellen, van uitputting, als zijn zonen. [2])

4

Zelfs door een dorre analyse of een middelmatige vertaling heen, mits zij Dante's kunst maar eenigszins eerbiedigen, kan men gevoelen dat de indruk, door deze

---

[1]) Hetzij hij zich verbeeldt dat zijn gelaat dezelfde lijdenstrekken vertoont als die zijner zoons, hetzij de angstige uitdrukking hunner blikken hem doet begrijpen hoezeer zijn veranderde trekken zijn kinderen verschrikken.

[2]) Dit is klaarblijkelijk de beteekenis van het vers, dat deze episode besluit en dat, het dient erkend, eenigszins duister is: *Poscia più che il dolor potè il digiuno* („Daarna, meer dan de smart vermocht het vasten" (XXXIII, 75). Men heeft er wel eens een toespeling in willen zien op het feit, dat Ugolino zich gevoed zou hebben met het vleesch zijner kinderen, doch niets in de episode wettigt deze uitlegging. Voor wie haar goed begrijpt, verhaalt deze episode veel meer de marteling van een vaderhart dan die van den honger, van zijn meest dierlijken kant beschouwd. Vgl. verder op blz. 337.

verschillende episoden gewekt, eerst volledig wordt, dank zij de plastische eigenschappen van een krachtigen, beknopten stijl. De verbeelding van den lezer, op welke de gedeeltelijk onvoltooide, doch sterk sprekende trekken, een diepen indruk maken, en welke zich daarmede niet tevreden kan stellen, wordt als vanzelf uitgenoodigd, de verschillende gelaatsuitdrukkingen aan te vullen en in haar geheel het psychologisch bevinden van al die personen op te bouwen, op zulk een suggestieve, doch soms wel wat al te beknopte wijze aangegeven. Een nauwkeurig onderzoek van Dante's stijl — om niet te spreken van zijn zoo rijke, nieuwe en stoute taal — ligt ver buiten het terrein dezer vluchtige studie, doch hoe zouden wij hier niet wijzen op enkele der voor dezen stijl meest kenmerkende eigenschappen, en ook op de meeste geliefde kompositie-procédé's van den dichter, indien de indruk van het werk ten slotte teweeg gebracht wordt door den vorm, waarin de dichter zijn opvattingen heeft gehuld?

Op treffende wijze geuite gedachten, grootsche verzen, beelden en gevoelens in een klein aantal lettergrepen samengedrongen, komen in overvloed op elke bladzijde der Divina Commedia voor; soms zelfs is het nog minder, een enkel woord — werkwoord of adjektief — bestemd om een gebaar, een blik of een gelaatsuitdrukking weer te geven, dat zich diep in het geheugen grift en er een bewonderenswaardig nauwkeurig beeld in oproept. Is het wel noodzakelijk te herinneren aan de „oogen van vuurkool" van Caron (1, III, 109), den loenschen blik van Ciacco (1, VI, 91), het wrevelig gebaar van den hemelbode, die zich in de Hel, „met de linkerhand de dikke lucht van het gelaat verwijdert" (1, IX, 84), de fiere borst en het voorhoofd van Farinata, die zich tot den gordel opheft (1, X, 33), terwijl zijn nagebuur, Cavalcanti, slechts tot den kin verschijnt, juist voldoende om te zien of zijn zoon aanwezig is (v. 35—60), en die als een klomp achterover valt als hij verneemt, dat hij dezen niet zal zien (v. 72); ook aan het afgehouwen hoofd dat Bertrand de Born in de hand draagt (1, XXVIII, 121), den glimlach

van Manfred (2, III, 112), de houding van Sordello, „kijkende op de wijze van een leeuw, wanneer hij gaat liggen" (2, VI, 66), Sapia die vragend „de kin hief op de wijze van een blinde" (2, XIII, 102), en honderd andere kleine bijzonderheden nog, duidelijk en vol diepen zin, die in de verbeelding blijven naleven, ongeveer zooals herinneringen aan een nachtelijk visioen?

Deze soort van korte en bondige trekken is vooral in ruime mate aanwezig in de episoden van Francesca en Ugolino en leidt soms, het moet wel erkend, tot een zekere duisterheid, tengevolge van een te groote beknoptheid in de uitdrukking. Men heeft zelfs het recht te veronderstellen, dat de dichter opzettelijk sommige raadselachtige wijzen van zeggen gezocht heeft, die, mits men zich een weinig nadenken getroost, een bevredigenden zin opleveren, zonder dat daarom nog een of twee andere, eveneens zeer aannemelijke beteekenissen, uitgesloten zijn. Het voordeel van dit stijl-procédé is, sommige omstandigheden in een geheimzinnig waas te laten, de verbeelding van den lezer te nopen tot medewerking, door het aan dezen over te laten een punt van den sluier op te lichten, die over een gedeelte der schilderij blijft hangen, door niet in eens de geheele ontroering of walging op te wekken, die voortvloeien uit de overigens zeer uitvoerige schets, die hem wordt aangeboden. De toespeling van Francesca op de wijze, waarop zij gedood werd, is in een halven versregel vervat, die tot alle mogelijke veronderstellingen aanleiding geeft. Zij herinnert aan die lichamelijke schoonheid die Paolo's hartstocht had doen ontbranden en waarvan zij geweldig beroofd was geworden, „op een wijze die — zegt zij — die mij nog schendt" (1, V, 102). Francesca zou veel meer hebben kunnen mededeelen omtrent die wijze; de dichter bepaalt zich er echter toe de nog steeds schrijnende wonde, die deze ziel doet lijden, open te leggen, en breekt dan plotseling af. Een zelfde terughoudendheid, vol van verzwijgingen en onderdrukten hartstocht, vinden wij in het vers, waarin hij wordt aangeduid wie de „Kaïna wacht" (v. 107). Doch de passage, waar deze geheimzinnige be-

knoptheid den meest treffenden indruk maakt, is het besluit van het verhaal, wanneer Francesca, na van den brandenden kus, die hen in het verderf stortte te hebben gesproken, hieraan slechts toevoegt: „Dien dag hebben wij niet verder gelezen" (1, V, 137). De lezer voelt hier als het ware een gordijn, dat ter wille van de eerbaarheid wordt neergelaten. De twee gelieven stellen geen belang meer in het verhaal van de zonde van Lanseloet en Genoveva, dat hen zoo diep geroerd heeft, om hun eigen roman en hun eigen zonde te doorleven, doch men kan met evenveel recht veronderstellen, dat zij, verrast door den beleedigden echtgenoot, ter plaatse gedood werden, — en dit nu doen de snikken, die het verhaal van Francesca onderbreken en Dante van ontroering doen bezwijmen.

Deze buitengewoon suggestieve kunst, het effekt op te schorten en sommige omtrekken te verdoezelen, een kunst die zeer geliefd is bij de beeldhouwers, die het een of ander gedeelte van hunne beelden geven in het nauwelijks bewerkte marmer, terwijl al het overige met een buitengewone fijnheid gemodelleerd wordt, vindt men terug op menige bladzijde der Divina Commedia, zoo bv. Pia „die Siena het leven gaf, Maremma den dood," die zich er toe bepaalt te verklaren dat het geheim van haar tragisch uiteinde alleen aan haren echtgenoot bekend is (2, V, 135—136); Piccarda, die eveneens kuisch een sluier werpt over de ellenden van haar leven; eerst een kloosterlinge, werd zij gedwongen een man te huwen (3, III, 108); vooral Ugolino, die, na op sprekende wijze de stijging van zijn vaderangst geteekend te hebben, slechts sober zinspeelt op zijn eigen dood: „Daarna, meer dan de smart vermocht het vasten" (1, XXXIII, 75), een versregel die sommigen dubbelzinnig heeft geschenen [1]) en dien men dikwijls vergeleken heeft met die waarmede Francesca haar verhaal besluit.

[1]) Vgl. hierboven blz. 334 en noot 2. Slechts weinig andere uitdrukkingen vallen op te merken in het verhaal van Ugolino waar alles helder en nauwkeurig is, ondanks een buitengewone beknoptheid; toch hebben wij gezien, dat er twee verzen (56—57) in voorkomen, die minstens voor twee uitleggingen vatbaar zijn. (Vgl. hierboven blz. 364, noot 1).

De gelijkenis is inderdaad treffend, doch alleen wat den vorm betreft, want de artistieke beweegredenen voor Ugolino's stilzwijgen zijn geheel verschillend. Hij is aan het einde van de ellende zijner folteringen als vader; wat zou hij nog meer kunnen zeggen en wat komt zijn eigen dood er op aan? Deze was eerder een verlossing en hij bepaalt zich er dan ook toe, in een paar woorden aan te geven, dat, wat hem betreft, de honger ook zijn macht deed gelden, daar de smart niet vermocht hem te vellen.

In de schildering van het uiterlijk der dingen, d. w. z. vooral in de vergelijkingen, zoo talrijk en zoo belangwekkend uit een psychologisch oogpunt (blz. 307), is Dante's stijl buitengewoon nauwkeurig, ondanks zijn gewone beknoptheid. Men herleze slechts, reeds in de zangen van de Hel, die van den schipbreukeling, die nauwelijks in veiligheid, nog met beklemden adem, zich „omwendt naar het gevaarlijke water" (1, I, 22—24), of deze, nog meer bekende, van de „bloempjes, door de nachtvorst geneigd en gesloten wanneer de zon ze beschijnt, zich gansch open oprichten op hunne stengels" (1, II, 127—129); en zoo gaat het voort tot aan het alleruiterste einde van het Paradijs, met de tegenstelling tusschen de schaduw der vallei en die schijnsels die de toppen belichten (3, XXXI, 121), of met de schildering der vruchtelooze pogingen van een meetkunstenaar om een cirkel te berekenen als hem een noodzakelijk gegeven ontbreekt (3, XXXIII, 133—135).

Deze vergelijkingen zijn in het algemeen zeer kort; meestentijds is het beschrijvende gedeelte vervat in een terzet, soms in één of twee versregels. Toch komt het voor dat Dante vijf of zes verzen noodig heeft, nu eens om ons een moeder te schilderen, die „op het brandgerucht is wakker geworden en haar zoon opneemt en vlucht en niet blijft stilstaan" [om zich te kleeden] (1, XXIII, 38—42), dan weer om een doorleefde herinnering weder op te roepen — het heen en weertrekken der pelgrims over de brug San Angelo, in het jubeljaar (1, XVIII, 28—33) —, om de dolle vlucht van duiven weer te geven, die, bezig rustig voeder te pikken,

plotseling worden opgeschrikt en zich naar alle kanten verspreiden (2, II, 124—129), of wel het onzeker, weifelend, ondoordacht, of angstig gedragen van schapen, die, het een na het ander dezelfde bewegingen herhalen (2, III, 79—84) Reeds in dit zoeken naar talrijke kleine bijzonderheden voelt men de weetgierigheid van den dichter, die misschien te veel behagen schiep in eigen verbeelding, en deze neiging wordt zelfs zeer merkbaar in de zeldzame gevallen, waar de vergelijkingen in drie terzetten ontwikkeld worden. Van dusdanigen aard is die, welke ons, uitvoeriger dan geboden was, het beeld van den vogel toont, die, met ongeduld het opkomen van de zon beidend om voedsel voor zijn kleinen te gaan zoeken, voor het aanbreken van den dageraad zijn nest verlaat en „den tijd vóórkomt boven op de open twijgen" (3, XXIII, 1—9), of deze, bewonderenswaardige, van het arsenaal van Venetië, in den winter, dat op een ware bijenkorf gelijkt, waar zeelieden bezig zijn de rompen van hunne schepen te kalefateren, masten te herstellen, zeilen te stoppen of hennep tot kabels te draaien (1, XXI, 7—15); het is een schildering vol leven, bijna geraas, maar waarvan de onmiddellijke belangrijkheid iets te uitgebreid is voor een vergelijking. En het laat Dante zichzelf door zijne virtuositeit verleiden, in vijftig versregels een volledig landelijk tooneel te geven, dat trouwens bekoorlijk is in zijn minste bijzonderheden (1, XXIV, 1—15), alleen om óns te zeggen, dat Virgilius hem, na een oogenblik van moedeloosheid, weer het vertrouwen teruggeeft. Deze duidelijke wanverhouding tusschen het voorwerp en de uitdrukking daarvan, vormt eenige uitzondering, die ten slotte het gewone karakter van maat en beperking bevestigt, dat de dichter aan dit ornamentale gedeelte van zijn werk gegeven heeft.

Naast de buitengewone vernuftigheid en verfijndheid van uitdrukking, dank zij welke de dichter plastiek heeft weten te geven aan vaak abstrakte koncepties, en aan een essentieel geestelijke leer, vinden wij in de Divina Commedia, meer in het bijzonder in de Hel, stout realistische teekeningen, fragmenten van plebeïsch-rauwe dialogen. De aard van

sommige episoden eischte dit; voor een oprecht en krachtig dichter, gelijk Dante was, leidde het realisme der beelden noodzakelijkerwijze tot een realistische uitdrukking. De moreele laagheid van een Vanni Fucci kan slechts weergegeven worden in de taal der schavuiten van zijn soort (1, XXIV, 122—126 en XXV, 1—3); het weerzinwekkend vuil, waarin de vleiers zitten, moet bij zijn naam genoemd worden (XVIII, 115—117); er dient niet voor teruggedeinsd duidelijk te zinspelen op de zonde der Sodomieten (XV, 114), en deze zorgvuldig te onderscheiden van de wellust, die ten minste de wetten der natuur eerbiedigt (2, XXVI, 82); wanneer twee verdoemden elkander de huid vol schelden, moeten zij dit doen met triviale gebaren en platte woorden in overeenstemming met hunne laagheid (1, XXX, 100—129). In dit alles is geen enkele werkelijke grofheid te vinden: Deze ruwe en vulgaire uitdrukkingen zijn het logisch gevolg van de waarheidsliefde, die den dichter voortdurend bezield heeft; de krachtige toets die daaruit voortspruit, is ongetwijfeld een der treffendste kenmerken van de Divina Commedia. Dante was zich daarvan bewust, want, in zijn gedachte sloot de titel „Commedia" een stijlsoort in zich, waarbij het vulgaire niet is uitgesloten, in tegenstelling tot den adel der Aeneïde, of, om nog hooger op te klimmen, tot de bijbelsche plechtigheid van de *Vita Nuova*.

Meestentijds zijn de alledaagsche uitdrukkingen, die Dante in zijn stijl opnam om de verdoemden te kenschetsen, met ironische bedoeling gebruikt. Zij hebben in de gedachte van den dichter een verlagende beteekenis. De vergelijking, welke de houding van paus Nikolaas III, in een gat in de aarde gestoken, gelijk een stok, wiens voeten uitsteken en branden als touwwerk (1, XIX, 22—45), den dichter ingeeft met een moordenaar, met het hoofd naar beneden begraven (v. 50), de vergissing die de paus begaat als hij meent tot Bonifatius VIII te spreken en de dientengevolge onwillekeurige bekendmaking van zijn persoon (v. 52—57) stellen ons dezen kerkvorst in een belachelijk licht voor; hij is bijna komisch. Doch Dante heeft blijkbaar geen lust tot lachen, want een

oogenblik later staat hij als wreker op om tegen dezen onwaardigen paus en zijn gelijken, den eersten grooten schimp in het gedicht te slingeren (v. 88—117). Op het einde der episode van Guido da Montefeltro komt ook een kort tooneeltje voor, waar de duivel met onwederlegbare argumenten tracht aan te toonen, dat hij inderdaad het volste recht heeft de ziel van dezen trouweloozen raadgever op te eischen; dit fragment zou komisch kunnen heeten, zoo men daarin niet de stem van den dichter hartstochtelijk hoorde trillen, met een verontwaardiging, die nauwelijks hier dien vorm van geestelijke koketterie doet herkennen, dien men ironie noemt; want waarop komt de redeneering van dezen logikus neer? Hierop, dat de helle-wachten beter op de hoogte zijn der meest elementaire zedelijke waarheden en er met meer kennis van zaken over spreken, dan de vertegenwoordiger van God op aarde en de door diens trouweloosheid verdoolde menschen (1, XXVII, 113—123). Een feller striemende hekeling van een onwaardigen paus is haast niet denkbaar.

Deze opmerking is toepasselijk op de meeste episoden, waar een komische bedoeling doorstraalt. Het komt maar zelden voor, dat een gulle lach zich op Dante's strak gelaat vertoont; de plooi om zijn mond verandert bijna onmiddellijk in een sarkastische grijns, en zijn flitsende blik verraadt eer toorn dan goedgeluimdheid. De humor, de glimlach en de ironie veronderstellen een volkomen kalmte, bijna een los-zijn van de dingen waarover men spreekt, die men redelijkerwijze niet verwachten kan van dezen grooten, hartstochtelijken mensch. Toch komen in zijn werk passages voor, waar het komisch effekt niet in sarkasme of schimp verkeert. De merkwaardigste van alle, omdat zij zulk een zuiver humoristisch karakter draagt, is de zoo schalksche teekening van den luien Belacqua (2, IV, 97—135). De persoon van dezen Florentijn, die het beroep van muziekinstrumentmaker uitoefende, is aan moderne onderzoekers niet onbekend; [1])

[1]) Santorre Debenedetti, *Documenti su Belacqua* in het B.S.D. XIII, blz. 222.

hij was een meester, zoo wordt verzekerd, in het snijden van gitaarhalzen, doch zijn naam bevindt zich onder tal van notarieele akten, die hij als getuige geteekend heeft. Daar hij een gevestigde reputatie als luilak, misschien ook als onmatig mensch genoot, [1]) komt men er toe zich af te vragen of hij misschien niet een dier arme leegloopers was, wier eenige inspanning er in bestaat aan den ingang der gerechtshoven of voor de notaris-woningen den kliënt af te wachten, die een getuige noodig heeft. Belacqua zou dus te Florence een vrij bekende figuur geweest zijn, het voorwerp van voortdurend nieuwe spotternijen, doch die niet geminacht werd, omdat hij niet kwaad was en op geestige wijze de snaakschheden van zijn stadgenooten wist te beantwoorden. Het denkbeeld, dit mal figuur in de Divina Commedia te doen optreden, getuigt op zichzelf van een vriendelijke fantazie.

Dante treft den man natuurlijk aan onder de nalatigen, op den Voorlouteringsberg, te midden van een groep neergehurkte of op den grond uitgestrekte schimmen, in de houding die het best bij hun karakter past. Belacqua begint het gesprek door een onverwachten uitval, die des te grappiger is, daar hij het verwijt van luiheid, het gewone thema der spotternijen waarvan hij het voorwerp was, voorkomt. Dante wendt zich tot zijn gids om dezen te vragen hoeveel tijd noodig zou zijn voor de bestijging van den berg en geeft blijk van den vurigen ijver, die hem steeds eigen was. Belacqua, die hij nog niet opgemerkt heeft, bespot hem deswege en zegt tot hem: „Wellicht zult gij te voren nog noodig hebben te zitten!" Belacqua is het type van den luiaard, die er zeker van is, de wijste partij te hebben gekozen, en vast besloten niet te veranderen; hij verzuimt niet, Dante er aan te herinneren, dat het noodeloos zou zijn, zich op den Louteringsberg te haasten, en hij doet zulks in verzen, die voor het

[1]) Belacqua is slechts een bijnaam; hij heette Duccio en was een zoon van Bonavia. De naam Belacqua, een verkorting van *bevi l'acqua* (drink het water) kan, in een landstreek als Toskane, waar de wijn en de ironie gelijkelijk bloeien, slechts slaan op een drinkebroer, die niet de gewoonte had zijn wijn te verdunnen.

meerendeel uit eenlettergrepige woorden bestaan (v. 114, 127, 129), alsof het te veel ware voor zijn mond verscheidene klanken achter elkaar, zonder rustpoozen, te uiten.[1]) Als Dante hem nadert, buigt hij slechts zijn hoofd, dat op zijn knieën blijft rusten, zijwaarts; hij heft het nauwelijks op om een nieuwe aardigheid ten beste te geven, als de dichter hem herkent en hem aanroept. Dante, die bijzonder vermaak in hem schept, kan niet nalaten te glimlachen, gelukkig als hij is te weten, dat Belacqua niet verdoemd is: Het geheele tooneel, waaruit een welwillend-ironische toon spreekt, getuigt van een rijke en fijne kunstigheid, die men van nabij moet hebben bestudeerd, wil men zich een volledig denkbeeld vormen van Dante's onuitputtelijke vindingrijkheid op het gebied van den stijl.

Deze welwillende glimlach was slechts op den Louteringsberg mogelijk. De lach heeft dan ook een gansch anderen klank in de episode der hel, die het sterkst uitkomend komisch karakter heeft, die der duivels in de vijfde bolgia. Hierin heeft Dante blijkbaar ook meer vermaak geschept, toen hij aan de volksverbeelding zijn gehoornde, grimassende, zotte of schrikwekkende namen dragende „Malebranche" ontleende, met bokspooten, varkenstanden die hun uit den mond steken, die op de trompet spelen zonder dat ze een enkel instrument aan hun lippen behoeven te brengen, leugenaars, maar zotskappen, die op hun beurt weer bedrogen worden door een van dezen verdoemde, die slimmer is dan zij, en eindelijk in den poel van ziedende pek vallen waarin zij de knevelaars moeten onderdompelen (1, XXI-XXII). Het geheele stuk heeft een kluchtig karakter, waarop de dichter wel wat al te zwaar den nadruk legt, doch met een komische kracht, die wel aan dit genie past. Toch zou men niet kunnen beweren, dat hier het komische niet vermengd is met een sarkastische heftigheid. Dante's doel is klaarblijkelijk een zoo afschuwelijk mogelijk beeld te schetsen

[1]) Men vlg. ook v. 135 het laatste dat Belacqua uitspreekt. Dante trouwens, heeft in v. 121 opgemerkt, dat het gebruik van het kleinst mogelijke aantal lettergrepen kenmerkend was voor dezen persoon.

van het bedrog, den leugen en de satanische list, waaraan de plichtvergeten magistraten zich schuldig hadden gemaakt, en zijn walging, als eerlijk burger — trouwens zelf door zijn vijanden van dit onteerende misdrijf beticht — heeft hij vrijelijk gelucht om den handel in openbare ambten als schandelijk te brandmerken.

Overigens kan opgemerkt worden [1]) dat, zoo Dante werkelijk de bedoeling heeft gehad, afwisseling te brengen in de eentonigheid der hellestraffen door een koddige vertooning van duivels, hij hierin niet in alle opzichten geslaagd is. De grimassen en de teekens van verstandhouding die de duivels onder elkaar wisselen, op het einde van zang XXI, zijn onbegrijpelijk voor den lezer; want zij zullen eerst driehonderd versregels verder vernemen, dat de duivels gelogen hebben, toen zij tot Virgilius zeiden, dat hij, zijn weg vervolgend, een brug zou vinden om de zesde „bolgia" over te steken. Eerst dan begrijpt men eindelijk, dat de door Malacoda aangeraden omweg een valstrik was; dientengevolge wordt de vrees, of in elk geval de nieuwsgierigheid die men diende te gevoelen, bij de gedachte hoe de beide dichters zich uit dit moeilijke geval zouden redden, te weinig geprikkeld. Dante heeft hier gezondigd door zijn buitengewone liefde voor de waarschijnlijkheid; zijn fout is van denzelfden aard als die welke La Bruyère begaan zou hebben, als hij *Tartuffe* naar zijn portret van Onuphre had omgevormd. Zijn huichelaar zou zóó slim geweest zijn, dat het publiek hem, tot op het einde toe, voor een waren vrome zou hebben gehouden.

In het algemeen echter toont Dante op bewonderenswaardige wijze de kunst, het teweegbrengen van effekten te verstaan, en men zou zelfs, tot vervelens toe, voorbeelden kunnen aanhalen, waarin zijn bekwaamheid in de kunst van het samenstellen van een portret, een tooneel, of een reeks tooneelen aan den dag komt. Een vluchtig onderzoek van enkele passages zal den lezer voldoende op weg helpen,

---

[1]) E. G. Parodi, in B.S.D., deel XVI, 161 en vlg.

teneinde hem in staat te stellen andere, dergelijke opmerkingen, waartoe de direkte studie van het gedicht kan leiden, te maken.

Een der grootste moeilijkheden, welke het door Dante aangenomen plan opleverde, was het vermijden van een eentonigen indruk — afschuw in de Hel, een door hoop lichtelijk verzachte weemoed op den Louteringsberg en blijheid en geluk in het Paradijs. Van dit pogen tot vermijding van het bewuste euvel getuigen tal van kleine bijzonderheden, die men vergeefs zou trachten in moreelen, politieken of godsdienstigen zin uit te leggen; het gold slechts de eentonigheid te verbreken en een te voortdurend aan zichzelf gelijken voortgang van het verhaal. In het Paradijs, waar deze klip het minst volkomen vermeden is, nemen de drie zangen van Cacciaguida, die van groot belang zijn, zoowel uit een menschelijk, als uit een politiek en biografisch oogpunt, precies het midden van het gedicht in. Zij zijn als een met overleg gekozen halte halverwege een lange reis. In het eerste gedeelte kan men zich door een vluchtige blik op den korten inhoud der zangen overtuigen, dat de didaktische stukken zeer regelmatig afwisselen met de samenspraken, die ons tot aardsche beslommeringen terugvoeren — Justinianus en het lot van den keizerlijken adelaar (zang VI) — of wel het onderhoud tusschen sommige groote figuren uit de kerkgeschiedenis als de heilige Franciscus of de heilige Domenikus, in twee kunstig overeenstemmende zangen (XI en XII). In het tweede gedeelte neemt het menschelijk aanbelangen, ondanks het gewichtig karakter der gesprekken met Petrus Damianus en den heiligen Benediktus, af; maar Dante bezigt dan andere middelen, b.v. vizioenen waarvan hij, uit den hoogen sterrenhemel, boven alle stervelingen, geniet (XXIII), zijn ondervraging door de groote apostelen (XXIV—XXVI), met de schimprede van den heiligen Petrus (XXVII); eindelijk, van het oogenblik dat de heilige Bernardus optreedt, het allerhoogste pogen der mystieke poëzie om het onzeggelijke te zeggen.

Op den Louteringsberg brengen de gelukkige uitvinding

van het strand en het rotsige voorportaal, die zich voor „de poort van St. Pieter" bevinden, aan den eenen kant (z. I—IX), en, aan den anderen kant, ook de tooneelen die zich in het Aardsch Paradijs afspelen (z. XXVIII—XXXIII), de beschrijving der gebieden, waar de zielen zich van hunne zonden reinigen, tot nauwelijks [1]) achttien zangen terug, zoodat de tweede „cantika" in drie stukken van een zeer verschillend karakter verdeeld wordt; bovendien heeft elk der zeven terrassen een bepaald aanzicht en dient als plaats voor op zeer voldoende wijze afwisselende tooneelen of gesprekken. Doch Dante's grootste bewijs van kracht was het rijke palet dat hij zich schiep, om, in vierendertig zangen, waarvan twee ter inleiding en een van zuiver theoretischen aard (XI), een ononderbroken reeks van tooneelen van verdoemenissen aan onze oogen te laten voorbijgaan. Aangezien het aantal kwellingen, dat men bedenken kan, niet onbeperkt is, niet altijd gebruik gemaakt wordt van het vuur, het ijs, den wind, de bloedrivier, de poelen van kokend pek, of het smerige vuil, dit alles met behulp van kwelduivels — en de psychologische gesteldheid dreigt altijd ongeveer dezelfde te zijn. Hier heeft Dante zich ongetwijfeld, in de kleinigheden van zijn werk, de grootste inspanning moeten getroosten om aan zulk een ondankbaar materiaal waarde te schenken. Wij kunnen hier niet alle helle-folteringen nauwkeurig ontleden om ze uit dit bijzondere oogpunt te beschouwen, doch een enkele blik op de tien kuilen van den achtsten kring is reeds voldoende om een denkbeeld te geven van de kunst, waarmede Dante in elke zone een speciale atmofeer heeft weten te scheppen en treffende kontrasten heeft weten te behouden tusschen de verschillende kategoriën van valschheid.

De verleiders, die door de duivels gegeeseld worden (XVIII, 34—39), de vleiers, gedompeld in het walgelijkste vuil, en die zichzelven kermende slaan (v, 103—108);

[1]) Zang XXVII is bv. een zuivere overgangs-zang, die men eerder met de laatste groep in verband diende te brengen; de zangen XVIII, XXV zijn bijna geheel van didaktischen aard.

de ambten-versjacheraars met het hoofd naar beneden in gaten gestoken, terwijl hun voeten branden en woest spartelen (XIX), bieden de verbeelding tafereelen aan vol van een voortdurend gewemel, sterk gekenteekend door spot en minachting; de afschuwelijke misvorming die het lot is der waarzeggers (XX) en hun stille tranen leveren daarentegen een beeld op van stomme smart, dat medelijden wekt. Het tumult begint weer, doller, weerzinwekkender en grotesker dan ooit met de plichtvergeten ambtenaren en de duivelen der vijfde bolgia; in de volgende, voor de huichelaars bestemd, niets dan schaduw, stilte en overpeinzing; men zou wanen een klooster binnen te treden, waar een eindeloos lange stoet van in kappen gehulde lieden voorbijschrijdt. Gebogen door het gewicht van hun vergulde, looden kap, slepen de huichelaars zich met moeite, weenende voort. Teneinde met Dante te kunnen spreken, verzoeken twee hunner hem zijn gang te vertragen. Hun woorden zijn kort, toonloos, en de schimp kan den dichter zelfs niet over de lippen (XXIII, 109), stellig niet omdat hij het minste gevoel van eerbied of sympathie had voor die twee podestaten, over wie Florence niet bepaald fier kon zijn, doch omdat een nieuw schouwspel plotseling zijn aandacht afleidt naar een ander voorwerp en omdat zijn artistieke smaak hem gebood het geheele tooneel in een grijzen toon te houden. Het geweld en de beroering beginnen opnieuw met de godslasteringen der dieven, worstelende met de slangen die hen doorboren (XXIV—XXV); maar de laagheid van een Vanni Facci maakt, in den kuil der trouwelooze raadgevers, plaats, eerst voor de nobele geestdrift van Ulysses, die zijn leven waagt om de wereld te verkennen, dan voor het leuke avontuur van Guido de Montefeltro, de door den paus bedrogen Franciskaner. De opeenvolging der tooneelen zou geen groote verscheidenheid van beelden en gevoelens kunnen opleveren. De straf der twiststokers, die door een duivel geradbraakt worden, is veel akeliger, doch hun rest nog tenminste een zekere waardigheid. Allen vroegen den dichter hen niet te vergeten; zij bezoedelen zich niet door

lage gevoelens of grove scheldwoorden en daardoor onderscheiden zij zich gunstig van de falsarissen der tiende „bolgia," die door de weerzinwekkendste kwalen zijn aangetast en bezig elkander om het hardst de huid vol te schelden.

Soms neemt Dante zijn toevlucht tot een kunstgreep, die in het eerst verwondering kan wekken, doch waarvan hij met zeer gelukkige effekten partij heeft getrokken en welke hierin bestaat, dat hij te midden van een episode een andere, kortere, van een geheel verscheiden karakter, inlascht. Zoo de eenheid van het fragment er al onder schijnt te lijden, spoedig bemerkt men dat het geheel er bij wint, niet alleen wat verscheidenheid betreft, maar ook aan psychologische verscheidenheid, aan diep innerlijk leven. Op het zesde terras van den Louteringsberg, onderhoudt de dichter zich met zijn jeugdgenoot Forese Donati; wat een gemeenschappelijke herinneringen roepen zij samen niet op, waarvan sommige schrijnend en andere weer vol bekoring zijn! Forese vervloekt de verdorvenheid der vrouwen van Florence, daarna spreken de twee vrienden deze drie namen van teeder geliefden uit: Nella, de weduwe van Forese, Piccarda, zijn zuster, en Beatrice. Dan toont Forese zijn vriend eenige zijner lotgenooten. Eén daarvan, de Luccaansche dichter Bonaguinta, spreekt Dante aan en weet hem te bewegen zijn beroemde definitie van den *dolce stil nuovo* te geven, die den ouden rijmer met bewondering vervult. Men voelt heel duidelijk dat Dante, na de herinneringen die hem met schaamte vervullen, opgeroepen te hebben (XXII, 115—117), er naar gestreefd heeft daartegenover een der meest nobele zijden van zijn werkzaamheid tijdens zijn jeugd te stellen. Dit is zijn manier om zich te rehabiliteeren en het gevolg van dit nieuwe onderhoud is dat Forese met nog diepere teederheid weder begint: „Wanneer zal ik U wederzien?" Alle troebele herinneringen, die vroeger tusschen hen opkwamen, worden geheel uitgewischt en het onderhoud eindigt met de voorspelling van Corso Donati's dood, d. w. z. met het vooruitzicht van een gebeurtenis, die Dante gedeeltelijk zou wreken wegens de onrechtvaardigheden die hij zou ondervinden.

Nog kenteekenender is de onderbreking van den dialoog met Farinata degli Uberti, als de vader van Guido Cavalcanti plotseling uit zijn graf oprijst. De woordenwisseling tusschen Dante en Farinata loopt zoo hoog, dat een ontspanning noodzakelijk is geworden. Cavalcanti's vaderliefde, zijn angstig rondspiedende blik om te zien of zijn zoon nabij is, zijn snelle vragen, zijn wanhoop bij een verkeerd begrepen woord, veranderen oogenblikkelijk den gedachtengang van den dichter; en als hij het onderbroken gesprek met Farinata weer op kalmen toon hervat, maakt langzamerhand een levendig gevoel van eerbied en bewondering voor den grooten Florentijn, voor den grootmoedigen overwonnene in den politieken strijd, die hij voor zich heeft, zich van hem meester. De afleiding, bezorgd door het tusschenbeide komen van Cavalcanti, is van onmiddellijken invloed op het verloop van dit tooneel en draagt er toe bij daaraan een bijzonderen toon te verleenen.

Dit zijn de meest in het oog loopende trekken der kunst, waarmede Dante het grootsche plan, dat hij zich voorstelde, ten uitvoer bracht; en deze volmaakte, zelfs verfijnde kunst, was een bewuste kunst, waarvan men het recht heeft de duizenden geheimen tot in de kleinste bijzonderheden na te gaan. Zeker, er komen in zijn werk ook geniale vondsten voor, die spontaan uit het diepst van dit hartstochtelijk temperament te voorschijn zijn gesprongen, doch deze vondsten zijn in zooverre niet ondoordacht, daar Dante ze niet aanvaard heeft alvorens ze te onderwerpen aan het onderzoek eener gedachte, die zichzelve steeds beheerschte. Dit wonderbare werk is wel, letterlijk, „dat hetwelk hem mager deed worden;" het was stellig een schepping van gansch zijn ziel, maar ook van gansch zijn nadenken, gansch zijn geduld. Zijne bezorgdheid op het punt der waarheid, voor het geloof, het openbaar welzijn en het heil der menschheid, belette hem niet zijn bijzondere aandacht te besteden aan de volmaking en de schoonheid van den vorm. Deze samengesteldheid van zijn inspiratie kan sommige kritici, die

vooral van eenvoud en eenheid, in de klassieke beteekenis wel te verstaan, houden, verbijsteren: zij is in werkelijkheid wat de Divina Commedia zoo boeiend en zoo levendig maakt.

Wij kunnen niet aan de verleiding weerstand bieden bij Dante den geloovige, den theoretischen politikus, den mensch met een vurig en edel gemoed, en eindelijk den kunstenaar te onderscheiden en gaarne nemen wij deze twee eersten op den koop toe, want het is door de eigenschappen van zijn hart en zijn kunst dat wij hem zoo dichtbij, zoo modern voelen. Door een dichtwerk samen te stellen, dat het politieke en godsdienstige ideaal der middeleeuwen verheerlijkt en waarin vervloekingen der geestelijke en maatschappelijke veranderingen, waaruit de Renaissance geboren zou worden, in overvloed aanwezig zijn, heeft hij deze paradoksale daad van kracht verricht, zich te toonen als de glorierijkste voorlooper van deze beweging!

Doch in werkelijkheid heeft dit onderscheiden tusschen wezen en vorm, tusschen gedachte en temperament, iets gekunstelds. Om Dante's dichtkunst goed te begrijpen, om haar in het juiste licht te plaatsen, moet men haar in haar geheel zien, zonder haar te verminken, zonder onderscheidingen door persoonlijke willekeur ingegeven. Men moet zich lange omwegen getroosten, die soms het geduld op de proef stellen, maar dan alleen heeft men ook het genot in hun volle kracht, in hun volle diepte, den adel van deze ziel, de rijkdom van deze gedachte en het beeldend vermogen van deze kunst te beseffen.

ALFABETISCH REGISTER

ALFABETISCH REGISTER

(De in dezen Index opgenomen namen en woorden hebben uitsluitend betrekking op de inhoud van Dante's werk, het leven van den dichter, en zijn tijd. De woorden, welke niet onder de letter C te vinden zijn, zoeke men onder K.)

C

D

---

*) Zie Verbeteringen.

E

F

*) Zie Verbeteringen.

G

H

I

J

K

*) Zie Verbeteringen.

INHOUD

INHOUD

TWEEDE GEDEELTE:

De Mensch:

VERBETERINGEN

Blz. 3, noot, regel 1, in plaats van é romano. lees è romano; r. 3, lees Divina in pl. van Devina.

Blz. 12, regel 17 v.b. lees Arnoldo in pl. van Arnaut van Brescia.

Blz. 21, r. 15 v. b., lees (3, VIII, 67—75).

Blz. 94, regel 10 v. o., lees Ravignana in pl. van Ravignano.

Blz. 118, regel 15 v. b., Pietra, lees „Pietra".

Blz. 129, regel 8 v. o., lees: gravin Mathilda.

Blz. 160, regel 10 v. o., na zelfs de naam Pietro inlasschen.

Blz. 225, regel 18 v. b. achter (weder) vergelding in te lasschen: *il contrapasso*, I, XXVIII, 142.

Blz. 273, regel 9 van o. na Cicero inlasschen: Seneca en bij Lucanus; regel 10 v. o., na ging toevoegen: Virgilius belast hem met de rechtspraak over de zielen der deugdzamen (VIII, 670).

Blz. 313, regel 6 v. b. Capaneo, lees: Capaneus.

Blz. 344, regel 6 v. b., na brandmerken, toevoegen: Zelfs in deze komische satire spreekt nog de haat.

Blz. 345, regel 15 v. o., na (zang VI) nog toevoegen: Karel Martel, Cuzizza Folquet de Marseille (VIII, IX).

WB